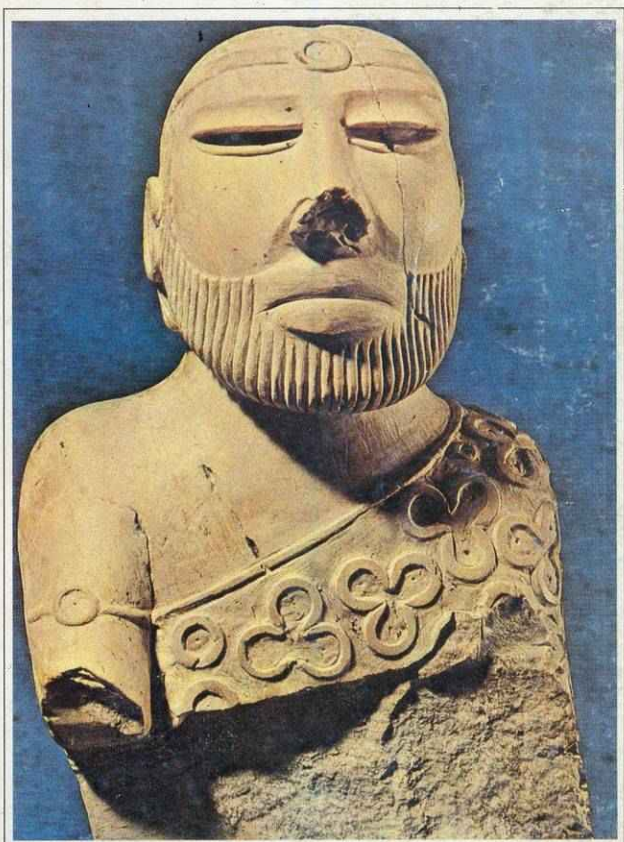

KULTURE ISTOKA

Broj 3
januar-mart
1985.

*Časopis za filozofiju,
književnost i umetnost Istoka*

Sadržaj

3 *Arheologija Istoka: praistorija i protoistorija*

Vladimir Leković: Praistorijske kulture Mesopotamije
 Miodrag Tomović: Harapanska kultura – nastanak i razvoj najstarije civilizacije indijskog potkontinenta
 Vesna Vučinić: Kada se rodila civilizacija u Kini?
 Zorica Tucaković: Rana kultura Japana
 Milutin Garašanin: O poreklu Indoevropljana i indoeuropeizaciji jugoistočne Evrope u svetlosti novih istraživanja

37 *Savremena kratka priča*

Mustafa Kutlu: Na pragu ... (u prevodu Mirjane Teodosijević)
 Š. J. Agnon: Lepe godine (u prevodu Eugena Verbera)
 Muhamed al-Arusi al-Matvi: Slobodno sedište (u prevodu Radeta Božovića)
 Muhamed Zafzaf: Zategnut konop (u prevodu Radeta Božovića)
 Vidad Sekakini: Jača od godina (u prevodu Radeta Božovića)
 Musa Kridi: Vrtoglavica i sneg u jednom danu (u prevodu Radeta Božovića)
 Surendra Prakaš: Progon (u prevodu Sheoraja Singha Jaina)
 Višnu Prabhakar: Zemlja se ipak okreće (u prevodu Vilka Endstrassera)
 Gulšer Ahmad »Šani«: Žena (u prevodu Sheoraja Singha Jaina)
 Ling Šuhua: Vezeni jastuci (u prevodu Miomira Udovičkog)
 Ding Ling: Neke noći (u prevodu Maje Lavrač)
 Inagaki Taruho: Ikarus (u prevodu Dragana Milenkovića)
 Abe Kobo: Gluvonema devojčica (u prevodu Dragana Milenkovića)

63 *Ličnosti i događaji*

Razgovor sa Qiuom Shusenom; izložba drevne kineske

kulture u Zagrebu; simpozijum u Ljubljani o značaju
Odorika iz Pordenona; roši Filip Kaplo u Beogradu;
muzička kultura Indije; konferencije u Nju Delhiju i na
Havajima; godišnjica Bengalskog azijskog društva;
svetlost Azije: Buda Sakjamuni u azijskoj umetnosti;
tribina o pozorištu Azije;
Pišu: Mitja Saje, Branko Merlin, Miomir Milovanović,
Ksenija Premur, Dušan Pajin, Mirko Gaspari,
David Albahari

77 *Prikazi knjiga*

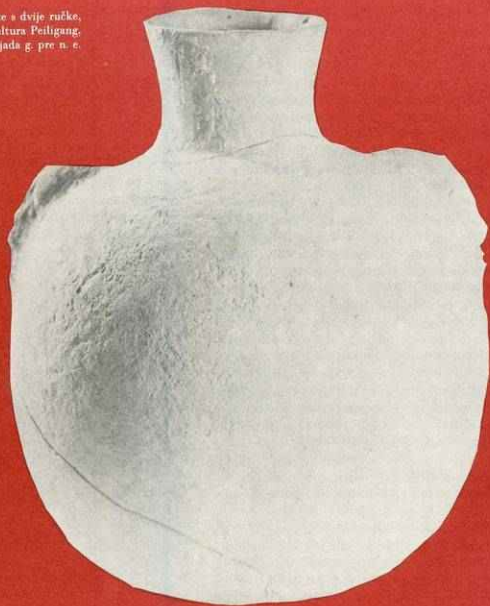
Snježana Zorić: Da li je moguća komparativna filozofija?
Višnja Romaj: Mahatma Gandhi – simbol čovjeka koji je
trajno aktivan (karma yogi)
Branko Merlin: Katalog trajne vrednosti
Snježana Zorić: Metodska neujednačenost
Marko Kovačević: Dodiri i suprotnosti
Vesna Klaić: Titracija kultura Istoka i Zapada

Arheologija Istoka: praistorija i protoistorija

Poseban blok u ovom broju posvećen je arheologiji, odnosno nekim rezultatima dosadašnjih arheoloških istraživanja kultura i najstarijih civilizacija Istoka. Na ovom ogromnom prostoru – od Bliskog istoka do Japana – naročito su zanimljiva arheološka istraživanja i dobijeni arheološki materijal pra – i protoistorijskih kultura Irana, Avganistana, Pakistana i Indije, jugoistočne Azije, Kine, korejskog poluostrva i Japana, koja su u potpunosti izmenila tradicionalne predstave o prošlosti ovih oblasti i stvorila osnov za potpunije kulturnoistorijske i sociološke interpretacije. Izuzev Egipta, Bliskog istoka i Mesopotamije, u čijem proučavanju se najdalje otišlo, za ostale spomenute oblasti Istoka, u kojima je sa istraživanjima paleolitskih, mezolitskih, neolitskih i bronzanodopskih kultura uglavnom došlo tokom poslednjih nekoliko decenija, još uvek ne postoji dovoljan broj precizno obradenih i valjano dokumentovanih stratigrafskih analiza, zatim dovoljna serija datuma apsolutne hronologije, jedinstvena terminologija, tipologija pokretnog (a pre svega keramičkog) materijala, ili precizni kriterijumi za sigurno izdvajanje u okviru kultura ili njihovih faza. Međutim, složeni proces rekonstrukcije njihove drevne i bogate prošlosti, odnosno rekonstrukcije materijalne i duhovne kulture, uprkos brojnim teškoćama, moguće je izvesti u njihovim najvažnijim aspektima i u kontekstu hronoloških i prostornih okvira. S druge strane, kako je u arheologiji »sve ono što želimo da saznamo« ograničeno ne samo raspoloživim podacima nego i načinom na koji su ti podaci uzimani, prezentovani i tumačeni, poseban problem predstavljaju političko-ideološki pristupi i tumačenja arheoloških podataka i rezultata. Slično je i sa različitim ekstremnim shvatanjima u okviru vladajućih naučnih teorija, kao što su difuzionistička, monogenetska, autohtonistička ili evolucionistička.

Tako npr. nasuprot dugo neprikosnovenoj teoriji da je Bliski

Boca hu od terakote s dvije ručke, Neolitik, kultura Peiligang, VII-VI hiljada g. pre n. e.

istok »kolevka« najstarije »neolitske i urbane revolucije«, a da su slična »dostignuća« i na Istoku i na Zapadu migracionog porekla, sve više u prvi plan izbijaju mišljenja koja, polazeći od nesumnjivih indicija o autohtonij evoluciji pojedinih kultura, da bi dokazala samoniklost i kontinuitet sopstvenih kultura i civilizacija, isključuju bilo kakvo postojanje procesa migracije ili difuzije, »prenosnje ideja«, međusobnih kontakata ili uticaja.

Međutim, novija sistematska arheološka istraživanja, kombinovana sa istraživanjima u okviru drugih naučnih disciplina (antropologije, paleozoologije i paleobotanike, klimatologije, fizike), pokazuju da se još od pleistocena, odnosno paleolita, i ranog holocena odnosno mezolita, na Istoku (a pre svega u naučno dugo »zapostavljenim« oblastima – od Beludžistana i Avganistana do Japana) javlja se čitav niz samostalnih paleolitskih i mezolitskih kultura sa »sopstvenom fizionomijom«. S druge strane,

uprkos ovako velikom prostoru, u kojem se izdvajaju naizgled zatvorene geografske celine, nalazi materijalne kulture pokazuju da, sigurno, još od neolita, i naročito kasnije, tokom ranih epoha kultura metala, postoje intenzivna populaciona i »idejna« kretanja, međusobni kontakti i uticaji. Koliko su ti procesi mogli biti snažni i sudbonosni i ža ceo antički svet Istoka i Zapada, pokazuju npr. migracioni procesi koji se povezuju sa Indoevropljanima na prostoru od Indije do Evrope.

Naravno, ovi pre sumarni nego sistematski prilozii uglavnom ne daju iserpnu i sveobuhvatnu interpretaciju dosadašnjih istraživanja i analizu »kultura i civilizacija Istoka«, već pre pružaju samo neke opšte uvodne napomene kao pokušaj da se čitaoci upoznaju sa izvesnim materijalnim činjenicama i njihovim interpretacijama.

»Kada GORE neba još ne beše imala imena i tlo DOLE ne beše imenom nazvano...«

Emuna Eliš

Sagledavanjem čovekove prošlosti, mogu se utvrditi četiri glavna momenta na njegovom razvojnem putu:

– Paleolitska transformacija, odnosno revolucija, kada definitivno, sa pojavom *Homo sapiens*, čovek postaje subjekat.

– Neolitska transformacija (revolucija), kada čovek od lovno-sakupljačke ekonomije, sa odgovarajućom društvenom organizacijom, inicira promene i doživljava metamorfozu u ekonomiji proizvodnje hrane. Neolitska revolucija ne ogleda se samo u načinu života (periodična, stalna naselja sa proizvodnjom i skladištenjem hrane – domaće životinje i žitarice, već i u organizacionim društvenim promenama, čiji su efekti vidljivi u nekim aspektima i danas. Ova revolucija je produbila društveno raslojavanje (elementarno) i započetu podelu rada, koja se može uočiti kod društava na stepenu razvojne lovno-sakupljačke ekonomije. »Zbog toga, agrikulturna transformacija sadrži sveobuhvatnu konstelaciju ekonomskih, organizacionih i moralnih promena, koja vode u novi stupanj čovekovog razvoja.«

– Urbana transformacija/revolucija nije jednostavno i jednostrano uvećavanje naselja već jedna fundamentalna reorganizacija kulturno-ekonomsko-socijalnih faktora sa dalekosežnim posledicama po čovečanstvo, i predstavlja vrhunac revolucije u »proizvodnji hrane«. Elementarne forme svih vrednosti, po kojima se i mi upravljamo u našem urbanom svetu, nisu nastale preko noći, ali su se realizovale u relativno kratkom vremenskom periodu, zbog čega je u stručnom jeziku uveden termin »Urbana revolucija«.

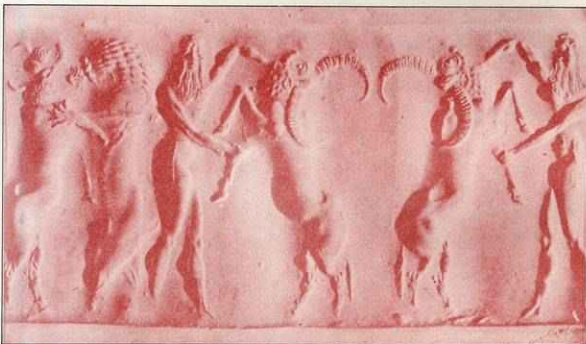
– Industrijska revolucija, kao tehničko-tehnoška inovacija nastala unutar urbane sredine, uticala je na sve aspekte postojećeg nivoa socio-kulturne kompleksnosti, mada su joj određene inovacije, kao i delimična prestrukturacija društveno-političkih i ekonomskih faktora, nedvosmisleno prethodile.

Nesumnjivo je da su revolucija »proizvodnje i skladištenja hrane« i »urbana revolucija« uzročno-posledično povezane i da su se dogodile nezavisno u različitim oblastima (Bliski istok, Daleki istok, Mezoamerika i dr.). Za sada najstarije podatke o ovim transformacijama/revolucijama imamo sa Bliskog istoka, konkretnije: šire Mesopotamije, uključujući Kuzistan, sa brdskim zaleđem. »Agrikulturna i Urbana Transformacija«, kakve se, upravo, pojavljuju na Bliskom istoku, spadaju među istinski značajne prekretnice u istoriji čovečanstva. Socijalne promene koje su ovi procesi izazvali uticali su na sve vidove društvenog ponašanja i oblikovali strukture iz kojih je proistekao današnji svet.¹ Kako se ove transformacije mogu najcelosrodnije sagledati u svetlosti događa-

Praistorijske kulture Mesopotamije

Vladimir Leković

Otisak valjkastog pečata sa predstavom borbe Gilgameša sa bikom. Akadski period, oko 2.400–2.200. g. pre n.e.

ja utvrđenih na teritoriji Mesopotamije, svoju pažnju usmerićemo u tom pravcu.

Zemlja i reke

Pre nego što predemo na sažet opis karakteristika prirodne sredine, dužni smo da napomenemo da je naziv Mesopotamija grčkog porekla i da ima prvenstveno kulturno-istorijsku pozadinu, a ne jasno definisanu geografsku oblast. Grčki prevodioci *Starog zaveta* smatrali su da je tu, u neposrednoj okolini Harana, između reke Kabur i srednjeg toka Eufrata, domovina Avrama. Grčki istoričari Polibije i Strabon nazivali su Mesopotamijom oblast između Tigra i Eufrata, severno od današnjeg Bagdada. Konačno je Plinije proširio naziv na celu teritoriju između dveju reka, sve do Persijskog/Arapskog zaliva. Međutim, u nauci se ovim nazivom obuhvata brdsko planinsko zaleđe sa rekama i dolinama Zagrosa, planinskog masiva koji gravitira ka Mesopotamiji. Zbog toga su reljef, klima, biljni i životinjski svet Mesopotamije, u našem smislu reči, raznovrsni. Ipak, kada govorimo o kulturnoj istoriji, delimo Mesopotamiju na, grubo rečeno, severnu i južnu, a granica je u blizini Bagdada, blizu prirodne severne granice aluvijalne nizine na pravcu od Hita na Eufratu, do Samara na Tigru.

Mesopotamija prema reljefu, uključujući i

Kuzistan, obuhvata sledeće geografske celine:

1. Priobalje Persijskog/Arapskog zaliva,
2. Aluvijalnu niziju, između i u blizini reka Tigra i Eufrata, skupa sa brojnim njihovim pritokama,

3. Podnožje planina zajedno sa uzdignutim krečnjačkim platoom između Tigra i Eufrata, severno od Bagdada (linija Hit – Samara), a priključujemo i

4. Predgorje sa rečnim planinskim dolinama.

S južne strane ograničena je Arabijskom pustinjom, a jugozapadne i zapadne polupludnim pobjrdem, a sa severne i severoistočne strane planinskim masivima Taurusa i Zagrosa, dok se na istoku graniči sa Kuzistanom.

Priobalje obežava topla i suva klima. Aluvijalnu niziju karakterišu dva klimatska perioda: suvi i veoma topao, za vreme leta (od maja do oktobra), i relativno hladna, vlažna zima (od decembra do marta). Proleće i jesen su veoma kratki. Vegetacija na jugu je uglavnom močvarnog tipa, dok uz obale reka rastu palme. Velike probleme »plodnoj aluvijalnoj niziji stvara nekontrolisano plavljenje, a s tim i taloženje rečnog nanosa, zatim salinizacija i, u vezi s njom, napredovanje pustinje. Treću zonu karakteriše hladnija klima sa znatno većim godišnjim padavinama (od 300–500 mm), stepskom vegetacijom i mogućnostima za mar-

¹ C. L. Redman: *The Rise of Civilization*, San Francisco 1978, p. 1

² Ibid., Op. cit. p. 4.

ginalnu kultivaciju biljaka. Reke su ovdje usekale kanjone duboke i preko 10 m. Zona Predgorja sa rečnim dolinama nalazi se između 350 i 1500 m nadmorske visine; klima je, pak, skoro kontinentalnog karaktera, sa padavinama od 500–750 mm godišnje. Vegetacija se uglavnom sastojala od prostranih šuma, prvenstveno hrasta i pistacije. Oblast pogodna za »svuve« zemljoradnju (pšenica i ječam) i stočarstvo (ovce, koze i goveda). Opisane zone predstavljaju veliki deo takozvanog Plodnog polumeseca, i uglavnom sačinjavaju današnju teritoriju Iraka.

Lovno-sakupljačka privreda – paleolit

Paleolitski ostaci konstatovani su u nižim oblastima planinskog masiva Zagros i u njegovom podnožju (zone br. 3 i 4). Dosadašnja istraživanja, počev od kraja treće decenije ovog veka, utvrdila su prisustvo čoveka u ovim krajevima s kraja donjeg paleolita. Na lokalitetu Barda-Balka, u blizini Kirkuka, otkriveno je jedno od retkih staništa pod otvorenim nebom. Najverovatnije je to bio periodični kamp lovaca; ta su prilikom arheoloških istraživanja otkrivene kamene alatke, kao što su ručne sekire/klinovi raznih oblika, grebači izrađeni od obitaka, a takođe i grebači-strugači sačinjeni od oblutaka sa veoma malo intervencija. Alati pripadaju delom donjopaleolitskoj industriji ašelskog tipa, a delom Musterijenu srednjeg paleolita. Dakle, lovački kamp je korišćen najranije pre 200 hiljada, a poslednji put pre 70 hiljada godina od danas. Korisnici alata su bili lovci na velike životinje, jer pronađene životinjske kosti pripadaju divljem govečetu, slonu, nosorugu, divljim konjima, kao i kapridima. Srednjopaleolitskoj industriji musterijenskog tipa pripadaju nalazi najdubljih slojeva iz »tamne pećine« Hazar Merd, blizu Sulejmanije, kao i donji sloj pećine Šanidar (Šanidar D), koja je locirana na južnoj padini planine Baradost, blizu Rouandžu (period od oko 75000 do oko 40000 godina od danas). Moćan kulturni sloj Šanidar D, nešto manje od 9 metara, svedoči o korišćenju pećine kao staništa u različitim periodima srednjeg paleolita. Sukcesivni slojevi vatrišta i pepela, izmešani sa životinjskim kostima i kamenim i kremenim oruđem (šiljci, nožići, strugači i sl.), skrivala su i četiri ljudska skeleta (tri odrasle osobe i jedno dete), koji pripadaju tipu neandertalskog čoveka – Homo sapiens Neandertalensis. Analiza fosilnog polena iz ove pećine ukazuje da je jedan od pokojnika bio prekriven cvetom. Ovdje, dakle, imamo jedan od najstarijih dokaza posmrtnog rituala, održanog pre 50000 godina. Musterijensku industriju kamenih oruđa nasleđuje, posle vremenskog hijatusa od oko 10000 godina, gornjopaleolitska industrija, lokalno nazvana Baradostien, prema nazivu planine Baradost. Ovaj kulturni period naseljavanja pećine Šanidar, označen kao Šanidar C, trajao je, prema C¹⁴ datumi, u vremenu od 34000 do 29000 godina od danas. Kamenu industriju karakteriše alatke lisnatog tipa svojstvenog Orinasijske-

nu u Evropi. Sličan materijal pronađen je i na lokalitetu Hazar Merd. Nosilac ove kulture je čovek u današnjem smislu, Homo sapiens sapiens. Ponovo u Šanidar-pećini imamo prekid u upotrebi, koji traje oko 16000 godina. Nosioci nove, tzv. Zarženj-kulture, naselili su Šanidar-pećinu (Šanidar B2) oko 12000 godina pre n. e. Fino izrađena mikrolitska industrija, sa izvanredno obrađenim kremenim nožićima, okrasnim kremenim burinama, i šiljcima Gravitjen-tipa, zatim koštanim šiljima, pronađena je na nekoliko drugih lokaliteta (pećine i potkapine), kao što su Pelegaure, Zarzi Bekar i dr. U Šanidar-pećini konstatovani su plirici ili dublji ukopi, koji su mogli poslužiti za magacioniranje biljne hrane.

Spori razvoj paleolitske tehnologije proizvodnje kamenih oruđa – od početnih velikih alata, koji su koristili mnogobrojnim funkcijama, do malih, precizno izrađenih specijalizovanih alataki – kulminira krajem gornjeg paleolita i jedan je od pokazatelja postepenog narastanja čovekovih potreba. Isto tako je osetio i potrebu za magacioniranjem biljne hrane, a zahvaljujući izdiferenciranom oruđu, lovio je sve više sitnije životinje; pripitomio je psa i adaptirao alate za proizvodnju upotrebnih predmeta od raznorodnog materijala. Ovak, da tako kažemo, ubrzani razvoj koincidira sa pojavom Homo sapiensa u srednjem, a posebno je naglašen definitivnim nastupom Homo sapiens sapiensa u gornjem paleolitu. Oblast Bliskog istoka jedna je od teritorija na kojima se traži razrešenje porekla i nastanka modernog čoveka Homo sapiens sapiens.³ Krajem pleistocena dolazi do određenih klimatskih promena za koje je čovek, kao svestran lovac i intenzivni sakupljač biljne hrane, pripravan.

Ekonomija proizvodnje hrane – neolitska revolucija

»Kraj pleistocena bio je period relativno naglih promena u načinu života ljudi Bliskog istoka. Mada postoji jasan kontinuitet ekonomija i tipova naselja gornjeg paleolita, dolazi do fundamentalnih promena. Prelazi su inicirani za vreme finalne faze paleolita u oblastima Levanta i Zagrosa. Pećine nisu više prevladajuće lokacije za ljudska staništa. Oko 8000. godine pre n. e., naselja pod otvorenim nebom okupljaju znatno veći broj stanovnika nego u prethodnim periodima. Sakupljanje i prerada biljnog materijala intenzivirana je i postoji verovatnoća da su određene biljne vrste bile pod kontrolom, mada za to nema posebnih dokaza. Lov određenih kopitara nastavlja da bude osnovni izvor hrane, ali su uspostavljeni vrlo »bliski« odnosi između lovaca i ulova. Naseljenci i u Levantu i u Zagrosu lovili su ograničen broj vrsta – najviše 2 do 3 – kao svoj najveći izvor mesa.«⁴

Pronađi direktne dokaze za početnu kultivaciju biljaka i životinja (period od 11–9. milenijuma pre n. e.) gotovo da je nemoguće. Međutim, sveobuhvatna analiza čimbenika konstatovanih prilikom iskopavanja praistorijskih naselja, upućuje indirektno na zaključak o postojanju sve većeg čovekovog uticaja na biljni i životinjski svet. Brdovito uzleđe Mesopotamije i Kuzistana i obronci planinskog masiva Zagros, kao deo »nuklearne zone« domestikacije biljaka i životinja, opet su poprište događaja od dalekosežnih posledica, značajnih ne samo po razvoj mesopotamske civilizacije. U okviru »nuklearne zone« konstatovano je postojanje divljih vrsta cerealia (ječam, pšenica), legumina (grašak) i leće, kao i divljih predaka ovce, koze, svinje i govečeta, što je jedan od razloga da se u ovim oblastima istražuju etape prvobitne domestikacije.

Informacije koje su prikupljene prilikom arheoloških iskopavanja na lokalitetima Šanidar (Šanidar B–1), Zaui Kemi (naselje pod otvorenim nebom u blizini Šanidara) i Karim Šahir takođe naselje pod otvorenim nebom, u blizini Kirkuka), kao i Ganj Dareh i Asiab (na obroncima Zagrosa u zaleđu Kuzistana), upućuju dovoljno na osnovnost pretpostavke o inicijalnoj domestikaciji. Ovdje svakako treba dodati i lokalitet M'lefaat, naselje pod otvorenim nebom, takođe u blizini Šanidara. Naselja su najverovatnije bila korišćena sezonski, ali u dužem vremenskom periodu. Kombinovanjem datuma osnivanja ovih naselja, pokriva se aproksimativno period 10. i 9. milenijuma pre n. e. Stanovnici su živeli u nadzemnim kolibama (?/šatorima, ili u polu-zemunicama kružne osnove. Kamena industrija sastojala se od kremenih alataki i oruđa od glačanog kamena i obsidijana. U upotrebi su bili ručni mlinovi i ručni maljevi od kamena. I dalje je bila u upotrebi kremenja industrija mikrolitskog tipa, ali je veliki deo fino retuširanih alataki bio ugrađivan u kompozitnu alatku, zasećeno koštano ili drveno držalje, i fiksiran pomoću bitumena. U naseljima su konstatovane i jame za magacioniranje hrane, kao i otpadne jame. Ipak, karbonizirana zrnasta hrana nije utvrđena.

Velika je količina pronađenog životinjskog koštanoog materijala. Najpopularnije lovnje životinje bile su jelen, divlja ovca i divlja koza. Lovljene su i druge životinje, kao divlja svinja i goveče; međutim postoje indikatori da su ova (Zaui Kemi) i koza (Asiab Tepe) već bili počeli da se gaje. Industrija koštanih alataki bila je raznovrsna i obimna. Koristio se biljni materijal za pravljenje korpi. Proizvodili su se predmeti od kamena, koji nisu imali utilitarnu, nego dekorativnu ulogu (perle, privezi, narukvice i sl.). Korišćeni su steatit, nefrit, krečnjak i, možda, mermer. Pravljeni su, takođe, predmeti od sušene i pečene zemlje, koji su mogli imati upotrebnu funkciju (kuglice, štapići i dr.), ali i za drugačiju namenu (stilizovane životinjske figure).

Ovdje su značajna još dva momenta. Prisustvo materijala koji ne postoji u blizini okolini naselja (opsidijan, bitumen, i pojed-

³ D. R. Brothwell: Where and when did man become wise, in: A. Montagu: *The Origin and Evolution of Man*, New York, 1973, p. 202–208.

⁴ C. L. Redman: *Op. cit.*, p. 84–85.

ne vrste kamena) ukazuje na začetak razme-
ne dobara na velikim udaljenostima. Kao
drugo, značajna je pojava posvećivanja po-
sebne pažnje pokojniku, kako u prilazima
tako i u pravljenju grobnih konstrukcija, a
samim tim i usavršenom ritualu sahraniva-
nja.

Ustanovljavanje potrebe za podizanjem
individualnih arhitektonskih celina relativ-
no malih dimenzija, importovanja materija-
la i proizvodnje grupe predmeta neutilitarne
namene za individualnu upotrebu, ukazuje,
opet, na reorganizaciju u društvenom po-
našnju i na začetke socijalnog raslojavanja.

Glavne morfološke promene na domes-
tici biljkama i životinjama primećuju se
u slučajevima kada je određena vrsta prinu-
đena da preživi u novim uslovima, različitim
od onih koji su vladali u njenom prirodnom
habitusu. S druge strane, promene su daleko
sporije, i manje uočljive, ukoliko se dotična
vrsta gaji u njenoj prirodnoj sredini, u sre-
dini u kojoj je egzistirala pre čovekovog uti-
caja i selektriranja. Da li do ovakvog zaključ-
ka dolazimo zahvaljujući tome što nemamo
dovoljno relevantnih podataka, ili je to sa
paleobiološkog aspekta ispravno, za sada je
teško reći. Ipak, ostaje činjenica da defini-
tivnu potvrdu za domestikaciju nalazimo u
ekosistemu – za koji, međutim, nemamo ni
minimum podataka o postojanju prethod-
nih, divljih vrsta. Lokaliteti kao što su Džar-
mo, istočno od Kirkuka, Tamerkan, severno
od Kuta, i Ali Koš, u oblasti Kuzistana Deh
Luran, nalaze se u podnožju brda planin-
skog masiva Zagros (zona 3). A kako postoji
vremenski hijatus između početka naselja-
vanja u ovoj zoni (Ali Koš – oko 7500. god.
pre n. e.) i prestanka korišćenja naselja sa
podacima za inicijalnu domestikaciju (oko
7900. god. pre n. e.), ostaje otvoreno pitanje
da li je prenošenje određenih biljnih i ži-
votinskih vrsta u novu sredinu bilo od presud-
nog značaja za njihovo pripitomljavanje –
revoluciju proizvodnje hrane.

U ovom periodu formiraju se, uglavnom,
stalna naselja, najčešće od jednoćeličnih
kuća pravougaone osnove, relativno malih
površina, sa prostorom za obavljanje dnevnih
poslova. Zidovi su građeni na kamenim
temeljima, od naboja ili od većih blokova
(šerpičica) na suncu sasušene zemlje. Pored
'kultivisanih' žitarica, praktikovano je sa-
kupljanje biljnih plodova kao što su: žir,
badem, pistacija, legumina i sl. Lov je, uglav-
nom, bio orijentisan na životinje sa poten-
cijalom za domestikaciju (svinje, govodi, ekvi-
di). Dopusku hranu sačinjavali su puževi i
školjke. Kamena i koštana industrija se sve
više usavršavala. Pravljenje su korpe i izvan-
redno obrađene pliće ili dublje zede od tvr-
deg kamena. Iako zemljane posude još uvek
nisu bile u upotrebi; ipak, postoji velik broj
raznovrsnih predmeta od pečene gline. Uglav-
nom su minijaturalnih dimenzija i modelova
u obliku apstraktnih i geometrijskih
formi, a isto tako su pravljene i figurine u
obliku životinja i žena. Veoma su značajni
nalazi na lokalitetu Ganj Dareh, koji se na-
lazi 1400 m iznad nivoa mora, u zaleđu Ku-
zistana. Naselje iz mladih kulturnih slojeva

Praistorijske kulture Mesopotamije

na ovom lokalitetu dobrim delom je sačuva-
no zahvaljujući požaru. Kuće imaju pravou-
gaonu osnovu, podignute su od opeka i sa-
stoje se od većeg broja malih prostorija.
Neke od zgrada verovatno su imale i gornji
sprat. Naselje se datuje u vreme oko 7000
godina pre n. e. Ekonomija i kulturni inven-
tar istovetni su kao i na opisanim lokalite-
tima i pripadaju istom periodu. Međutim, u
ovom naselju je konstatovana najstarija ke-
ramika pronađena do sada na Bliskom istoku.
Isto tako, u ovom naselju otkrivena je
veća prostorija, koja je, nesumnjivo, imala
prevashodno ritualnu namenu.

Što se kasnijih faza naseljavanja i života
tiče, na arheološkim lokalitetima Džarmo i
Ali Koš konstatovana je u drugoj polovini
VII i početkom VI milenijuma pre n. e., so-
lidnija izgradnja kuća, kao i proizvodnja
grubih keramičkih posuda (zdele, lonci).
Ovaj period može se obeležiti kao vreme
prelaza iz brdovitih krajeva u aluvijalnu
nizlu Mesopotamije, uz obale njenih reka, kao
i reka Karkeh i Karun u Kuzistanu. Trgovi-
na na velikim daljinama definitivno je us-
postavljena. Dalje raslojavanje društva, a s
tim i jača organizacija, evidentni su. Razno-
likost i količina pronađenih oruđa i objekata
za posebnu namenu ukazuje na količinu
uloženog rada u njihovu proizvodnju. Imamo
li u obavljanje svakodnevnih poslova u da-
tom načinu privredivanja, očigledno dolazi
do specijalizacije u obavljanju pojedinih
aktivnosti neophodnih za život celokupne za-
jednice, a verovatno i pojedinih njenih seg-
menata.

Rana naselja na Bliskom istoku rezultat
su najfundamentalnijeg prelaza u ljudskoj
istoriji. Mada ona izgledaju primitivna iz
perspektive kasnijih milenijuma, mnoge od
inovacija u načinu života i tehnologiji, neop-
hodne za postojanje urbanog društva, razvi-
le su se u njima. Od tog momenta, osnovne
smernice razvoja odnose se na organizaciju
i nalaženje načina za kontrolu sve složenije
situacije.⁵

Postepena pomeranja prema dolinama
reka Mesopotamije i Kuzistana i njihovim
aluvijalnim nizijama kao krajnjem cilju os-
tvaraju svoj poslednji korak u prvoj polovini
6. milenijuma pre n. e. Kasno-neolitska na-
selja tzv. Hasuna-kulture, kao što su Hasu-
na (slojevi 1 i 2), Um Dabagijah, Telul-ed-
Talat, Jarim Tepe, Matara i dr., podižu se
na visokoj krečnoj terasi između Tigra i Euf-
rata, u blizini Mosula. Među njima je naj-
poznatiji lokalitet Um Dabagija, na kojem
je naselje egzistiralo gotovo čitav milenij.
Dva osnovna tipa građevina bila su u upo-
trebi u raznim periodima: obična kuća sa dve

do tri prostorije, poredane jedna uz drugu, i
dvorište (u jednoj od prostorija ugrađivano
je ognjište sa dimnjakom izvedenim uz
spoljni zid građevine); podovi su bili pre-
mazivani debelim slojem gipsa, oni su često bili
obojeni, a zidovi su ponekad ukrasivani
freskama, od kojih je sačuvan jedan frag-
ment, najverovatnije scene lova na mazge;
drugi tip građevine nije bio stambenog ka-
raktera nego za magacioniranje raznih vred-
nosti: ove građevine sastojale su se od preko
70 malih, gotovo kvadratnih prostorija, ure-
đenih u dva do tri reda. Sve građevine podi-
zane su od naboja.

Stanovnici su se bavili zemljoradnjom
(jednoreda i dvoreda pšenica, ječam) i sto-
čarstvom (ovca, koza, goveče, svinja). Među-
tim, lovna ekonomija (pogotovo mazge) ig-
rala je izuzetno važnu ulogu. S obzirom na
mali broj stambenih objekata, a velikog ma-
gacinskog prostora, moguće je da ovde imamo
jedan vid trgovačko-skupljačke postaje
nekih velikih centara u blizini ili daljejo-
kolini. Kremenja, uopšte, kamena i koštana
industrija bile su standardne. Pronađeni su
pršljeni za vretena, a takođe i figurine od
zemlje. Keramika je grube fature, jednostav-
nih oblika i najčešće neukrašena. Finija
roba zaštićena je premazom krem boje, dok
ukrašene posude imaju dekoraciju izvedenu
glačenjem, urezivanjem, priljepcima ili sli-
kanjem. U osnovi naselja tipa Hasuna prisu-
tan je nomadski element. Pojava pršljenaka
za vreteno sugerisala da su ove korišćene ne
samo za hranu nego i za dobijanje vune.

I konačno, u poslednjoj četvrtini 6. mila-
enijuma dolazi do definitivne kolonizacije
aluvijalne nizije Dvorceja. Kao što je u uvod-
nom delu naglašeno, teritorija Mesopotamije
je se može, prema geomorfološkim karakte-
ristikama, gruba podeliti na dve oblasti, se-
vernu i južnu Mesopotamiju, sa granicom
nešto severnije od Bagdada. Ova podeljenost
prisutna je i u kulturi svih prošlih perioda
na teritoriji dveju reka. U daljem pregledu
kulturno-istorijskog razvoja mesopotamske
civilizacije imaćemo u vidu ovu dvojnost
samo ukoliko se ne remetiti način dosadaš-
njeg izlaganja.

Prema dosadašnjim otkrićima, naseljav-
anje donje Mesopotamije započeto je oko
5300 god pre n. e., kako na krajnjem jugu
tako i na krajnjem severu aluvijalne ravni.
Talasi naseljavanja na jugu sistemativizovani
su u četiri perioda, koji su imenovani na os-
novu naziva jednog od lokaliteta (Obaid od
1-4), dok na severu imamo odgovarajuću
kulturnu grupu Hasuna-Samara, iza koje
sledi Halaf-period, a zatim varijante Obaida
3 i 4, koje su na severu nazivane rani severni
Obaid i Kasni severni Obaid. Ovaj pe-
riod, kao i sledeći – Uruk i Džemdet Nasr,
izvesni istraživači nazivaju protoistorijskim
periodom Mesopotamije. S obzirom da su
otkriveni podaci u vezi sa naseljavanjem se-
vernog dela nizije, barem u prvom etapu,
kompletniji, i mnogo kompleksniji, osvrnu-
ćemo se najpre na njih.

Kulturnom kompleksu Hasuna-Samara
(oko 5300. do oko 5100. god. pre n. e.) pri-
padaju lokaliteti kasne i srednje Hasuna-

⁵ Ibid., Op. cit., p. 176.

kulture, kao i prve polovine Samara-kulture. Hasuna-kulturu zatim zamenjuje Halaf, koji egzistira uporedno sa krajem Samara-kulture. Hasuna-kultura nastavlja da traje na istoj teritoriji, kao i u vreme kasnog neolita, upražnjavajući isti način života. Nosioci Samara-kulture naseljavaju se na ivici, zapravo granici aluvijalne ravni sa uzdignutom krečnom terasom, na pravcu između Hita na Eufratu i Samare na Tigru, isto kao i na prelazu iz podnožja obronaka Zagrosa u ravnici. Bolje poznavanje ove kulture i njenih nosilaca, mada još nedovoljno, stekli smo zahvaljujući relativno škorijim arheološkim iskopavanjima na lokalitetima Teles-Sauvan, na obali Tigra, 12 km nizvodno od Samare, i Čoga Mami u Mandali-oblasti, severoistočno od Bagdada. Oba lokaliteta, kao i Samara i Baguz na Eufratu, smeštena su na ivici zone koja, s jedne strane, može da praktikuje primitivnu, suhu zemljoradnju, a sa druge, da osmišljeno koristi postojeće tekuće vode. Prva varijanta svakako ne zadovoljava ni minimum egzistencijalnih potreba. I u naselju Teles-Sauvana i u Čoga Mami utvrđeno je korišćenje lana i gajenje žitarica (dvoredna pšenica, hlebna pšenica, šestoredi i dvoredni ječam), što automatski ukazuje na početnu irigaciju. Od domaćih životinja gaje se goveče, ovca, koza i svinja. Takođe se have sakupljanjem, lovom i ribolovom. Naselja su znatno veća nego do tada (Čoga Mami možda preko hiljadu stanovnika), mnogo bolje uređena i utvrđena (jarak, bedem, kule, ulazna kapija, pristup u osi prelomljenoj pod uglom od 90°). Osnove građevina su u obliku slova T (Tel-es-Sauvan) ili pravougaone (Čoga Mami), sa mnogo prostorija manjih dimenzija. Na suncu sušene cigle su ovdje po prvi put u upotrebi. Uglove i spoljne strane zida ojačavaju pilastri, a stiče se utisak da su zgrade bile dvospratne. Kamena i koštana industrija je standardna, keramička proizvodnja na zavidnom nivou. Elegatne pliće ili dublje konične i bikonične zdele sa ili bez prstenastog dna, kao i sferične flaše sa izduženim vratom, izvanredno su ukrašene geometrijskim motivima, stilizovanim životinjskim figurama i ljudskim likovima. Ovakva produkcija više se ne orijentiše samo prema utilitarnoj funkciji zemljanih posuda. Izrađivane su i bojom ukrašavane i figure žena u glini.

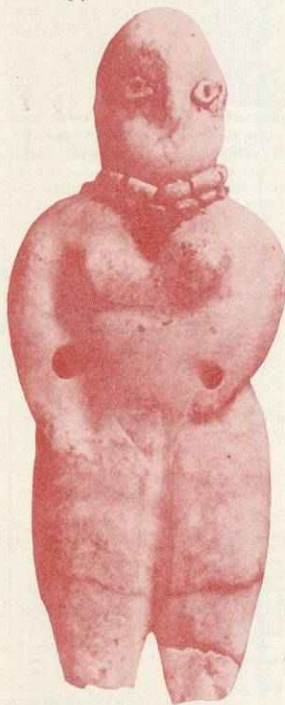
Ispod građevina, u najdubljem kulturnom sloju, na lokalitetu Teles-Sauvan otkriven je veliki broj grobova sa izvanredno bogatim grobnim prilozima. Među grobovima ima i dosta dečjih. Fino izrađene pliće i dublje zdele od alabastra, kao i znatan broj ženskih statueta od istog materijala, pohranjeni su sa pokojnicima.

Utvrđeno naselje sa značajnom arhitekturnom, daleko boljom organizacijom i znatno većeg životnog areala, sa mnogobrojnim grobovima bogatih prilozima – bez razlike na uzrast pokojnika – ukazuje na društveno ponašanje u kojem je očigledno prisutna socijalna raslojenost. Ovome u prilog ide pojava pečata, kao i znakova urezanih na keramičkim posudama. Očigledna je i pojava specijalizacije u određenim aktivnostima,

najverovatnije individualne, a možda već i grupe. Nosioci Samara-kulture, živeći na marginama aluvijalne nizije, sagledali su prednosti korišćenja tekućih voda za održavanje svoje egzistencije i unapređivanje ekonomije, zahvaljujući kojoj su stekli bogatstvo, privatno vlasništvo, začeli zanatsku proizvodnju i razvili adekvatnu društvenu organizaciju, koju su bili prinuđeni i da štite.

Poslednja iz ove grupe severnomesopotamskih halkolitskih kultura (doba upotrebe bakra), nazvana Halaf po lokalitetu na kojem je prvi put konstatovana, nasleđuje teritorije Hasuna-kulture, a u svojim početnim fazama vremenski se poklapa sa kasnim razvojnim etapama Samara-kulture. Najznačajniji centri Halaf-perioda nalaze se u slivu reke Gornji Zab, u neposrednoj blizini današnje Mosula (Arpadžija, Tepe Gaura, Niniva i dr.), gornjem toku Habura (Halaf, Tel Brak, Čagar Bazar i dr.) i Eufrata na zapadu (Junuz Tepe), na teritoriji u čijem je neposrednom zaleđu oblast bogata rudom bakra (Dijarbakir – Zemlja bakra). Ono što je možda najznačajnija manifestacija Halaf-

Ženska statueta – predstava boginje plodnosti (?), iz Sauana. Kultura Hasuna, Oko 6.000. g. pre n. e.

perioda jeste jasno uočeno kulturno jedinstvo na ogromnom prostoru, kao i veliki uticaj na druge oblasti i kulture izvan teritorije rasprostranja »čistog« Halafa (oblasti južne Anadolije i Siro-Kilikije). Ovakva rasprostranjenost jednog kulturnog horizonta je bez presedana u dotadašnjim prošlosti Mesopotamije. Šta je prouzrokovalo takvu disperziju, za sad je teško odgovoriti. Pogotovo što znamo da, na osnovu arheoloških istraživanja, nosioci Halaf-kulture u suštini proizvode i način privređivanja upražnjavan u prethodnom periodu i žive u malim naseljima, koja sačinjavaju arhitektonski objekti kružne osnove sa ili bez uzdužno postavljenog pravougaonog predvorja. Tehnologija i objekti koštane i kamene industrije takođe su nepromenjeni, osim u pojavi kamenih glava buzdovana, a konstatovana je i znatna količina objekata od posebne namene (kameni pečati, uglavnom okrugli) sa geometrijskim dizajnom; kameni privesci–amuleti u obliku labrisa i životinjskih glava i sl.). Od zemlje su pravili ženske figurine tipa »boginja majke«, koje su ukrašavali slikanjem, kao i izvanredne posude tankih, polihromno oslikanih zidova čije forme i savršenstvo izrade podstiču na razmišljanje o postojanju metalnih prototipova. Pored posuda za svakodnevnu upotrebu, tu su zdele–tanjiri, pehari, lonci i krčazi ukrašeni geometrijskim, floralnim i motivima stilizovanih bikovskih glava, često komponovanih u obliku malteškog krsta. Mnogi od ovih komada predstavljaju remek-delo грнarstva. Upravo je jedinstvena keramička produkcija nedvosmislena potvrda rasprostranja uticaja Halaf-kulture. Način života i privređivanja nosilaca Halaf-kulture poznajemo na osnovu nalaza sa lokaliteta Arpadžija u blizini Mosula. Naselje je seoskog tipa, sa kućama u slobodnom prostoru, između kojih je konstatovano postojanje kaldrmanskih ulica. Možda je jedna od kružnih–toloidnih građevina imala funkciju hrama. Sahranjivanje je intramuralno, sa bogatim grobnim prilozima. Stanovnici se have stočarstvom, lovom i zemljoradnjom, zatim trgovinom, a najverovatnije je došlo i do specijalizacije u zanatskoj proizvodnji keramike, kamenorezbarstvu i metalurgiji bakra. Ovom podelom rada, kao i kontrolom nad proizvodnjom i trgovinom pojedinim vrednostima, dolazi do daljeg raslojavanja društva i, najverovatnije, osnivanja elementarnih vidova institucionalizovanog ponašanja. Nosioci Halaf-kulture postepeno osvajaju teritoriju Samara-kulture i dolaze u kontakt sa naseljenicima južne Mesopotamije. Svoj kraj doživljuju širenjem uticaja, infiltracijom, a zatim i, verovatno, invazijom nosilaca naprednije i organizovanije Obeid-kulture sa juga Mesopotamije (oko 4400–4.300. god. pre n.e.).

Radanje sumerske civilizacije

Nastanak jedne od najstarijih civilizacija neposredno je povezan sa kulturno-ekonomskim usponom naroda kojeg u nauci nazivamo Sumeri. Brojne su kontroverze po-

ne jame u zgrčenom položaju, a dece u urne u samim naseljima. Ovakav dualizam ostaje neprevaziđena karakteristika Mesopotamije sve do današnjih dana. Nosioci Obeid-kulture imali su stalnu potrebu za importovanjem sirovina, tako da je uspostavljen čitav sistem trgovačkih mreža za dobavljanje materijala sa velikih udaljenosti. Rapidan porast stanovništva južne Mesopotamije, način života i privredivanja, sa naraslim potrebama, stanovništva i ekspanzija trgovine dovodi do formiranja novih društvenih odnosa, uvođenja određenih institucija koje su imanentne društvenom biću na ovom stepenu razvoja, sa uspostavljanjem različitih tipova naselja i kompleksnim sistemom ponašanja.

Prve čvrste, dobrostojeće zajednice u mesopotamskoj niziji uspostavljene su za vreme Obeid-perioda. U početku su to bila rastrkana sela skromnih dimenzija. Onda nekoliko od njih prerastaju u celine sa velikom populacijom... Stanovnici ovog perioda učinili su prve korake u pravcu urbanizacije i može biti da su baš oni direktni preci Sumeraca, koji su do kraja doveli put u urbani način života.⁶ Procvat sumerske civilizacije, odigrao se u južnoj Mesopotamiji koja definitivno preuzima prvenstvo u kulturnom razvoju naroda na ovom prostoru.

Nova etapa obeležena je prvenstveno pojavom masovne proizvodnje keramičkih posuda na grčarskom vitlu. One su u svetliji nijansama i bez slikanog ukrašavanja. Kako smo već rekli, ovaj period podeljen je na rani i kasni Uruk, a naziv je dobio po jednom od najvećih gradova drevne Mesopotamije, Uroku, koji nam je i najbolje poznat. Arhitektura ranog Uruka nije nam, međutim, dovoljno poznata, prvenstveno zbog relativno malo istraženih površine kulturnih slojeva koji se pripisuju ovoj etapi (slojevi od 14-8. E-ana četvrti, u Uroku). Pa, ipak, hramovna arhitektura ovog perioda otkrivena u Eriduu, kao i arhitektura kasnije etape u samom Uroku, potvrđuje kontinuitet u svim elementarnim arhitektonskim osobinama prisutnim još u Obeid-periodu. Jedna od najkarakterističnijih keramičkih formi, »konična zdelca sa zakošenim obodom«, posebno značajna za kasni Uruk, prvi put se pojavljuje u sloju E-ana 12. Razlog zbog čega je ova keramika rasprostranjena na ogromnom prostoru, od jugoistočnog Irana do Sredozemnog mora, teško je objasniti. Monumentalna arhitektura kasnog Uruka poznata nam je uglavnom iz dve zone arheoloških iskopavanja u samom Uroku: zona Anu Zigurata i zona E-ana četvrti. Hram tripartitne osnove sada se gradi na većstakom uzvišenju, brdašcu koje nazivamo Zigurat. Hramovi sadrže sve elemente za obavljanje kulta (oltar, žrtvenik i sl.), a zidovi su raščlanjeni nišama i pilastrima, ukrašeni bojom (»Beli hram«, »Crveni hram«), fresko-slikanjem (hram u Tel Ukairu) ili mozaikom. Po

prvi put se u arhitekturi pojavljuju stubovi. Sazidani su od cigala i ukrašeni mozaikom (klinovi sa raznobojnim glavama). U E-ana četvrti otkriven je, pored kolonade stubova, veći broj monumentalnih građevina, od kojih su neke podignute na kamenim temeljima. Zidovi, sa nišama i pilastrima, izgrađeni su od tzv. »Rimhen-cigala, karakterističnih uglavnom za ovu etapu. Ove su građevine interpretirane takođe kao hramovi; međutim, nepostojanje osnovnog inventara za obavljanje kulta unutar građevine (oltar, žrtvenik i sl.) dovodi u sumnju takvo tumačenje. Moguće je da su ove građevine u stvari centar svetovne moći i mesto prebivanja vladara – palate.

Veličanstvena arhitektura baca u zasenak remek-dela sitne plastike, kao što su amuleti izrađeni u obliku životinja od različitog kamenog materijala, zatim pečata ukrašenih geometrijskim i životinjskim motivima i, konačno, pojavu cilindričnih pečata sa scenama iz lova ili određenih kulturnih radnji. Kasnom Uroku se takođe, na osnovu stilskih karakteristika, pripisuju: poznati monumentalni kameni pehar – na kojem su u četiri registra reljefno izradene ritualne predstave, komemorativna stela – sa prikazom lova na lavove, i izvanredno modelovana ženska glava u mermeru – sa očima i obrvama izrađenim od umetnutog luksuznog materijala, najverovatnije zlata, lapislazulija i sedefa. Međutim, jedna od najznačajnijih inovacija ovog vremena jeste pojava piktografskog pisma, gotovo na samom kraju kasnog Uruka.

Džemdet Nasr-period je u suštini period prelaza iz epohe Uruka u ranodinastičku sumersku epohu »kraljeva četiri strane sveta«. On ponavlja sve glavne kulturne karakteristike Uruk-perioda, doživljava dekadenciju i destabilizaciju, kako kulturnu tako i eko-

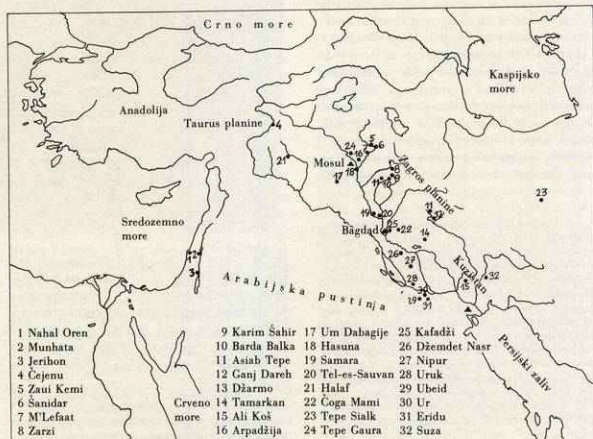
nomsku, koja je možda odraz sukoba religiozne i svetovne vlasti. Svetovna vlast definitivno izlazi na površinu u ranodinastičkom periodu Mesopotamije (3000-2350. god. pre n. e.).

»Pojava GRADOVA, druga velika revolucija čovekovih kulture, bila je prevashodno socijalni proces, jedan izraz većih promena u čovekovim odnosima prema drugome nego u odnosu prema prirodi sredini. Zbog toga ona obeležava ne samo prekretnicu već i momenat odvajanja u istoriji ljudske vrste.«⁷

Čitalac se, na kraju, može zapitati zašto smo veću pažnju posvetili kulturnim etapama koje su dovele do uspostavljanja urbane civilizacije mesopotamskog Sumera nego samoj civilizaciji. Naš odgovor glasi: zato što je za razumevanje ove civilizacije kompleksnosti neophodno ispravno sagledavanje kulturno-ekonomskih i tehničko-tehnoloških inovacija, upravo onih koje su je pripremile. Sumerska civilizacija nastala je u veoma nepovoljnim klimatskim uslovima mesopotamske aluvijalne nizije (topla i suva klima, neplodno, neproductivno tle ukoliko se na njega ne utiče; oblast gotovo bez minimuma sirovinskog materijala) i, kao takva, direktno je uticala na razvitak drugih civilizacija Bliskog istoka, a i šire.⁸

⁷ R. M. Adams: »The Origin of Cities«, in *Scientific American*, San Francisco, 1979, p. 171.

⁸ Vidi op. H. Frankfort: *The Birth of Civilization in the Near East*, New York, 1956. i S. N. Kramer: *The Sumerians*, Chicago, 1972.

⁶ Ibid., Op. cit., p. 261-262.

Harapska kultura: Nastanak i razvoj najstarije civilizacije indijskog potkontinenta

Miodrag Tomović

Harapski pečat sa predstavom bika i piktografskih, još uvek nedefiniranih simbola. Mohendo-daro.

zacije situira u bronzano doba, iako po nekim svojim bitnim obilježjima – na primer, dalja upotreba neolitskog kremenog oruđa² na celoj teritoriji njenog rasprostranja i s druge strane, njena suštinska povezanost sa umećem pisanja i urbanizacijom² – ona izlazi iz okvira uobičajenih bronzanodops-

kih kultura, odnosno spomenute klasifikacije i terminologije, koja se pre svega koristi kao oznaka tehnološkog stepena.

Istraženi gradovi doline Inda svojim izgledom, rešenjima i karakteristikama iznad svega odaju utisak veličine i društvene organizovanosti što je do tada ostvareno u urbanizaciji i organizaciji života na prostoru koji znatno prevazilazi granice indijskog potkontinenta. Sa njima se na tako sjajan način zapravo završava davno započeti proces ur-

² Ilustrativan primer je masovna upotreba tehnički zastarelih i uniformnih plojnatih sekira (bez rupe za držalju), koje su verovatno, kao i tokom prethodne epohe, usadivane u rasepljenu drsku.

Intezivna arheološka istraživanja ogromnog indijskog potkontinenta tokom poslednjih 60 godina 'iznela' su na svetlost jednu od najsajnijih drevnih civilizacija. Reč je o harapskoj kulturi, sa svim njenim odlikama jedne visoko razvijene urbane civilizacije: gradovima sa izuzetno preciznom planskom arhitekturom koja podrazumeva složene društveno-ekonomske odnose, monumentalnim kompleksom građevina tipa *citadela*, složenim i funkcionalnim drenažnim sistemom, pismenošću, sistemom mera, i još mnoštvom drugih bogatih i originalnih sadržaja. U literaturi se ona označava još i kao harapska civilizacija, civilizacija doline Inda ili Indska civilizacija, a kao godina njenog otkrića smatra se 1921. godina, kada je Sir Džon Maršal (John Marshall) sa svojim saradnicima preduzeo iskopavanja jednog od uzvišenja (humki) Harape (Harappa). Samo godinu dana kasnije, otkriven je najveći, najsavrniji i najpoznatiji grad harapske civilizacije – Mohendo-daro (Mohenjo-daro). Mada proučavanje prošlosti indijskog potkontinenta datira još od 1783. godine sa dolaskom Vilijama Džonsa (William Jones) u Indiju, kada je započeo izučavanje sanskerta, do prvih pravih arheoloških istraživanja, pretežno budističkih i drugih istorijskih spomenika, došlo je neposredno pre sredine prošlog veka. Međutim, ona nisu izazvala nikakva šira interesovanja: pažnja naučnog sveta i javnosti bila je usmerena na Egipat, Bliski istok i Mesopotamiju, gde je u toku prve polovine XIX veka došlo do niza fantastičnih i epohalnih otkrića: Šampolion (J. F. Champollion) je 1822. odgonetnuo egipatske hijeroglife, G. F. Grotefend i Rolinson (H. C. Rawlinson) klinasto pismo, Lejard (A. H. Laward) iskopava Ninivu, P. E. Botta otkriva palatu kralja Sargona, a Teksije (Ch. F. M. Texier) 1834. g. tražeći drevni grad Taviju, otkriva kod Jazilikaje (Yazilikaya) ostatke glavnog grada Hetitske države, itd. Do prvih značajnijih praiistorijskih arheoloških otkrića u Indiji, koja su poslužila kao prekretnica za dalja istraživanja, došlo je tek sa otkrićem Harape i Mohendo-dara.¹

I pored svih ograničenja koje nameće jedna ovakva podela za tako veliku i raznoliku geografsku oblast, i praiistorija indijskog potkontinenta sadrži klasičnu i opšteprihvaćenu arheološku podelu praiistorijskih epoha: kameno (paleolit, mezolit i neolit), bakarne, bronzano i gvozdeno doba. Tako se harapska kultura u kontekstu ove periodi-

¹ U mnogobrojnoj i raznovrsnoj literaturi koja objašnjava nastanak, karakter i 'funkciju' harapskih gradova, zatim problem etogeneze, stepen i karakter društveno-ekonomskih i kulturno-istorijskih kontakata i uticaja, ima dosta ne samo neosnovanih i hipotetičnih arheoloških teorija, ideja i rekonstrukcija, već i različitih oprečnih ideološko-političkih stavova, kao npr. neki stavovi indijskih i pakistanskih arheologa, ili čitave jedne generacije sovjetskih indologa, koja odbacuje teorije i rezultate buržoaskih arheologa, sa kojima su inače do sticanja indijske odnosno pakistanske nezavisnosti, gotovo sva arheološka istraživanja bila povezana – najpre, u prošlosti, sa engleskom istorijskom školom, a u novije vreme sa aktuelnom američkom 'novom arheologijom i socijalnom antropologijom'.

banizacije u okviru Jerihona i Čatal Hijika (Čatal Hüyük) i nastaju najstariji urbani centri u pravom smislu te reči. U njihovom dugom i kontinuiranom trajanju izvjesni oblici stvoreni na samom početku (izbor mesta, planska arhitektura, sistem komunikacija, odvodni kanali, izbor najoptimalnijeg građevinskog materijala, itd.) postaju, bez vidljivijeg kolebanja, obrasci koji se gotovo sledećih hiljadu godina trajno poštuju. Sve do završne faze harapske kulture nije izvršena nijedna promena koja bi bitnije uticala na stvorenu urbanu strukturu.

Klimatski i ekonomski faktori

Novija istraživanja na rekonstrukciji paleoklime na teritoriji rasprostriranja harapske kulture pokazala su da je u periodu između 3000–1800. godine pre n. e. koji se hronološki može povezati sa njenim nastankom i razvojem, došlo do značajnog povećanja vlažnosti i količina padavina koje su za oko 500 mm u proseku premašivale današnje male ili minimalne padavine u ovim oblastima: 250–750 mm na poluostrvu Kathiavar (Kathiavar, Saurashtra) i istočnom Radžastanu (Rajasthan), i 100–250 mm u Beludžistanu (Baluchistan), Sindu i jugozapadnom Pendžabu (Punjab). Time su potvrđene neke ranije slične pretpostavke, izvedene na osnovu arheološkog materijala. Tako je prisustvo kostiju određenih životinjskih vrsta (npr. slona, bivola, tigra ili nosoroga govori o određenoj oko-sredini sa vlažnijom klimom i bujnom vegetacijom, neophodnim za opstanak određenih vrsta; postojanje odbrambenih zidova oko harapskih gradova objašnjavano je potrebama za odbranu od nabujalih voda posle obilnih padavina i izlivanja reka. Međutim, u vremenu između 1800–1500. godine pre n. e. dolazi do smanjivanja padavina i započinje period suve klime (C. Singh, 1971, 176 i d.). Kako se on hronološki poklapa sa kasnoharapskom fazom, proizilazi i to da je promena klimatskih uslova i postepeno narušavanje ekološke ravnoteže bilo jedan od razloga što harapsko stanovništvo posle napuštanja doline Inda i premeštanjem u nove oblasti (Kathiavar), nije uspeo da ponovi i dostigne najviše domete iz prethodnih etapa.

Kako je klima potkontinenta izrazito povezana sa dobro poznatim monsunskim ciklusima, veoma važnu ulogu uvek su imali raznovrsni sistemi za održavanje tle većih količina vode. Međutim, najstarija zemljoradnja doline Inda bila je, izgleda, isključivo uslovljena postojanjem plodrodnog aluvijalnog zemljišta i godišnjih poplava Inda; zemljoradnici su, verovatno, obrađivali samo one površine koje je sama reka navodnjavala izlivanjem u periodu poplava. Posle njenog povlačenja i korito, verovatno je bilo potrebno samo prerljati mekano i plodno zemljište i zasejati ga brzo sazrevajućim kulturama. Među kultivisanim žitaricama najvažniju ulogu su imali pšenica (*Triticum compactum* ili *Triticum sphaerococcum*) i ječam (*Hordeum vulgare*). Nejasno je da li je

gajen i pirinač: sem nekoliko nesigurnih nalaza, zrna pirinača nisu još uvek sigurno konstatovana u harapskim slojevima. Izuzetno važnu ulogu su imali i gajenje pamuka i izrada pamučnih tkanina. Ferserv (W. A. Fairervis, 1971–28–29) na osnovu ovačke zastupljenosti pretpostavlja da su stanovnici Mohendo-dara samo uzgajali prolećne useve, dok Lambrick (H. T. Lambrick, 1964) oslanjanjući se na iskustvo i praksu savremene zemljoradnika Sinda, dopušta mogućnost da su harapski zemljoradnici doline Inda dobijali čak dve žetve i da je cela ova aktivnost, petpomognuta prirodnim rukavcima koji su išli duž obala, kao i eventualnim zemljanim nasipima, »zahtevala minimum majstorstva i pomoć oruđa.« Ali, ove pretpostavke možemo sa izvesnom sigurnošću prihvatiti samo za najstariji period zemljoradnje i početak formiranja svojih naselja. No da li je pojava većih naselja i svih gušća naseljenost primorala harapske zemljoradnike (kao što je stanovnike doline Nila) da grade irigacione sisteme za navodnjavanje i sezonsko izlivanje i samim tim produžavaju vreme navodnjavanja? To im pre što ovakav oblik navodnjavanja, povezan sa poplavnim vodama, nije stvarao sigurnu osnovu za obezbeđivanje dovoljnih količina hrane: početak, dužina trajanja i završetak monsunskih ciklusa, zatim količina i rasprostranjenost padavina, površina plavljenog zemljišta, variraju iz godine u godinu i svako izlazeće iz tolerančnih okvira može da izazove katastrofalne suše i glad.

Urbani centri i njihova unutrašnja struktura

Po uobičajenom tradicionalnom mišljenju, naselja harapske epohe obično se nazivaju gradovima i sastoje se od dva jasno naznačena i istovremeno građena prostorna dela: *citadele* ili »gornjeg grada« i »donjeg grada« koji čine stambene i zanatske četvrti. Međutim, od preko 150 istraženih naselja harapske kulture u dolini Inda samo se dvadesetak mogu smatrati gradovima sa svim odlikama koje karakterišu najveće i najvažnije urbane centre – Harapu, Mohendo-daru i Kalibangan. Dosadašnja istraživanja pokazuju da su za harapsku kulturu karakteristična naselja—gradovi pravougaone osnove, okruženi masivnim odbrambenim zidovima, koji su ojačavani ugaonim kulama i kontraforima. Reprezentativan obrazac ovakvog plana pokazuje uzvišenje AB u Harapi, koje je Viler nazvao citadelom; pravougaona osnova veličine 420 x 196 m, orijentisana dužom osom ka severu, gde je proticala reka Ravi (danas se njeno korito nalazi 9 km severnije), okružena snažnim odbrambenim zidovima koji su u osnovi bili široki 13 m, a potom su sužavali prema vrhu (oko 7 m). Na spoljašnjoj strani zidovi su bili ojačani kontraforima rađenim od čerpiča ili zateka. Nesumnjivo je da je njihov osnovni opadok bio da ojačaju zaštitne zidove i spreče njihovo potkopavanje prilikom izlivanja reke tokom monsunskih kiša i poplava.

Sličnu pravougaonu formu ima čitav niz drugih naselja rasprostranjenih na celokupnoj teritoriji harapske kulture: u Pakistanu, na Makranskoj obali – Sutkagen-dor, Sotkakh, Balakot, u Indiji – Kalibangan, Surkotada, Banawali (Banawali), Mehgarh, Telod, Lotal (Lothal), itd. Postojanje od-brambenih zidova na većini harapskih naselja i gradova i razlozi za njihovo podizanje još uvek su predmet žestokog sporenja. Mišljenja su u glavnom polarizovana oko dve mogućnosti: po prvot, te razloge treba tražiti u permanentnoj opasnosti od napada rušilačkih varvarskih plemena, kojoj su bili izloženi bogati harapski gradovi, dok druga grupa naučnika smatra da je njihova funkcija zaista odbrambena, ali ne od neprijateljskih plemena, već od katastrofalnih poplava velikih reka. Rezultati nekih novijih istraživanja ukazuju da verovatni razlog uključuje i jednu i drugu mogućnost, odnosno da je, bar u jednom dužem periodu, njihova dominantna funkcija bila odbrana od reka, a da je kasnije, naročito tokom kasnoharapske faze uključena i strateška funkcija. Pored blizine vode i čestih plavljenja, o čemu su svedočili mnogobrojni prosjeci mulja koji se uočavali u stratigrafiji naselja, postoji još nekoliko odlika koje bi išle u prilog ovakvoj interpretaciji: česta obnavljanja i dozidivanja, orijentacija duže ose pravougaone osnove ka reci, ojačavanje zidova masivnim kontraforima raspoređenim na spoljašnjoj strani zidova (najbrojniji su obično na delovima zidova najbližih reci), terasasto građenje na pojedinim delovima zida (npr. u Harapi), ali i neki kasniji primeri, kao što su zemljani nasipi iz Kaušambija (Kaushambi) obloženi ukočenim (stepenastim) zidom od opeka ojačanih potpornjama.

O izgledu, unutrašnjoj strukturi, rafiniranosti i preciznosti u planiranju indskih gradova najbolje smo upoznati u Harapi, Mohendo-daru i Kalibanganu. Mohendo-daro (»humka mrtvih«) smešten je u vodoplavnoj ravnici i prostirao se sve do obale Inda, čiji se tok u novije vreme pomerio oko 3 km (danas se nalazi u Pakistanu, oko 480 km severno od Karačija). Iznad njegovih ruševina, sem budističkog hrama iz XII veka, nema tragova ostataka življenja iz kasnijih epoha. Ispod 15 m visoke humke sa citadelom, grad je bio izdelfen nizovima širokih i pravih ulica koje se seku pod pravim uglom i formiraju pravougaone stambene blokove. Na impresivnom glavnom »bulvaru« dugom oko 1 km i širokom oko 9 m, nalazile su se mnogobrojne trgovčice i zanatske radnje. Izuzetno veliku pažnju stanovnici gradova doline Inda poklanjali su održavanju čistoće svojih kuća i ulica, pa je u tu svrhu stvoren jedinstven drenažni sistem (veoma slično će tek mnogo godina kasnije stvoriti Grci i Rimljani). Svaka kuća je imala odvodni kanal kojim su otpadne vode odvođene u velike kanalizacione kanale koji su išli duž velikih ulica: na određenim odstojanjima kanali su imali ukopane »šahovce« koji su održavali krupnije predmete i tako omogućavali njegovo začepljivanje. Većina kuća stambenih četvrti sastoji se od po nekoliko

soba – najviše 6 plus kupatilo, srednje veličine oko 5 m², grupisanih oko unutrašnjeg dvorišta. Naravno, nisu sve kuće imale spomenute pogodnosti: tako je većina stanovnika u tzv. »radničkim četvrtima« u Harapi žive u malim i skromnim, najčešće dvosobnim kućama.

U većini kuća otkriveni su tragovi stepeništa, koja su u luksuznijim kućama vodila na gornji sprat, a u jednostavnijim na krov, koji je – kao i u drugim gradovima drvnog Istoka – korišten u različite svrhe (npr. za spavanje), što je i danas uobičajeno u Pakistanu.

Još uvek nije jasno da li istovremeno postojanje dva najveća grada, međusobno udaljenih preko 700 km, bar u početnoj fazi, indirektno ne ukazuje i na postojanje dve rivalske oblasti, grada ili etničke grupacije, koje su postepeno težile za uspostavljanjem političke dominacije nad plodnom dolinom Inda, ili od početka postoji etničko i kulturno jedinstvo zasnovano na ujedinjenosti cele zemlje. Poređenja radi, u dolini Nila izgleda da se već krajem praistorijskog perioda uočava početak težnje južnih oblasti i njihovih vladara za uspostavljanjem dominacije nad sve većim delovima doline Nila na severu, da bi već oko 3200. godine pre n. e. došlo do ujedinjenja kulturno razvijenijeg severa i politički disciplinovanijeg juga u jednu državu. Uniformnost i dugotrajnost indskih gradova (Harapa npr. ima preko hiljadu godina kontinuiranog razvoja) nesumnjivo ukazuju na stabilno i organizovano društvo tokom dužeg perioda. Izvesni njihovi elementi, kao što su: složeno projektovanje sa sistemom ulica koje se seku pod pravim uglom, sistem odvodnih kanala, sistem standardnih mera i razvijena profesionalna trgovina, postojanje citadela sa dominantnim javnim građevinama, bedemi, odbrana od poplava i dr., nagoveštavaju postojanje nekog snažnog i, verovatno, institucionalizovanog oblika vlasti. Stepennost kulturnog razvoja, koji su dostigli gradovi doline Inda, može se, po mišljenju Klarka (C. Clark, 1969) porediti sa nivoom ranoindističkih kultura Sumera i Egipta, dok Melart (J. Melart, 1965) smatra da je za nastanak urbanih gradova i civilizacija uopšte bilo neophodno ostvariti, između ostalog, složeno društveno hijerarhiju, bilo kraljevsku, kao u Egiptu, ili teokratsku, kao u Sumeru, zatim snažnu »političku kontrolu« i celishodnu koncentraciju ekonomskih sredstava. Relativno malobrojni nalazi oružja, zatim stratigrafski podaci koji ne pokazuju trgovu unutrašnjih sukoba i rušenja, kao i karakter građevinskih kompleksa na citadelama, ne daju osnovu za pretpostavku da se moć i vlast nalazila u »vojnim rukama«. S druge strane, nisu otkriveni ni ostaci uobičajenih palata, grobnica ili nekog drugog »značenja«, koji bi ukazivali na eventualno postojanje kraljevske vlasti (izuzetak sa možda malobrojne predstave, kao što je čuvena bista bradatog muškarca iz Mohendo-dara, koja se često navodi kao predstava kralja-sveštenika ili nekog božanstva). Klark (1969, 184) smatra da postojanje citadela u većim gradovima,

Harapska kultura: Nastanak i razvoj najstarije civilizacije indijskog potkontinenta

karakter i moguća funkcija nekih njenih građevina, kao i izvesne analogije u tradicionalnom i savremenom životu Indijaca, govore da su, u okviru ove »zajednice trgovaca, zemljoradnika i sveštenika«, obaveze i sankcije, koje su proizlazile iz ovako organizovanog urbanog načina života, bile nesumnjivo religijske prirode, i da je »civilizacija doline Inda, slično doskorašnjem Tibetu, bila u osnovi teokratska«. U svakom slučaju, u ovako velikim i složenim centrima kao što su Harapa, Mohendo-dara i Kalibangan može se pretpostaviti da su se u okviru »striktno« podela rada (trgovci, zanatlije, zemljoradnici, zajedničko učešće u podizanju javnih građevinskih kompleksa ili odbrani od nabujalih voda) pojavili veoma rano i razni »čimovnici« koji su kontrolisali izvršavanje obaveza, upravljali javnim radovima, prikupljanjem i raspodelom hrane, i, uopšte, funkcionisanjem »sistema«.

Komunikacije i trgovina

Nema nikakve sumnje da su Mohendo-dara, Harapa i drugi harapski gradovi, kao značajni trgovački centri i luke (rečne ili morske), bili povezani kopnenim i vodenim putevima sa mnogim bližim ili daljim oblastima na zapadu i severozapadu. Neki karakteristični nalazi, kao što su npr. pečati tzv. persijskog tipa, zatim petrografske, stilске i tehnološke analize raznovrsnih minerala i metala, koje su harapski majstori koristili, a čiji su ležišta inače napa na njihovoj teritoriji, svedoče o izvesnim kontaktima s avganskim, iranskim i mesopotamskim narodima i plemenima, koji su se u to vreme nalazili na različitim stepenima društveno-ekonomskog i kulturnog razvoja. Međutim, još uvek nije moguće precizno razgraničiti dokle su se pružili direktni, a šta je posledica indirektnih kontakata, kakvi su njihov karakter, intenzitet i eventualne posledice po dalji razvoj. Tako su hemijske analize metalnih predmeta pokazale da je većina metala poreklom iz Avganistana i Irana (naročito zlato, srebro, bakar) i Beludžistana (nekoliko novootkrivenih nalazišta drvene eksploatacije metala pokazuje da je zlato dobijano i na jugu Dekana, olovo u Bengalu, bakar u Radžastanu, ali njihov značaj i udeo u snabdevanju harapskih radioni-

ca tek treba utvrditi). Još veći značaj za utvrđivanje trgovačkih kontakata imaju nalazi predmeta od raznovrsnog poludrnog kamena. Tako je tirkiz, verovatno poreklom iz severoistočnog Irana, nefrit sa Pamira i iz istočnog Turkestana, amazonit ili iz Guđžarata ili iz južnog Dekana, lapislazuli i lazuri iz Badakšana (Badakhshan) u severoistočnom Avganistanu. Neki autori smatraju da otkriće Badakšana pruža i nov prilaz rešavanju tačnog lokalizovanja zagonetne zemlje Arate, koja se spominje na sumerskim tablicama u tekstu, odnosno pomei koja predstavlja »hroniku priča i prizora iz planinske zemlje Arata« (S. N. Kramer, 1951). Uglavnom postoji opšteprihvaćeno mišljenje da Aratu treba tražiti negde na istoku od Mesopotamije (ali se odmah potom mišljenja razlikuju u tome da li je treba tražiti u oblastima severnog, južnog, istočnog ili centralnog Irana) i da se, sudeći prema opisima u tekstu, nesumnjivo radi o nekoj oblasti koja je, između ostalog bogata i lapislazulijem. Kako je već pomenuta oblast Badakšana jedino danas arheološki poznato nalazište lapislazula na širem prostoru, ideja da bi se tajanstvena Arata mogla locirati upravo negde u severnom Avganistanu postaje više nego primamljiva (V. I. Sarianidi, 1971, 15).

Poseban značaj ima utvrđivanje karaktera i intenziteta trgovačkih i kulturnih kontakata sa starijom sumerskom civilizacijom, o čemu bi svedočili pre svega nalazi kamenih pečata »indskog« tipa, ili njihovih otisaka, koji su otkriveni u mesopotamskim gradovima Uru, Kišu i Lagašu (17 primeraka) i na ostrvima persijskog zaliva: Failaka (6 primeraka) i Bahrein (7 primeraka). Jedan značajan primerak, ali kao površinski nalaz, otkriven je u Lotalu, a tri u Mohendo-daru. Kako su otisci ovih pečata nalazeni i na nekim tablicama koje su datovane u desetu godinu Cungunuma, kralja Larse, tj. u 1923. g. pre n. e. (srednja hronologija) pretpostavlja se da bi period nastanka ovih neobičnih pečata bio znatno pre ovog datuma, najkasnije krajem III milenija pre n. e. (B. Buchanan, 1967., 105). Do sada publikovani pečati ovog tipa rađeni su od steatita, imaju kružni oblik i pokazuju, naročito primerici iz Uru i sa ostrva Failaka i Bahrein, izvesnu uniformnost u stilu i oblicima, što ukazuje na to da su uglavnom nastali u jednom istom centru (izuzev nekkih primeraka koji mogu biti i lokalna imitacija).

Otkriće ovih pečata na spomenutim nalazištima, po mišljenju mnogih arheologa, baca novo svetlo na do tada kontraverzne, pokušaje identifikovanja zagonetnih gradova (ili zemalja) Tilmun (Dilmun), Magan i morske luke Meluhe (kao na primer izjednačavanje Magana sa Egiptom, Meluhe sa Etiopijom, itd.), koji se u sumerskim pisanim izvorima spominju kao morski trgovački centri legendarnog bogatstva. Kombinovani sa još nekim drugim podacima, kao što su npr. nalazi tri klinasta natpisa na ostrvima Failaka i Bahrein, u kojima se spominje Inzak-bog Tilmuna, poslužili su kao sigurnija indicija za identifikovanje ostrva Bah-

rein sa Tilmunom,³ a Failake sa Maganom ili bar njegovim jednim delom u okviru šire oblasti zaliva, kao trgovačkih centara na direktnom putu između sumerskih i harapskih gradova. Međutim posle otkrića Tepe Jania (Tepe-Yahya), bogatog elamskog grada u Iranu, koji se nalazi na sredini puta između Mesopotamije i Indije, i njegovog nesumnjivog značenja kao važnog trgovačkog centra, sve veći značaj dobija ideja da se Magan zapravo nalazi negde u jugoistočnom Iranu.

Problem morske luke Meluhe neki autori povezuju sa problemom postojanja harapskih luka, preko kojih je išla trgovina indskih gradova sa bogatim trgovačkim centrima na zapadu. Međutim, na karti arheoloških lokaliteta, na obalama Arabijskog mora (u Pakistanu i Indiji) ne postoji nijedan lokalitet sa ostacima bilo kakvog harapskog naselja. U širem zaleđu, prvi gradovi koji bi mogli preuzeti ulogu luke nalaze se na više desetina kilometara od današnje morske obale. Tako se tri neobična harapska fortifikaciona kompleksa Makranskog zaleđa, sa snažnim odbrambenim zidovima debljine oko 9 m, Sutkagen-dor, Sotka-koh i Bala-koh, u Sutkagen-dor, Sotka-koh i Bala-koh, za koje postoje izvesne indicije da bi mogli biti traženi gradovi-luke, danas se nalaze 48, 13, odnosno 19 km daleko od današnje obale mora. Dejtz (G. F. Dales) smatra da njihova malobrojnost na ovako velikom prostoru

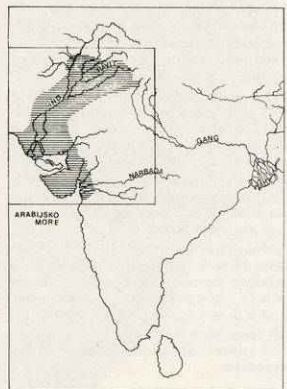
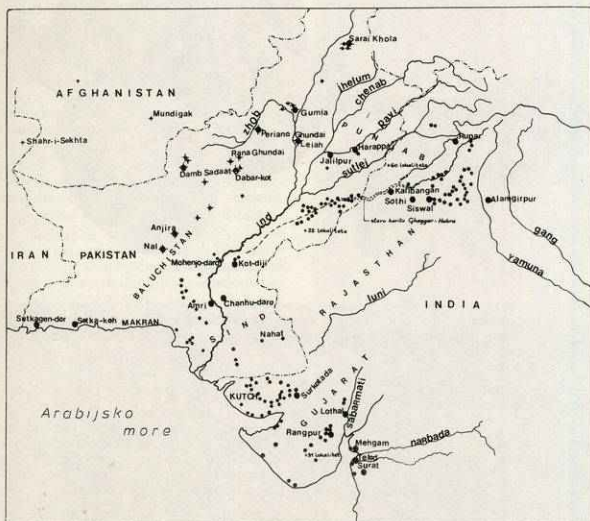
Makranskog zaleđa, kao i međusobna udaljenost, ukazuju da se ne radi o važnim odbrambenim tačkama u zaustavljanju nadiranja osvajača sa severa, kopnenim putevima, već o značajnim trgovačkim gradovima-lukama i fortifikacijama, čiji je osnovni zadatak da zaštite njihove luke od upada sa mora. Osim toga, oni su se kao važni istureni punktovi, nalazili i na jednom od suvremenih puteva od Beludžistana prema perzijskom zalivu: od beludžistanskih brda se do Makranske obale dolaze dolinama dveju glavnih reka Dašt (Dasht) i Šadi (Shadi) Kaur. Put koji je išao dolinom prve reke kontrolisao je Sutkagen-dor, a dolinom druge Sotka-koh, posle kojih se one ulivaju u Arabijsko more.

Nasuprot opšteprihvaćenoj činjenici o postojanju intenzivnih trgovačkih (i kulturnih) veza između harapskih gradova i različitih oblasti na zapadu i severozapadu, pitanje puteva kojima su se ti kontakti odvijali izaziva još uvek žestoka neslaganja. To se naročito odnosi na ideju o postojanju morskog puta između harapskih gradova na jednom i sumerskih na drugom kraju Arabijskog mora. Mišljenja da se radi o opasnom, dalekom i nezavesnom putu, koji je zahtevao složenija plovila i veća znanja iz navigacije i brodogradnje, nego što to možemo pripisati stanovnicima doline Inda, suviše su isključiva i uopštena da bismo ovu mogućnost odbacili. Prevaljivanje velikih vodenih razdaljina još tokom IV milenija pre n. e. uspešno su, u Sredozemnom moru i probaninim delovima Atlantika, savladivali nepoznati mediteranski mornari; putevi širenja glačanih sekira tipa »armorik« rađenih od zelenog »dolerita A« (čija su ležišta otkrivena

na na Crnoj planini blizu Seledina u Francuskoj), zatim obsidijana na zapadnomediteranskim ostrvima, karta rasprostranjenosti megalitskih grobnica, itd., pokazuju da su se mediteranski mornari usudivali da odvoje od sigurnih puteva uva samu obalu. I u Egiptu tokom prednastičkog perioda ima svedočanstava o izvesnim kulturnim uticajima koji su primani posredstvom trgovačkih veza sa Mesopotamijom. Nalazi raznovrsnih predmeta ukrašenih predstavama čamca, odnosno lađa (kao npr. na nekim praiistorijskim keramičkim posudama iz El-Cerzea, gde predstave lađa imaju dvostruku kabinu na sredini, a na zadnjem delu krmar sa veslačima, zatim predstava brodova sa uspravnim pramcima na dršci znamenitog kamenog noža iz Džebel-el-Araka, koji se datuje u 3500–3100. g. i koji podsećaju na slična plovila korišćena na Tigru), ukazuju da se već u ovom periodu trgovačke veze između Egipta i Mesopotamije verovatno odvijaju trgovačkim lađama.

Nesumnjivo da su najvažnije komunikacije između harapskih gradova smeštenih u dolinama reka bili upravo rečni tokovi i da se dobar deo njihove međusobne trgovine obavljao čamcima sa visokim pramcem, čiji su minijturni modeli, pravljeni od pečene gline, nađeni u Mohendo-daru i na nekim drugim lokalitetima. Izgleda da su se ovi čamci kretali pomoću jedra i krme, i nemaom razloga da sumnjamo da su, pored upotrebe u rečnom saobraćaju (gde su često prevaljivali rastojanja i preko 700 km, koliko su npr. međusobno udaljeni Mohendo-daro i Harapa, mogli su da se upute na otvoreno more i dalje putovanje duž severoistočne i severne obale Arabijskog mora (čamci slič-

³ Na ostrvu Bahrein otkriven je jedan veliki grad, izvesan broj manjih naselja, hram i registrovano oko 100.000 velikih humki što sve pripada jednoj, još uvek nedovoljno poznatoj kulturi. Na osnovu nalaza iz hrama, pre svega 8 kružnih kamenih pečata »indskog« tipa, koji se datuje u 2300–2000. god. pre n.e., cela kultura se datuje u III milenij pre n. e. (P. V. Glob i T. G. Bibby, 1960, 202 i d.)

Karta rasprostranjenosti harapske kulture. Njen areal je dvostruko veći od areala egipatske i mesopotamske civilizacije uzetog zajedno. (1800 km dug i 800 km širok prostor).

nog izgleda i danas plove vodama Arabijskog mora koje ograničavaju Indiju i Pakistan).

Postojalo je i nekoliko suvozemnih trgovačkih puteva, pre svega za Beludžistanom i Avganistanom, a ne isključuje se ni mogućnost postojanja transkontinentalnih puteva, kojima se preko Beludžistana i jugoistočnog Irana obavljao deo trgovine sa sumerskim gradovima. Jedan od najznačajnijih elamskih gradova. Tepe-Jahia u jugoistočnom Iranu, svoju visoku razvijenost i bogatstvo dugovao je, izgleda, pre svega svom položaju na važnom karavanskom putu između istoka i zapada i, sudeći po nalazima, sigurno je trgovao sa mesopotamskim i možda indskim gradovima (ili oblastima koje su sa njima bile u direktnom kontaktu), pa je samim tim, odigrao značajnu ulogu u prenošenju ideja sa zapada dalje na istok (C. C. i M. Lambreg-Karlovsky, 206 i d.). Ovakvu pretpostavku potvrđuje i otkriće grada Šar-i-Sohta (Šahr-i-Sokhta), oko 400 km severoistočno od Tepe Jahia, čiji su luksuzni proizvodi od lapislazulija, alabastera i drugog poludragog kamenja, nalazeći na ogromnom prostoru istočno i zapadno od njega. Zahvaljujući svom izuzetnom položaju između Irana, Sistana i Avganistana, i nalazeći se u blizini oblasti bogatih nalazištima ruda metala i minerala, Šar-i-Sohta tokom bronzanodobne epohe, između 3300/3200–1800. godine postaje značajan urbani centar (M. Piperno, M. Tosi, 1975, 187 i d.). Nesumnjivo je da je upravo trgovina, između u rudnim izvorima siromašne Mesopotamije i dalekih, rudama bogatih planinskih oblasti na severoistoku, postavila ekonomsku osnovu neopodnu za nastanak i nagli razvoj takvih urbanih centara kao što su Tepe Jahia i Šar-i-Sohta već u IV milenijumu pre nove ere. Dalje se može pretpostaviti da je potom usledila trgovina sa oblastima koje su se nalazile dalje na istoku, a naročito, najkasnije do sredine III milenijuma, sa ekspanzijom harapske kulture (u tom kontekstu poseban značaj imaju predmeti od lapislazulija i otkriće Badakšana, tim pre što ovakvi predmeti u dolini Inda i Beludžistanu nisu poznati pre harapskog perioda, dok najstariji nalazi iz centralne Azije potiču iz druge polovine IV milenijuma pre n. e.). Treba spomenuti i to da osteološki materijal, predstave na pečatima i prekrasni minijturni modeli, otkriveni u naseljima harapske kulture, pokazuju da su za transport tereta kopnenim putem korišćena kola sa 2 ili 4 puna točka i jednom rudom, a da je osnova tegleća i noseća životinja bio bik (zanimljivo je da se kola istog tipa koriste i danas u Indiji). Ratna kola su im bila nepoznata.

Umetnost i religija

Ako posmatramo celokupnu umetnost harapske civilizacije, uočićemo malobrojnost umetničkih radova i njihovo zaostajanje za sumerskom i egipatskom umetnošću, pa se postavlja pitanje da li je progres ostvaren na ekonomsko-društvenom planu

imao za posledicu primetnu stagnaciju u nekim oblastima kulture, a pre svega na planu umetničkog stvaralaštva? Najveće domete harapski majstori su dostigli u proizvodnji nekih vrsta luksuzne keramike i u obradi kamenih pečata kao i minijturne plastike. Među malobrojnim kamenim skulpturama (ukupno oko desetak) izdvaja se skulptura odraslog bradatog muškarca sa obrizanim brkovima, kratko podsečenom kosom, trakom oko glave i ogrtačem ukrašenim motivom trolista bojenim crvenom bojom. Nadeo je i svega nekoliko bronzanih skulptura (broj predmeta od bakra i bronce je, uopšte, relativno mali); najprezentativnija je svakako 11 cm visoka bronzana figurina nage »igrake«.

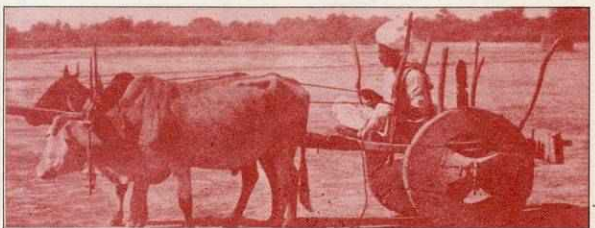
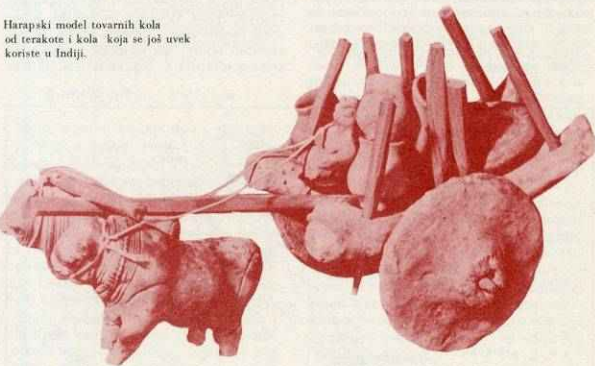
Nalazi raznovrsnih terakota na širokom prostoru harapske kulture pokazuju da su one bile deo masovne produkcije i »upotrebe«: samo u Mohendo-daru nađeno je oko 38000 raznovrsnih figurina od pečene zemlje. Najbrojniju grupu čine ljudske i životinjske figurine. Kod ljudskih se uglavnom radi o ženskim predstavama: najpoznatiji izuzetak i izvanredno umetničko delo je tajanstvena terakota-maskar visoka svega 6 cm, a predstavlja glavu bradatog muškarca kosih očiju sa bikovskim rogovima na čelu.

Kao kod predstava životinja na pečatima, i kod terakota najčešća životinjska predstava je bik (više od 3/4). Ovi minijturni modeli životinja su često složene konstrukcije

(kod nekih se »pokreće« glava ili se životinja nalazi na točkovima), pa se pretpostavlja da većinu ovih predmeta predstavljaju igrake, ali ne treba isključiti mogućnost da su neke, kao npr. figurine bikova mogle služiti i kao zavetni darovi, kao što se pretpostavlja za većinu ženskih figurina od terakote.

Harapski umetnici su posebnu pažnju posvećivali gliptici, pa se karakterističnom crtom njihove kulture smatraju nalazi prepoznatljivih, uglavnom kvadratnih (veličine 2–3 cm), rede kružnih ili cilindričnih kamenih pečata ili njihovih reljefnih otisaka u glini. Pečati su na jednoj strani (pečatnoj) ukrašeni urezanim predstavama iz života, kulturnim ili nekim drugim scenama različitog karaktera, koje su često kombinovane sa kraćim piktografskim natpisom. B. Hrozny (1943, 192) smatra da se indsko pismo služi ideogramima (pojmovnim znacima), da je u osnovi fonetsko i slogovno i da pokazuje sličnost s pismom »hijeroglifskih« Hetita. Značaj pečata i dešifrovanje natpisa i predstava na njima (posao koji tek predstoji), što se proučavanju religioznih shvatanja i istorijskih podataka tiče, prevazilazi mogućnost ostalih pokretnih arheoloških nalaza materijalne kulture. Mada njihova funkcija još uvek nije potpuno jasna, korišćeni su, verovatno, za označavanje vlasništva, odnosno pečaćenje trgovačkih pošiljki (otiskivanjem u glini), ili su nošeni kao amuleti. U svakom slučaju indikativna je činjenica da u tom ve-

Harapski model tovarnih kola od terakote i kola koja se još uvek koriste u Indiji.

likom mnoštvu nadenih pečata (samo u Mohendo-daru nađeno je oko 1500 primeraka) postoji vrlo malo duplikata i da većina pečata na zadnjoj strani u gornjem delu ima ispupčenje sa otvorom za provlačenje uzice na kojoj su nošeni oko vrata, ili vešani. Iako su rađeni u dimenzijama koje u najvećoj meri ograničavaju stvaralaštva, predstave su rađene sa izvanrednom preciznošću. Uočava se da kvalitet i preciznost ljudskih predstava zaostaje za obradom životinjskih, naročito bikova.

Sudeći po mnogobrojnim figurinama od terakote i predstavama na pečatima, postoje nagoveštaji obožavanja nekog ženskog božanstva, možda Boginje Majke. Međutim, način predstavljanja odudara od uobičajenih predstava ovog božanstva. Ta originalnost ogleda se pre svega u prisustvu bogatog nakita (oko vrata nizovi ogrlica, a na rukama narukvice) i kratkih sukanya, koje su oko struka pričvršćene pojasevima sa velikim kopčama. I među predstavama na pečatima čest je »motiv obožavanja« ženskog božanstva – među najpoznatijim je predstava figure koja sedi između dva »adoranta« u klečećem stavu, pored kojih se nalazi po jedna zmija. M. Eliade (1978) navodi da se predstave sličnog značenja, rasprostranjene u zapadnoazijskim zemljoradničkim zajednicama, vezuju za kućna svetilišta i kult Majke Zverlj (Boginje plodnosti) ili gospodarice zemlje (Pontia Theron), čiji je kult u Anadoliji potvrđen još u VI milenijumu pre n. e.

Postojanje velikog kupatila na citadelama u Harapi i Mohendo-daru može se povezati sa ritualom ceremonijalnog kupanja i čišćenja, što je karakteristika indijske religiozne tradicije. Slično je izgleda i sa kamenovima koji podsećaju na obožavanje falusa ili lingama, jednog od dva glavna predmeta kulta i simbola boga Šive. Među religioznim predstavama, koje takođe anticipiraju ovo božanstvo, ističe se i predstava muške figure u sedećem položaju, sa tri lica, okružena životinjama, a identifikuje se kao predstava Šive–Gospodara životinja. Mnoge od spomenutih pretpostavki čine bitne karakteristike hinduističke verske tradicije i ukazuju na moguću prearijske početke izvesnih religioznih običaja i pogleda na svet. Nesumnjivo je da se određeni broj harapskih elemenata prisutnih u hinduizmu može objasniti kontaktima između osvajača i nosilaca indijske kulture. M. Eliade (1978) smatra da ovi nosioci nisu neizostavno morali biti tvorcii iste kulture, ili njihovi direktni potomci, već su mogli biti podložni uticaju određenih harapskih kulturnih oblika, koji su se sačuvali u udaljenim oblastima pošteđenim od prvog talasa Arijaca.

Nastanak, evolucija i završetak harapske kulture

Harapska kultura sa svojim specifičnim stilom definiše jednu novu etapu koja je u prošlosti sigurno stolecima pripremana, ali je još uvek teško odrediti precizne prostorne i kulturne okvire u kojima su izvršene pripreme za ostvarivanje onih oblika koji će se

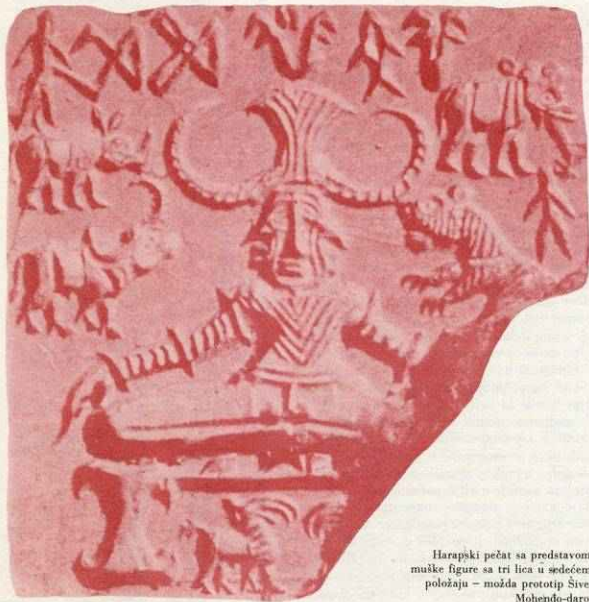
u budućnosti razviti i tokom harapske epohe dostići svoje najveće domete. Arheolozi se danas, uglavnom, slažu da njeno poreklo, bar u njenim materijalnim oblicima, treba tražiti u široko rasprostranjenim seoskim naseljima u dolinama i podnožjima planina Beludžistana, gde su do kraja IV milenija pre n. e. ostvareni značajni rezultati u organizovanju malih halkolitskih zajednica, koje se postepeno šire i »postavljaju« osnovu za izvesne oblike urbanizovanog života. Ceo ovaj proces, povezan sa početkom eksploatacije bakra i bronzne, usponom trgovine i obezbeđenjem viška hrane, postepeno se javlja i u Sindu,⁴ gde su takođe pre nastanka harapske kulture egzistirale mnogobrojne kulture. Mada još uvek nije jasno kada je započelo uobličavanje harapskih »obrazaca«, sigurno je da prva polovina III milenijuma predstavlja vreme »buđenja« i uspona pritaženih energija halkolitskih kultura ovih oblasti, a da je već oko 2500 g. pre n. e. civilizacija doline Inda sigurno dostigla svoju već potpuno razvijenu fizionomiju i visok stepen razvoja.

S druge strane, razlike koje se uočavaju pri poređenju indske i mesopotamske civilizacije i kultura u južnim i istočnim oblastima potkontinenta, isključuju svaku mogućnost o osnovnosti hipoteza o kolonizaciji ovih oblasti. Drugu krajnost čine pretpo-

⁴ I najraniji tragovi neolitskih zemljoradničkih zajednica takođe se vezuju za oblasti Beludžistana i Sinda

stavke da se indska civilizacija razvila potpuno nezavisno u severozapadnoj Indiji iz seoskih kultura, bez ikakvog kontakta sa »sedejama« već ostvarenih civilizacija na Zapadu. Nesumnjivo je da su dostignuća i ideje već razvijene mesopotamske civilizacije imale uticaja na primitivnije eneolitske zajednice i početak sličnih procesa u jugoistočnom Iranu. Brojne preharapske »keramičke« kulture otkrivene u Beludžistanu imale su nesumnjive veze sa Avganistanom, Iranom i Mesopotamijom, a kulture doline Inda, koje se javljaju neposredno pre pojave definisane harapske kulture, pokazuju sličnosti i veze sa nekim »keramičkim« kulturama Beludžistana. Dobro istraženi slojevi nalazišta Sarai-khola, Gumla, Surkotada, Jalipur, zatim lokaliteti po kojima je nazvan Kiti-tav niz istoimenih kultura, kao što su Kalibangan, Amri, Sisval (Siswal), Kot-diji, te lokaliteti Mundigak u jugoistočnom Avganistanu, Dabar-kot u severnom i Kulli u južnom Beludžistanu, nesumnjivo pružaju jednu uvodnu fazu koja znatno olakšava rešavanje problema kulturnog konteksta iz kojeg je proistekla harapska kultura.

Na najvećem, najučelivijem i najznačajnijem gradu za proučavanje razvijene harapske kulture Mohendo-daru – slojevi, koji možda drže »ključ« razrešenja nastanka indske civilizacije« još uvek su nedostupni arheolozima zbog visokih podzemnih voda. Izuzetak čine keramički materijal iz bušotina (koje je postavio Rejks) i nekoliko dubokih jama. Neki oblici koji predhode kerami-

Harapski pečat sa predstavom muške figure sa tri lica u sedećem položaju – možda prototip Šive. Mohendo-daru.

razvijene harapske faze mogu se porediti sa keramikom otkrivenom na lokalitetu Damb Sadat I-II, u dolini reke Kveta (Quetta), u centralnom Beludžistanu, koja je C-14 metodom datirana između 3100 i 2700. godine. Stratigrafski presek slojeva na zapadnoj strani citadele u Harapi, pokazuje da je podizanju (oko 2500. g.) visoke platforme, kompleksa građevina i odbrambenih zidova od čerpiča, prethodio sloj u kome je otkrivena tamno-crvena keramika analogna onoj iz beludžistanske seoskih kultura, kao što je pomenuti Damb Sadaat I-II (prema Pigou Rana-Chundai IIIc; S. Piggott, 1961, 72 i d.). U Kot-didiju, 42 km istočno od Mohendodara, ispod slojeva razvijene harapske kulture, otkriven je materijal koji je pripadao jednoj ranijoj istoimejnoj kulturi, datovanoj između 3150-2590. g. pre n. e. (srednja vrednost C-14 datuma). Karakteristike je upotreba čerpiča, odsustvo bakarnih i bronza predmeta i svetlocrvena keramika, koja je po repertoaru oblika, ornamenta i boji, bliska keramici iz Amrija, Damb Sadaata i drugih lokaliteta širom Beludžistana u oblastima dolina reka Žob (Zohb), Loraj i Kveta. I u Kalibanganu, ispod građevinskih horizontata zrele harapske kulture, otkriveni su ostaci kulture po keramici slične onoj iz »pre-harapskih« slojeva Kot-dodija i ispod citadele u Harapi a najstariji C-14 datum dao je 2920. g. pre n. e. Iz ovoga bi proizlazilo da je harapska kultura proizvod evulucije početnog kulturno-etničkog obrasca, pre svega Beludžistana i Sinda, koji su verovatno već imali kontakte s oblastima na zapadu, i koji se dalje, u dolini Inda, Ghaggara i Makranske obale, kontinuirano razvijao do zrele narapske kulture, koja počinje oko 2500. godine pre n. e. Ceo ovaj proces se unazad može pratiti do oko 3200. godine pre n. e.

Iako arheologija još uvek ne može dati precizan odgovor kako i zašto je jedna ovako dobro organizovana i stabilna civilizacija tako brzo nestala sa istorijske pozornice, ima sve više indicija da je njen kraj, kao i početak, životno povezan sa vodoplavnom dolinom Inda. U dosadašnjim raspravama o uzrocima propadanja i uništenja gradove doline Inda, kao razlozi su u obzir uzimani napadi divljih arijskih plemena, katastrofalne poplave, promena ekoloških uslova (dramatično smanjenje padavina i suše) i tektonski poremećaji. Ali po svemu sudeći, propadanje i kraj indske civilizacije imalo je višestruke uzroke i verovatno je rezultat svih gorepomenutih događaja, koji su se dogodili tokom kasnoharapske faze. Dugo prihvaćena teorija da su konačni udarac oko 1500. g. gradovima doline Inda zadala osvajačka, ratnička i polunomadska arijska plemena, koja su sa severozapada iz područja Kaspijskog mora, preko avganistanskih planinskih prelaza, prodrli u Sind, porušila indske gradove, a potom postepeno nametnula svoj jezik, religiju i kulturu preživelim autohtonom stanovništvu, novijim uporednim istraživanjima bitno je izmenjena. Istraživači su vrlo rano učili jednu neobičnu pojavu: da pojedini kulturni slojevi Mohendodara,

Amrija i Čanhu-dara, leže ispod debelih naslaga mulja, a objašnjavali su ih posledicama nekih od većih poplava Inda. Dalja istraživanja ovakvih slojeva na ovim i još nekim lokalitetima (Lohundodaro, Sevoni), pokazala su da je veći deo južnoindske doline pretrpeo seriju katastrofalnih plavljenja, koja su konačno oko 1800-1700. g. pre n. e. primorala većinu stanovnika da napuste svoje gradove i dolinu Inda. Indijski paleontolog M. R. Sahni se, četrdesetih godina, prvi suprotstavio do tada opšteprihvaćenoj teoriji o arijskom rušilačkom osvajanju, pretpostavljajući da je početak kraja Mohendodara i ostalih južnoindskih gradova posledica nekih neobičajenih i dramatičnih događaja. On je, dalje došao do zaključaka da slojevi

Ženska statua sa tipičnim atributima i nošnjom »Boginje-Majke«.
Mohendodaro. Kasnoharapski period.

mulja jesu posledica nekoliko velikih poplava, ali poplava izazvanih tektonskim pokretima koji su izazvali blokiranje Inda i stvaranje veštačkog jezera koje se postepeno širilo uzvodno. Dvadesetak godina kasnije Dejls je otkrio u zaleđu Arabijskog mora u jugozapadnom Pakistanu, već spominjane »gradove-bizance« Sutkagan-dor i Sotkagoh, koje je smatrao značajnim trgovačkim lukama. Kako se oni danas nalaze daleko od morske obale, jedino realno objašnjenje ove anomalije bilo je, da je neposredno pre kraja (ili posle) harapske kulture, u ovim oblastima došlo do postepenog izdizanja obale u ovom delu Pakistana. Približno u isto vreme hidrolog Robert L. Raikes (1964) postavio je nekoliko bušotina u Mohendodaru kako bi se konačno utvrdila debljina kulturnih slojeva ispod nivoa podzemnih voda i došao do zaključka da su slojevi stariji od sredine II milenijuma ležali ispod debelih naslaga nataložnog mulja za čije taloženje u normalnim okolnostima rečne akumulacije treba oko 1000 godina. Pored toga, sedimentološke osobine ovoga sloja ukazivale su na taloženje mirne jezerske vode, a ne na rečnu sedimentaciju. Kombinujući dalje sopstvene hidrološke rezultate sa spomenutim rezultatima Dejlsa, Rejks je izradio hidrološku studiju aerosnimaka i arheološke karte doline Inda. Odmah je uočio dve činjenice: prvo, na arheološkoj karti nije bilo nijednog lokaliteta harapske epohe na današnjim obalama reka od njihovog ušća do oko 150 km uzvodno; drugo, na aerosnimcima je u konfiguraciji zemljišta zapazio »koncentrične polumesec«, koji su se nalazili paralelno današnjoj obali, i u njima prepoznao ostatke nekadašnje praitorijske obale. Ovo se dalje može objasniti ili kao posledica povlačenja mora, za što ne postoje nikakvi dokazi, ili izdizanja kopna, što je verovatnije. Rejks dalje smatra da nepravilno zastupljena Sahnijeva teorija o tektonskim pokretima u zemljinj kori i blokiranju Inda objašnjava razloge podizanja velikog dela obalske linije severozapadnog Arabijskog mora i čini korak dalje određujući oblast u kojoj je dolazilo do tih neobičnih i sudbonosnih događaja. Ta oblast se po njemu nalazi blizu Schwana, oko 150 km nizvodno od Mohendodara, gde je serija kataklizmičkih zemljotresa izazvala tektonske pokrete sa neslućenim posledicama. Dolazilo je do rasadanja praćenog velikim izlivanjem mulja, koji je nalazio put kroz pukotine u podzemnim stenama, zajedno sa nagonimilim gasovima. Tektonska izdizanja kopna stvarala su veštačku barijeru, koja je presecala normalan tok Inda prema Mohendodaru.

Naravno, voda u jezeru se akumulirala sve dok ne probije prirodnu branu i počne da otiče. Posle izvesnog vremena dolina je ponovo dobijala prvobitni izgled (zanimljivo je da se oblast Larkani, u kojoj je smešten Mohendodaro, u sindskoj tradiciji naziva »ostrov«). Posle svakog ovakvog događaja stanovnici Mohendodara i drugih indskih gradova bili su prinuđeni da ponovo podižu

i ojačavaju svoj grad (Mohendo-daro je, suđeci po naslagama mulja, oko 5 puta na ovakav način i zbog ovakvih uzroka plavljen). Dejlz (1966) navodi da je još uvek nemoguće izračunati koliko je dugo trajao jedan ovakav ciklus (formiranje jezera i njegovo povlačenje), ali da on verovatno nije mogao trajati duže od 100 godina.

Kasnija istraživanja potvrdila su Rejksovu teoriju tektonskih pokreta i »muljevite erupcije« i pokazala da je zapravo cela oblast koja ovičije Arabijsko more u Iranu i Pakistanu bila oblast specifičnih ekstruzivnih aktivnosti koje se završavaju tokom većeg broja godina izdizanjem kopna ili iznenadnom pojavom »muljevite« ostrva u moru. O izgledu i posledicama ovakvih procesa detaljno smo upoznati i preko sličnih događaja koji su se odigrali tokom ovog veka. Pored nekoliko »muljevite« ostrva koja su se iznenada pojavila 1945. g. na obali Arabijskog mora u Pakistanu »najsljedniji događaj odigrao se 1918. g. kada je u blizini Hajderabada (Hyderabad) došlo do »muljevite« erupcije. Ona je prouzrokovala izdizanje kopna za 4,50 m na površini dužine od 51 km i širine 25 km koje je zatim blokiralo tok pritoka Inda i izazvalo poplavu na površini od 3400 km², a trajala je čitave dve godine.

Surova i neprestana borba sa prirodom, odnosno sa katastrofalnim poplavama i posledicama menjanja klime u suvu, nesumnjivo je uticala i na smanjivanje životnog prostora izuzetno brojnih gradskih zajednica (u Mohendo-daru se pretpostavlja da je živelo oko 40.000-50.000 ljudi), a hronološki se povezuje sa trajanjem kasnoharapske faze. Stanovnici Mohendo-dara i drugih južnoindijskih gradova postepeno su gubili bitku sa prirodom, a onda, izgleda oko 1800/1700. godine, posle jedne žestoke poplave »tektonskog tipa«, u toj borbi su poraženi. Bili su prinuđeni da zauvek napuste svoje gradove i dolinu Inda i da se odsele u druge, bezbednije oblasti.

U Mohendo-daru nema tragova postharapskog naseljavanja. Nalazi iz gornjih slojeva (često i na samoj površini), koji se vezuju za poslednju građevinsku aktivnost sa znatno jednostavnijom arhitekturom, pokazuju da ove promene ne podrazumevaju i novu populaciju; i dalje se javljaju gotovo svi karakteristični nalazi harapske materijalne kulture, ali sada »uprosćenog i degenerisanog« karaktera (slična situacija konstatovana je i u nekim drugim lokalitetima - naročito u Amriju). Sporadični nalazi, koji potpuno odudaraju od »harapske koncepcije«, kao što su npr. keramičke peći na sredini ulice, mogu poticati i od raznih »varvarskih« grupa koje su boravile u naseljima posle njihovog napuštanja, ili od izbeglica koje su arijci potpisnuli sa njihovog prostora.

Geđe su se oselili stanovnici Mohendo-dara i drugih južnoindijskih gradova? Otkrića do kojih je došlo u poslednjih dvadesetak godina pružila su osnov za delimično razrešenje ovog problema. Najznačajnije je, svakako otkriće više do 80 harapskih lokaliteta u oblasti indijske države Guđžarat (poluostrvo Kathijavar i Kač), od kojih većina pri-

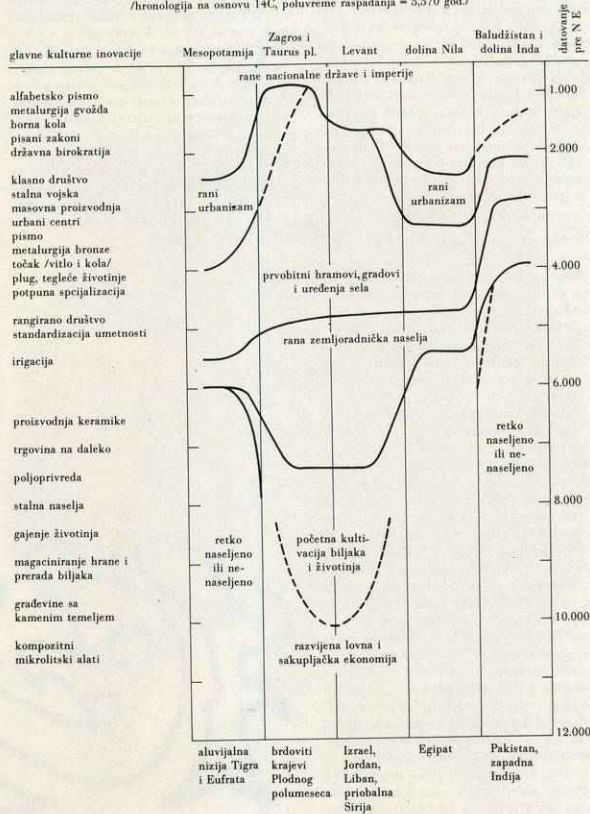
indske doline nastavili su, međutim, da se razvijaju. U gornjem toku Inda i njegovih pritoka dramatični događaji, koji su uslovlili napuštanje južnoindijskih gradova, nisu imali katastrofalne posledice. Međutim sigurno su imali ogroman uticaj na svest Harapanaca. Hiljadugodišnja civilizacija pokazala se ranijom i društvena organizacija na severu morala je biti uzdrmana i oslabljena propadanjem Juga, samim tim i ne više dovoljno jaka da se odbrani od napada.

Kao datum definitivnog kraja i »nestanka« harapske kulture uzima se približno sredina II milenijuma pre n. e., kada su indoarijska ratnička plemena prodrli u Pendžab osvojila i porušila indske gradove. Pre tog osvajanja i naseljavanja osvajača, neki indski gradovi su, izgleda, već bili napušteni, ili najpre dolazi do izvesnog prekida, a da se tek onda pojavljuju »varvarski« plemena. Iz-

pada kasnoj fazi harapske kulture (prva polovina II milenijuma pre n. e.) i predstavljaju »tužnu sliku postepene degeneracije: sofisticirana harapska kultura je razdvojena mešanjem sa lokalnim kulturama...« (G.F. Dales, 1966). Doseljeno harapsko stanovništvo, ukoliko se ovo pokaže tačnim, očigledno nije uspeo da tokom sledećih nekoliko vekova ostvari, odnosno dostigne svoje ranije domete. Suđeci po dosadašnjim istraživanjima, nikakvi urbani centri nisu ponovo stvoreni, nestalo je pismo, nisu se više urezivali pečati, oblikovale karakteristične terakotne figurine, a verovatno je vrlo brzo zamrla trgovina sa centrima na zapadu. Izuzetak čini nekoliko lokaliteta (Lotal, Rangpur, Surkotada), na kojima je otkrivena i prethodna faza sa svim odlikama razvijene indske civilizacije.

Harapa i drugi gradovi u severnom delu

Sinhronistički tabelarni pregled društveno ekonomskog i kulturnog razvoja sa osnovnim kulturno-ekonomskim inovacijama /hronologija na osnovu ¹⁴C, poluvremena raspadanja = 5,570 god./

Harapska kultura: Nastanak i razvoj najstarije civilizacije indijskog potkontinenta

uzetak su Mohendo-daro i još neki južnoindijski gradovi, koji su napušteni znatno pre sigurnog dolaska (oko 1500-te) arijskih osvajača (važi od nekih kao kod Mohendo-dara postavlja se pitanje da li je »osvajanje« i nastanjivanje osvajača uopšte i bilo). Kako je to još Sir Viler primetio, nalazi pedesetak nesahranjenih skeleta možda potiču od pobijenih malobrojnih stanovnika koji su se iz masne nepoznatih razloga, zadržali u gradu posle njegovog masovnog napuštanja, a da je i broj mrtvih u drugim gradovima »nesrazmerno mali« u odnosu na pretpostavljeni masovni i žestoki otpor harapskog stanovništva iza masivnih odbrambenih zidova grada i citadela, na čijim zidovima je pružan poslednji otpor.

Rešenje ovog problema je utoliko teže što je još uvek teško arheološki identifikovati najranije arije i njihovu materijalnu kulturu. U svakom slučaju osvajači su brzo skršili otpor zatečenog stanovništva i naselili se na ruševinama indijskih gradova. Time je završeno jedno »spoglavlje« u istoriji divljih arijskih osvajača, koji su, izdvoivši se iz glavnih nomadskih hordi, verovatno južne Rusije oko 1500. godine pre n. e. prodrli u Pendžab iz Baktrije i severnog Irana (S. Piggott, 1961, 239). Postoje indicije da se dolazak osvajača nalazi u kontekstu širih promena, koje se počev od II milenijuma povezuju sa obimnim pomeranjima naroda i plemena preko velikih prostranstava zapadne Azije, izazvanih promenom prirodnih, klimatskih i ekoloških uslova i pojave prenaseljenosti i bitnog smanjenja životnog prostora.

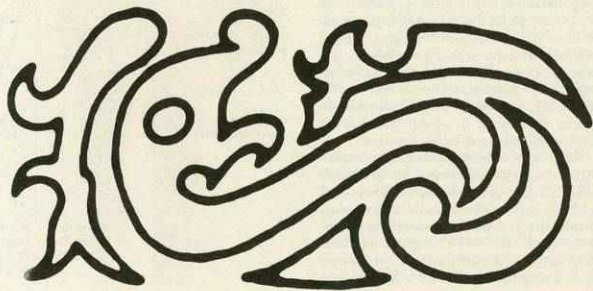
U Harapi osvajači su se »smestili na ruševinama grada« i svoje mrtve sahranjivali u nekropoli (do sada je otkrivena samo jedna), koja je bila u neposrednoj blizini starije harapske, sa dominantnim tipom »male, niskoglavne rase kakva se može videti i kod današnje domorodačke populacije« (S. Piggott, 1961, 232). Žarište Rg-vedske kulture verovatno se nalazilo u dolini danas presušene reke Sarasvati.

Posle toga sledi prva faza njihove ekspanzije na potkontinentu (do oko 1050 g. pre n. e.), u toku koje su se postepeno proširili i na ostale harapske oblasti, do doline Swat u istočnom Pakistanu, do basena Ganga na istoku i planina Vindhya na jugu. Njihovi konji i ratne kočije (koje Harapanci nisu poznavali), postali su i ovde, kao i na Bliskom istoku, u Evropi i Kini, presudan činilac u ratovanju. Iako su »osvajači« prema zatečenom stanovništvu odmah zauzeli određenu distancu, pa se produbljivanjem tog odstojanja izgradio tokom stotoleć strogi kastinski sistem« (R. Iveković, 1981, 6), uporedna istraživanja daju osnova za pretpostavku da je između osvajača i pokorenih nesumnjivo postignuto i određeni kompromis, pogotovo što su se osvajači kao »divlji ratnici« i polunomadi od zatečenog stanovništva imali i te kako šta da nauče u oblasti zemljoradnje, građevinarstva, zanatstva, metalurgije itd. Međutim, ovde se javlja i jedna neobjašnjiva činjenica: pismo se (a samim tim i istorijski izvori) posle nestanka piktografskog pisma

sa završetkom harapske kulture, u Indiji ponovo javlja tek hiljadu godina kasnije (najraniji epigrafski spomenici »brahmanskog pisma« nisu stariji od IV veka pre n. e.), čak znatno kasnije nego na nekim drugim područjima Azije. Ovo je još neobičnije s obzirom na to da su Arije još pre dolaska u Pendžab verovatno stvorili niz svetih himni, koje su potom generacijama usmeno prenošene, da bi krajem II milenijuma bile skupljene u 4 velike zbirke veđa. Sve više prevladuje mišljenje da su u njima sačuvani tragovi »sećanja« na te burne događaje po dolasku u dolinu Inda, i da u njima moguće otkriti tragove prearijskih komponenti indijskog potkontinenta.

Selektivna bibliografija radova koji se spominju u tekstu

- B. i R. Allichin: *The Birth of Indus Civilization*, Baltimore, 1968.
 V. G. Child: *The Urban Revolution*, The town planning review, vol. 21, London, 1950.
 G. CLARK: *India and the Far East. - World Prehistory an Outline*, Cambridge, 1967.
 C. C. i M. Lamberg-Karlovsky: *An Early City in Iran (1971)*, Old World Archaeology, Scientific American, 1970.
 G. F. Dales: *New Investigation at Mohenjo-daro*, Archaeology, vol. 16, No. 2.
 G. F. Dales: *A Suggested Chronology for Aeganistan, Baluchistan and the Indus Valley Chronologies in Old World Archaeology*, Chicago, London, 1965.
 M. Eliade: *A History of Religious Ideas*, I, University of Chicago Press, 1978.
 W. A. Fairservis: *The Roots of Ancient India*, New York, 1971.
 P. V. Glob, T. G. Bibby: *A Forgotten Civilization of the Persian Gulf*, Old World Archaeology, Scientific American, 1980.
 B. Hrosny: *Nejstarší Dějiny Prádai Asie a Indie*, Melantrich v Praze, 1943.
 F. A. Khan: *The Indus and Early Iran*, Karachi, 1969.
 R. Iveković: *Počeci indijske misli*, Beograd, 1983.
 J. Meliarr: *Earliest Civilizations of the Near East*, London, 1965.
 S. Piggott: *Prehistoric India to 1000 B. C.*, London, 1961 (1950).
 M. Piperno, M. Tosi: *The Graveyard of Shahri-i-Sokhta*, Archaeology, vol. 28, No. 3, 1975.
 M. Rafique Mughal: *New Evidence of the Early Harapan Culture*, Archaeology, vol. 27, No. 2, 1974.
 E. B. Service: *Origins of the State and Civilization*, New York 1975.
 G. Sinel'u: *The Indus Valley Culture*, Paratattva, 4, 1974.
 R. K. Thapar: *Climate During the Period of the Indus Civilization: Evidence from Kalibangan*, Ecology, 1977.
 Sir M. Wheeler: *The Indus Civilization*, Cambridge 1968.
 Sir M. Wheeler: *Civilizacija jednog potkontinenta*. Osvit civilizacije, Beograd 1969.

Arhaična seoska kultura popustila je pred urbanom civilizacijom, tom čudnom kombinacijom stvaralaštva i nadzora, slobode i pritiska, napetosti i popuštanja, čija je vanjska manifestacija bio i ostao istorijski grad... Od samih svojih početaka grad se može smatrati strukturom koja je posebno opremljena za čuvanje i prenošenje civilizacijskih dobara, dovoljno koncentrisana da pruži maksimalne mogućnosti na minimumu prostora, ali i sposobna za strukturalno proširenje, koje će joj omogućiti da nađe mesta za promenljive potrebe i za kompleksnije oblike društva u rastu, kao i za njegovo nagomilano društveno nasleđe.

L. Mumford

Opterećeni koncepcijama zapadne nauke, odlučili smo da traganje za strukturama i simbolima prvobitnih kineskih gradova otpočnemo u slojevima neolitskog kulturnog horizonta. Kako je embrionalna struktura grada postojala već u selu, trebalo je istraživati vreme koje po prvi put karakteriše stalnost i trajnost življenja, kao i mogućnost predviđenja i upravljanja procesima koji su ranije bili prepušteni hirovima prirode (ponaјpre kultivacijom raznorodnih korisnih biljnih vrsta, kao i pripitomljavanjem životinja). U težnji da dovedemo u ravnotežu (harmoniju, ako je ikako moguće) izrazito spekulativno raspoloženu arheološku nauku Zapada, koja svoje teorijske zaključke ume da protegne čak na još nedovoljno ispitane lokalitete dalekoistočnog područja, sa stavovima kineske arheologije i nauke upošte, kročili smo u prostor Muzejskog prostora na Jezuitskom trgu (Zagreb). Svesni da se naše interesovanje odnosi na epohe iz kojih je arheološki materijal toliko fragmentaran da čak i »najpovršniji promatrač može postavljati pitanja na koja ni najobiljniji arheolog ne može odgovoriti«, započeli smo druženje sa kineskim stručnjacima koji su, kao zvanični predstavnici kineske nauke, dopratili kulturno blago drevne Kine.

U nastojanju da sadržaj bude dinamično izložen, a i da bi se omogućio paralelan prikaz dvojakih stavova u vezi sa osnovnim problemima neolitskog i bronzanog kulturnog horizonta Kine, tekst će u znatnoj meri imati formu intervjua.¹ Odgovorima trojice intervjuisanih istaknutih kineskih stručnjaka – YANG WENHEA, stručnjaka za proceduru arheoloških nalaza i starina, SUN DEHAIJA, arheologa Instituta za kulturnu baštinu pokrajine Hebei, i WANG QUANZHONGA, istoričara i kustosa Muzeja kineske istorije u Pekingu, suprotstavili smo stavove i mišljenja CHANGA, profesora kineske arheologije na univerzitetu u Harvardu, trenutno jednog od najeminentnijih i najuglednijih svetskih stručnjaka iz oblasti ar-

Kada se rodila civilizacija u Kini?

Vesna Vučinić

Bronzani tronožni kotlić *li*
za kuvanje hrane
Dinastija Shang, faza Anyang,
XIII–XI vek pre n. e.

¹ Toplo se zahvaljujem drugovima Yang Wenheu, Sun Dehaiju i Wang Quanzhongu na saradnji, strpljenju i zainteresovanosti za stručne probleme o kojima su mi govorili. Isto toliko zahvalnosti upućujem i briljantnom prevodiocu iz iste ekipe Chen Yingminu.

početka, koji pokazuje nezavisnost i originalnost.

Koje su, po vašem mišljenju, glavne karakteristike neolitskog kulturnog horizonta?

Sun: Glačani kamen i prva bojena keramika: siva i crvena (na lokalitetu su nađene obe i ne zna se koja kojoj prethodi), i crna keramika karakteristična za kulturu Lungshan. Uz to se javlja ornamentika u vidu kapa, košare, mreže i češlja.

Shang, međutim, pored već pomenutih, kao bitne karakteristike kineske neolitske tradicije navodi sledeća dostignuća i promene: uzgajanje prosa, pirinča i kaolianga (moguće i soje); pripitomljavanje svinje, govečeta, ovce, psa, košiči i možda, konja; hang-t'u (nabijena zemlja) staništa i podovi prekriveni krečnjakom; uzgajanje svilenih buba i tkanje na razboju (?) svile i konoplje; mogućnost korišćenja šivenih odevnih predmeta; trobojne keramičke posude (naročito ting i li) i keramički lonci za kuvanje na pari (tseng i yen) i moguće korišćenje štapića za jelov; polumečasti i pravougaoni kameni noževi (sečiva); dalja evolucija ritualnih posuda; raznovrsnost predmeta od žada; mogućnost postojanja razvijenog drvo-rezbarskog kompleksa; proricanje iz kostiju. Uz to, pretpostavlja da je i jezik imao neolitsku osnovu. Ovakva kulturna tradicija nije bila čak ulirana preko noći, ali o njenim izvorima (prvobitnim) fazama još uvek jedva da stoji dokazni arheološki materijal. (Chang, str. 26)

Kako su izgledala Yang-shao naselja?

Sun: Tipično naselje Yang shao kulture je Banpo (u provinciji Shanxi). Njegova površina je oko 100000 m² (10 ha), što se zna na osnovu sondažnih ispitivanja terena, no do sada je iskopan samo deo površine, 10000 m² (1/10). Pored stambenih delova, naselje je, izgleda, imalo i »zborno« mesto. Unutar kuća otkrivene su peći od pečene gline i ostave za hranu, a od pokretnog materijala kamene sekire, noževi, »srpovi«, itd. Oko sela su postojali duboki jarci koji su imali odbrambenu funkciju, ali bedema nije bilo.

Changovim podacima možemo se poslužiti za dopunu opisa. On navodi da ostaci Yang-shao horizonta ukazuju na pojavljivanje centralizovanih sela umerne veličine (200 do 300 m po stranici). Selo su sačinjavale poluzemunice – oko 12 ovakvih staništa sa kružnom ili pravougaonom osnovom, ali negde je postojalo samo nekoliko dugih, združnih (rodbinskih) kuća. Ovakav obrazac zajednice mogao je da pruži dom jednoj ili više loza ili rodova. Zemljoradnici su se služili motikom, sekirom, sadijkom i nožem za čupanje korova pri kultivisanju (obradi) zemlje sečenjem i paljenjem jele. Selo Yang-shao poljoprivrednika (zemljoradnika) očigledno je bilo samostalna mala zajednica, koju su sačinjavali: deo za stanovanje (obitavanje), tu učvršćen ili pak samostalan (odvojen) deo s ognjištem, i seosko groblje.

Kada se rodila civilizacija u Kini?

Dokazi religiozne prirode ukazuju na postojanje kulta plodnosti i odgovarajući ritual, koji je bio održavan za dobrobit čitave zajednice pre nego za odabrane pripadnike zajednice, i obrazac življenja ne pokazuje bilo kakvu simboličku povlašćenost »izuzetnih«. Razlike su se očigledno zasnivale na dobu, polu i ličnim postignućima.

Na koji način su narastala (širila se) sela?

Kineskim stručnjacima smo izložili Changov stav i pitali ih da li se s tim slažu.

Prema Changu, proces je tekao ovako: Tokom vremena sela su narastala i bila preasićena stanovništvom. Pojedini stanovnici novih generacija osnivali su svoja sela u okolini, prisvajajući okolno tle, i obrađivali ga. Tako su sva sela vodila poreklo od jednog »roditeljskog« sela od koga su se odvajala. Dokaz za takvu tvrdnju, po Changu, bili bi nalazi sa brda Pan-shan (istočni Kansu) i grupa naselja u Hua Xienu (istočni Shensi), u kojima je nekoliko susednih sela delilo zajedničko groblje. To bi ukazivalo na tadašnju situaciju »razdeljenih sela«, a ne na postojanje saveza među nekoliko nezavisnim selima.

Sun se slaže sa ovakvim stavom i još dodaje da je to u značajniji faktor povećanje produktivnosti u proizvodnji. Radi objašnjenja predlaže jedan primer Houang-kulture (severni Henan i južni Hebei): »Iako na ovom terenu postoje ostaci brojnih naselja, sva ona se mogu svrstati u Houang kulturni tip. Dakle, sva potiču iz jednog jezgra.«

Na kolikoj površini su rasprostrta ta naselja?

Raspoređena su na površini od nekoliko stotina kilometara.

Koliko su naselja unutar te regije udaljena jedno od drugoga?

Na primer, uz reku Minghe u južnom delu Hebei provincije, otkriveno je nekoliko tuceta (12) lokaliteta. Svaki lokalitet odvojen je od drugog obično od nekoliko do desetak kilometara. Naselja se uglavnom nalaze na meandrima reke, jer su ta mesta najpogodnija za život – dostupan ribolov, najplodnije zemljište za zemljoradnju.

Da li bi umeli nešto da nam kažete o sistemu srodstva u tim selima?

Zastupljeni su bili sledeći srodnički nivoi: porodica, zatim širi (rod) koji se sastojao iz izvesnog broja porodica, a više šira zuo davalo je jedan *buluo*, (pleme). Dakle, ljudi su u ovim ranim fazama vladalo je rodovsko-plemensko uređenje.

Da li postoje ikakve indikacije da je neko od tih sela bilo centar komunikacije? Ili se po nečemu izdizalo nad ostalima?

Ne može se za sada ništa o tome reći. Do sada je otkopano samo nekoliko lokaliteta u čitavoj toj oblasti, za ostale je utvrđeno postojanje i lokacija.

Kako objašnjavate poreklo Lung-shan kulture?

Sun: Moguće je da je potekla iz Dawenkou-kulture (u vremenu se poklapa), jer različi faze Dawenkou sadrže elemente i Yang-shao i Lung-shan kulture.

Gospodin Sun dalje primećuje da li su to vreme na jugu (u dolini reke Yangtzyang) postojale kulture Liangzhu, Qinlingang, Qujialing... ali da veze između severne i južne Kine nisu dokazane. Između Qinlingang i Dawenkou se uočavaju izvesne iste karakteristike i postoje dva moguća odgovora na ovakvu konstataciju: ili je postojala difuzija kulturnih elemenata iz jednog kulturnog centra u druge, ili su se elementi istovremeno samostalno razvili u ovim razdvojenim područjima.

S druge strane, Chang pretpostavlja znatnu dinamiku kulturnih elemenata koji će dati Lung-shang kompleks. On ostavlja otvorene dve mogućnosti: a) Izvesne kulture potekle u jugoistočnoj Kini (u dolini Huaihe ili Yangtze) kao samostalan kulturni kompleks nasuprot Chung-yuan varijanti Yang-shao kulture), kretale su se ka severozapadu, da bi tamo ostvarile kontakt sa Yang-shao kulturom i time omogućile stvaranje i uzdizanje Lung-shan kulture istočnog dela severne Kine. b) S druge strane, ostavlja mogućnost istinitosti pretpostavke da su Lung-shanoidne kulture proizašle iz Yang-shao kulture severne Kine i da stoga predstavljaju njeno širenje u istočne i jugoistočne oblasti Kine, označavajući istovremeno preteče (pretko) različitih lokalnih Lung-shan kultura. (Chang 1978, str. 43).

Po Changu se ove dve alternative ne moraju isključivati (uzajamno). Možda se horizont Lung-shan kulture mogao pojaviti na temeljima prethodne kulture duž Yangtze reke, kao rezultat snažnog i stimulativnog kulturnog podsticaja od strane Yang-shao kulture. No, krajnje opredeljenje još se ne može izvesti, jer još uvek nema dovoljno arheoloških podataka.

Koje su karakteristike Lung-shan sela?

Sun: U Kini još uvek nije otkopan tipičan (representativan) lokalitet za ovu kulturnu epohu, kao što je to bilo u slučaju Banpo-lokaliteta, karakterističnog za Yang-shao fazu. Istraženo je samo nekoliko malih sela, na osnovu kojih se ne može mnogo zaključiti. Izgleda da su veća od sela iz slojeva Yang-shao kulture sa sličnim odbrambenim dubokim jarkovima, ali bez zidova, odnosno bedema. Chang takođe zaključuje da su na-

selja ove epohe znatno veća po površini od Yang-shao naselja i često dužeg trajanja. Dominiraju sedelačka sela, na što ukazuju kontinuirani slojevi, stalni zemljani seoski zidovi (?), brojnost bradvi i dleta (kompleks za obradu drveta) nad sekirama (koje su prvenstveno služile za pročišćavanje šuma), kao i opšta konfiguracija sedelačke kulture.

Kao neposredne posledice proizvodnje hrane, koje su se ispoljile u Lung-shan periodu. Chang navodi gustinu naseljenosti, stabilnost naselja, potencijal za usavršavanje (razvijanje) kulture zahvaljujući rezervama energije oslobođene viškom hrane, učestalost ratovanja, širenje zemljoradničkih sela u dotad neistražene i nedovoljno istražene oblasti, i naročito ističe unutrašnju diferencijaciju u pogledu statusa i uloga. Bazična tehnologija, po njemu, izgleda da nije doživela nikakvo naročito poboljšanje (dokazuju arheološki artefakti: oruđe, sirovine, vučne životinje) u ovoj fazi, pa rastuća produktivnost može da se objasni jedino socijalnom organizacijom i rukovođenjem (upravljanjem). (Indikator: grnčarija je već postala specijalizovan posao – korišćenje grnčarskog točka, brižljiv rad, metalurgija je mogla da počne u ovo vreme, na lokalitetu Liang-ch'eng-chen (primorski Shantung) postojalo je jedno mesto sa velikom koncentracijom lepo izrađenih predmeta od žada; ovdje i na još nekim mestima mrtvi su pokopavani dvojac – licem gore i niče; u ovo vreme javlja se umeće proricanja na kostima i kornjačevini, što je morala obavljati specijalizovana klasa šamana ili sveštenika. Svi ovi pokazatelji podržavaju zaključak da je u Lung-shanoid naseljima bilo specijalizovanih zanatlija, profesionalnih upravljača i sveštenika-šamana, i da je, takode, postojala teokratska umetnost i teokratski utvrđen ceremonijalni obrazac (model), koji nije bio više u zajedničkom posedu čitavog sela, već je bio namenjen samo odabranom delu sela. (Chang, 1978, str. 31).

Šta vi mislite o mogućnosti postojanja Xia dinastije?

Yang: Postoje različita mišljenja o verovatnosti postojanja Xia dinastije. Neki smatraju da se, u stvari, radi o Lung-shan sloju, ili pak Er-li-tou sloju. Mislim da je ova dinastija postojala – spominju je pisani izvori.

Sun. SHIII – Istorijski zapisi: Se Maqiana, koji je koristio hronike koje nisu sačuvane. Pokazalo se i za ostale događaje koje je opisivao da su autentični. On u svojim zapisima navodi hronološki imena vladara Xia dinastije (od XXI do XVI veka), počevši od Dayu, i završivši sa Jie. Osim toga, i proročanske kosti iz doba Shang sadrže zapis događaja, zajedno sa jednim datumom koji se desio u doba Xia dinastije. Međutim, arheoloških dokaza za postojanje ove dinastije još nema.

Prof. Chang samo uzgredno iskazuje svoju veru u postojanje dinastije Xia, i očekuje da će buduća iskopavanja otkriti ostatke, po verovanju, prve vladajuće dinastije kineske

oblasti. Kulturni sloj Er-li-tou on tretira kao najraniju fazu bronzanog doba (odn. začetima Shang-perioda).

Da li je u toku poslednje decenije pronalazeno još značajnih nalazišta iz doba Shang-dinastije (1550-1100.g.st.e.) osim Yen-shi, Cheng-shou, An-yang (sev. Henan), Er-li-tou (između Chen-choua i Lo-yanga – po nekima on predstavlja ostatke Xia-roda, po drugima predstavlja ostatke prestonice Po, sedišta prvog Shang-vladara Tang-wanga), Pao-te (unutar Velikog zida u severnom Shansiju – najseverniji pronađeni Shang-lokalitet)?

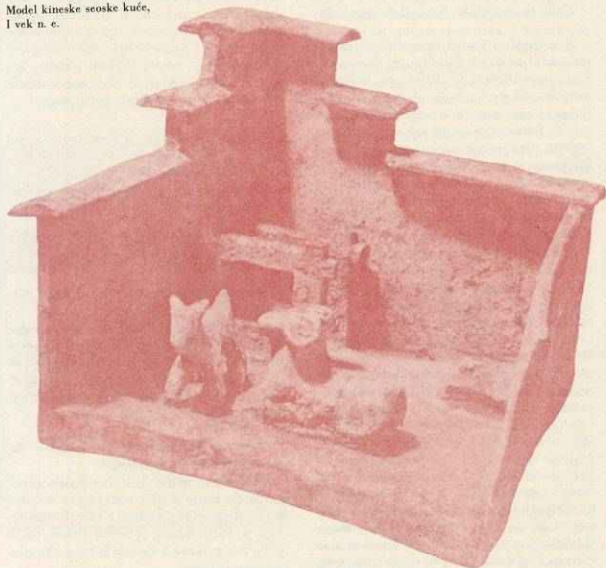
Sun: Ima. Oko 1974/5. pronađen je lokalitet Tai Xi u Hebei provinciji, a negde 70-tih godina Pan Long Cheng u Hubei provinciji.

Posle kulturnog horizonta Lung-shan, formativne faze stare kineske kulture, u aluvijalnim nizijama, donjeg i srednjeg toka Huanghe i Huaihe, u provincijama Honan, zap. Shantung, jugozap. Hopei, istoč. Shen-si, sev. Anhui i sev. Kiangsu, usledila je prva civilizacija u istoriji Kine, obilato potkrepljena arheologijom. Bila je to Yin-Shang civilizacija, koja je, prema brojnim mišljenjima (Chang, Li Chi, Cheng Te-k'un ...), imala sve osnovne sastojke koji bi trebalo da karakterišu civilizaciju: pismo, potpunu razvijenu metalurgiju bronzne, palate i hramove, nauku i kalendar, ratne kočije (ubojita kola) i ratne družine, političku i religioz-

nu hijerarhiju carske kuće, klasne razlike, dalekosežnu trgovinu, centralizovanu upravu i preraspodelu poljoprivrednih proizvoda i ostalih retkih dobara, veličanstvenu umetničku tradiciju. Pojava tako visoko razvijene civilizacije u basenu Hoanghoa izgleda kao da je prilično nenadna i nova, i zato većina arheologa veruje da mora da je postojao prelazni period između Lung-shan i Yin-shang kulturnog horizonta (možda doba vladavine Xia-dinastije) ili da je Shang-civilizacija izvedena iz nekog starog, nedovoljno određenog izvorišta i da je u Kinu dospela kao već potpuno razvijeni kompleks kulture. No, Chang naglašava da se može tvrditi da između ova dva kulturna razdoblja postoji razvojni kontinuitet, pre nego kulturni rez. Po njemu, Yin-shang kultura je pre svega svedočila o intenzifikaciji i promeni u stepenu svih aspekata kineske kulture – u razvijenoj tehnologiji, većoj gustini naseljenosti, intenzivnijoj diferencijaciji prema statusu i ulozi, većoj centralizaciji vlasti i ekonomiji, češćem ratovanju, institucionalnoj komunikaciji u obliku pisanja i trgovine.

Razvojna promena društva i kulture u vreme Yin-Shanga još je, osim toga, bila vrlo jasno označena formiranjem izdiferenciranih skupina naselja i specijalizacijom različitih naselja u takvoj jednoj skupini po njihovim ekosocijalnim funkcijama (nasuprot Ljunn-shan naseljima, koja su bila u sebe zatvorene male jedinice, bez obzira na njihovu realnu veličinu i do određenog stepena razvijenu unutrašnju specijalizaciju i dife-

Model kineske seoske kuće, I vek n. e.

rencijaciju). Svaka pojedinačna zajednica nije više privredivala samo za svoj opstanak i bogaćenje, već i za druge zajednice, koje su takode za nju radile. Novi horizont označen je pojavom *centara administracije (uprave)*, *preraspodelje* (redistribution: model razmene u rasklojenoj društvu, u kojem se sprovedi sakupljanje proizvoda od strane centralne vlasti, a zatim vrši preraspodela proizvoda među članovima društva; ovakva razmena obično podržava neproizvodnu elitu) i *ceremonija*, koji bi se mogli nazvati gradovima ili varošicama, u kojima su činovnici i sveštenici više upravljali nego privredivali. Pri tome su stanovnici zemljoradničkih i zanatskih zaselaka organizovano obavljali radove pod centralizovanom kontrolom. Ovaj fenomen ekosocijalne međuzavisnosti između specijalizovanih zajednica (naselja), po Changu, predstavlja najodlučniji kriterijum *urbanizacije*, koja je, u stvari, rezultat promene celokupne sociokulturne strukture. Imajući u vidu navedene odrednice kompleksa, koji se – prema koncepcijama zapadne nauke – može nazvati civilizacijom, kao i tako nametnutoj tesnoj vezi, odnosno istovremenosti javljanja civilizacije i urbanizacije, želeli smo da zatražimo mišljenje kineskih stručnjaka o sociokulturnim kvalitetima ove »prelazne epohe.

Šta je, po vama, civilizacija? Gde vidite njene začeteke?

Sun: Počeci korišćenja vatre.

Reč je zatim prepušteno svom kolegi, sa čijim mišljenjem se odmah složio. Navedeni stav možda bi više odgovarao odrednici začetak kulture, što bi se poklopilo sa korišćenjem vatre kao prvog kulturnog instrumenta. No, paleontološki materijal pokazuje da je u ljudskoj evoluciji još raniji oblik od homo-sapiensa, tj. pitekanthrop (u Kini su nađeni ostaci tzv. »pekinškog čoveka») koristio vatru u svojim pećinama.

Wang: Počeci civilizacije poklapaju se sa vremenom kada je čovek počeo da proizvodi orude. Kineska civilizacija počinje sa neolitom, sa počecima poljoprivredne proizvodnje. Iako kažemo da kineska civilizacija počinje sa neolitom (mlade kameno doba), a da starije kameno doba nije civilizacija, ipak već u to doba postoje neki elementi civilizacije.

Sun: Tako su, na primer, na ivici Pekinga, u gornjoj pećini jednog arheološkog lokaliteta, nađene perlice (beads), što označava postojanje ukrašavanja, dakle postojanje umetnosti – a to je element civilizacije (wénming).

Šta sačinjava nov kvalitet u doba Shang-dinastije?

Wang i Sun: Metal (bronz) – što označava »visoku civilizaciju» (gaodu wengming). Koncept »civilizacije» (wengming) uključuje i Wenhua (kulturu) i mnoge druge stvari, odnosno čitav način življenja.

Ali, šta je onda wenhua?

Wang: Evo ovako: *civilizacija* se može podeliti na dva dela: *materijalnu i duhovnu*, a duhovna se opet može podeliti na, *kulturu* – wenhua (umetnost, igra, nauka, dakle, znanja) i *religiju* (verovanja).

Pomenuli ste da je, po vama, osnovni novi kvalitet Shang-epohe korišćenje bronz kao materijala za izradu oruda; hoćete li i to objasniti. Kako je upotreba bronz mogla da utiče na promenu kvaliteta života?

Sun: Samo su robovlasnici (prema kineskom načinu klasifikacije društvenih sistema, ovo je period robovlasništva, koji traje sve negde do doba Zračanih država) posedovali predmete od bronz, dok su robovi još uvek obrađivali zemlju orudom od kame na. Takvu sliku daje nam pronađeni arheološki materijal.

Wang: Dakle, glavna razlika između neolita i bronzanog doba bila bi u korišćenju

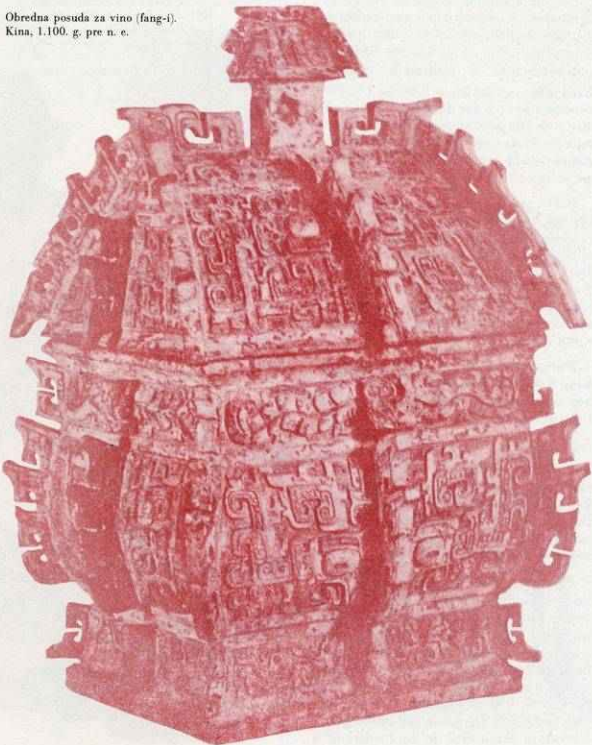
bronz, što je uslovalo porast poljoprivredne proizvodnje, što je opet uticalo na nastanak rezervi (viška) hrane, što je dovelo do trgovine šireg obima, samim tim i do-rasta naselja, odnosno do pojave gradova.

Ali, to što ste rekli kontradiktorno je! Kako je poljoprivreda mogla uznapredovati kada su robovi koristili još uvek kameno orude a robovlasnici, koji su posedovali predmete od bronz, nisu privredivali?

Sun: Da, to jeste kontradikcija. U brojnim nalazištima iz perioda Shang-dinastije nađeno je mnoštvo bronzanog oružja, ali vrlo malo bronzanog oruđa za poljoprivredu, većina ih je od kamena. No, kineski arheolozi smatraju da bronzani alat mora da je postojao, ali kako je bio redak i skupocen, i kako je posedovao veliku upotrebnost vrednost, nije stavljan kao grobni inventar da bi i dalje mogao da se koristi.

Da li je na teritoriji nekadašnje vladavine Shang-dinastije od istočnog Shensija, na

Obredna posuda za vino (fang-i).
Kina, 1.100. g. pre n. e.

zapadu, do centralnog Shantunga, na istoku, i od Hopejja, na severu, do severnog Hupejja i Anhuja) postoje razvijeni irigacioni sistemi?

Sun: Da, postojao je. U Tau Xiju i Pan Long Chengu su nađeni ostaci irigacionog sistema, a nađeno je i dosta bunara kao i ostaci pirinča.

Prema *Changu*, kineski gradovi izrasli su radi »zadovoljenja« niza funkcija povezanih sa pojavljivanjem vladara kao centralnog autoriteta i nosioca odlučujuće političke moći. Kralj je stajao i na vrhu i u centru: a) kraljevska palata, hram i kraljevska grobnja predstavljali su centar urbanog života, a u Shang-koncepciji sveta postojalo je 5 glavnih strana sveta: jug, sever, istok, zapad i »centralni Shang«, koji se nalazio gde god je kraljev presto bio; b) ako na državnu hijerarhiju gledamo vertikalno, vidimo da je kralj stajao na vrhu jasno strukturiranog socijalnog reda: ispod kralja i njegove porodice i visokih funkcionera stajala je masa službenika: hroničari, sveštenici, praktičari divinacije i ministri, vojnici, umetnici, a na dnu društvene hijerarhije stajali su »stanovnici zemunica«. A odnos kralja i »stanovnika zemunica« najbolje simbolišu ostaci ljudskih žrtvovanja u vezi sa izgradnjom vladarskih palata-hramova i vladarskih grobnica. Grad je bio institucija, ne lokacija, i njegovo premeštanje od jedne do druge lokacije očigledno je bilo po kraljevom izboru. Razmeštaj i struktura nove prestonice bili su isplanirani tako da mu služe kao centar sveukupne pažnje.

Dakle, grad drevne Kine, prema mišljenju *Changa*, bio je upravni, ceremonijalni i odbrambeni centar politički vodećih rodova i njihove moći; to nije bilo samo naselje čiji su stanovnici bili zauzeti isključivo trgovinskom razmenom. Zatražili smo stav kineskih stručnjaka o pretpostavci koja povezuje nastanak gradova u Kini sa ustoličenjem autoriteta vladara.

Wang: Rast gradova povezan je sa trgovinom. Kraljevska vlast jeste jedan od faktora koji su doprineli formiranju gradova, ali ne i glavni faktor.

I Wang i Sun naglašavaju da je u svem tom procesu ekonomija osnovni činilac, znači otkad je došlo do klasne podela na one koji su ostali da obrađuju zemlju i one koji su počeli da se bave zanatima; ovi drugi su počeli da se udružuju, privlače kupce i podižu razmenu dobara.

Chang naglašava da, prema fizičkim karakteristikama, stari gradovi Kine imaju izvestan broj zajedničkih karakteristika: 1) u najvećem broju slučajeva, gradovi su bili smešteni u nizijama, blizu rečnih tokova i brežuljaka (suprotstavlja se stavovima da je većina starih naselja izdizana na brdima ili humkama, ili da su se gradovi razvili iz brdskih tvrđava); 2) deo grada koji sadrži palate i hramove skoro uvek je bio ozidan; 3) u

svim slučajevima, zidine su bile građene od čatme (nabijenog lesa), i tehnika Hang-t'u ili piše ostala je identična kroz čitav ovaj, pa i kasniji period; 4) većina gradova posedovala je pravougaonu ili kvadratnu osnovu, iako je u retkim slučajevima oblik bio nepravilan; 5) orijentacija grada među zidinama, kao i ceremonijalne i vladarske građevine, bez odstupanja su bile podložne pravilnostima određenim prema 4 strane sveta, sa posebnim naglaskom na osi pravca sever – jug i prema dužini i pravcu pružanja stepenica i ulazišta, može se zaključiti da je za uočljive (istaknute) zgrade bila važna (značajna) orijentacija prema jugu; 6) zemljane platforme ili nasipi služili su kao temelji politički i ceremonijalno važnim i istaknutim zdanjima; 7) osnovna (bazična) konstrukcija specijalizovanih delova grada (palata, hramova, radionica, prodavnica, zemljoradničkih zase-laka), iako sa varijacijama u proporcijama i

rasporedu, konstantna je na svim lokalitetima gde su istraženi podaci dovoljni za razumevanje ovog funkcionalnog rasporeda. Kao upadljivi karakteristiku kineskog drevnog graditeljstva ovog doba, brojni autori ističu odsustvo monumentalnosti arhitekture. *Chang* primećuje da to još čudnije izgleda kao kontrast postojanju pisma, razvijene metalurgije bronzne, i jednog od najveličanstvenijih umetničkih izraza (stilova) koji se ispoljava u bronzi, kamenu, drvetu, kosti i brojnim drugim materijalima. Shang su znali za kamen i obrađivali su ga u finoj skulpturi, no ipak su, ne samo svoje kuće, već i palate i holove predaka gradili od kvalitetne gline, i to ne u obliku čerpiča (nepečene, na suncu sušene cigle) ili opeke, već od čatme, dakle na temelju nabijenih slojeva lesa. *Changovo* objašnjenje leži u sledećoj izjavi: »Jedino kroz akt obnavljanja, božja naklonost naprekidno je obnavljana; lokalitetu

Bronzana figurina »sluga«, Period Ču, ili početak IV veka n. e.

grada *per se* nije pridavana nikakva trajna važnost u smislu političke ili ceremonijalne uzvišenosti. Mesto grada u hijerarhiji zavisilo je, prema tome, od političke hijerarhije, a ne obrnuto. Nova prestonica često je, tako, određivana uz pomoć geomantske divinacije. Posle premeštanja prestonice na novi lokalitet, stari bi često bio transformisan za okrutno malo vremena i tako pretvoren u zemljoradnička polja.

Veliki poznavalac kineske civilizacije i nauke, Joseph Needham (1971, 90-91), nudi razjašnjenja na 3 moguća nivoa: materijalnom, društveno-političkom i simboličko-korelativnom.

U prvom slučaju, Needham nudi mogućnost da je dugotrajno iskustvo stanovništva Kine, koje je bar u nekom vremenu živelo na trusnom području, dalo prednost elastičnosti građevina od drveta i zemlje nad preveličkom težinom kamenog materijala. Isti autor ističe kao moguće razjašnjenje i postojanje korelacije između korišćenja laganih materijala u građevinarstvu i nepostojanja masovnog ropstva. Treća mogućnost svodi se na izraz genijalne trezvenosti i razumne neprijemivosti za ekstravaganciju neprijemivosti, toliko karakteristične za kinesku kulturu. Upitali smo i kineske stručnjake za mišljenje o istom problemu.

Žašto nije korišćen kamen u izgradnji staništa i ostalih građevina (kada je bilo poznato oblikovanje u kamenu)?

Sun: Pre svega, kamena pogodnog za izgradnju naselja nikako nije bilo u bližoj okolini. Planine su prilično daleko. Npr. u Hebei provinciji pronađene su terase, za njihovu izgradnju bilo je nemoguće koristiti kamen, jer je bio isuviše udaljen.

Wang: U bronzanom dobu tako velike gromade kamena ne mogu se vaditi iz planine, jer bronzano oruđe za tu svrhu nije dovoljno jako. No, najvažnije je da je ovakav način gradnje bio deo tradicije, iznikao iz dugotrajnog saživljavanja sa svojstvima zemlje na kojoj se živi.

Na pomen mišljenja prof. Changa o razlozima čestog premeštanja prestonice Shang-dinastije (pisani izvori pominju 7 različitih prestonica), drug Sun se nije složio sa pretpostavkom. Po njemu, prestonice su se pomerale iz različitih razloga: zbog prirodnih katastrofa, ratova...

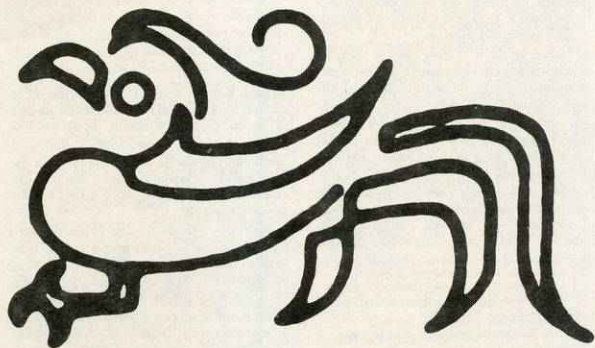
Možemo li reći da smo rasvetlili pitanje karakteristika začetnih oblika kineskog grada - strukture opremljene za čuvanje i prenošenje civilizacijskih dobara? Iako su pokrenuti svi osnovni problemi, čini se da daleko nismo odmakli. No, baš dijalog je ukazao na jedan daleko širi problem, problem uspostavljanja komunikacije među arheološkim naukama Istoka i Zapada. Uz činjenicu da postoji neujednačenost korišćenih metoda i tehnika već obradenog materijala sa kineskog područja, polazne se teorijske odrednice nauka razmimoilaze.

Kada se rodila civilizacija u Kini?

No, mnogo od već znanog arheološkog blaga još uvek je sklonjeno pod žutim lesom i čeka trenutak kada će kineska nauka biti u stanju da ga, s jedne strane, adekvatno očuva i obradi, a s druge strane, da iznade ravnotežu između preterane spekulativnosti (karakteristične za zapadnu nauku) i preterane bojažljivosti u teorijskom zaključivanju, koja je, barem za sada, svojstvena kineskoj nauci.

LITERATURA

- Chang, Kwaig-shih: *Early Chinese Civilization: Anthropological Perspectives*, Harvard University Press, Cambridge, Mass. and London, 1978.
- Linton, Ralph: *The Tree of Culture*, Alfred A. Knopf, New York, 1955.
- Muzej kineske povjesti, Peking, *Počeci i razvoj drevne kineske civilizacije do dinastije Tang*, Katalog izložbe: Drevna kineska kultura, Zagreb, 1984, 17-33.
- Mumford, Lewis: *Grad u historiji - njegov postanak, njegov mijenjanje, njegovi izgledi*, Naprijed, Zagreb, 1968.
- Needham, Joseph: *Science and Civilization in Ancient China*, Vol.IV.3, «Civil Engineering and Nautics», Cambridge University Press, 1971.

Rana kultura Japana

Zorica Tucaković

Sve što izgleda tako homogeno u karakteru Japanaca i njihovoj kulturi, komponovano je od mnogih elemenata različitog porekla. Prapočetni etničke fuzije koja je dala današnji Japan, skriveni su maglama dalekih vekova. Tek negde od trećeg milenijuma pre n. e. jasnije se prate tragovi prvih naseleljenika. Moderna arheologija i antropologija nazivaju ih *domon*-ljudima, po njihovoj keramici ornamentisanoj »uvrnutom vrpcom«. Prema nađenim skeletima, dugo se tvrdilo da su oni vrlo slični današnjim Ainu-narodu kavkaskog porekla, koji naseljava neke delove najsevernijeg japanskog ostrva – Hokaido, zatim Kurilska ostrva i Sahalin – a različiti od Japanaca kakve danas znamo, sa dominantnim crtama mongolskog, a zatim i malajskog porekla.

To je nekim autorima dalo povoda za pretpostavku da su prvi talas neolitske populacije Japana sačinjavali izdanci kavkaskog korena, koji su se u ta daleka vremena širili severom Evrope i Azije.¹ Ainu su prvobitno naseljavali mnogo veći deo japanskog arhipelaga nego danas, a zatim su bili porobljavani, asimilovani i potiskivani prema severu od strane novopridošlih populacija, koje su se nalazile na znatno višem kulturnom nivou. Ali, to ne znači da se najranija japanska kultura može pripisati samo jednoj rasnoj grupi. Iz utrobe zemlje stalno niču dokazi da su ti milenijumi bili mnogo dramatičniji, sadržajni i dalekosežnijih odjeka nego što se mislilo. Japanski, istraživači kao što je poznati arheolog Fidimori,² tvrde da je upravo u to vreme Japan bio pozornica najvećih migracija i etničkih mešanja koja su stvarala japanski narod i da je, prema tome, fascinantna kultura *domon*-tipa, posebno njen zenit oko dvehiljadite godine, mogla nastajati samo kao sinteza svih tih primordijalnih dodira i spajanja.

Ljudi su oduvek i odasvuda hrlili ka ovim pitoreskim i plodnim ostrvima. Kasniji slojevi neolitskog doba Japana obeleženi su kulturom naroda koje savremena nauka poznaje kao *Jajoi*, prema istoimenom prvom nalazištu njegove грнčarije u jednom delu današnjeg Tokija. Obično se kaže da su oni ti koji su stvarni, neposredni preci današnjih Japanaca. Za njih se pre svega vezuju kultura pirinča, naprednija društvena organizacija i viši oblici kulture.

Odakle su došli ti novi elementi što su učinili civilizacijski preokret u praiсторijskom Japanu? Sigurno da su i njih, kao i njihove prethodnike, s vodili severni kontinentalni putevi, da su i oni pronalazili Japanu najbližu kopenu tačku – korejsko poluostrvo. Tokom celog neolita i dugo posle njega, u bronzanom i gvozdenoj epohi, oduvek, Koreja je bila »tunel« kroz koji su prolazile reke migranata, zajedno sa svojim verovanjima, mitovima, idolima i materijalnom kulturom. Arheološki podaci čvrsto ukazuju na jednu neolitsku kulturu zajedničku Man-

Statueta žene, iz oblasti Akita, severni Japan. Pozna domon-faza, oko sredine III milenijuma pre n.e.

džuriji, Koreji i severoistočnim primorskim oblastima kontinenta, koja je imala pandan u ranim fazama japanske *jajoi* kulture. Mnoge, dakle, činjenice govore o tome da je neolitska populacija Japana uključivala narode uralsko-altajске zajednice, kojima su pripadali Huni, Samojeđi, ali i tunguska plemena i Mongoli.

Međutim, takođe postoje čvrsti dokazi i za to da su se u ovo doba prema Japanu otiskivala i hrabra mala plemena sa južnih strana Pacifika, iz Malezije, Polinezije, Indokine, a najviše iz južnih delova današnje Kine. Tako je već u neolitu japanski arhipelag bio naseljen stanovništvom koje potiče iz nekoliko delova istočnih obala Azije. Možda je

najbliža istini pretpostavka da su sva ta rana kretanja bila, u stvari, jedno difuzno širenje iz zajedničkog centra, negde na kontinentu. Ali, gde je taj centar bio – još se pouzdano ne zna. Jedino je izvesno da je proces etničke fuzije u Japanu, započet u tako davnoj prošlosti o kojoj se još uvek malo zna, dao prve jasnije rezultate tek oko početka istorijske ere kada je u Japanu već postajala prilično ujednačena civilizacija.

Sansom³ ukazuje na sličnost položaja i sudbine britanskih i japanskih ostrva. I jedna i druga se pružaju ivicama velikih konti-

¹ G. B. Sansom: *Japan. A Short Cultural History*, London, The Cresset Press, 1952.

² *Nihonji tambo* (Traganje po istoriji Japana), Kadokava Soten, Tokyo, 1982.

³ G. B. Sansom: *Japan. A Short Cultural History*, London, Cresset Press, 1952, str. 9

nenata, naseljenih raznim narodima; u Englesku i Japan su leda zapljuskuju veliki okeanski talasi; svaka od ovih zemalja bila je džep, u koji su se slivale velike reke migranata, gonjenih gladu, strahovima, ili možda prostom željom za promenom. Dalje nisu imali kuda, pa su morali podlegati fuzijama ili nestajati.

Sveočanstva o ovim primordijalnim porijeklima i mešanjima nalazimo u kineskim i korejskim najranijim zapisima, a u Japanu, tek u hronikama iz VIII veka – *Kodiki* i *Nihongi*, pisanim kineskim pismom i pod kineskim uticajem. One su spoj mita i istorije, mašte i stvarnosti, spoj koji možemo raščlaniti u korist ovog drugog tek u opisima događaja od V veka nadalje. To znači tek od kada je kinesko pismo u Japanu zvanično prihvaćeno i počelo zamenjivati usmena predanja. A dotle, one ne mogu biti pouzdan izvor saznanja o istorijskim zbivanjima, ali mogu bar da nam približe rane legende, mitove i religiozno verovanja Japanaca pre nalaska moćnog budističkog talasa u VI veku. I ma koliko da su ove hronike tendenciozni radovi, jer je njihov sadržaj usmeren na to da gloričuju vladajuću dinastiju, one su značajan kulturni spomenik kao prvi japanski pisani izvori o životu ljudi ovog ostrva.

Hronike prate napredovanja cara Dimmu, sa ostrva Kjušu prema istočnim i severnim delovima arhipelaga. Pokoravao je plemena na koja je nailazio i stigao do provincije Yamato, na ostrvu Honšu, tamo gde je i današnja japanska prestonica – Tokio. Tu se ustoličio i proslavio svoju pobedu svečanosti-ma u slavu boginje Sunca, svoje zaštitnice. Bilo je to 11. februara 660. pre n. e. To je legendarni datum osnivanja japanskog carstva. A koji je bio pravi? Veruje se da je to sam početak naše ere.

Kineski i korejski izvori govore o Japanu u tom vremenu kao o zemlji sa stotinu kraljevstava, od kojih je preko 30 bilo u vezama s Kinom, posebno intenzivnim posle ustoličenja Han-dinastije. Iz kineskih zapisa saznajemo o ženama-vladarima Japana. Posle građanskog rata u II veku, zavladao je Himiko – Kći Sunca. Bila je stara, neudata i posvećena u magiju. Narod je obožavao i učinio svojom kraljicom.

Jamato-populacija sadržavala je jak strani element. S velikim migracijama iz Kine i Koreje, u vreme građanskih ratova u tim zemljama, dolazile su zanatlije – kraći, грнчари, zatim farmeri upućeni u proizvodnju svile, ali i umetnici i učeni ljudi. Formirali su čitave kolonije, organizovali se u gilde, a njihovi lideri zauzimali su vrlo visok položaj u japanskom društvu. Dvor je posebno s favorizovao one koji su umeli da čitaju i tumače kineske klasike. Svoje znanje su prenosili tadašnjim nepismenoj japanskoj dvorskoj eliti. Dolaskom učenjaka Vanjia na japanski dvor u V veku, zvanično se usvaja kinesko pismo, što je bio događaj od presudnog značaja. Jer, to nije označilo samo početak pisanja zakona i propisa, a time i učvršćivanje centralne vlade, ugrožene raznim nasrtajima, već i nastajanje sloja literata, koji će se od tada, s promenljivom srećom,

boriti za prestiž nad vojničkim porodicama. Značilo je to brže prodiranje kineskih kulturnih uticaja i pripremanje terena za usvajanje nove, moćne religije i filozofije – budizma, što će se dogoditi samo jedan vek kasnije.

Kulturna komunikacija Kine i Japana, naravno, počela je još mnogo ranije, ali se tek s usvajanjem kineskog pisma i budističke religije, koja je iz svoje indijske postojbine, preko Kine i Koreje, doprla do Japana u VI veku, može jasnije videti kada je, kako i u kojoj meri Japan usvajao kineske uzore.

Život bogova

Kodiki (Zapisi o drevnim stvarima) i *Nihongi* (Hronike Japana), najslavnije i prve japanske knjige, nisu čuvala samo legende o plemenu *Jamato*, pobedniku i ujedinitelju naroda, već i mitove o poreku univerzuma i stvaranju sveta. Tu je i ključ za razumevanje sveukupne japanske mitologije.

Dok nebo i zemlja ne behu još razdvojeni, kao ni muški i ženski princip, sve je bila bezoblična masa nepoznatih doseg, koja je sadržavala životnu energiju. Zatim se lakše, razrednija esencija vinula nagore, a teža spuštala. Prvo je stvoreno nebo, a onda zemlja. Između njih se prostre beskrajna praznina. Iz nje se prvo počelo pomaljati nešto voporozno kao oblak, a zatim su stvorena tri kami. Prvo kreativno božansko trojstvo nema praotaca, a posle njih je usledilo sedam generacija bogova, da bi se na kraju pojavio božanski par – Izanagi i Izanami. Oni siđoše na okean i iz njihovog sjedinjenja nastala su ostrva japanskog arhipelaga i cela priroda – mora, reke, planine, flora. Dali su život mnogim drugim bogovima, na kraju i božanstvu vatre, koje je izgorelo majku. Bolom skrhani suprug pada u donji svet, u nadi da će povratiti svoju dragu. Ali, uplašen strahotama koje je video, dade se u bekstvo. Čak ni vapaj Izanami, koja je trčala za njim, nije ga mogao zaustaviti. Prvo što je učinio kada je uspeo da pobegne iz donjeg carstva, bilo je da se umije u reku da bi sa sebe sprao nečistoću. Tada mu iz levog oka ispade Boginja sunca Ama-terasu-omi-kami, najslavnije božanstvo drevnoga Japana i njegove prve religije. I n t o; iz desnog oka rodi se bog meseca, a iz nosa srditi bog Susa-no-o. Otac je ovom poslednjem namenio vladavinu okeanom, ali je on imao druge pretenzije: hteo je kod majke u carstvo tame. Činio je mnoge pokore na nebu i bogovi ga izgnahu na zemlju. Tu je savladao sedmoglavu zmiju i oženio se devicom koju je spasio iz njenih čeljusti. Božanska genealogija se potom nastavlja u mnoštvo drugih kami...

Tako je sve živo i neživo, sve vidljivo i nevidljivo, planine i reke, munje i vetrovi, kiše i snegovi, plodne priučane doline i blagodejni mora, čak i upotrebnih predmeta u kućanstvu, sve čarobno i strašno, radosno i bolno, sve, ama baš sve je imalo svoju božansku prirodu – kvalitet kami.

Hronike iz VII veka ne kažu, na žalost, koji su bili najraniji oblici ovih mitova, a šta

je »naručeno« kasnije da bi se podržala teza o božanskom poreku pobedničkog *Jamato*-klana.

One opisuju događaje iz legendarne prošlosti kao da su se dešavali u njihovo vreme, a bogovima se pripisuju mačevi, ogledala i drugi atributi, koji su Japancima bili nepoznati pre nego što su došli u dodir sa metalnom kulturom Kine. Znači pred kraj praistorijskog doba. No, bez obzira na te nepreciznosti i nepouzdanosti, *Kodiki* i *Nihon Šoki* (ili *Nihongi*) ipak su jedini japanski izvori koji mogu da nas bar približe religioznom verovanjima ranih Japanaca. Šintoizam ima mnogo sličnosti sa šamanizmom severnoistočnih azijskih područja, ali i dodirnih tačaka, naročito u teognijskom mitu, sa polinezijskim legendama o stvaranju sveta. I rana japanska religija je, znači, stvarana od elemenata različitog porekla.

Prvo što se zapaža jeste multipliciranost bogova. Čeo univerzum je kreac osećajnim bićima. *Šinto* i znači – život bogova. Taj preobilni i zamršeni politeizam prolazi kroz različite faze, sve do institucionalizovane religije, koja je služila vlasti. Zato treba, kao što upozorava Swann,⁴ razlikovati elaborirani mehanizam državnog kulta od doboko ukorenjenog narodnog ritualizma, praisažlog iz proste animističke vere. Ona je preživela talase drugih, moćnijih i organizovanih religija i filozofija, kao što je bio budizam, i ostavila neizbrisivi pečat na kulturu i umetnost, na običaje i mentalitet japanskog naroda. I danas su najvažniji obredi i svečanosti posvećeni šintoističkim bogovima.

U pravu su oni koji malaze da je šintoizam religija »ljubavi i zahvalnosti pre nego li »straha i pokornosti.«⁵ To je zahvalnost za obilje darova prijateljske prirode. To je religija optimizma i radosti. U zemlji tako često potresanoj prirodnim kataklizmama, ne postoji bog zemljotresa. Otkuda stanovnicima Japana takvo istančano osećanje za lepotu i darove prirode? Postoji za to jedno lepo, mada ne i naučno objašnjenje. Prvim došljacima Japan je sa svojom plodnošću i blagom klimom izgledao kao raj na zemlji, posle hladnih, surovih bespućia severnih predela kopna kojima su prolazili. Taj utisak se taložio u rasnoj svesti i ostao zauvek kao osećanje oćaranosti i zahvalnosti.

Kao što bi se moglo i očekivati od religije tako inspirisane prirodom, najviše obreda je vezano za rašćenje i umiranje. Rašćenje je prirodavno i lepo, raspadanje je zlo i ružno. U biti svih šintoističkih verovanja je ideja plodnosti, a obreda ideja čistote.⁶ Pripreme za religiozne obrede počimale su pranjem tela i oblačenjem čiste odeće, jer je napjev greh biti nečist. To nema nikakvu etičku komponentu, već se misli na prijavu tina u bukvalnom smislu. Postojao je sloj »apstine-

⁴ Peter C. Swann. *An introduction too the Arts of Japan*, New York, Frederick A. Praeger, Inc. 1958, str. 1

⁵ G. B. Sansom. *Japan. A Short Cultural History*, London, Cresset Press, 1952, str. 46.

⁶ Ibid. str. 53

nata« koji su morali da izbegavaju dodir sa nečistoćom i zagadenjem ma koje vrste, da bi se mogli približiti bogovima i biti posrednici između njih i ljudi.

Ova religija smatra grehom ono što je odmah vidljivo. Ona je lišena spekulativnih, filozofskih komponenata. Rani Japanci nisu zalazili u ponore ljudske duše, u visine spirita, nisu se bavili velikim pitanjima života i smrti, odnosa materije i duha – sve dok do njih nije doprla magnetna snaga budizma. Ali šintoizam je preživio taj izazov. On je našao izraz u japanskoj kulturi i umetnosti u svim vremenima, a posebno u ovom vrlo ranom.

Mašta i strah prvih doseljenika

Među neolitskim kulturama sveta, japanska spada u red najviših – bar po maštovitosti i majstorstvu keramičkih predmeta. Umetnički talenat Japanaca ima korene u ovoj dalekoj prošlosti. Je li to bio autohtoni razvitak, ili je ipak tačno da je tako visok stepen umeća imao iza sebe duži razvitak negde drugde? Negde, gde su se kulturni elementi susrećali, mešali i spajali pre nego što su prenošeni dalje? Ako je tako, to mesto je bilo korejsko poluostrvo, Japanu najbliža kopnena tačka.

Izuzev nekih još neobjašnjenih i nesigurnih pojedinačnih nalaza, kao što je nalaz jedne keramičke posude čija je starost procenjena na devet hiljada godina, izazvala senzaciju u naučnom svetu, tragove najstarije neolitske kulture Japana moguće je jasnije pratiti tek od nastanka *domon*-keramike. U tu kategoriju spadaju i glinene figurine *dogu*. Možda po raznovrsnosti oblika, lepoti ornamenta i snažnoj ekspresivnosti, ova umetnost i nema paralele u tako ranom svetu. Posude su rukom rađene od tamno-sive gline, ornamenta su iregularni, duboko urezivani, linija dinamična. Evolucija ove keramike u periodu od ranog do kasnog *domon*-perioda išla je od najjednostavnijih do najsloženijih oblika i ornamentata. Poslednja, degenerativna faza ovih izuzetnih tvorevina nastavlja se u severnom Japanu, čak i kad je pod uticajem novodošljaka bila širom zemlje zamenjena novom kulturom.

Najveće dostignuće *domon*-umetnosti su glinene figurine ljudskih bića i životinja, koje su nastale kasnije, možda tek u drugoj polovini ovog perioda. Izvesne indicije, kao podatak da su uglavnom nalažene oko ognjišta, ukazuju da su to bili idoli pre nego li pogrebne statuete. Oblici i proporcije tela su apstrahovani, često deformisani, ali snažnog efekta. Izraz lica je ono što najviše fascinira: izdubljene oči kao da sugerišu moć magije, kao da izražavaju strah i užas, kojim su bili obuzeti njihovi tvorci – ljudi što su znali samo za lov i ribolov, ali čija je maštovitost bila nenadmašna.

Mahom su to ženske figure, s atributima plodnosti, kao kod svih primitivnih naroda širom sveta. Hugo Munsterberg u njima nalazi sličnost sa »Vilendorfskom Venerom«, dok Kidder vidi inkarnaciju Boginje – zaštitnice dece, koju obožava narod Ajnu. Li-

kovi nekih idola imaju izgled maske, ili nečega što se vidi u životinjskom svetu, ali je to nedovoljno definisano.

Smatra se da je ova kultura apsolutno severnjačkog porekla i dokazuje se to analogijama sa proizvodima ranih neolitskih plemena na severu azijskog kontinenta. Neki detalji u dekoraciji, kao što su spiralni motivi i talasasta linija, podsećaju na ornamente kineskih prastorijskih posuda.

Predznaci civilizacijskog kontinuiteta

Jasniji i tešniji kontakti s kopnenim susedima prate se tek od kasnijih slojeva neolitskog doba. Očigledno je da su novodošljaci s kopna, oni koji su sa severa prolazili kroz Koreju, i oni što su dolazili s juga, morskim

putevima, bili na višem kulturnom nivou i sposobni da potisnu i zamene domonski narod i njihovu kulturu. Nova, *jajoj*-kultura trajala je od trećeg veka pre, do kraja drugog veka nove ere.

Kulturne veze između Japana i Kine nesumnjivo postoje još od spomenutog mlađeg japanskog neolita izraženog u *jajoj*-kulturi. Ta kultura je superiornija od prethodne – *domon*. Keramika je lepša i tehnički preciznije izvedena: pravljena je na grčarskom točku i pečena na veoma visokoj temperaturi. Ali, za nas, ljude XX stoleća, ranija, domonska umetnost, sa svojom snažnom ekspresivnošću i mističnošću, neuporedivo je privlačnija.

Pa ipak, postoji direktna veza ove mlađe neolitske kulture s onom u sledećem periodu, što pokazuje da su *jajoj*-narodi označili

Deo Haniva – figurine iz Uneme.
Mura, severoistočni Japan,
Ja joi-kultura.

jedan civilizacijski kontinuitet. Čak se smatra da *domon*-kultura nema nikakvog uticaja na kasnije periode, te da je prekid bio totalan. Sa time se ne bismo mogli složiti. Pre svega, proizvodi tipa *domon* nalazili su se sve do početka naše ere, i kasnije. Zatim, bilo je u japanskoj umetnosti poglavlja kada je ona negovala posebnu vrstu ekspresionizma koji je dozivao u sećanje najlepše *domon* tvorevine.

Iznenaduje dužina trajanja mlađeg kame-nog doba u Japanu: neolit praktično traje sve do početka istorijske ere, a u severnim delovima i mnogo duže. Kraj je bio ubrzan pod uticajem kineskih metalnih kultura, s kojima je Japan dolazio u dodir, opet preko Koreje. Odjeci kineske bronzanodopske epohe u Japanu nesumnjivo postaje, ali još pre nego što je uspeła da sasvim potisne neolitsku, bronzanodopska kultura je bila zamenjena gvozdenom, tako da u Japanu pravog bronzanog doba gotovo nije ni bilo. Ali ono malo što se našlo, svojom lepotom zamenjuje nedostajući kvantitet. Tako su bronzana ogledala slična kineskim iz vremena dinastije Han, mada zanatski zaostaju za njima. Ali primerci kasnijeg datuma, ornamentisani apstraktnim motivima ili, pak, scenama iz života, pokazuju maštu, razigranost i dinamičnost, nepoznate tadašnjim uzorima iz Kine. Japanci su verovatno mnogo polagali na ovu vrstu umetnosti, jer je ogledalo simbol njihovog najvažnijeg božanstva – Sunca.

Najneobičniji bronzani predmeti su u obliku zvona – *dotaku*. Poreklo i namena su im nepoznati, ali izgleda da nisu imali utilitarnu svrhu, nego su bili, kao i nov materijal, znamenje prestiža i bogatstva. Različite su veličine i kvaliteta, a ukrasni motivi se doimaju kao dečji crteži životinja, kuća, ptica i scena iz života lovaca i ribolovaca, koji rečito govore o preokupacijama njihovih tvoraca. Zanimljivo je da su današnje seoske kuće u Japanu veoma nalik onima što su prikazane na bronzanim zvonima sa početka naše ere.

Ljubak i veseo svet haniva

Dolazimo do razdoblja velikih nadgrob-nih humki. Nasuti brežuljci od zemlje na kamenim kovčezima ili grobnicama velikana i vladara, dostižu ponekad razmere nepozna-te u svetu. Grobnica cara Nintokua, iz 400 g. n. e., u blizini Osake, ima oblik «ključaonice», okružena je kanalima i dugačka goto-vo 800 metara.

Unutrašnjost ovih velikih vladarskih već-nih kuća je pravi «trezor» najrazličitijih predmeta, kao što je to običaj i drugde u starom svetu. Tu su vaze, sada već tehnički mnogo savršenije; tu su dragulji, ogledala, oružja i oruđa, predmeti koji su se upotre-bljavali u obredima. Neizostavna je jedna vrsta perli – *magatama* – od kvarca, žada, jaspisa, stakla, a ponekad i od takvih mate-rijala koji u Japanu nisu postojali. *Magata-me* su lako povijene, pa se pretpostavlja da je to derivat ranijeg nakita od roga ili zuba životinje. Pripisuje im se magično svojstvo

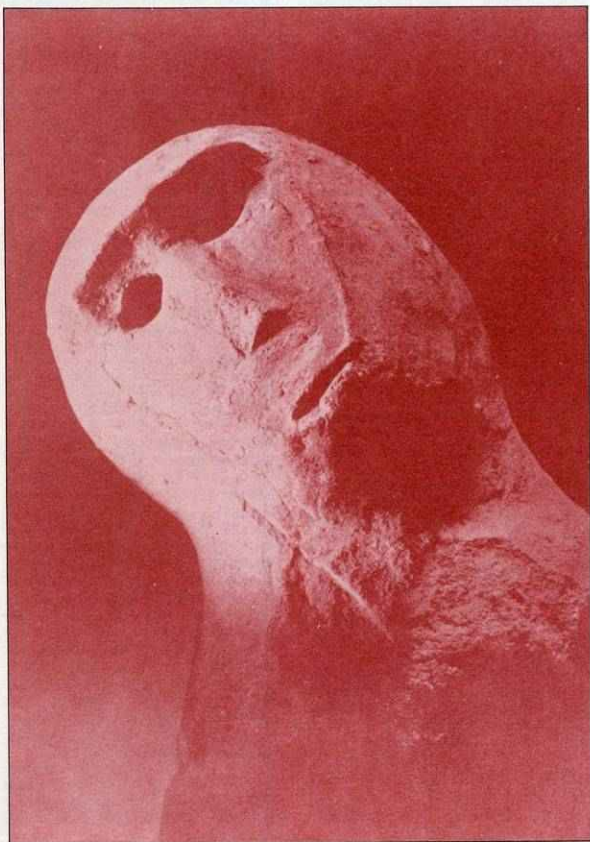
(sve do nedavno u Sibiru i Koreji, zub tigra je smatran amuletom velike moći).⁷ *Magatama*, mač i ogledalo – tri svete stvari šintoizma – najčešće su sadržaj velikih grobni-ca.

Ali ono po čemu su one najpoznatije nalazi se van njih. To su čuvene *magatama* statue, različite od svega što je do tada viđeno u Japanu, ali i u antičkom svetu uopšte. Samo oko humke već spomenutog cara Nintokua bilo je 11.280 tih malenih, ljupkih figura ljudi i životinja. Svojim izrazom naivnosti i

svojim šarmom nalik su dečjim igračkama. I ovdje se oseća dug prema Kini, ali i ovoga puta je japanski umetnik usavršio i prevazi-šao uzor. Kineske statue su u grobnicama, japanske su van njih. Prema starim japan-skim hronikama, *haniva* su bile zamena za ljudska bića koja su ranije sahranjivana za-jedno s gospodarem. Međutim postavlja se pitanje da li se one mogu smatrati pratioci-ma i čuvarima pokojnika na onom svetu, kad nisu u njegovoj neposrednoj blizini, u utrobi zemlje? Pre bi se, možda, moglo prihvatiti mišljenje po kome su one, iako tako majstorski oblikovane, imale sasvim praktičnu namenu: da podupru humku i spreče

⁷ Hugo Munsterberg: *The Arts of Japan*, Tokyo, Charles E. Tuttle Company, 1957, str. 11.

Haniva – majmun.
Period velikih grobnica.

Rana kultura Japana

njeno osipanje za vreme kiša.

Hanive su po pravilu rađene od crvenkastobran nepečene gline, cilindrične forme, čiji se gornji deo završava figurom. Za razliku od strašnih domonških idola – *dogu*, kojima se htelo uplašiti i oterati zlo, *hanive* su veselo i razigran svet: ljudi koji muziciraju i igraju, u svečanim haljinama, s nakitom i tokama; ratnici pod punom opremom; svet faune, katkada redukovan na geometrijske oblike kao u kakvoj modernoj skulpturi. Sherman e Lee⁹ ubraja *hanive* u najzanimljivija umetnička dela starog veka, pre svega zato što pokazuju izuzetnu japansku osobinu podređivanja prirodi materijala. Japanski umetnik osluškuje njegov diktat. To je sasvim različito od stava kineskog umetnika, koji teži da materijalom ovlada, da ga podredi svojoj ideji. Razlika između ova dva umetnička stava će biti potvrđena i mnogo puta kasnije. Kineske zagrobne figure su samosvesnije, umetnički savršenije, dela velike elegancije i lepote; japanske hanive govore neposredno, otvoreno i jednostavno, ali emocionalno mnogo snažnije.

Prvi primeri nacionalnog stila

Da nije bilo sačuvanih i pronađenih *haniva* – kućica, ili crteža na bronzanim zvonima, malo bismo znali o drevnom građevinarstvu Japanaca, posle napuštanja neolitskih zemunica. Prve kuće, palate vladara ili šintoistička svetilišta, od drveta i drugog lako zapaljivog materijala, gorele su i propadale, ne ostavljajući ni traga iza sebe.

Najstarija sačuvana građevina i najslavnije mesto Japana je hram u Iseu, na ostrvu Honšu. Prema predanju, prvo je podignut u IV veku. Ovakav kakav je došlo do nas, sagrađen je u VII veku i očuvan zahvaljujući neprestanim rekonstrukcijama, koje se čine svakih 20 godina. Sam plan svetilišta pripada mnogo starijem vremenu, verovatno onom kada su *jajoj*-narodi pristizali u Japan.

Stilski, to je tip *šimei zukuri*, što će reći da je posvećen bogu sunca. Tu je sadržano sve najlepše i najtipičnije za japansku arhitekturu: jasnost konstrukcije, prirodan, neobrađen materijal, neobojena, gola drvena grada, arhitektonski delovi bez dekoracija, i nadalje – stolpjenost hrama s prirodnom okolinom. On je samo njen deo, dodirnut rukom čoveka.

To je kompleks od tri građevine: glavno svetilište u koje ulaze samo posvećeni i visoki gosti, car per svih, i dva trezora za čuvanje darova i relikvija. Centralni deo hrama je pravougaona drvena građevina, sa velikim kalkanima na oba kraja i krovom od trske; počiva na teškim drvenim stubovima, direktno zabijenim u zemlju, bez ikakvih temelja. Ulaz je na dužoj strani pravougaonika. Nivo poda je uzdignut a cela građevina okružena otvorenom, prostranom verandom.

Hram je dobro zaštićen sa tri ograde.

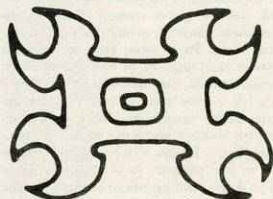
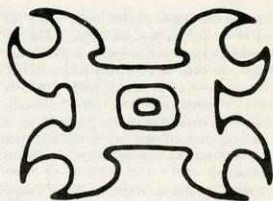
Spoljna ima kapiju – *torii*, tipično i neizostavno obeležje šintoističkih hramova. Po lepoti proporcija i linija, *torii* nalikuju kamenim kapijama na ogradama oko budističkih *stupa* u Indiji, iz prvih vekova naše ere.

U krajnje jednostavnoj unutrašnjosti hrama nema ničega osim ogledala – simbola Boginje sunca, što govori da je tu njeno borište, a ne mesto za velika okupljanja. Jednostavnost, neukrašeni zidovi, sve to što anticipira kasniju japansku arhitekturu, govori rečitije od makakve ekstravagancije. Govori o tome da je skromnost ovde plašt za prefinjenost i istančanost.

Drugo po važnosti je svetilište u provinciji Izumo, takode u Honšuu, samo na suprotnoj strani, na obali Japanskog mora. Njegov stil *tajja zukuri* delimično se razlikuje od stila hrama Iseu: pod je malo izdignutiji iznad zemlje, ulaz nije na široj već na užoj strani pravougaonika, a u unutrašnjosti hrama stoji slobodan potporni stub. Izumo već ima nešto do kineskih budističkih hramova. Ali nije bez značaja to što neki istraživači u njemu vide sličnosti sa današnjim kućama u Indoneziji, na Sumatri. To je samo dokaz više da su se u praskozorje istorijske ere otiskivali prema Japanu i ljudi sa dalekih južnih ostrva.

I pored toga što naučnici uporno pokušavaju da analogijama utvrde njihove uzore i izvore, ovi hramovi su prvi primeri istinske nacionalne arhitekture. Oni su i najpoštovanija sveta mesta i oba su, zahvaljujući rekonstrukcijama koje su verno sledile originalan izgled, kroz tolike vekove sačuvala stilske odlike, čiji su prauzori stari 2000 i više godina. To su istinski spomenici arhitekture, čarobni u svojoj jednostavnosti. Tu je snaga komplementarna izuzetnom rafiniranu.⁹

Ovo je primer upornosti drevnih stanovnika Japana koji su očuvali svoj osobeni nacionalni stil i svoj način stvaranja i pored ogromnih uticaja kineskih uzora, koji su tek nailazili. Tako je bilo i u drugim domenima umetnosti. Sve je očiglednije da je kineski uticaj na japansku kulturu bio predominant, i da je on u sukcesivnim talasima zapljuskivao obale ovih ostrva, još od najranijih vremena. Međutim, uprkos tom velikom uticaju i *sluğu* za mnogo toga što su stanovnici Japana stvorili u materijalnoj i duhovnoj kulturi, njihov način mišljenja i ponašanja, njihov mentalitet, razlikovao se (i razlikuju) od njihovog prvo suseda na kontinentu. Tako ti uticaji nisu uspeali da preplave i transformišu Japan, iako je bilo takvih opasnosti onda kada je *šoptinjenost* razvijenom kulturom Kine bila velika.

⁹ Sherman e Lee: *Daleki istok*, Izdavački zavod Jugoslavija, Beograd, 1972, str. 74.

⁹ Robert Treat Paine, Alexander Soper: *The Arts and Architecture of Japan*, Penguin Books, London, 1960, str. 159.

Indoevropljani su velika jezička zajednica, povezana strukturom jezika i brojnim zajedničkim korenima; njima pripada niz današnjih jezika (kao Grčki, romanski, germanski, slovenski i dr.) i starih naroda (Kelti, Iliri, Tračani, Dačani i dr.).

O nastanku, poreklu i daljem razbijanju Indoevropljana na velike jezičke grupe naroda starog kontinenta, koja se u poslednjim vekovima raširila i na novi svet, postoje razna, često i protivrečna mišljenja. Ove protivrečnosti posledica su u prvom redu različitog pristupa problemima, koji se grupišu oko dve osnovne teorijske postavke: difuzionističke i autohtonističke, o kojima će biti više govora u daljem izlaganju. Rešavanjem ovih pitanja posebno se bave lingvistika i arheologija, naročito praistorijska, a među prirodnim naukama antropologija. Kontraktornost da praistorija, koja se služi nepisanom izvornom gradom, znatno doprinosi proučavanju Indoevropljana samo je prividna: utvrđivanjem društvenih i ekonomskih struktura, karaktera materijalne i duhovne kulture na određenim prostorima i u određenoj epohi, i upoređivanjem ovih rezultata sa zaključcima lingvistike, mogu se arheološke kulture ili grupe izvesti iz svoje anonimnosti, a podacima lingvistike bliže opredeliti u prostoru i vremenu. Doprinos fizičke antropologije u ovim pitanjima još uvek je znatno manji, delom zbog dugo pogrešnog pristupa problemima, pri čemu je rasa izjednačavana sa narodom i jezičkom grupom, a delom stoga što je sigurno prikupljena i obrađena antropološka građa još uvek nedovoljna za izvođenje pouzdanih istorijskih zaključaka.

Kako je već rečeno, mišljenja – najpre lingvistika, još od početka XIX veka, a zatim i arheologija, uglavnom tokom ovoga – grupišu se oko dva osnovna teorijska pristupa:

a) Difuzionističkog, češće zastupanog, koji pretpostavlja postojanje zajedničke pradomovine i praranoda Indoevropljana, pri čemu je pradomovina tražena u raznim delovima evroazijskog prostora, Iranu, severnopontskim stepama, srednjoj i severnoj Evropi. Uglavnom se smatra da se već u prapostojbini Indoevropsko stablo podelilo na razne grane, kao Germance, Slovence, Italike, Kelte, Tračane, Ilire i dr. Seleći se iz prapostojbine, Indoevropljani su se naselili u one oblasti u kojima su kasnije ovi narodi pobuzni i to doživeli svoju dalju evoluciju;

b) Autohtonističkog, ređe zastupanog, koji formiranje Indoevropljana pretpostavlja kao proces na široj teritoriji vezan prvenstveno za promene u društvenoj i ekonomskoj strukturi.

Između ekstremnih predstavnika jednog ili drugog stava, arheolog Gustava Kossina kao difuzioniste i sovjetskog lingviste Nikolaja Jakovljeviča Mara sa njegovim stadijalnim tumačenjem razvoja jezika, koji su, obojica, danas napušteni, postoji niz različito moduliranih varijanta jednog ili drugog pristupa. Sva gledišta lingvista i arheologa, poznata do 1960. godine, sakupio je i uz kri-

O poreklu Indoevropljana i indoevropeizaciji jugoistočne Evrope u svetlosti novih istraživanja

Milutin Garašanin

tički osvrt prikazao P. Bosch-Gimpera. I posle ovog datuma pojavila se nova gledišta koja se često priklanjaju jednom ili drugom stavu, no i takva koja se prema njima kritički odnose. Ova su naročito uočljiva kada je reč o indoevropeizaciji jugoistočne Evrope, kojoj će u daljim redovima biti posvećena posebna pažnja.

Rešenje indoevropskog problema, koje je, upoređujući rezultate lingvistike i arheologije još početkom ovog veka, predložio i kasnije razrađivao nemački praistoričar Kossina, imalo je, dugo vremena, koliko znatan toliko i štetan uticaj. Opredeljujući se za gledište onih lingvista koji su pradomovinu Indoevropljana tražili u severnoj Evropi, Kossina je učinio pokušaj da te Indoevropljane identifikuje sa određenom praistorijskom kulturom toga područja. Pradomovinu Indoevropljana ograničio je na prostor severne Nemačke, južni deo Skandinavskog poluostrva i poluostrvo Jitland, te je za njih vezao tzv. nordijsku megalitsku kulturu, a sekundarno i nosioce vrpčaste (»šnure«) keramike, pripisujući ih, obe, jednoj ranoj fazi mladeg kamenog doba – neolita. Iz ovog područja, po Kossini, raširili su se Indoevropljani na sve prostore Starog sveta, gde su u kasnije vreme poznati. Tako je, po njemu, bilo jedanaest takvih migracija, delom primarnih, iz pretpostavljene pradomovine, delom sekundarnih iz oblasti u koje su oni iz pradomovine dospeli. Te seobe Kossina je arheološki dokumentovao na taj način što je pojedine karakteristične elemente materijalne kulture, za koje je u raznim područjima i raznim vremenima nalazio analogije u pretpostavljenim prvobitnim kulturama Indoevropljana, proglašavao za dokaz svojih indoevropskih migracija.

Formalno gledano, teorija izgleda veoma dobro dokumentovana pošto se zasniva kako na podacima lingvistike, tako i na vrednovanju arheološke građe i daljem pokušaju da se rezultati ovih dveju nauka

među sobom povežu. No, iole ozbiljnija analiza pokazuje njenu neodrživost i neosnovanost.

Pre svega, Kossina se opredelio za jedno gledište o indoevropskoj prapostojbini zamenjujući druga i bez posebnih solidnijih argumenata. Povezujući megalitsku kulturu severnoevropskog neolita i nosioce vrpčaste kulture sa Indoevropljanima, Kossina je ovim kulturama u okviru neolita pripisao veoma veliku starost. To je, tada, bilo moguće pretpostaviti, s obzirom na znatno bolju istraženost severne Evrope i Skandinavije, i na velike praznine u poznavanju neolita drugih područja, naročito jugoistočne Evrope. Dole, nova istraživanja su u znatnoj meri korigovala ovu sliku. Tako se danas ne može sumnjati da je neolit jugoistočne Evrope daleko stariji od onog na severu, gde su se stare mezolitske forme lovačke privrede i ribarstva zadržale dugo vremena i bile paralelne sa punim neolitom u južnijim delovima našeg kontinenta.

Nesumnjivo je da Kossini ne možemo zameriti za njegovo pogrešno datiranje severnoevropskog neolita, iako su se već između dva rata pojavili argumenti koji su ovo gledište osporavali. Neprihvatljiv je, međutim, sa metodskog stanovišta, njegov način dokumentovanja migracija. Moderna arheologija ustanovila je postojanje, u raznim periodima praistorije, većih kulturnih kompleksa sa više kulturnih grupa, koji su među sobom povezani srodnosti u svim formama materijalne kulture, elementima duhovne kulture, društvenim i ekonomskim odnosima, a obuhvataju određene teritorije. Takva kultura bila bi i neolitska megalitska kultura severne Evrope, a takav kompleks, sa nizom lokalnih grupa, srednjoevropski kompleks sa trakastom grčarijom – neposredno južno odale u Podunavlju i na Rajni. Nesumnjivo se može smatrati da su pojedini takvi kompleksi, kulture ili grupe u nekim momentima mogli da se sele šireći se na nova

područja. Takve su npr. delimične, spore seobe primitivnih neolitskih zemljoradnika u potrazi za novim obradivim zemljištem, ili kretanja nomadskih stočara, o kojima ćemo još govoriti. No u takvim slučajevima seoba se može dokumentovati samo ako se na teritoriji za koju se pretpostavlja da se prema njoj izvršila migracija, nađe čitav niz zajedničkih elemenata materijalne kulture – oblici, tehnika izrade i način ukrašavanja грнчарije, oruđa, oružja i dr. – koji su tipični za istovremenu kulturu oblasti iz koje je migracija pošla. Takođe, ako se pretpostavi da je migracijom jedna grupa otišla u udaljenije područje, moraju se tražiti i usputni dokazi njenog prolaza u istim oblicima materijalne kulture. Za utvrđivanje seobe potrebno je, dakle, uklaпанje niza faktora, od kojih su najbitniji kultura (u celini), prostor i vreme, pri čemu se, naravno, može računati i sa izvesnim manjim odstupanjima, izmenama ili guljenjem ponekih elemenata, ali nikako samo sa pojedinim usamljenim pojavama. A baš od takvih pojava polazio je Kossina u svojim argumentima. Sličnost u tehnici ukrašavanja keramike grupe Mondsee (Mondsee) u Alpima, koja pripada neolitskom periodu, sa dekorom megalitskog neolita, a s druge strane – sličnost u tektonici dekora te keramike sa kasnijim grčkim geometrijskim stilom dovoljan mu je dokaz da u Mondsee – grupi vidi pripadnike Grka na prolazu iz indoevropske pradomovine prema njihovim kasnijim sedištima. Ovakve pojedinosti i usamljene pojave, iščupane iz šireg kulturnog vremenskog i prostornog konteksta, ne mogu poslužiti kao naučni argumenti. Ovo utoliko pre što je poznato da se slične pojave, pod sličnim okolnostima, mogu javljati, kao kulturne manifestacije, u često jako udaljenim oblastima, nezavisno jedno od drugog, kao tzv. konvergentne pojave. Srodnost neolitske Dimini – keramike Grčke sa nekim vrstama грнчарije američkih Indijanaca dovoljan je dokaz za ovu tvrdnju.

Bez obzira na svu neodrživost i neprihvatljivost Kossinina metoda, ova teorija, koja je poreklo Indoevropsjana tražila na severu, i, među Indoevropsljanima, davala primat Germanima, savršeno je pogodovala idejama nacionalsocijalizma, te je i prihvaćena kao službena 'naučna' teorija, i naučna 'podloga' za ideje o višoj rasi i njenim bogomdanim pravom da vlada svetom. Pri tome, naravno, treba istaći da ona, iako vodeća, nije prihvaćena od dela nemačkih praistoričara, osobito onih okupljenih oko marburške škole Gera von Merharta, iz koje su izišli gotovo svi istaknuti praistoričari Nemačke posle Drugog svetskog rata. Ova je škola svojim metodskim pristupom problemima jasno pokazala svoje neslaganje, iako se ono, većinom, nije moglo otvoreno izraziti. Ponešto treba pomenuti na ovom mestu radove K. Bittela, koji je jasno pokazao da izvesne pojave, koje su pobornici Kossine smatrali kao tipično indoevropske i 'nordijske', npr. kuća tipa megarona, postoje na jugu Evrope i na Bliskom istoku daleko ranije nego na severu, te ne mogu poslužiti ni za dokazivanje nordijskih migracija niti za

ilustraciju prvobitne indoevropske 'prakulture'.

I u novije vreme pojavljuju se arheolozi i lingvisti koji, u modifikovanoj formi, prihvataju autohtonističke ili difuzionističke stavove. Među arheolozima – difuzionistima prvenstveno treba pomenuti Mariju Gimbutas. Pretpostavljenu prapostojbinu Indoevropsjana ona traži na području severno-pomorskih stepa, pri čemu ukazuje, ne bez razloga, na jedno područje koje je u formiranju Indoevropsjana zbilja odigralo značajnu ulogu. Odatle su se, po njenom mišljenju, Indoevropsjanima raširili prema zapadu, jugoistočnoj i srednjoj Evropi, kao nomadski stočari nosioci novog obreda sahranjivanja u rakama pod humkama. Kako ćemo u daljem izlaganju pokazati, ova komponenta je značajna za proces indoevropceizacije u jugoistočnoj Evropi, karpatskoj kotlini i Panoniji. No, ovu komponentu Gimbutas je izdvojila kao jedinu. Ona govori o 'kurganiziranju' (kurgan – ime za grobnu humku u ruskim stepama) starijeg stanovništva srednje i jugoistočne Evrope, o potpunoj asimilaciji i potpunom nestanku starije kulture. Ovakvim jednostranim tumačenjem procesa indoevropceizovanja M. Gimbutas nije prevazišla slabosti difuzionističke teorije. Takođe se, pri današnjem stanju našeg poznavanja, svodenje pokreta nomadskih stočara ka zapadu na četiri uzastopne migracije ne može smatrati sigurnim. Ono stvara privid potpunog poznavanja činjenica iz jednog vremena i u jednom kulturno-istorijskom procesu, iako smo još daleko od takvih kompletnih i preciznih znanja.

Autohtonistički pristup problemu Indoevropsjana, u znatno modifikovanoj formi, zastupa lingvist Vladimir Georgiev, na čiju je inicijativu i organizovan u Plovdivu prvi interdisciplinarni simpozijum o etnogenezi starobalkanskih naroda (1969). Georgiev polazi od činjenice, koju je ustanovila lingvistika, da je pojava Indoevropsjana u mnogim područjima istočnog Mediterana starija nego što se ranije mislilo. Tako, u Grčkoj i Egeji, imena sa nastavkom *ss-* i *nt-* smatraju se danas većinom kao indoevropska. Ona pripadaju jednom starijem, predrčkom sloju Indoevropsjana, koji su ovdje postajali pre doseljavanja Grka, to će reći pre 2400/2300. godine pre n.e. (ranoheladski period III egejske praistorije). Analizirajući geografska imena, naročito hidronime – imena reka u široj Trakiji, današnjoj Bugarskoj, Georgiev je zaključio da su najstarija poznata među njima indoevropska, što ga je dovelo do zaključka o veoma ranoj pojavi Indoevropsjana u ovoj oblasti. Oslanjajući se na gledišta praistoričara – pobornika autohtonizma – ova imena Georgiev pomena na početak ranog neolita (grupa Karanovo I), što bi, prema nekalkuliranim datumima dohijeničkim metodom radioaktivnog ugljenika C-14, značilo šesti milenij pre n.e. Slično je Georgiev ocenio i pomenute toponime u Grčkoj, te i ovdje pojavu Indoevropsjana stavljajući u rani neolit. Tvrdiće pak da su u severozapadnoj Grčkoj (Epiru, delu Tesalije i Pijeriji) najstariji toponimi grčki, on ovdje

stavlja postojbinu Grka još u ranom neolitskom periodu. U prilog svojoj tezi Georgiev se poziva na tzv. glotohronologiju, koja komparativnom studijom promena u pojedinih jezicima pokušava da utvrdi vreme koje je bilo potrebno da ove promene nastanu.

Ako ostavimo po strani lingvistive pripadnike njegove škole, gledište Vladimira Georgijeva naišlo je na ozbiljne zamerke i kritiku. Tako je više lingvista, među njima Ronald Crossland, s pravom primetilo da najstariji uhvatljivi sloj imena ne mora biti i stvarno najstariji, jer ranija imena ne moraju biti sačuvana. On čak vrlo verovatno to i nije, jer bi to značilo da u svojim ranijim etapama jezik nije dugo vremena, hiljadama godina, pretrpeo izmene, što se ne može prihvatiti. Sama glotohronologija ne može se ovdje uzimati u obzir, jer se brzina promena u jezicima ne može shematski obračunavati pošto zavisi i od mnogih posebnosti. Tako jezici koji imaju posebnu kulturu i političku ulogu, kao latinski, evoluišu brže od onih kojima govore narodi sa nižim društvenim strukturama. Crossland je posebno skrenuo pažnju da društvene i ekonomske strukture neolitskih zemljoradnika ne pogoduju stvaranju šireg jezičkog zajedništva. Primitivni zemljoradnici neolita bili su slabo pokretljivi na širim prostorima od onog trenutka kada se njihova kultura formirala. Oni su u određenom geografskom prostoru razvijali svoju kulturu u okviru širih kompleksa sa regionalnim grupama, dok su se kontakti sa drugim oblastima mahom svodili na razmenu dobara i iskustava. Migraciona kretanja uglavnom su se ograničavala na manja prostranstva, pomeranja pojedinih grupa u potrazi za novim obradivim zemljištem ili ciklična pomeranja grupe na njoj određenoj teritoriji, u zavisnosti od uslova ekstenzivne zemljoradnje. Daleko povoljniji uslovi za stvaranje jezičkog jedinstva postojali su, međutim, kod lako pokretljivih, dinamičnih nomadskih stočara, koje u IV i III mileniju pre n.e. pratimo na prostoru evroazijskih stepa severno od Crnog mora. Manje grupe, u stalnom pokretu na velikim prostranstvima, morale su stvoriti zajedničko sredstvo komunikacije. Pored toga, u tim pokretima dolazilo je često do pregrusavanja, stvaranja novih i raspadanja starih zajednica. Ovo u potpunosti odgovara shvatanju savremene lingvistike o indoevropskom jezičkom prazajedništvu, kako ga je dobro definisao rumunski lingvista Čiherone Poghirce. Ne može se govoriti o jednom praranodu na jednoj određenoj teritoriji, od koga se rano, prema krutoj shemi jezičkog stabla Indoevropsjana, odvajaju pojedine grupe jezika, već o nizu malih grupa i stalnom kontaktu i pokretu, povezanih osnovnim zajedničkim odlikama jezika, koje međutim mogu obuhvatiti i aloglotne grupe, a u čijem se povremenom integrisanju i dezintegrisanju jezičko zajedništvo utvrđuje. U prilog ove teze Crossland je ukazao i na primer jezičke raspcevanosti primitivnih zemljoradnika Nove Gvineje i jezičkog jedinstva nomadskih Eskima. Što se pak tiče autohtonističkih to-

rija pojedinih praistoričara na koje se Georgijev oslanja, one su u tom smislu neodržive kada je reč o jugoistočnoj Evropi. Postoji, pre svega, znatna promena u kulturi i odnosima između starijeg i srednjeg neolita, a jedne (grupa Karanovo I u Trakiji, Anzabegovo - Vršnik u Makedoniji, Starčevo - Kőrös u Srbiji i delovima Panonije, Protosesklo, Presesko i faze Sesklo-grupe u Tesaliji), i mlađeg neolita koji u ovom prostoru pisac ovih redova obuhvata zajedničkim imenom balkansko-anadolskog kompleksa mlađeg neolita, sa čitavim nizom regionalnih grupa, među njima posebno vinčanskom. Razlike se održavaju, između ostalog, u karakteru materijalne (tehnik, oblici i obrada keramike) i duhovne kulture, sa bogatim razvojem i raznovrsnošću plastike. Iako se ne može sporiti i izvesna povezanost sa starijim etapama, mora se ovdje računati i sa znatnim pregrupisavanjima i novim kulturnim tokovima. Još značajnije su, međutim, promene krajem neolita i na prelazu u metalno doba, u periodu koji se u arheološkoj terminologiji obeležava kao eneolit, bakarno doba i, delom, period prelaza. U pitanju je proces koji započinje tokom IV i traje kroz ceo III milenij. To je period pomeranja i migracija iz stepskog i uopšte severopontskog područja prema jugoistočnoj i srednjoj Evropi, u kojem se vrši niz promena, pregrupisavanja, spajanja i razdvajanja raznih grupa, što se odražava u propasti neolitskog sveta, sa svim novim oblicima i karakteru materijalne kulture i, konačno, stabilizaciji oko 2000. godine pre n.e. u novim kulturnim društvenim i ekonomskim formama bronzanog doba. Od toga vremena tek, može se pratiti kontinuitet, uprkos novim perturbacijama na prelazu u gvozdeno doba, oko 1200-800. godine pre n.e., koje su međutim bile manje obimne i imale užeregionalni značaj. Taj je kontinuitet neprekidan do poslednjih vekova pre n.e., kada iz podataka pisanih izvora pouzdano znamo za postojanje velikih paleobalkanskih i susednih etničkih i jezičkih grupacija kao Ilira, Tračana, Dako-Mizijaca ili Panonaca. U pojavi Indoevropljana u ovim područjima - jugoistočne Evrope, Balkana, Karpatske kotline i dela Srednje Evrope - odlučujući momenat predstavlja, prema tome, eneolit. U daljem izlaganju biće posebno prikazan proces indoeuropeizacije u ovom prostoru i doprinos arheologije rešavanju ovih problema.

Eneolit, kao velika kulturna i istorijska etapa praistorije, uslovljen je, u stvari, dve ma osnovnim komponentama:

1) Internom dezintegracijom, raspadom starog neolitskog sveta primitivnih zemljoradnika;

2) Ubrzavanjem toga procesa prilivom novih grupa sa susednih ili udaljenijih prostora, daljim pomeranjima i pregrupisavanjima nosilaca stare kulture i novih pojava, i njihovom postepenom asimilacijom.

Internu dezintegraciju neolitskog sveta osobito je podstaknuta otkrićem i daljim korišćenjem nove sirovine-metala, bakra. Već vrlo rano postajali su na Balkanu prvi rudnici, koji su potvrđeni tokom ili pri kraju

O poreklu Indoevropljana i indoeuropeizaciji jugoistočne Evrope u svetlosti novih istraživanja

mlađeg neolita u Ajbanaru kod Nove Zagore (grupa Marica - Karanovo V) i na Rudnoj Glavi kod Majdanpeka (kraj vinčansko-tordoške i početak vinčansko-pločnice faze vinčanske grupe). Nesumnjivo, ovo je otkriće izazvalo promene u podeli rada i podstaklo specijalizaciju u okviru neolitskih zajednica sa razvojem rudarstva, metalurgije i proizvodnje metalnih predmeta. Pored toga, ovo izuzetno otkriće dovelo je i do većih kretanja i intenzivnijeg komuniciranja između dotle zatvorenih grupa: neravnomerna geografska rasprostranjenost rudnih ležišta prouzrokovala je pokrete istraživača-prospektora u potrazi za novim nalazištima, ali je često dovela i do neprijateljskih kontakata i sukoba između pojedinih grupa. Time je bila uzdrmana ravnoteža koja je dotle postojala između neolitskih zemljoradničkih zajednica.

S druge strane, u to vreme dolazi i do većih previranja na širokom prostoru severno od Crnog mora i pokreta, seoba stanovništva iz tih krajeva prema jugoistočnoj i Srednjoj Evropi. Svi razlozi ove pojave nisu još potpuno jasni. Sigurno je da su pri tome delovale i klimatske promene koje su ugrozile ekonomske osnove zajednica ovog područja. U ovim kretanjima vođeću, iako ne jedinu, ulogu igrali su nomadski stočari iz ponskih stepa, koji su do sada već u više mahova pominjani, a koji nesumnjivo predstavljaju značajnu komponentu ranih Indoevropljana. Ta plemena nosioci su jedne kulture koja u materijalnom pogledu daleko zaostaje za onim bogatim neolitskim zemljoradničkim jugoistočne i Srednje Evrope. Ona se odlikuje znatno primitivnijom грнчарijom, među kojom i tzv. vrpčastom (šnur keramikom), karakterističnom oružjem - kamene bojne sekire i nekad metalni bodži - oskudnim i skromnim nakitom, delom od metala, u nekim slučajevima i vrlo karakterističnim oznakama dostojanstva, kamenim topuzima i osobito skiptirama u obliku konjske glave. Karakteristični su i njihovi obredi sahranjivanja: telo pokojnika polagano je po pravilu na leđa, sa savijenim nogama, nekada i u zgrčenom stavu, sa skromnim darovima, i posipano crvenim okerom ili uopšte crvenom zemljom. Naročito je karakteristična novina sahranjivanje pod grobnim humkama, ispod kojih se ukopava raka, često ojačana drvenom konstrukcijom, ili grobna komora sa stepenastim pristupom (tzv. katakombni grobovi). Nasuprot primitivnijoj

materijalnoj kulturi, ovi nomadski stočari nosioci su daleko jače i bolje patrijarhalne organizacije, koja je često dokumentovana međusobnim položajem sahrana u pojedinih humkama. Oni su takođe koristili konja i kola, što im je u njihovim kretanjima, ratnim i pljačkaškim pohodima davalo velika preimущества. Došavši u dodir sa stariim zemljoradničkim zajednicama, oni su svakom bitno doprineli njihovom razbijanju i uništenju. U zajedništvu sa domorodčkim stanovništvom nametnuli su mu svoje uređenje i organizaciju, dobar deo svojih običaja osobito pogrebnih, ali su mnogo toga preuzeli od njihove više materijalne kulture. Ovaj fenomen je, uostalom, dobro uočljiv u mnogim slučajevima kada primitivniji, no organizaciono jača, kultura dolazi u kontakt i simbiozu sa višom, posebno kad je reč o Indoevropljanima. Tako je u Anadolu konstatovano da, sa izuzetkom nekoliko bogatih grobova, verovatno indoevropskih vođa iz III milenija pre n.e. kao onih iz Alača Huyuk (Alađa Hıjık) i Doraka, uvođenje indoevropskih jezika Luvitia i Hetitita u ovim krajevima nije izazvalo veći prekid u karakteru materijalne kulture.

Iako su na ovaj način utvrđene osnovne procese koji se u eneolitu zbiva u ovom delu Evrope i dovodi do njegovog indoeuropeizovanja, zbivanja su bila delokalo složenija. Pre svega, pored samih nomadskih stočara bilo je i drugih grupa koje su stavljene u pokret njihovim migracijama, krećući delom pod njihovim pritiskom a delom i zajedno sa njima. Ovo je dalje, lančano, prouzrokovalo čitav niz drugih pokreta u celom prostoru Donjeg i Srednjeg Podunavlja, niz dezintegracija starih i stvaranja novih grupacija, i jedan ogroman proces sažimanja i asimilacija. I sami pokreti iz severopontskih stepa usledili su u nizu raznih talasa, koji svi nisu bili podjednaki ni u svom intenzitetu niti u dometu, a koje sve arheološki još ne možemo dokumentovati. Tako je sličan proces u raznim oblastima i sa nekad raznim komponentama sigurno teкао u nizu većih i manjih etapa. Blisku analogiju, mnogo kasnije, predstavlja velika seoba naroda na početku srednjeg veka, sa učešćem raznih plemena i naroda, od kojih su neki nestali, neki se sačuvali, drugi opet dalje evoluisali, no koja obeležava kraj jedne velike etape istorije sveta - starog veka.

Slika ovih etapa procesa, koji je u glavnim crtama predložio pisac ovih redova 1969. godine u Plovidvu, danas je u znatnoj meri dopunjena i proširena rezultatima novih sistematskih istraživanja, osobito u Rumuniji, Mađarskoj, Bugarskoj i Jugoslaviji. O tome su veće ili manje sintetičke osvrtale dali razni autori (P. Roman, I. Ecsedi, I. Panajotov, V. Dergačov, B. Jovanović i dr.).

Prvu, najraniju etapu predstavlja prodor nosilaca tzv. grupe Černavoda I iz oblasti severno od Crnog mora, na Donji Dunav, u današnju Rumuniju i Severnu Bugarsku (gde je poznata pod imenom Pivec grupe). Uporedo sa tim dolazi do prodora u Moldaviju jedne druge grupacije, koja se ovdje spaja sa nosiocima rane neolitske Cucuteni (Kukuteni)

grupe (tzv. pojave tipa Cucuteni C). Takođe ovoj etapi pripadaju i prvi prodori nomada, nosilaca tzv. grobova sa okerom, koji su potvrđeni nizom pojedinačnih nalaza ili nekropola, npr. grobovima iz Casimeča (Kasimča) u Dobruđi, Csongrada (Congrad) u Madarskoj i nekropolom Decia Mureşului u Transilvaniji. Sa njima sigurno stoje u vezi i nalazi, na žalost mahom slučajni, kamenih skiptara u obliku konjske glave, koji se prate od Kaspijskog mora do Trakije (Rezovo kod Plovdiva) i Pelagonije (Šupljevac kod Bitolja).

Jasno je, prema tome, da u ovoj etapi učestvuju niz raznih elemenata, da se radi o jednom izuzetno složenom procesu, od koga zasada još uvek sagledavamo samo neke elemente – membra disiecta – često nedovoljno jasne i nedovoljno povezane. Sigurno je, takođe, da je ovaj pritisak, da su ova migraciona pomeranja izazvali i dalja pomeranja domaćeg stanovništva u jugoistočnoj Evropi i na Balkanu. To je, pre svega, slučaj sa širenjem raneoneolitske kulture kompleksa Salkutza–Krivodol–Bubanj iz jugozapadne Rumunije – Oltenije prema Centralnom Balkanu – grupa Bubanj Hum I a u Pomoravlju – a nešto kasnije i dalje ka jugu, do Pelagonije, sa grupom Šupljevac–Bakarno–Gumno. Značajno je, međutim, da u ovoj grupi nalazimo i neke elemente, kao oblike statueti i vrpčastu keramiku, koji se usko vezuju za grupu Černavoda I na Donjem Dunavu, što znači da je u kretanjima starog stanovništva prema jugu učestvovala i deo pridošlica iz oblasti severno od Crnog mora. Na to, ustalom ukazuje, i nalaz kamenog skiptara iz Šupljeva. Uticaji pridošlica iz Pelagonije prate se dalje i u Albaniji (grupa Maliq II) i Tesaliji (Rakmani). Svakako su pritisci i pokreti sa Donjeg Dunava delovali i na širenje nekih pansonskih elemenata prema Podrinju. Usamljene prodore nomada, koji se još ne mogu dovoljno povezati u koherentnu celinu, predstavljaju verovatno nalazi velikih kremenih noževa, tipične manifestacije materijalne kulture na Azovskom moru i stepama, u jednoj ostavi iz Kladova na Dunavu i daleko na jugu Lastve u Hercegovini.

Druga, nešto kasnija etapa bolje je uhvatljiva. U Rumuniji, posebno Moldaviji i delu Muntenije, ona se odražava prodorom iz područja severno od Crnog mora novih grupa obeleženih imenom Horodištea (Horodišta) i Folteşti, čiji je pritisak delovao na dalje pomeranje, ka zapadu, u nešto izmenjenoj formi, nosilaca ranije doseljene grupe Černavoda I. U ovoj etapi dolazi do velikog širenja prema zapadu nomadskih stočara sa tipičnim grobovima pod humkama. Oni se prate danas, u svojoj izvornoj formi, kroz celu Rumuniju do Transilvanije i Panonije i u Bugarskoj, gde se najviše grupišu severno od Stare planine koju su prelazili samo u manjoj meri. U Jugoslaviji, grobovi ovog tipa poznati su osobito iz Banata: Uljme Vlakovca, Vladimirovca, Batke kod Zrenjanina i, osobito, Vojlovce kod Pančeva. Da su, međutim, prodrli i dalje u unutrašnjost Balkanskog poluostrva, pokazuju novi nala-

O poreklu Indoevropljana i indoevropeizaciji jugoistočne Evrope u svetlosti novih istraživanja

zi A. Benca na Kupreškom polju. I u ovom slučaju ne može se pomišljati na jednostavan i jedinstven proces. Dolazeći u kontakt sa drugim grupama, nosiocima više materijalne kulture, nomadski stočari su se sa njima brzo asimilovali, što se odražava i u arheološkom materijalu. Pored već pomenutih siromašnih grobova pod humkama sa oskudnim grobnim inventarom i tipičnom formom sahrane, javljaju se i drugi, u kojima je oblik sahranjivanja potpuno ili delimično sačuvan, ali se kao grobni darovi nalaze i predmeti druge provenijencije. Takav je slučaj sa delom grobova u Rumuniji, a posebno sa onim iz okoline Vraca u Bugarskoj, iz Trnavice i Kneže, gde se uz tipičan način sahrane javlja keramika lokalne Cotzofeni (Kocofeni) grupe. Sličan je slučaj i sa humkom u Rogojevcu kod Kragujevca. Znatno kasnije, u jednoj poznatijoj etapi, u Panoniji i na zapadnom Balkanu pojavljuju se grobovi sa humkama u kojima je osnovni ritual sahrane sačuvan, iako sa nekim izmenama, ali je kulturni inventar stran stepskim stočarima. Ovo ja naročito uočljivo u grupi Somogyvar (Somodvar) u Panoniji i Belotić – Bela Crkva u Zapadnoj Srbiji, čiji su nosioci nomadski stočari. Obe grupe pripadaju, očetkuju II milenija pre n.e. i vezuju se za bronzano doba. To potvrđuje da su se stepski stočari, kada su se jednom doselili, ovde održali i dalje, i u simbiozi sa domaćim stanovništvom stvorili nove forme kulture. U slučaju grupe Belotić–Bela Crkva ovo se naročito dobro uočava. Ona se vezuje za niz grupa ranog bronzanog doba između Karpata i južnog Balkana, koje već odražavaju period stabilizacije posle velikih kretanja i promena eneolita. Najbliže analogije nalazi u Olteniji u grobovima pod humkama iz Vrčice. Grobni inventar–keramika ovde je identičan, ali se u Vrčici još sačuvao primarni pogrebni ritual sahrane u rakama sa drvenom konstrukcijom i sa posipanjem okerom, dok se u Belotiću–Beloj Crkvi osnovni ritual donekle izmenio (sahrana se više ne vrši u raki), a nekad se čak javlja i novi ritual spaljivanja mrtvih. Kasni prodor stepskih elemenata u simbiozi sa starim stanovništvom označava i Cetinska grupa na jadranskoj obali, sa brojnim tumulima i materijalnom kulturom vezanom za vučedolski kompleks Panonije i severo-zapadnog Balkana, koja takođe obeležava period početka bronzanog doba.

Kao kod prve etape, i ovde se mora računati sa daljim pomeranjima i pregrupisavanjima izazvanim pritiskom pridošlica, koje u novim zajednicama predstavljaju samo jednu komponentu. Tako je novi pritisak nosilaca grupa Horodištea–Folteşti i nomadskih stočara, nosilaca stepskih grobova, izazvao dalje pomeranje prema zapadu nosilaca grupe Černavoda I. U jednom procesu asimilacije ovaj sa nosiocima raznih grupa nastalih u karpatskoj kotlini i delovima Panonije raspadom starih eneolitskih i ranih eneolitskih zajednica, formirao se novi veliki kulturni kompleks poznat pod imenom badenski, sa nizom regionalnih varijanta (npr. Cotzofeni – grupom Rumunije, kostolacskom grupom u delovima Panonije i Podunavlja), i nekoliko faza, od kojih je najstarija tzv. Černavoda III–Boleraz. Učešće stepске komponente u njihovom formiranju ogleda se u upotrebi konja i kola, kao i u nekim oblicima sahranjivanja, osobito pojavi katakombnog tipa grobova u naselju badenskog perioda u Vučedolu. I kalupi za božede iz Sarvaša pokazuju istočnoveprowsko poreklo oblika, dok pojava kalupa upućuje na izradu predmeta na licu mesta.

U ovom slučaju, kao kada je reč o širenju stepskog pogrebnog rituala, mora se računati i sa mladom fazom pregrupisavanja. Ona se manifestuje u formiranju vučedolskog kompleksa na samom kraju eneolita, čije se širenje zatim, u izmenjenom obliku, prati do jadranske obale i nastanka cetinske grupe. I ovde oblici sahranjivanja (katakombni grobovi vučedolskog kompleksa u mladim slojevima Vučedola) i neki oblici sudova, tzv. kadionice, upućuju na stepsko poreklo. Pojava vučedolskog kompleksa, kao i pojava propratnih elemenata u pogrebnom ritualu, može se smatrati, prema tome, kao sledeća, treća etapa složenog procesa koji prikazuje mo.

Ovi događaji imali su dalje reperkusije i prema unutrašnjoj Balkanu do obala Egejskog mora. U centralnobalkanskom području do priobalskog dela Trakije, sa nalazišta ma Dikili Tash (Dikili Taš) kod Kavale, Paradimi kod Komotini-a i Sitagroji (Sitagri) kod Drame, zapažaju se pojave koje ukazuju na prodore nosilaca badenskog kompleksa u ove krajeve u raznim fazama postojanja toga kompleksa u prvoj polovini III milenija. Ovi elementi prate se čak i do Atike, u grobovima iz Agios Kosmas, koji pripadaju ranoheladskoj fazi II egejske praistorije, čiji se kraj datira oko 2400–2300. godine pre n.e.

Ceo komplikovani proces eneolita i prelaska na bronzano doba završava se konačnom stabilizacijom i pojavom velikog kulturnog kompleksa, kojem pripada i pomenuta grupa Belotić–Bela Crkva. U ovo vreme može se računati sa zadržanim migracijama i poslednjim novim integracijama. U Pelagoniji i delu egejske Makedonije one su obeležene pojavom Armenochori-grupe, nešto pre 2000. godine pre n.e., koje se usko vezuju za kulturnu evoluciju u karpatskoj oblasti i severnom Balkanu (grupa Bubanj–Hum II), dok način sahranjivanja u pojedinim grupama toga kompleksa (Belotić–Bela Cr-

kva, Somogyvár) upućuje na prisustvo komponente stepskih stočara i u posljednjim kulturnim i etničkim integracijama.

Već smo istakli da se posle previranja i velikih promena eneolitskog perioda, koje su trajale više od jednog milenija, može, uglavnom na celom području jugoistočne Evrope, računati sa neprekinutim kontinuitetom do vremena koja nam, makar i oskudno, dokumentuju izvori pisane istorije. U ovom periodu izvršena je, prema tome, indoevropska izmještanja tih krajeva, čiju suštinu predstavlja proces asimilovanja pridošlica iz stepa i sa severnih obala Crnog mora, svakako indoevropskog osnovnog jezgra, i ranijeg stanovništva, koje korene vuče iz neolitskog doba. Na ovim osnovama formirale su se, dalje, velike jezičke i etničke grupacije starog Balkana: Iliri, Tračani i Dakomizijci. Svakako se i ovdje radi o jednom dugom procesu novih promena u društvenim strukturama i ekonomici, novih pregrupisavanja i pomeranja, ovoga puta u užim geografskim okvirima, severozapadnog Balkana, Trakije i centralnobalkanske regije sa Donjim Podunavljem. Ovaj proces odvijao se u nekoliko etapa. Model koji je za nastanak Ilira dao na ovim osnovama A. Benac, izdvajajući predilirsku fazu vezanu za procese eneolita, koje smo ovdje prikazali od jedne protoilirске – perioda stabilizacije tokom bronzanog doba, i prilirske, sa novim previranjima na prelazu u gvozdeno doba može se, izgleda, arheološki potvrditi i za druga područja. U slučaju Crka situacija je nešto drukčija. Danas se sa sigurnošću može tvrditi da značajna cezura na grčkom kopnu nastaje negde oko 2400–2300. godine (prelaz iz ranoheladske faze II u fazu III) i da posle toga evolucija teče interno i bez prekida do u mikensko doba, čiji se nosioci, posle dešifrovanja linearnog pisma B, mogu smatrati sigurno Greima. Pojavu ranijih pregrčkih Indoevropljana, koja se u lingvistici sve više prihvata, treba verovatno staviti negde oko početka trećeg milenija, krajem eneolita, i naročito povezati sa velikim promenama koje na grčkom kopnu unosi pojava ranoheladske kulture, koja se već pripisuje ranom bronzanom dobu. Prodori nosilaca kompleksa Salcuta–Krivodol–Bubanj, utvrđeni u Pelagoniji, i njihovih propratni elementi, koji se preko Donjeg Dunava vezuju za područja severno od Crnog mora i oblasti gde se sa najviše prava pretpostavlja nastanak prvih indoevropskih zajednica, kao i širenje takvih elemenata prema Tesaliji, i kasnije Armenochori-grupa, sigurno se već mogu dovesti u vezu sa njima. To isto važi i za uzastopne talase elemenata vezanih za badenski kompleks, koji su danas dobro uočljivi. Da li se, međutim, ovim grupama mogu već danas dati i određena imena i kako je u detaljima išla ta indoevropska izmještanja, ne može se još reći sa sigurnošću. Zanimljiv pokušaj M. Sakellariou-a, koji se delom zasniva na interdisciplinarnom pristupu ovim problemima, ostaje samo u domenu hipoteza. To još više važi za izvesne pojave u Italiji: Kampaniji (grupa Gaulto), Toskani, Laciju (grupe Rinaldone i Belverde), Dauniji (elementi ve-

zani za cetinsku grupu) i sahrane u katakombinim komorama delom sa zasipanjem okeorom, koje pripadaju eneolitu i početku bronzanog doba, ali su premalom ispitane. Videli smo, ustalomo, da se ceo proces indoevropske izmještanja, kako ga danas sagledamo poredjenjem arheoloških i lingvističkih dokumenata, može pratiti samo u opštim crtama, glavnim etapama i malom broju detalja, dok je celina još uvek neuhvatljiva. U potpunosti ga verovatno nikada nećemo ni sagledati.

SELEKTIVNA BIBLIOGRAFIJA

Benac A.: »Prediliri, Protoliri, Praliri«. Simpozijum o teritorijalno i kulturnom razgranjenju Ilira u praistorijsko doba. Sarajevo, 1964, 59–95.

Bittel K.: *Kleinasiatische Studien*, Ismabul, 1942.

Bosch-Gimpera P.: *El problema indoeuropeo*, Mexico, 1960.

Crossland R.: »The position in the Indoeuropean Family of Thracian and Phrygian and their possibly close Cognates«. Symp. *Étymogénese des peuples balkaniques*, Plovdiv, 1969 (1971), Studia balcanica V, 225–236 (skr.: Studia balcanica V).

Crossland R.: »Recent reappraisal of Evidence for the Chronology of the Differentiation of Indoeuropean languages«. Acta of II Intern. Colloquium of Aegean Prehistory. Athens, 1972, 46–52.

Crossland R.: *Immigrants from the North*, Cambridge Ancient History I, 2, 1978, 824 i d.

Ecesedy L.: »Stappeneinflüsse und kulturelle Veränderungen in der Kupferzeit«, *Godišnjak Centra za balkanološka istraživanja XXI*, 1983, Treći poljudsko-jugoslavenski simpozijum: *prelaz iz eneolita u bronzano doba*, Sarajevo, 1981 (1983), 135–163 (skr.: *Prelaz iz eneolita u bronzano doba*).

Garašanin M.: »Prontski i stepski uticaji u Donjem Podunavlju i na Balkanu na prelazu iz eneolita u metalno doba«, *G. Z. M. XV–XVI*, 1960–1961, 5–26.

Garašanin M.: »Die Besatungen des Vucedoler Burgheügels«, *Archeologia Jugoslavica VIII*, 1967, 27–33.

Garašanin M.: »Nomades des steppes et autochtones dans le Sud-Est européen à l'époque de transition du néolithique à l'Age du bronze«, *Studia balcanica V*, 1971, 9–14.

Garašanin M.: *Praistorija na tlu SR Srbije*, Beograd 1973.

Garašanin M.: »The Eneolithic in the Central Balkan Area. Cambridge Ancient History III, 1, 2 nd. Ed., Cambridge 1982.

Garašanin M.: »Considérations sur la transition du néolithique à l'Age du bronze dans les régions centrales des Balkans. Godišnjak Centra za balkanološka istipitivanja – Sarajevo, XXI, 1983.

Garašanin M.: »Chronologische und kulturhistorische Probleme südthracischer und südmarkedonischer Wohnhögel. Prähist. Zeitschrift – Berlin, 59, 1984.

Georgiev VI.: »L'ethnogenèse de la Péninsule Balkanique d'après les données linguistiques. Studia Balcanica 5, 1969 (1971).

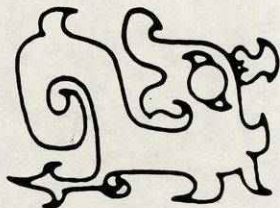
Gimbutas M.: »Proto-Indoeuropean Culture. The Kurgan-culture dating from the Fifth, Fourth and Third millennium. Indoeuropean and Indoeuropeans, Philadelphia 1970.

Jovanović B.: »Poglavlja: »Stepska kultura u eneolitskom periodu Jugoslavije« i »Indoevropljani u eneolitskom periodu Jugoslavije« u *Praistorija jugoslavenskih zemalja T. III*, Sarajevo 1979.

Kossina G.: »Ursprung und Verbreitung der Germanen. 3. Aufl., Leipzig 1936.

Roman P.: »Der Übergang von Aeneolithikum zur frühen Bronzezeit auf dem Gebiet Rumfines. Godišnjak Centra za balkanološka istraživanja XXI.

Sakellariou M.: »Peuples préhelléniques d'origine indoeuropéenne. Athènes 1977.

Savremena kratka priča

Bronzana posuda za vino zrna u obliku nosoroga sa zlatnim i srebrnim inkrustacijama. Period Zoroastrijske države, 475-221. g. pre n. e.

Na pragu . . .

Mustafa Kutlu

i uze ga u levu ruku. Pogledao je u Tamera, koji nije dizao glavu s knjige, i u vratara. Pedesetvogođišnji službenik upita glasnog čovaka koji je dvadeset dve godine bio direktor: »Sinko, zar još niko nije došao?« Osmanfendija ustade naviknutim refleksnim pokretom kada prepoznade ton pitanja. Rukama po navici popravi obe strane sakoa i pređe preko žvora na kravati i rupica: »Za manje od pola sata svi će stići gospodine,« reče »treba li vam nešto?« Gospodin Sabit pogleda u svoju devetnaestogodišnju ćerku Seval, gimnazijalku, koja se za njim pela uza stepenice i vremena na vreme doterivala kosu rukom, prelazila prstima preko bubuljičavih obraza neprekidno se obližujući, a koja je još na predzadnjem stepeniku ulegledala Tamera. Uhvatio je ćerkinu i Tamerove prve poglede, mada je po njegovom mišljenju to mogao biti peti, šesti ili sedmi pogled. Namrgodi se i reče: »Održaću se licitacijaj i uputi se prema drugom kraju hodnika. Pročita natpise na vratima. Pogleda u šupljinu između stepeništa. Vrhovima prstiju ovlad dodirnu prašinu na prozorskoj dasci. Okrenu se i vrati do ćerke: »Zar nema nijedne stolice; ala su napravili uzan hodnik.« Osman-efendija se nevoljno diže i uputi prema stolici na drugom kraju hodnika, koji je penzionisani direktor primetio a nije doneo. Dok je Seval razmišljala »Koli je ovaj mladić lep kao slika, očiju poput Alen Delona i ustima poput Marčela, Tamer pomisli u sebi: »Kad se ne bi igrala tim bubuljičama, kada ne bi zabacivala glavu i pozirala, kada ne bi nosila te prljave crvene čizme, kada ne bi žvakala gumu koju možda stalno žvače, ah, mala buržujka! i poče nanovo da čita započetu stranicu.

Po jedno po dvoje počeli su da pristizu službenici, zastupnici, sekretarice. Glasovi i mirisi su se namnožili. Kako je dim od cigareta ispunjavao hodnik, blagi miris mesečarke, koji se zadržao još od sinoć, potpuno se izgubio. Domar Adem i njegov stariji sin, električar Jusuf, gutali su poslednje zalogaie pice dok su se peli uza stepenice. Zbog toga su na vrhu stepenice izgledali kao da im je pomeštalo dah. Tako zadihani, okomiše se na Osman-efendiju: »Zemljače, u koliko sati je licitacija?« Osmanfendija s visine reče: »Čekajte tu, tek treba da se sastane Savet.« Domar Adem ga upita, cerekajući se: »Aga, je F se ti šališ s nama, savet se sastao pre tri dana.« Na domarevo cerekavanje, vratar odgovori se svojstemim smeškom: »Kad već znaš, zašto pitaš? Ajde ne trabunaj i čekaj tu.« Adem i njegov sin prelešće pogledom hodnik pun onih koji odlaze i dolaze, stoje, čekaju, ulaze i izlaze iz sobe, tražeći slobodno mesto pored prozora ili zida. Pošli su prema mestu gde su se nalazili gospodin Sabin

i njegova ćerka, i čučnuvši, prislonili se na zid.

Adem je bio domar skoro trideset godina. Od toga je petnaest godina proveo u gradu, a njegova porodica na selu. U vreme kada ovaj grad nije bio veliki, u prigradskim naseljima je kupio dva placa, jedan za petsto a drugi za hiljadu lira. Kada je naučio da dovede porodicu, pažljivo je izabrao dva zemljačka i s njima na jednom od placeva sagradio čatrju. Tada je ovu čatrju dao jednom svom siromašnom zemljačku da je čuva, a on je radije otišao da živi sa porodicom u ložionici poslovne zgrade u kojoj je bio domar. Vremenom, grad se širio, a kada su u vreme izbora izdate tapije za čatrje, zemljište je postalo dragoceno. U međuvremenu, deca su porasla. Njima je prepustio čišćenje zgrade i udovoljavanje željama kiradžijsa sa spratova. U ložionici, pregradama, na tavanu, počeo je da smešta polovnu robu, kancelarijski nameštaj i nameštaj za prodavnice i da se bavi poslovima trčaranja uz novčanu nagradu. Baveći se nedovoljenim poslovima, preprodajom šerčovanaog čaja i cigareta i uceunjavanjem kiradžijsa da ne oda ono što vidi zaradivao je nekoliko puta više nego što je bila plata koju je dobio kao domar. I na drugom placu je sagradio čatrju. Onog dana kada je obe izdao, njegov Jusuf je postao kalfa kod električara, majstor-Nišana. Posle izvesnog vremena Adem se dao u potragu za vešćima, frizeriderima, antičkim nameštajem i starim tepisima, koji su se jeftino nabavljali od kancelarija koje su obavljale rad. Kako su imućniji ljudi menjali stanove i obnavljali nameštaj, Adem ga je u besecenje kupovao, spašavao njegove vlasnike od pakovanja, prenošenja i prodaje, osvajaajući njihova srca, a zatim je sve što bi sakupio prebacivao u prigradska naselja, tj. u slamove, koji su se vremenom širili i dobijali izgled malih gradova. Stekao je bezbroj prijatelja i poznanika. Tako je srušio i jednu od svojih stračara. Na njenom mestu sagradio je dvospratnu kuću od armiranog betona. Jednom tek diplomiranom stomatologu izdao je donji sprat za ordinaciju, a gornji za stanovanje. Jedan od dvojice mlađih sinova, koji su odrasli u prdumskom stanu, radio je na strugu za sto lira nedeljno, a drugi, srednji, kod automehaničara za sto pedeset lira. Najstariji sin Jusuf je postao majstor. Bio je u vojsci. Po povratku počeo da radi u jednoj fabrici kao električar, ali mu je želja bila da otvori svoju radnju. Jednom prilikom je sa ocem razgovarao o tome. Kada su lokalni u novoizgrađenoj kući preko puta zgrade u kojoj su radili kao domari izloženi licitaciji, otac i sin su se, ne propustajući priliku, prijavili za broj 29, koji se nalazio na uglu ulice. Imali su nameru da otvore radnju za prodaju električnog materijala, a ujedno bi se bavili instaliranjem uređaja i preduzimanjem raznih električarskih poslova. Ukoliko ne bi imali dovoljno sredstava, Adem bi prodao plac koji je kupio za hiljadu lira, a koji je sada vredeo skoro sto hiljada. Jusuf je bio zadovoljan ocem, a i otac je bio zadovoljan njime. Ponudili su tri hiljade petsto lira u zlatovreni kovrerat su pružili uz bismila. Pošto

Ruža mesečarka nalazila se ispred prozora koji gleda na sokak Abdurahman Muhtar Šerefliđuzbela. Dvostruki prozori na dugaćkom, dva i po metara širokom hodniku gledali su u baštu, prekrivenu istrulim papirom, opuščima od cigareta, sagorelim šibicama, taksenim markama, kovertama, čiodama, indigom, trakama za pišuću mašinu, fotografijama za ličnu kartu, potvrđama o mestu stanovanja i moralno-političkoj podobnosti, izvodima iz matične knjige rođenih, ispljuvcima, šlajmom, suzama, kišom, gradom, snegom, plodovima, ptičjim perjem, mešavinom vrapčijeg i golubijeg izmeta i izgaženom, utabanom, mrkom, mestimično počadavelom, kao gavran crnom zemljom. Ova bašta sa tankim, visokim stanim bage-movima, kratkim, zdepastim mumificiranim klekama, crnim šljunkom, žardinjerama optočenim ciglama, bazenom punim usutajale zeleno-crne vode koja nije nestajala otkako je napravljena, ispućalim drvenim klupama od kiše i snega pobahanim, na kojima se više ne sedi, liči na trećerazrednu fotografiju. Izbledele, crno belu. . . Hodnik, obasjan čkiljavom svetloću koja se probija kroz dvostruke, ogaravljene, godinama već neopraene prozore i pored miakog februar-skog sunca pruža se mračan i usamljen; u njemu se nazire vratar Osman-efendija kako dremucka, sedeti tako već desetak godina na ovestaljoj dvanaestogodišnjoj stolici, ispred vrata Upravnog saveta, naspram prozora koji gleda na sokak Abdurahman Muhtar Šerefliđuzbela.

Tamer je ušao u hodnik u pola devet jutro. Primito je stolicu ispred ruže mesečarke pre no Osman-efendiju. Prošetao je pustim hodnikom s kraja na kraj i okrenuo se. Pročitao je natpise na vratima. Kradom je posmatrao Osman-efendiju. Krenuo je ka stolici i pre nego što je uspeo da sedne, Osman-efendija ga upita: »Koga tražite? Tamer stoji reče: »Danas je licitacija, a izgleda da sam malo poranio.« Nasmeši se, a zatim privuče stolicu. Kada je ponovo hteo da sedne, portir reče: »Samo trenutak!«, priđe i naneseti saksiju sa mesečarkom, koja se nalazila na samoj ivici prozorske daske. Tamer pogleda u ružu, u njene kao krv crvene latice, a lice mu se ozari. Dok je vratar zauzimao svoj ubičajeni položaj, Tamer izvadi iz džepa *Principije ekonomske politike*, sede na stolicu, otvori knjigu i počeo da čita. Vratara nije mnogo interesovao ovaj zgodan visoki mladić s naočarima, student engleskog jezika i književnosti na Fakultetu za jezike, istoriju i geografiju, koji je više ličio na filmsku zvezdu s naočarima koje je uloga zahtevala, nego na naučnika. Osećajući blag hol u stomaku kao posledicu sinoćnjeg jela, punjnere repe s dosta luka, vratar utonu u nemiran san.

Gospodin Sabit - Sabit Jurdakul - penzionisan pre tri meseca i pet dana u Direkciji za stanovništvo, pojavio se na vrhu stepeništa, gde je sedeo Osman efendija u dva minuta do devet po njegovom satu. Povepsi se na poslednji stepenik, zastao je i malo se odmorio. Pogledao je na sat koji je visio s tavanice tačno na sredini hodnika - bilo je sedam do devet. Namršti se, skide filcane šešir

otvore radnju, oženice Jusufa i neće biti teško na kuću dograditi još dva sprata. Čim otvori radionice za drugu dvojicu sinova, Adem će, ako bog da, napustiti posao domara. Poslovi s nekretnima išli su mu od ruke. Dok su otac i sin razmišljali i premotali po glavi kako će urediti radnju, u hodnik su ušla još četiri momka. Uputili su se prema Tameru.

»Ej, huljo, je l' hoćeš da radnju prebaciš u svoje vlasništvo, pa si se ovako rano nacrtao? Šta to čitaš?« »Daj, bre, ostavi me, Kemal – pokazujući na Seval – ja sam u potrazi za nekom drugom svojinom, onom lošeg klasnog porekla.« Nasmjevši se, Djem, Djunejt, Birol i Kemal su pogledali prema Seval. Pošto je toliko mladića gledalo u nju, Seval je to godilo, crvenilo obrazu je nadvladalo crvenilo bubuljica, ali nije imala hrabrosti da pogleda u mladića.

»Čuj, kad sam prolazio, još jednom sam pogledao radnju. Strašno mesto! Za manje od tri meseca bićemo prvi knjižari. U zadnjem delu podići ćemo nafatirak i tamo ćemo preseliti naš časopis.«

»Počemo će i sa seminarima. Ionako je prinudna uprava ukinuta.«

»U stvari, časopis će biti koristan kao informativno sredstvo. Napravićemo jedan tajni odeljak za zabranjena izdanja i slično. Nikada se ne zna.«

»Šta je to, huljo? Zar ima i nekih maca koje ćeš kao knjižar trpati u tajni odeljak?« »Časopise ćemo poredati od kraja na kraj izloga. Ja ću biti na kasi, a Guleri i Dunejtova devojka će biti prodavačice.«

»Šta to, zar ćemo plaćati prodavačice?« »Naravno, sine, da ćemo plaćati. Ova knjižara ima da radi profesionalno. Biti revolucionaran znači, pre svega, u svemu biti profesionalan.«

»Pa dobro, da li ćemo u toj tvojoj profesionalnoj knjižari raditi knjige koje podržavaju monopolistički kapitalizam?«

»Naravno, da bismo zaradili novac, sve ćemo prodavati. To je jedan od konkretnih uslova, a možda i prvi, da bismo bili jači od materijalizma.«

»Časopis ćemo prvo izdavati tromesečno, a ako odmah nađemo pretplatnike uz pomoć omladinskih organizacija, pretvorićemo ga u mesečnik. Čim se dobro nafatiramo, pretraće u udarni nedeljnik. Jedan broj drugara će obilaziti sindikat i radničke krugove. Moramo organizovati našu grupu pre nego što se raspasajmo pitanja socijalističke partije. Ova radnja će mnogo čemu koristiti, mnogo.«

»Po meni, izdavanje ovakvog časopisa uopšte nije dialektički put. Prvo treba da počnemo s nedeljnikom. Navalimo sopstvenom snagom i organizacijama, jer samo ako postignemo brz uspon, bićemo udarnici.«

»Ostavi sada dialektički materijalizam i tome slično, bre Tamere. Ko je ova ženska, zaista je zgodna.«

»Zar i ovi učestvuju u licitaciji?«

»Tamo dalje su, izgleda, i dva radnika, pa onda i onaj trbionja crvenih obrazu. Hej, ako svi oni učestvuju, reci bre, dođe naših dve hiljade lira koje smo na jedvite jade skrpili.«

»Ne lupetaj, Djeme. Dobićemo taj lokal. Nama je potrebno to mesto, potrebnije nego ostalima. Da nam je da ga dobijemo, samo da ga dobijemo.«

»Okačimo slike i ostalo.«

»Naravno, o tome ćemo kasnije razmišljati. Osnovno je da uspostavimo dijalog sa radničkom klasom.«

»Kad gle, a mi prešli na štampanje. Štampanje Dunejtove priče.«

»A Guler će da prevodi.«

»Uzimaćemo knjige od poznatih profesora, nastavnog osoblja.«

»Da li će nam dati, kad postoje druge knjižare koje plaćaju?«

»Ako ne žele neka ih i ne daju, za sve postoji neka taktika. Ako bude neophodno, platićemo. Rekli smo da ćemo raditi profesionalno. Ako je u pitanju novac – novac.«

»Sapirograf, pišača mašina.«

»Da predemo na detalje.«

»Ti ćeš, Deme, od oca tražiti ostatak svog novca, makar se naljutio i odrekao te se. Razgovarao sam sa gospodinom Alijem, pomoći će. Ako bude potrebno, obratićemo se sindikatima i drugim organizacijama. Ali svako će krenuti od svoje porodice.«

»Prvo da dobro očerupamo starelke.«

»Da li ćemo staviti sveće i tamo slično u radnju?«

»O! Novovo su prevladala gospodinova buržoaska osećanja.«

Ovo kikatovanje veoma je nerviralo gospodina Sabita i brkalo planove koje je imao u glavi. Setio se reći svoga zeta: »Jako ste nervozni, tatiče; kao što obrazovanju nema mesta u trgovini, tako nema mesta ni u nerivarnosti, kao što obrazovanju nema mesta u trgovini, tako nema mesta ni u nerivarnosti. Njegov zet Davut zaista ga je smatrao prostakom. Običnim čovekom. Čudio se kako je ovaj čovek uspeo da u onoj svojoj maloj radnji na periferiji obrlati njegovu najstariju ćerku Nilufer, koju je smatrao najpametnijom od svojih kćeri, dok je išla u ženski institut i svračala u radnju da kupuje dugmad, čipku, hekllice, igle, konac, vunu, girtiband, panamu, postavu, majskeršluse, drikere, marame, karmine, maskare, kremu, losion, šampon i drugo. Čudio se kako je na ovo pristala njegova žena Firdevs, koja je dizala nos na sve poznate činovničke porodice u gradu, čudio se kako je Davut za koga je mislio da mu ovakvi poslovi ne leže, uspeo da osvoji njegovu kćer, ali sve to na stranu, on se u stvari najviše čudio kako je Davut mogao njega da smatra prostakom. Ali postojao je položaj koji je zauzimao. Položaj koji je Davut zauzeo za tren oka, dok se on, Sabit, za svoje mesto grčevito borio – za staž, uzgredne prihode i povišicu. Davut je vrlo brzo napustio provinciju i svoju radnicu, otvorio odevu u velikom gradu prodavnicu konfekcije, motorizovao se, kupio stanove na moru i u gradu. Otakao je Davut došao na ovaj viši položaj. Sabit više nije mogao da mu naređuje i savetuje ga – vidi, sinko, ovo bi trebalo ovako učiniti. Glas bi umekšao i, spustišviš pogled, progovorio: »Dobane, sine Davute, mi smo ostareli, istrošili se po kancelarijama, a vi ste mladi i svakako ćete u novom uređenju imati bolje ideje od nas.«

»Onog dana kada je primio otpremninu,

novac je pažljivo zavio, stavio ga u unutrašnji džep kaputa, zakopčao džep i poigravao se prstima zihernadlom, koju mu je dala njegova supruga Firdevs, da ga i njome osigura. Krenuo je kući uzbuđen, trudeći se da izgleda veselo; ponovo u kaputu, s kišobranom, odmereno se kretao ulicama kojima je godinama išao, gazaći kao da prati sopstvene stope. Prvi put se nalazio u nekom drugom raspoloženju. Nije mu polazio za rukom da se otrese starih navika, da s nestašnim sjaem u očima svrati u bircurz i s nogu popije čašicu-dve; sada to sebi nije mogao dozvoliti. Tiho i mirno, s tugom u srcu koja je nosila tragove nostalgije zbog napuštanja godinama stečenih navika, došao je kući donoseći pedesetdvođodni dar.

Ali niko od ukućana, ni zet, ni deca, niti žena, baš niko nije primetio kako je gospodin Sabit široko otvorenih očiju gledao u ekspoziciju za vreme reklamiranja automobila i uzbuđeno slušao ono poznato »Trči, Anadole, trči.«¹

Gospodin Sabit je za tri meseca popužio čitavu paklicu preko onih sedam cigareta koje mu je žena već osam godina svakodnevno odredila.

Želeo je da obrne posao. Jedan od onakvih kakve su obrtali njegov zet Davut, komšije, kolege, domar, ljudi u čaršiji, na pijaci, televiziji... Život mu je prolazio već godinama uz akta, pero i mastioniku. Doći će dan kad će kompleks koji je osećao od zeta, koji ga nije smatrao čovekom, osećati i od vrataru, prodavca drveta, motorizovanog mlekaru i prodavca jorgana. Zar se bez razloga ne kaže »Vrediš onoliko koliko imaš novca«, ili zar neko neće pogledom ili smeškom reći »Pa šta ćeš, penzioner« - ne, to ne može podneti, s tim se ne može pomiriti. Mora se obogatiti, baš obogatiti, da ne tavori od penzije do penzije.

Posle izvesnog vremena izneo je svoje planove ženi, deci i zetu. Kako to izreče, u kući gospodina Sabita počeo komešanje.

Svi su govorili uglav, nije se razumelo ko šta govori. Čerke Selal i Serpil su uporno govorile: »Aman, tatiče, da otvorimo butik.« Suprug Firdevs je htela da otvori modernu samouslugu. Njihov prvi komšija, gospodin Emin, pod uticajem tajne veze koju je u poslednje vreme započeo između svog sina, studenta farmacije, i mlađe čerke gospodina Sabita, predložio mu da otvori apoteku. A njegov sin Sureja, kome je pravo ime bilo Sulejman, ali koje je Firdevs posle godinu dana promenila i nazvala ga po imenu sina direktora prihoda, imao je ideju da to bude prodavnica muzičkih instrumenata i ploča. Gospodin Sabit je neko vreme premetao po glavi ove predloge, premeravao ih uzduž i popreko, ali nikako nije mogao da se odluči. Svi ovi poslovi ličili su na panoramu koja se nazire iza guste zavese magle; da mu je neka pisarnica, ili tako nešto! Na kraju se obrati zetu Davutu. Uzbuđenje i energija koja u tom času narasla, učinile ga odlučnim. Pokrenuće takav posao, u roku mesecnih prihodi budu četiri puta veći od penzije. Više

¹ Marka turskog automobila

Na pragu . . .

od toga nije mogao ni da zamisli. Za kratko vreme će mu se uveličati kapital, a možda će, ako ga sreća posluži, uz nečiju pomoć uspeti da proda zemlju koju je kupio preko činovničke zadruge. Prvo će kupiti auto. Jedan crni reno. Kola moraju odgovarati ugledu koji će imati u državi. Zatim će kupiti vikendicu, obezbediti novac za školovanje dece, a s vremena na vreme trebalo bi i da ide u ribolov. Napustiće ofucane stolove u onom jednom činovničkom klubu. Učlanice se u trgovački klub a, ko zna, možda i u neki privatni. Pridružiće se njihovim zabavama i sedeljkama. Tolike godine je sedeo u zapečuku i već mu je bilo dosta. Predlog njegovog zeta je glasio: kupiti prodavnicu u kojoj će se prodavati stvari za domaćinstvo. I on sam bi pomogao. Zastupali bi firme od Arčelika do AEG-a i od Filipsa do Ajgaza, i prodavali njihove proizvode. Zatim tepihe, nameštaj i tako dalje. Ovo bi bilo veliki posao i, kada se u njega ude, moraju se preduzimati veliki poslovi. Uprkos tome što je gospodina Sabita zastrahala ovolika priča, pomirio se s tim i ući će u licitaciju lokala mirna srca. Ulažući jednu liru, trebalo je da dobije hiljadu.

Trgovački posrednik Ekrem došao je pola sata pre početka licitacije. Brzo je pregazio hodnik. Zavirio je u jedno dve kancelarije. Pozdravio se sa dvoje-troje ljudi. Otvorio je i zatvorio vrata kancelarije upavnog saveta; ispred kojih je sedeo Osman-efendija. Našao se sa njim. Ljudima koji su se okupili ispred vrata i pratili ga ispitivačkim pogledima, pokazao je da se mu ovi poslovi nisu strani. Počeo je da se priključiva gospodinu Sabitu, koga je za tren oka ocenio kao masan zaloga.

Odnedavno je počeo da se bavi licitatorskim poslovima. Međutim, otkrio je sve cke poslovima kojima se bavio. Da mu kapital bio malo veći, ostvarivao bi slatku zaradu. Licitiranje, odustajanje, plaćanje, sporazumevanje, dodavanje para, zastupanje, izvlačenje para od onih koji su bili neiskusni u ovom poslu, uzimanje provizije, zastupanje, bili su dinamični poslovi i Ekrem je bio njima zadovoljan.

Kada se približio gospodinu Sabitu, izvađio je američke cigarete, zapalio jednu i veoma učtivo ponudio i gospodina Sabita: »Izvolite. Interesuje me u koliko je sati licitacija? Gospodin Sabit je izgledao zadovoljno, ne pokazujući ni trunku sumnje. Neko ko se bavi ovim poslovima, izabrao je baš njega za razgovor. Znači, od svih prisutnih on ima najviše izgleda da dobije lokal. »Po mom satu, kroz sedamnaest minuta – reče i, uklesavajući glas onako kao što ga uklesava kad razgovara sa zetom, upita: »A kod Vaš . . . ?« Istos, odgovori Ekrem. Od prve je našao ono što je tražio. Prelete pogledom po ljudima oko sebe. Posumnjao je da možda ima još nekog ko se bavi istim poslom. »Koliko li nas je ukupno? Kao što Vam je poznato, u licitaciji učestvuju i oni koji mogu dobiti lokal i oni koji ne zaslužuju. Adem i njegov sin, koji su stajali pored, načuljeni usjevaju pridoše im. Tamerovi prijatelji su šetkali po hodniku i osmatrali. U centru njihove pažnje bila je Seval. Počeše se približavati

pojedinačno. Ekrem je bio u svom elementu. »Vala gospodine, to je pravo mesto i, ako se ne varam, svi smo zainteresovani za broj dvadeset devet.« Pošto se prisutni složili s njim, on nastavi: »Verovatno će ga dobiti onaj ko ponudi najviše. Rekao bih da je to stvar sudbine, ali ima i podmićavanja. Radnju će dobiti jedan od četvorice učenika. Najbolje će biti da se sporazumemo. Po meni . . .« Dok je Ekrem govorio, učesnici su se čas okupljali oko njega, čas razilazili. Djem, koji se nalazio u grupi mladića, obratio je pažnju na Ekremov jezik, govor, pokrete, odeću – sve do tačnica, kao, na primer, koje je marke kravata . . . Njegovo socijalno poreklo nisu utvrdili, ali čak i u cigareti koju je pušio osećao se miris buržoazije. Njegovi pokreti su postali tema razgovora. Bio je to opasan čovek i trebalo ga se čuvati.

Adem i sin se povukoše i na licu im se čitalo zadovoljstvo. O Ekremu su imali isto mišljenje. Adem reče: »Gadan čovek, prevartant. Jusuf na to reče: »Hoće da namagari čoveka. Ej, bre, te tvoje cigarete puše šoferi minibusu koji dolaze u našu fabriku. Oče, 'ajde, ovde nemamo šta da tražimo, samo mi nije jasno šta će onim školovanim momcima lokal.« »Otkud ja znam. Našao se neko ko će da počisti tatin novčanik. Svakako imaju nešto na umu. Ne obračaj pažnju.«

Ekrem i gospodin Sabit ostadoše sami. Ostalo je još malo vremena do početka licitacije. Gospodin Sabit je izgledao kao da bi pre dao da mu se odseče glava nego da otkrije tajnu. Ekrem je izbacio jedan od svojih poslednjih adeta: »Ja sam, vala, spremio nešto oko četiri hiljade lira, ali što da se lažemo, taj lokal vredi više; čak razmišljam i da se povučem . . .« Oči gospodina Sabita počeoše da se sužavaju. Potraži cigaretu. Ne propustaj priliku, Ekrem mu je ponudi. Međutim, pomenute četiri hiljade lira veoma su zabrinule gospodina Sabita. Bio je besan ne zbog toga što će mu propasti novac, već što nije ponudio više. Prenebregnuvši Ekremovu paklicu »Pall Mall« cigareta, izvadi svoju i, ne obraćajući pažnju na Sevalino »ali, tata«, drhtavim rukama zapalio cigaretu i mirno reče: »Ako je tako suđeno, da vidimo.« Ekremu je bio dobro poznat ovaj mirni ton. Shvatio je da danas nema ništa od posla. Već su počeli da pozivaju učesnike u licitaciju. Pokuša i poslednji put: »Moja malenkost bi mogla da se povuče za hiljadu lira, šta kažete?« Gospodin Sabit se diže, prepokre pogleda Ekrema, namršti lice i krenu.

Licitator letimičkim pogleda Ekrema, Adema, gospodina Sabita, a od mladića Kemala. Izdeklamovao uobičajene rečenice i završi: »Je l'neko želi da odustane?« Ekrem je, sa gnevom i dosadom koje mu je doneo ovako jalov dan, uzeo svoj kovčeg i izašao. U prostoriji su ostala trojica. U tom trenutku otvorise se vrata i uđe jedan službenik. Nagnuvši se, nešto reče na uvo licitatoru i, za-

gonetno kao što je došao, izađe. Gospodin Sabit, Adem i Kemal su nestrpljivo, bez daha čekali. Licitator načas protrlja ruke. Nervoznim pokretima ispretura dokumenta i dosjeca. Oznoji se, skide naočare, obrisa ih i ponovo stavi. Malo kasnije, kao da je našao ono što je tražio, izdvoji jedan od dosjeca ispred sebe. Otvori ga i bez glasa ga letimično pregleda. Polako se diže i drhtavim glasom počeo: »Uvažena gospodo učesnici! S velikim izvinjenjem moram da vam saopštim da je . . . eto, licitacija za lokal broj dvadeset devet pomenute zgrade, koja je trebalo sada da se održi, zaključena, pošto je akcionarska firma ČI-MAS-TEK i BORMANKOLAR desetostruko povećala početnu cenu licitacije. U ime našeg odeljenja, izvinjavam se što ranije nismo obavestili učesnike.« Prisutni se s čuđenjem gledaše. Prvi prasni gospodin Sabit, povišenim tonom koji se pretvorio u vik: »Nezakonito! Nezakonito! Ovo je nezakonito! Nije mogao da dovrši rečenicu. Uhvati ga kašalj. Cigarete koje je pušio krišom od žene počeo da negativno deluju.

Kemal stisnu pesnice i kao da se pretvorio u bure baruta. Nasrćući na službenika, kroz stisnute zube počeo da bogoradi: »Pederiii! Ja ću vama . . .« Sto se tiče domara Adema, on beše miran. Ostavljajući službenika da viče i da se svada sa gospodinom Sabitom i Kemalom, napusti prostoriju. Sinu, koji mu je uzbuđeno pritrčao, reče: »Nije bilo suđeno. Došlo je do greške, a ionako nismo ništa izgubili. Dok ti imaš zanat u rukama i dok imamo novca, biće radnji. Ne mora odev, biće na drugom mestu. Idemo u računovodstvo, da uzmemo naš novac.« Zajedno podoše prema stepeništu.

Tamer se igrao latimca ruže i razmišljao, s vremena na vreme gledajući u pravcu Seval: »Kada ova devojka ne bi imala bubuljice, kada ne bi obuvala te crvene čizme, kada ne bi žvakala gumu . . .«

S turskog prevela
Mirjana Teodosijević

Mustafa Kutlu, savremeni turski pripovedač, rođen u Erzincanu 1947. Diplomirao na Odseku za turski jezik i književnost Ataturovog univerziteta u Erzurumu, a danas je zaposlen u izdavačkoj kući Dergah u Istanbulu. Objavio je četiri zbirke pripovedaka i dve studije.

Mustafa Kutlu je realista kako u pogledu stila tako i u izboru tema. Svet njegovih prvih pripovedaka su ljudi iz Anadolije, njihove patnje i radosti, a kasnije obrađuje društvene promene koje utiču na preobražaj turskog društva.

Lepe godine

Š. J. Agnon

zelenim kao praziluk s rukama zadenutim za pojas. Na nogama mu bele dokolenice i kožne obuća a beše tako lak na nogama da se činilo kao da obuća trči za njim i ne može da ga stigne. Kada su ga zvanice ugledale svi se digoše pred njim, ali se nisu dizali na isti način. Starčev sin se pomalo digao pomalo sedeo, a sam starac se digao nekako uzvišeno pošto je završio blagoslov nad jelom ustao je sa stolice i prepustio svoje mesto gostu.

Gost reče starcu, Sedi sine sedi. Ali starac stajao skromno uze malčice burmuta usmrknju da bi se okrepio kako bi mogao da stoji na nogama, jer burmut uklanja zamor i čekao je da gost sedne. Gost pride sedne na stolicu odgurnu jastuk ispod sebe i ljubazno reče Smanjiše se naraštaji oslabilo je telo a na svet se spustila nemoć. Čovek seda na stolicu pa stavlja poda se jastuke i perine. Sećam se kako smo mi sedeli na kamenu i niko nije rekao svome bližnjemu Teško mi je sedenje. Pošto je seo upita Ima li ovde nešto da se prezalogaji? Izneli su preda nj krišku crnog hleba masline luk i vrč vode. Pomislili Kako su tuđni postupci ovih ovde, sto je kreat najboljim jestivom a on pita Ima li ovde nešto da se prezalogaji? Oni se goste belim hlebom i piju najbolje vino na svetu a njega služe kriškom crnog hleba i vodom. Oprao je ruke radosno podigao svoj hleb i blagoslovio ga takvom radošću kakvu nisam video ni kod govoda ni kneževa čiji su stolovi puni svih vrsta poslastica i najboljeg vina meo je zubima i jeo s uživanjem, tako da mi je došla želja da se ponovo latim jela. A oni stoje pred njim sa strahopostojanjem kao ljudi koji se zahvaljuju boljem od sebe što je došao među njih i seo sa njima.

Rekoh, Kako bilo da bilo, ako ga vi toliko poštujuete zašto mu niste dali da jede od onoga što ste vi jelili? Zar niste uživali u svemu što valja? Vi ste sinovi Avrahama koji živite u kraju Avrahomovom a ne činite kao što bi Avraham činio. Naš je praotac Avraham zaklao tri vola za tri čoveka a ne nadosmo kako piše da je onoga dana pojeo ni koliko zrna masline. Srce mi nešto nadode i stade u njihovu odbranu. Ja rekoh svom srcu, Umeš li što da rekneš u njihovu korist? Reče mi, Da. Rekoh, Ako te upitam hoćeš li da odgovoriš? Reče mi, Da. Rekoh, Ako je tako kaži. Poče moje srce da hvali i kazuje Blago Izraelu koji stanuju u Zemlji Izraela, jer su hvale vredniji od svega Izraela u Nauku u izvršenju zapovesti i po dobrih delima jer čak i najsiromašniji među njima oduzima od svoje hrane i daje od svojih usta sirotinji. Ako je tako zašto mu nisu dali od onoga što su jeli, nego je takav čovek pravednik koji ne preteruje u svojim zadovoljstvima i ne jede ništa suvišnog, zar bi bilo to moguće dok je

Božji sto razoren i unižen da njegov sto bude pun pretinla.

Ali se moje mišljenje nije slagalo sa mojim srcem, ta on jede u slast i ne uzdiše dok jede i nema nameru da se bavi duhovnim mislima on uživa i raduje se šali se i naziva starca sinko. A ako je pravednik zašto se podsmeva, zar naši mudri blagoslovljena neka je uspomena njihova nisu upoređivali čovekov sto sa žrtvenikom. Pogno su sam glavu pred starcem i rekoh mu, Dozvolite mi da vam nešto kažem. Reče mi, Reci. Rekoh mu, Čudim vam se što vi kao starac stojite pred mladim. Slava Bogu što smo u Jerusalimu a ne među atinskim mudracima. Ili da nismo možda udostojeno časti pa smo već uoči dolaska Mesije jer je na kraju taludskog traktata Sota rečeno da će Uoči dolaska Mesije stari stajati pred manjima. Oni se stadoše osmehivati. Rekoh im, Podsmevate mi se? Rekoše mi, Daleko bilo. Rekoh im, Vi mi se ne podsmevujete a rekoste daleko bilo mi ti se ne podsmevujemo, pa ipak mi srce govori da vi ne činite ništa što nije u redu. A šta da radim kad se moje oči i moje srce ne slažu. Reče mi starac, Ako ti ukažem na neki navod iz Nauka hoćeš li se ljutiti na mene? Rekoh mu, Lepo ponašanje je preče od Nauka, a i ne samo to već i Nauku izričito piše Poštuj lice starčevu. A taj mi starac reče, A zar Nauk ne zapovedi Poštuj oca svoga? Čak i da je neki drugi starac našao ustao bih pred njim i prepustio mu mesto i ukazao mu poštovanje i rekao mu sedite ako vam je po volji sedite, a kamoli sada kada je to otac moj kako da ne ustanem pred njim i ne prepustim mu moje mesto i ne ukážem mu poštovanje. Dok sam se u sobi čudio sav zbuđen reče mi sin toga starca, Vidim ja da ne znate da je on otac moge tate, a sada kada znate da je on otac moge tate recite meso mi li lepo činili i po zakonu postupili? Sjnasto ste mi odgovorili te prema vašem odgovoru vas pitam nešto što sam već htio da pitam pa nisam upitao. Reče mi, Koje je to pitanje? Rekoh im, Poštovanje koje ukazujete vašem ocu sigurno je po zakonu ali do sada niste stigli ni do polovine časti. Vi ste jeli od svih vrsta poslastica i pili staroga vina a tati niste dali ni od poslastica ni od starog vina već krišku crnog hleba masline luk i vode. Starčev otac pruži ruke sklopi ih i reče, Sinko sinko i ti u padeš u istu grešku u koju upada ceo svet. Uveren si da je dobro jesti poslastice a uistinu je to samo kazna. To liči na bolesnika koga nude raznim pićem a on u njima ne uživa, jede ovo a željan je onoga, duša mu prazna a lice zeleno, dok zdrav čovek hleb jede i vodu pije uživa i raduje se, duša mu je puna a lice ozareno, i što mu je telo zdravije, to su mu odvratnije dakonije pa bira preprosta jela.

Stajao sam zbuđen i posmatrao tog deda koji dodu prema svom sinu kao mladić i rekoh, Je li moguće da je ovaj sin onoga, i postoji li otac koji izgleda mladi od svog sina? Tada progovori otac toga starca i reče, Kako se smanjiše naraštaji i onemoća svet. O Izraelcu koji nije savijen kao ovunjski rog ne hriplje od kašlja čiji se udovi ne tresu a kosti ne škripuću koji zapoveda svojim rukama i

1.
Stigavši u Jerusalim odoše sam kod jednog čoveka. Dobro me je ugostio i počastio lepom gozomb posadio na čelo stola kraj svoga oca a starac bi se svakom jelu što su ga pred nas iznosili radovao i govorio, Slatko ti bilo prijatno ti bilo jer je raslo u Zemlji Izraela jer se i u Mišni pominje, kao što smo učili Sa grozda zobjalje šipak kruni i lubenicu reže. Radovao sam se časti što sam u gostima kod ljudi uglednih bogobojažljivi koji štiju Ime Njegovo. Rekoh im, Gospodo blago vama a blago i meni što sam udostojen da se gostim sa vama, jer ako bogobojažljivi i ljudi dobrih dela operu ruke i uz to ponavljaju tal mudske propise a pranju ruku, lome hleb i uz to ponavljaju propise o lomljenju hleba, pri jelu i piću ponavljaju propise o blagoslovljima koji se govore nad jelom pićem i miorimisima, pri izvršavanju zapovesti ponavljaju propise o toj zapovesti, a vi pri svakoj vrsti i nad svakim jelo koji pred vas stize spominjete mesto rasta njegovog u Zemlji Izraela i mesto njegovog među rečima učitelja naših blagoslovljena neka je uspomena njihova, o meni i o vama je u Izrekama otaca rečeno Kao da su jeli sa stola Svedržitelja.

Pošto smo jeli i pili uzeo je starac čašu te je zvonik i lepim glasom rekao blagoslov, a meni se glas dopao kao što mi se dopadao i taj što blagosilja video sam da ume da kažu blagoslov i da mu je lepo što blagosilja. Zapazio sam kod njega i novi običaj dok je blagosiljao domovinu dolio je vode u čašu kako bi javno veličao Zemlji Izraela čije je vino jako. Radovao sam se u sebi i rekao, Blago tebi zemljo u čijem se svakom kutku bilo kuda da kreneš učiš Nauku i lepom ponašanju.

Kada je pri molitvi stigao do reči Dobar i dobra čini čuh kako kaže Milosrdni neka blagoslovi oca mogega učitelja mog. Pomislili uporedio sam dostojanstvo njegovo sa dostojanstvom pobožnih hasida i ljudi dobrih dela a sada čujem da nije stigao ni do osrednjih. Rekoh kako ume da blagosilja i kako mu je lepo što blagosilja a sada čujem da ni smisao tih reči ne razumem. Kako da starcu od sedamdeset godina otac bude živ, pa kaže Milosrdni neka blagoslovi oca mogega, nego je neznalica koji ne zna značenje reči, a pošto u molitveniku piše Milosrdni neka blagoslovi oca mogega on i izgovara Milosrdni neka blagoslovi oca mogega. Jao onome koji blagosilja svoga oca koji se zaradi njega nalazi u paklu jer je kažnjen zbog njega, jer će svaki onaj koji je za sobom ostavio sina nezalicu čak i ako je zaslužio rajsko naselje biti prebačen u pakao i kažnjen jer svoga sina nije učio Nauku.

2.

Starac nije ni stigao da završi blagoslov nad jelom kad ude čovek brza hoda uspravnog stasa lica kao u mladića lica obrubljenog polukružnom, crnom bradom sa samotnim šeširov na glavi tela pokrivenog belim kaputom do ispod članaka oko trbuha opasnog mnogostruko presavjenim pojansom a preko kaputa ogrnutog samotnim ogrtačem

nogama i vlada svojim telom neka je stariji od desetorice staraca neće nikom poverovati da je star. Ali ova poslednja pokolenja nisu kao prva pokolenja. Prva pokolenja su živeća u zemlji Izraela u bedi u ropstvu u ljutnjama i nemiru pod pritiskom u nedostatku hrane pa su slavili i zahvaljivali Imenu Njegovom Blago nama kako nam se dobra sudbina što rano ranimo i noći dočekujemo u Jerusolimu i živimo pred lice Tvogjem u Jerusolimu i učimo Nauk u Jerusolimu, a pošto su se radovali svojoj sudbini i radovali se svom životu a nisu negodovali zbog muka lica im behu ozarena a tela gvozdena, dodavali su sebi snagu i produžavali dane. Ova poslednja pokolenja su ljudi umorni i nezadovoljni, ako im nedostaje bilo šta od svih zadovoljstava ovoga sveta odmah se ljute sve dok im telo ne pokrije rđa. Jednog bi dana hteli da se isele u Egipat, drugog dana u prekomorske gradove, jednog dana na sever, drugog dana na jug. Dune li vetar oni odmah zaleću Jaog noge nama klecaju, sine li sunce odmah Avaj zubi nam se u ustima istopiše, kuku nama što smo tu lada nama što izidismo otuda, da s moću sada tamo mogli bismo led na glave stavljati i snegu se pokrivoti. A oni i ne znaju da je Zemlja Izraela bolja od svih zemalja, jer ovde svaki grad ima svoje podneblje, a toga nema ni u jednoj zemlji, jer tamo svaka zemlja ima svoje podneblje. Jerusolim ih sve nadvisuje jer u njemu može da se okusi svako podneblje koje postoji na svetu, jer nema dva naselja u Jerusolimu u kojem nećeš da osetiš razliku u vazduhu, jer se zemlja smanjila od kada je Hram razoren. Jednom sam silazio u Jafu, kočijaš mi usput reče, Svuci ogrtač jer stizemo u toplo podneblje. Ne dao Bog da ja opadam ove poslednje i da ih stavljam na zao glas, oni koji stanuju u Zemlji Izraela su pravi, jer svaki stanovnik Zemlje Izraela se naziva pravедnikom i ako na prvi pogled nije pravедnik, jer da nije pravédnik zemlja bi ga izmetnula kao što je rečeno Izmetnuće zemlja stanovnike svoje a pošto ga nije izmetnula sigurno je pravédnik iako je možda pod vlašću sila zla. Ali hodi otkriću ti ovu tajnu, znao je Sveti blagoslovljen neka je da su njegovi sinovi veoma radi da stoje u Njegovom dvoru a da ih je malo pa im je usadio snage da se suprotstave razbojnicima i plaćenicima i opakim ljudima i divljim zverima.

Rekoh mu, Neka je blagoslovljen onaj koji svoj dvor predade čuvarima kao što ste vi. Blago vama što ste to zaslužili i blagoslovljen neka je Svedržitel koji vas je učinio da budete vredni te zasluge.

Toga sam časa od njega naučio sedam stvari. Naučio sam zbog čega je onaj starac rekao Milosrdni neka blagoslovi oca mogea, jer mu je otac živ. A naučio sam zbog čega su oni jeli poslastice i pili vino a njemu dali samo svoju hranu i vodu, jer je svaka poslastica kazna, a zdrav čovek kada je gladan uzima zalagaj hleba i pije vodu kada je žedan. Naučio sam i to zašto otac onoga starca leži na mlađici, jer je on pripadnik prvog pokolenja snažnih junaka koji izvršavaju reči Njegove izlažući živote opovostima samo da bi se mogli okupljati u dvorovima Njega-

ve svetosti te im je Sveti blagoslovljen neka je dao snage da se suprotstave. Naučio sam i to zašto su poslednja pokolenja-umorna i slaba, zato što ne nalaze zadovoljstva u mestu svoga boravka. Naučio sam i zašto se u Zemlji Izraela može okusiti svako podneblje koje postoji na svetu, jer se zemlja smanjila. Naučio sam i to da se svako ko stanuje u Zemlji Izraela naziva pravédnikom čak i ako je pod vlašću sila zla.

Starac je jeo svoj hleb radosno sve dok mu se lice nije ozarilo pio je vino iz glinegovog vrtca opraio je ruke posle jela i zahvalnim glasom izgovorio blagoslov nad jelom. To je glas staraca jerusalimskih koji se raduju kad mogu da hvale i slave Ime Njegovo za svaku mrvu hleba kojega im daje. Ko nije čuo glas jerusalimskih staraca dok kazuju blagoslov nad jelom u životu nije čuo glas slave i hvale.

3.

Hodi sad pa vidi. Kada stiže do reči Milosrdni sklopio je oči i umilno каза Milosrdni neka blagoslovi oca mogea učitelja mogea. Sedeo sam zbunjen i rekoh u sebi, Izgleda kao učeni mudrac a čita kao neznanica, blagosilja a ne zna šta blagosilja. Jer kako je moguće da ovaj starac koji ima sinove i unuke, a star je i sin mu je star pa ni unuk mu ne haulja na rukama i nogama kao detešce ima živog oca? Ali pošto je star i dotrajava svoje dane u Jerusolimu sešću sa njim, možda bih i njega mogao da nađem nešto što bi vredelo čuti. Čekao sam dok ne završi blagoslov nad jelom.

Pošto je završio blagoslov nad jelom rekoh mu, Hteo bih da vas nešto upitam ali se bojim da vas slučajno ne zamaram. Reče mi, Sinko ako me upitaš nešto valjano zašto se bojiš da ćeš me zamoriti. Rekoh mu, Znam da spadate među jerusalimske starce a nama toga što se dogadalo u Jerusolimu da srce moje ne čezne da čuje, možda ste nešto sačuvali u sebi od onoga što je bilo u Jerusolimu, života vam ja svaku stvar koju čujem o Jerusolimu na srce stavljam. Lice mu se odmah ozarilo i reče, Priča o sluzi koji je zaslužio da stoji u kraljevom dvoru, zar ima većeg uživanja no da može da priča o lepota što su mu oči videle i uši slušale među zidinama dvorca. Neka je blagosloven Svedržitel neka je blagosloven On čije je milosrđe toliko veliko prema Izraelu, da im i pored toga što su grešili otvara dveri Jerusolima, kao što je rečeno Ulazite na vrata njegova sa hvalom. Da nije tog navoda iz Nauka kojega je rekao da ne bi se mogao opisati kao čovek koji privlači k sebi ljudska stvorenja. Pa je odmah počeo da mi priča o tome kako je bilo u vreme prvih hasida kada se u Zemlji Izraela nije moglo videti ništa poročno. Tako je nastavljao sa pričom, a kazivanje mu je bilo začinjeno navodima iz Nauka, Mišne, talmundskih propisa i pripovedaka. Rekoh ja sebi, upitaću ga zašto je rekao Milosrdni neka blagoslovi oca mogea, zar se tokom blagoslova nad jelom vrši pomen pokojnicima? Ali kako je pričao o stvarima koje sam slušao sa uživanjem nisam stiga-

da ga upitam, jer je skakao sa jednog predmeta na drugi sa jedne stvari na drugu a za ubo nema ti težega do skakanja sa predmeta na predmet i sa jedne stvari na drugu. Tokom kazivanja stigao je do jedne važne stvari ali je bio nekako nesređen. Rekao mi je, Ova se stvar desila pre devetnaest godina. Sećam se kako sam imao tri godine i jahao na krkači pa me je otac poljepekao po licu i rekao mi, Ovo nisi dobio po licu što si zaslužio da budeš kažnjen, nego samo da se setiš da si bio na ovom mestu, sada nisi svestan onoga što vidiš ali ćeš se u buduće setiti pa ćeš tome i da se raduješ. Ako hoćeš da čujete nešto jasnije upitajte mogea oca od čem vam već reči. Rekoh mu, Molim vas ponovite ono što ste već jednom rekli. Čini mi se da nisam dobro čuo. On mi reče, Dovde možete mene da pitate, odavde pa nadalje morate upitati mogea oca jer on ima dobro pamćenje a rado i priča. U tom času rekoh u sebi, Lepo reče Solomon Ne prenaljublju u govoru. Nisam ni stigao da upitam da li se tokom blagoslova nad jelom vrši pomen pokojnicima a ovaj mi izjavi da mu je otac živ i zdrav. Tako mi službe božje, rekoh mu ja, trčaću k njemu od kraja na kraj Jerusolima. On mi reče, čak i da načinite sebi orlova krla nećete moći da stignete do njega. Ja mu rekoh, Zašto? Reče mi, Ima vam moj tata važnu naviku, da svaki dan pošto završi svoju molitvu obilazi Jerusolim od kraja na kraj, da bi ostvario ono što je rečeno Kružite oko Cijona i obidite ga, pa dok vi stignete na jedno mesto on će već biti na drugom, dok vi stignete na Brdo Izvidnika on će već stajati na Maslinovoj gori, a dok se vi popnete na Maslinovu goru on će već stajati pod Davidovom kulom, dok vi stignete pod Davidovu kulu on će već stajati nad grobovima članova Malog sanhedrina, dok vi stignete do Malog sanhedrina on će već stajati kod Velikog sanhedrina, i mi bismo hteli tako, ali šta ćemo kada u nas nema snage. Pa ako je tako, kako da ostvarimo ono što piše Kružite oko Cijona i obidite ga, izbrojte kule njegove, nego da nabrajamo veličnu i slavu Jerusolima kojega je Sveti neka je blagoslovljen vratio Izraelu premda ga je okružio svim narodima ovoga sveta.

4.

Dok smo mi tako razgovarali stigao je čovek negovane brade sa uređenim grguravim uvojcima na slepočnicima očiju kao u goluba lica ozarena kao Istočna vrata a osmeh mu ne staje na usnama izgleda kao kralj a odeća mu beše kao što i običavaju jednostavni ljudi iz naroda da se oblače. Čim se začuše neki njegovih koraka svi ustadoše pred njim. Nisu se svi dizali na isti način. Starac se digao nekako uzvišeno, što ne beše isto sa njegovim sinom, koji se pomalo dizao a pomalo sedeo, jer nije mogao duglo da stoji na nogama, deda se digao kao zmija zadovoljno klimajući glavom, što se nije dogodilo sinu njegovom čija se glava oklombesila na rame posle jela jer nije mogao njemu da vlada. Došlijak je ušao i pozdravio Blagoslovljeni koji se tu nadoše. Ovi se digoše i rekoše, Neka je

blagoslovljen koji je došao.

Doneli su mu vrč vode laneni ubrus i gli-neni umivaonik. Zagruo je rukave pružio ruke i uzeo posudu spreman da opere ruke i da zatim pojede svoj jutarnji obrok. Tada vide svoje ruke koje behu zaprašene pa ih podiže i reče, Ove su ruke zaprašene prahom sve zemlje, hoću li sa njih otrresti taj prah? Upitahu ga ukučani, Po čemu se razlikuje ovaj dan, tata, od drugih dana, zar ti ne dolaziš svakog dana rano jutrom, a danas si okasnio. On im reče, Sinovi moji hodajući stigao sam do mesta iznad Jerusalima i ugledao čoveka kako ore u polju. Pomislih znam on to čini radi pripreme naseljavanja zemlje pa da mu i ja pomognem. I ne samo ovoga dana već ću svakoga dana da orem sa njim da drljam sa njim da plevim sa njim sve dok zemlja ne bude dala hleba pa ću da jedem od svoga kao dojenče koje raste na dojkama majke svoje. Starac vide da smo se začudili čuvisi njegove reči. On nastavi i reče, Vi mislite da sam zaboravio na svoj smrtni dan? Života vam, pa ja sam već spremio svoj grob na Maslinovoj gori iznad svih grobova s pogledom na mesto Svetišta i spustio u nj bočicu maslinovog ulja da me tamo čeka kad ispuštim dušu svoju pa da mi onamo smeste kosti. Podiže ruku iznad glave i spusti ih do ispod nogu te tako izmeri svoj stas i rast i reče, Spremio sam sebi grob po meri, ne kratka u kojem mrtvacu moraju da savijaju noge nego grob po mojoj meri. Još je uproprste ka levlci pa uštinu mesto na mišici gde se stavlja kutija molitvenog kaisa tefilina i reče, Blago biti telu moje jer ćeš biti sahranjeno u Jerusalimu, u mestu na kojem si zaslužio da stojiš za života, zaslužio si da ležiš u smrti svojjoj.

Dok je tako govorio ugledao me je te me je mirom pozdravio a ja mu uzvratilo mirom. On reče, Vidim nova lica. Kratko spustih glavu pred njim i rekoh, Novi koji voli staro. Ustade njegov sin i njegov unuk i njegov praukun i rekoše, A sada će od tebe da traži da čuje starine, jer on veoma voli Jerusalim i njegove dogodovštine. Odmah me je ljubaznije pogledao i rekao, Pitaj sinko pitaj. Pošto sam video da me je ljubazno pogledao počeh da ga pitam a on mi odgovaraše, ja ga pitah a on mi odgovaraše. A u svakom događaju i o svakoj stvari bilo da se desila pre pedeset godina pre sedamdeset godina pre osamdeset godina pre devedeset godina on bi počinjao i govorio, Svojim sam očima video, tako da ugledam spasitelja, svojim sam ušima slušao, tako da zaslužim da čujem zvuk Mesijinog roga, pa čak i u stvarima koje su se dogodile pre tri pokolenja pre četiri pokolenja on bi započinjao istim načinom, kao da je Sveti blagosloven neka je sve narastaje sazeo pred njim u jednu knjigu. Upitao sam ga koliko mu je godina. On mi reče, Ne bi li mi skratio život? Ja mu rekoh, Neka vam Gospod produži dane da biste ugledali dobrobit Jerusalima do sto i dvadeset godina. Reče mi, Ako je tako, zašto me pitaš za godine? Ja mu rekoh, Starino moja, dostojanstvo moje, zaradi ljubavi moje prema vama i zaradi naklonosti moje prema vama ja vas sve ovo pitam. On mi reče, Meni je de-

Lepe godine

vedeset godina. Ja mu rekoh, Dozvolite mi da vam kažem nešto. Reče mi, Kaži. Ja mu rekoh, Ako je tako, ima tu dva čuda. Reče mi, Koja? Ja mu rekoh, Od kada sam se rodio nisam video sina starijeg no što mu je otac, vaš sin kaže da mu je devedeset i tri, i ne samo to nego o svakoj stvari o kojoj pričate kažete da ste svojim očima videli makar se desilo pre devedeset godina, što će reći da vi govorite kako ste videli svojih očima nešto što se dogodilo pre no što ste došli na svet. Taj se starac osmehivao gladio se po bradi i rekao, Sinko znaj da sam rekao istinu i da nisam izustio ništa što je lažno daleko bilo. Ja mu rekoh, Ako je tako dozvolite mi da vam kažem kako ovdje ima i treće čudo. Reče mi, Blagoslovljen neka je Svedržitelj blagoslovljen neka je On koji vodi svoj svet mudroču i u redu i nema za njega ničega nadajućeg. A ako si došao da istražuješ ono što je za tebe čudo onda nema stvari koje nisu čudo. Pa zar ima većeg čuda od toga što smo ti i ja tu živi i postojimo, nego slušaj i shvati da sam istinu govorio. Rekoh mu, Starino moja ugledniče moj molim vas recite mi. Reče mi, Sine moj, zašto ti ne bih rekao, nije to nikakva tajna koja se ne sme otkriti. Stvar je u ovome. Kada sam se doselio u Zemlju Izraela bilo mi je oko sedamnaest godina, a pošto ja živim ovde već devedeset godina mogu da ti se zakujem imenom onoga koji nastava u Jerusalimu da su sve one godine koje sam proživio izvan zemlje sasvim nevažne za mene, što će reći da mi je devedeset godina. Kad sam sve to čuo ustadoh sa svoje stolice uzbuđen i uzrujan uzeh njegovu ruku u moje ruke i stadoh da ga blagosiljam od svega reka, podigoh oči ka nebu i rekoh Neka vam Gospod dopuni godine do sto i dvadesete. I on podiže oči k nebu i odgovori sa Amen na blagoslov, Amen i Neka bude volja Njegova.

Neka je blagoslovljen večni koji određuje život svim živim jer je zaradi zasluga Jerusalima moj blagoslov prihvaćen te je ovaj starac doživio među živima sve dok nije ispunio sto i dvadeset godina u Zemlji Izraela, osim onih prvih godina koje je proživio izvan nje, i pošao sa ovoga sveta u lepog starosti, u istoj snazi u kojoj je živio do svojeg poslednjeg dana. Uistinu bi mogao da živi još koju godinu, ali zaradi slave Mojsija učinilo našega neka je pokoj o kojem je napisano I bješe Mojsiju sto i dvadeset godina kad umrije odreče se svoga života i prihvati da se oprosti od ovoga sveta i da pade na svoj večiti svet krepak u telu krepak u snazi i krepak u čulima. Za kovčegom su njegovim išli njegov sin i unuk i praukun unuci trećeg pa i četvrtog kolena, sve dične starine među kojima je i najmlađi stariji od svoga starca.

Od dana kada je spremio svoj grob pa do dana kada je stiglo vreme njegovog odlaska dode groblja se ispunio grobovima jer su mnogi želeli da budu sahranjeni u Zemlji Izraela, jer će mrtvaci ostati prvi uskrnuti u vreme Mesije. Mnogi pravednici koji su je

napustili za života dali su da se njihov kovčeg prenese pa im je u kovčeg stavljena gruda od praha Zemlje Izraela. A kada je došlo vreme njega da sahrane bojali su se da neće naći mesto groba. Tada se bočica maslinovog ulja koju je ostavio zatvorenu u grobu sama otvorila i zamirisala mirom. Uzeše njegove kosti i pokopaše ih na to mesto. Pokopaše ga u najbolji grob nasuprot Svetišta. Zemlja koju je za života zaslužio i kojoj je dao svoj život dozvolila mu je da u smrti leži u njoj kao odojče u krilu majke svoje, sve dok se ne ostvari na nas ono što piše Eto na brdima nogu glasnika koji donosi dobru vest da će nestati smrtni zauvek.

S hebrejskog prevodio
Eugen Verber

Šmuel Josef Agnon (1888-1970) je rođen u Galiciji, a u Palestinu se doselio 1909. godine. Već mu je prva priča objavljena u Palestini, pod naslovom »Napuštene žene«, donela izuzetan ugled. Priče i romani koje je objavio narednih godina potvrdile su da je hebrejska književnost dobila jednog od svojih najvećih stvaralaca. U tim delima Agnon je stvorio specifičan stil, zasnovan na tradicionalnom hasidskom i talmudskom pripovedanju, ali isto tako i na njegovom istaćanom osećaju za savremeni književni izraz. Nobelovu nagradu za književnost je dobio 1966. godine. Najznačajnija dela: *U scru mora* (1933), *Gost je došao na počinak* (1939), *Juče, prekuče* (1947) i dr.

Slobodno sedište

Muhamed al-Arusi al-Matvi

susreću i prave buku. Potom je uzela tašnu i stavila je nežno na sedište slobodne stolice, kao kakvog pouzdanog čuvara. A govornik priča li priča o talasu terora, o progonima mučenjima, o narodnoj krvi i suzama. Ona se odlično seća vremena o kojem govori govornik. To je leto 1952. Uzbudila se.

Vrućina se pojačala, uvukla u as-Safarsi. Mati je više od mene želela da odemo do obale Hamlikara, kupališta krem društva i pravog mesta za uživanje. Ha-ha. Majka je zagazila u vodu do kolena. Potom se opustila po površini vode. Noćna košulja se prilipila za njeno telo i ukazala se figura koja je ličila na skulpturu koju dleto nije dovršilo. Jedna žena se nasmejala. Nasmejala se, a ja sam ne naljutila. Ona plavuša se smejala mojim majci, podsmejala. Privaokao me je njen nerazumljiv govor sa drugaricama. Da li se poznaju? Najzad sam razumela da je prva učiteljica u osnovnoj školi u Ferivilu! ...

»Muž mi je stručnjak za opravku brodova. Otišao je da provede odmor u Umul-Vatan, a ja sam ostala ovdje. Da li bih igde mogla naći ovakav pesak? Ovakvo sunce i plavetnilo? Nisam mogla da odem do »Korniša« u Binzeri dok se nije vratilo s puta ... Bila je mrkla tama u »Malom od palube«. Prvi put sam otkrila Robera. Zaista je bio divan!

Druga se nasmejala, ali ovoga puta ne mojom majci. »Klijenti Lionske banke uvek su izazivali moju radoznalost. Sa čelavcima sam imala najviše sreće ... Nemojte se čuditi! Čelavost je zaista odlično nadahnuće za šalu i zezanje. Jednom me je lks pozvao na ručak u Belu kulu na obali Fmer. Hteo me je nakljukati ribom, pošto sam mu smestila jednu dobru poisson d'avril. Prišao je konobar s jelovnikom. Uprla sam pogled u njega i jelovnik. Izgledala sam neraspoložena. Iks je upitao začuden: Šta ti je? Jesi li izabrala nešto? Odgovorila sam: Ništa! U njemu nema ništa naročito! Zbunio se još više, jer bio je posve ubeden da je izabrao pravo mesto: tu su bili i vidik i ukusna jela i bazen. Bio je uporan pa rekoh: Ne dopadaju mi se ribe u jelovniku. Upitao je za razlog. Odgovorih: Sve ribe su sa kožicom i krkljušti. Više volim ribe bez krkljušti. Veoma se začudio mom odgovoru. Uporno je nastojao da sazna prave razloge. Rekoh mu: Ribe bez krkljušti su kao čelavi ljudi. A ja volim čelave! Skoro se srušio na pod od silnoga smeha, a bome, i od iznenadjenja. Na kraju, ipak smo jeli. Popeli smo u slast krkljuštu ribu. Ta pečena riba kao da je imala nečeg magijskog u sebi. Od

tada sam se zaustavila kod jednog čelavca. ...»

Tréca je ležala potrbuške, uživajući u sunčevim zracima koji su joj pekli leđa. Južno sunce Sredozemnog mora. »Nisam verovala da je vaše leto tako prijatno. Mogu zahvaliti tebi Lulu, inače – kako bi jedna službenica u opštini Lil mogla da sanja o jednom ovakvom letu i ovakvoj prijatnoj toploti? Da bira između glatkih i krkljuštih riba? Da uživa u ovim prekrasnim vidičima, pa čak i u ovoj matoroj patki ...» Nasmejala su se. Zatim su se toliko smejale da su im noge potonule u pesak. Okrenula sam se. Matora patka – bila je moja majka. Osetila sam se posramljeno i gorko. Htela sam da odem do majke, ali sam odustala ... Ona ne voli da joj prilazim u kupaćem kostimu ili u robi »na izvolte«, kako ona naziva kajkasti kostimi. Pogled mi utonu u pesak i plavetnilo mora. Pravila sam se da spavam. Da duboko spavam i da ne čujem šta se zbiva oko mene.

I zaista, ona je spavala dok se govornik upinjao da snagom svojih sećanja obnovi u glavama prisutnih uspomene na patnje, žrtve i nacionalnu borbu ... Prisutni zapljeskaše. Pljesak je trajao sve dok govornik, koji je ožedneo, nije ispio čašu vode. A vlasnica bele tašne nije se budila, mada se na njenom licu videlo uzbuđenje. A onda, iznenada, pokrenuše se njene ruke prema tašni i otvorile je. Izvadila je svileni maramicu i obrisala znojnu rosu sa čela. Pogledala je ispred sebe i opazila da je stolica kraj nje još uvek slobodna. Bacila je pogled na svoj časovnik: prošlo je više od časa i četvrt. Govornik se primakao kraju. Jasno je da ona neće doći. Mora da ju je nešto važno sprečilo, jer ne bi bilo suvislo da ovako šta propusti. Ipak, ona će se potruditi da sve zapamti, kako bi joj posle mogla svaku pojedinost ispričati.

Sala se ponovo prolamila od pljeska. Prisutni zapevaše svečanom pesmu Revoluciji. Dok se probijala prema izlazu, ruke su joj gladile veliku belu tašnu. A kada se smirila na zadnjem sedištu svog automobila, stavila je zdesna svoju veliku belu tašnu. Prošaptala je gladeći je i klizeći rukom po mekoj koži: U svakom slučaju, valjaj ti meni, lepa moja maćkice!

S arapskog preveo
Rade Božović

Ovo je za nju. Nesumnjivo za nju. Prvo desno sedište. Biće tačno naspram. Naspram govornice. Svi će moći da je vide. Da je uvažavaju i čast joj ukazuju. Sedište ... dva, tri, četiri, pet, šest. Da, šest. Sedište. Ovo je i prvo i šesto istovremeno. Možda je već neko stigao i seo na nj. Treba da budem oprezna jer sam zakasnila.

Zabrinula se gde će staviti svoju veliku belu tašnu. Kroz glavu joj je prostrujalo kakve sve tajne krije ta tašna. Najnovije tajne, još aktuelne. Pismo drugarice koja se nalazi u Nemačkoj od pre mesec dana. Otišla je radi lečenja i još koječega. Tu je i njena slika! Slika načinjena jednom prilikom sa g-dinom Hamdijem.

Drtavica prođe kroz celo telo. Navreše sećanja o g-dinu Hamdiji. Osvestije je tek treperenje svetla i tama mraka. O, kakav samo lep osmeh imate i prvi Hamdija. Bilo je to prilikom prve posete i prve sedeljke u Klubu »Nula« u Siri. I od te noći sve se izmenilo, a od g-dina Hamdije ostala je samo jedna bleđa senka, nejasno sećanje. Ali njegova slika je i dalje imala svoje mesto u tašni.

G-din je ostao za nju strasna želja. Nesrećna nada. Žudnja kao blizak prijatnosti i osmeha. Dakle, nije nimalo tačno što je noć u »Nuli« bila puna iznenađenja i čudesna.

Njena ruka se vratila velikoj beloj tašni. Njeni prsti lako dodirnuše meku kožu, a dugi, obojeni nokti zgrčiše se u odbrani.

Na velikom prstenu nalazio se tirkiz koji je izazivao svojom »skupoćenošću«. Kad bi ga video radnik, hacio bi ga kao kakvo staklo ili kamenčić, a nezahvalnik kad bi ga stekao, rekao bi: To je lovina! Lakirani nokti prvo dodirnuše torbu, zatim je stisnuše i odlučno podižeše ka naslonu prazne stolice.

Po drugi put broji sedišta: jedan, dva, tri, četiri, pet, šest, šest, šest! Ah!

Šestog ovog meseca govorila sam na jednom velikom skupu. Govorila mnogo o preporodu žene, o tradiciji, o savremenoj civilizaciji, o obavezama prisutnih. Zašto da ne? Zar one nisu polovina sveta, pa čak i više ... »Drage sestre! Pogledajte šta svaka od nas treba da zna: kako će voditi poslovne, kako će se pomašati, kako će ći, govoriti, kuvati, vaspitavati, kako će voditi seksualni život, ophodite se ... Sve treba da znamo. Jer znanje je sve ...« I tako redom ... Ali put nam je još uvek težak i trnovit. Dugačak i naporan. Prisutne su bile pod zgom, izuzev aktivistkinja.

Uzave joj krv dok se prisećala razgovora s onom udovicom koja ju je molila i klenjala da joj pomogne u obrazovanju njene kćerke.

Bila se upustila u diskusiju od kraja, uprkos instrukcijama koje je dobila. Rasprava se zapetljala. Nije mogla da veruje da se one jedino zanimaju za hleb, odeću i jelo. Uh, kako je njena misija teška!

Sala je zagrmlala od snažnog pljeska. Svi su bili okrenuti prema njoj. Uputila je svoj ispitivački pogled u dno sale. Kad ono, svi se vratovi istegli prema govornici dok snažni glasovi podržavaju govornika i kliču. Tašnu je stavila na kolena i priključila se aplauzu, mada nije shvatila zašto se njeni dlanovi

1. Posle revolucije 1952. ovaj gradić u Tunisu dobio je naziv Manzil-Burgiba.

Muhamed al-Arusi al-Matvi je pisac srednjeg pokolenja. Jedan je od najpoznatijih tuniskih pripovedača. Predsednik je Udruženja književnika Tunisa.

Sedeli smo pod vrelim suncem na nekim starim klupama naspram velikog trga. Trg je prljav i okružen je radnjama i magazama. Stari sokaci vode prema njemu s raznih strana. Ispijali smo čaj i slušali dosadnu i hripavu muziku. Muziku koja govori o cigareti i čaši, ali začudo – ne spominje ženu. Zbog jake vrućine životinje polegale pod nadstrešnice ili u blizini kakvih zidova. Gladni ljudi kraj svojih životinja gutaju tvrđi hleb s maslinkama. Pokraj nas, na klupama koje su se jedva držale, sede nekakvi Evropljani, prljavi, gledajući izgubljeno, prazno. Drugi neki Evropljani vedro prolaze trgom i slikaju nas, ali ne zaboravljaju i ljude koji jedu kraj životinja. S vremena na vreme iz uzanih ulica izlaze na veliki trg ljudi, žene i deca. Na trgu čas ima prilično naroda a čas nikog. Vrućina je nesnosna, ali deci ništa ne smeta. Ona se i dalje igraju. Potom opažamo gomilu dece koja se iz jedne uzane ulice kreću ustrojena prema drugoj gomili, koja se nalazi na trgu. Gomila ide sitnim i nesigurnim, zbuđenim korakom. Veoma pažljivo smo ih posmatrali jer je ona druga gomila delovala veoma odlučno i smelo. Zapažamo da su deci vezane ruke. Bili smo uvereni da je to nekakva igra koju upražnjavaju napuštena deca. Bila su i bosa. Neki su bili i bez pantalone i videli su im se i sitni udovi, ali se oni nisu stideli zbog toga. Gomila koja se primicala trgu poče da se stiska i sabija svoje redove, dok druga gomila i nije obraćala pažnju na nju. Uskoro smo videli sasvim jasno da svako dete ima na ruci konop, koji se produžava do ruke drugog, i tako redom. Deca povezana konopom nastavila su da idu sredinom trga, u jednom ne mnogo čvrstom poretku. Zapazismo da neki plaču i začudismo se. Shvatili smo da se stvar nije ticala toliko igre koliko nečeg važnijeg. Evropljani izvukoše kamere i počеше da slikaju голу decu. A oni vezani za jedan konop čiji se kraj vukao za njima, plaču li plaču. Zatim smo iznenada spazili nekakve ljude kako trče prema trgu. Ljudi su na glavama imali kape i bili su obučeni u jednoobrazna odela. Shvatismo da su to ljudi iz Magazina, pa pokušasmo da utvrdimo o čemu se to zapravo radi. Ljudi iz Magazina ne šaleći se navališe na onu decu koja su se igrala ne hajući nizašta, pod vrelim suncem. Potom vidismo celu scenu: ljudi iz Magazina vezuju drugim dugim konopom decu i divljački se smeju. Napokon su ih vezali.

Evropljani slikaju a ljudi iz Magazina odlaze, dok ispred njih koračaju deca iz obe družine i plaču. Sunce peče nesnosno, trg prljav a ljudi u gomilama, kao i njihove životinje, jedu hleb i maslinke, i niko se nizašta ne zanima, jer za njih je sasvim prirodno što ljudi iz Magazina vezuju te prljave dečake. I čovek kraj mene, ispijajući svoj čaj, upita:

- Zašto to čine? Da li je reč o igri?
- Da, odgovorih. Ali o naročitoj igri.
- Drugi čovek kraj mene dodade:
- Oni čiste grad, od tih prljavih mališana, ali zaboravljajući na starije ...
- Da, rekoh. Ali je reč o igri.
- I reče neko kraj mene:

Zategnut konop

Muhamed Zafzaf

– Nesumnjivo da su ljudi iz Magazina tvrda srca.

Odgovorih tom čoveku kraj sebe:

– Grubijani!

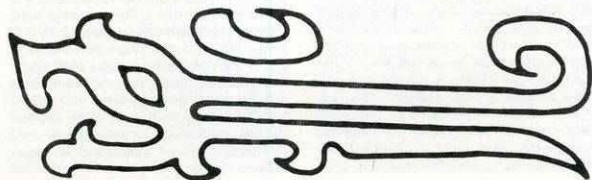
Ali se on podiže ispred mene i reče:

– Zar ružiš ljude iz Magazina? Ustani i podi sa mnom u stanicu!

Ustadoh zbuđen i ne platih svoje piće. S neizmernim poverenjem pokušao sam da idem ispred njega. U sred ljudi i životinja predosmo trg. Niko nije obraćao pažnju na mene. Ipak, nisam razmišljao o sebi, već sam išao ispred njega s poverenjem, s neizmernim poverenjem.

S arapskog preveo
Rade Božović

Muhamed Zafzaf je marokanski pripovedač i pisac književnih struja mlađeg narštaja. Javlja se na stranicama književnih glasila sedamdesetih godina i objavljuje svoje priče u mnogim arapskim zemljama. Zbirka priča *Dijalog u kasnim satima* označila je njegovu definitivnu afirmaciju.

Neka mi bude oprašteno zbog onog što mi se u glavi vrmalo i u srcu zbivalo. Pa ja nikad nisam umela da se pretvaram ili glumim. Međutim, nevolja koja me je snašla pre nekoliko meseci izvukla me je iz mog sveta i zatočeništva i dovela do toga da se danas više ne ustručavam da govorim ono što mislim. A zaista mi je bilo teško. Toliko teško da bi mi lekar, da me je tada video, svakako propisao deševni odmor u tišini. I to za celih godinu dana.

Tišina bi mi omogućila da valjano odmorim premorenu dušu i iznurena osećanja, i tako možda ne bih videla zburadost okoline. Jer zburadost jednako pogada i žene i muškarce i teško joj se ko može odupreti. Jedan od tih koji nije uspeo jeste i moj stari kolega, profesor Šadad, koga je pre nekoliko godina zadesila nevolja slična mojoj sadašnjoj. Bio je, kao i ja, upravnik jedne osnovne škole, pošto je proveo prilično godina u obrazovanju. Zato smo okušili, može se reći, iste nevolje. Nesrećna životna dob izvukla ga je iz njegovog vrta za koji je živeo i poklonio mu najlepše godine života, uveren da je zbog toga srećan. Posle odlaska iz škole izgledao je, zbog svoje obuće i odeće, brade i kose, kao kakav podvižnik. Ako se za njegovu kosu i moglo naći kakvo razumevanje, veoma je čudilo da je profesor Šadad nosio demode odelo, izguzvano i neopegano, iako je bio poznat po eleganciji i po tome da je pratio modu. Pitala sam se zar je moguce da se jedan život tako naprećac izmenj. Pa, poslednjih godina on je živeo u blagostanju i materijalnim mogućnostima koje bi bile dovoljne i za neku veću porodicu. Da je željan i da ima porodicu, još bi se i moglo naći razumevanje. Međutim, on je bio osoba koju je odista nosilo oduševljenje za posao i koja nije priznavala slobodu i čast bez odanosti svom pozivu do poslednjeg daha.

Neka mi bude oprašteno za ovo što rekoh. Morala sam ovo izreći zbog sebe. Naime, i pored toga što sam obećala da ću nastaviti službovanje s obzirom na svoje mesto direktora, mogla sam, pre dve godine, da iskoristim svoju bolest i časno se povučem. Ne bih sve ovo doživela. Međutim, ja sam držala do svoje reči i tešila se odlaganjem, dok me nije iznenadio žalosni kraj kada za rastanak primih protokolarno pismo, u kome mi se zahvaljuju na mom trudu u obrazovanju.

Rekoh već da me je zadesila ista sudbina kao i, mog stariog kolegu. Tešili smo jedno drugo, pošto su me duhoko kosnuli zburadost pogledi koji se upućuju onima što su ih godine i žalosna starost primorala da napuste svoj vrt. Ipak, pravila sam se da me sve to ne dotiče. Međutim, već pre ovog bila sam zaokupljena svojim stariim kolegom, i to ne zbog njegovog odlaska u penziju, već zato što je izbegavao da me pozdravi kada bismo se sreli. Valjda je razlog bio u tome što ga je moja mati, Bog joj pomogao, povredila od bivši ga kao mog prosca. On je to krio, ali sam morala saznati i odbolovati. Kad je to

Jača od godina

Vidad Sekakini

zapazio, počeo me je tešiti. Osetila sam prema njemu simpatije i sažaljenje, jer prvo je otišao iz službe, pa je potom izgubio majku koja je, u suštini, sprećavala svog jedinca da se oženi.

Nisam shvatala zbog čega nas je sve ovo zadesilo kada smo sve od sebe dali u službu za malu platu. A još smo verovali u ideale, naročito mojoj mati koja je službu pretpostavljala svojoj udaji. Valjda zato što ju je moja sestra Kadrija napustila pre nego je završila studije. Zato joj se nije dopadao niko ko bi me zaprosio, tako da mi je utekao voz koji je odnosio koleginiću za koleginicom u rajske vrtove snova. A moj rajski vrt bila je škola, u kojoj sam ostvarivala svoju ličnost ispunjavajući plemenitu misiju i pružajući štedro svoju ljubav vaspitavanju novih pokolenja. Osvestile me je godine koje su brzo promakle, da bi se uskoro i na me navaliła ista briga kao na moga kolegu Šadada. Ipak, ja se nisam povukla u sebe nego sam se oduprla zburadost drugih, koje sam pretekla svojim obrazovanjem i položajem. Među takvima su i moje koleginiće iz detinjstva i školovanja, koje u svojim ličnim kartama imaju lažne godine rođenja, jer nekad ne heće običaj da se odmah zabeleži u knjige datum rođenja, naročito ženske dece. Zato, kad biste pogledali Baduru, Suzanu ili Husejnu, Naziku ili Ferizu, mogli biste reći da sam nekima od njih mlada sestra. Nije lako podneti sopstvene godine!

To je zaista tragično i bolno: spuštavanje posele uspinjanja. Crte moga lika nisu odavale pravu dob moga života, ali su je otkrili oni koji drže papire za našu službu. Kad bih mogla samo da ih se dočepam i iscepam u komadiće! Sasvim je moguce da ima još ne-zadovoljnika kao ja i moj kolega, koji se povukao u sebe, a lepo je mogao da nastavi život po starom.

Zar služba ne liči na ispraznu ženu koja ljude privlači lepotom?! Ne znam otkud mi ta sličnost žene sa službom! Možda zato što je reć služba ženskog roda? Zar nije dovoljno tu to što muškarac prišiva ženskom rodu, nego još i ja treba da budem neprijatelj svo- me polu?! Ne, služba je kao čovek (laćitelj koji je zatvorio sopstvenu ženu u kući da bi ga služila dok je najlepša i najsnažnija. Da bi je, kada ostari, njen cvet uvene i svežina išćezne, zanemario i počeo da gleda, kao gladan vuk, one devojčice i lepotice koje sreće na putu ili u trgovini, klubovima i svećanos- tima.

Šta je to što vidim ispred sebe na stolu dok ispisujem ove stranice? Poziv na čaj... Možda poslednji poziv koji dobijam u vezi sa svojim službovanjem? Izgleda da oni koji me pozivaju još ne znaju da sam svoje završila! Ipak, otići ću da se sućelim sa zburadost- ću, godinama, službom koja je prestala. Verujem da posle svega neću krenuti stopama svog kolege penzionera, koji se od svega odvojio i udaljio. Toliko da su mu se i prijatelji zabrinuli. Pokušavali su i da razgovaraju sa njim, s objašnjenjem da se više i zburadi ne zanimaju za njega jer im više nije potreban.

Ostaću stamena izgleda, nepokolebljiva, okrenuta sva životu i društvu, i prikrivaću svoj bes zbog zburadnih pogleda. Moje zapisivanje u svesku olakšavalo mi je dušu. A pošto sam pročitala šta je sve zapisalo pero o mojim iskrenim osećanjima, odlučila sam da to ostane skriveno među listovima. Uzela sam svesku i iscepala je. Odmah mi je laknulo. Misao mi se smirila.

Žena koja me prati i koja se pojavljuje na stranicama u stvari je moja vidljiva i nevidljiva stvarnost. Ona sama ne želi da me vidi usamljenu već pouzdanu u sebe, blisku životu. I to kad god pogleda u moje našim- kano lice, u moje svetlućave oči i u sjaj, čije se zato blista na mom licu kao zrelo žito, ona želi da me vidi pouzdanu u sebe, blisku životu. Koliko mi ta žena zavani na talasast- o smejod kosih! A moj tavišni struk kao da ne pripada osobi koja je prešla četrdeset godina. Pa zašto onda da prelēm s ljudima i prepustim se podvižničkom životu? Moja ličnost i moja ambicija podstiču me na to da obnovim svoj život, jer dob se ne računa brojkama već sposobnošću čoveka da učestvuje u životu. Stoga odmah treba da zatra- žim dozvolu za podizanje opitnih jaslja. Uložiću u njih sve svoje obrazovanje, iskustvo i znanje. Pa ako uspeem u tome, ponovo će mi ime zabliztati u kvartu u kome živim i u društvu koje poznaje moju upornost i moje sposobnosti. Možda će i zavideći, a ja se neću na to obazirati, već ću sve odlučno i s preciz- nom odbaciti, osim svog dragog kolegu, ako mi dode kao prosac. Neću odbaciti njegovu ljubav, niti njegovu pažnju. Posećuje me sa svojim ujakom i žali se na usamlje- nost. Da je izgubljen posle smrti svoje majke i penzionisanja. Prića o tome da želi da pro- nade bilo kakav posao kojim bi ispunio svoje vreme i prestao da razmišlja o sebi i svojim brigama.

Prilikom njegove poslednje posete s mo- jim ujakom, uspeła sam da ga ubedim u va- žnost svojih planova u vezi sa oglednim jasljkama, koje bi trebalo da budu konkuren- cija novim jasljkama. Na njegovom licu ukazalo se zadovoljstvo. Nije skidao pogled s mene i činilo se da ga sve to vrlo zanima. Potom je s pažnje prešao na izjavu da bi i on vrlo rado učestvovao u tome. Ućtao je. Ućtao je i moj ujak. Nisam mogla da mu odmah odgovorim zbog stanja u koje je bio zapao, pošto mu samo mudrošću mogu pomoći, ako se pokaže da se ista može kod nje- ga promeniti.

ostavila nikakav utisak. Kašalj mi ispuni sokak. Zadihan, produžio sam ulicom. Čujem ponovo pojanje očaja, osećam kako mi se uvlači u kosti i kako lipi kao krv. Galama dece meša se sa bukom automobila.

– Još pola časa do početka predstave.

Reče neko, a ja se zamislih.

– Da li da udem?

– Ne... dovoljno je da pogledam.

– Da li tu ima čega što zaslužuje gledanje?

– Tek tako. Treba da ubijem vreme.

Osmatram mnoga lica: skitnička, bleđa, našminkana, nežna i očajna. Pozeleah da imam ženu. Lepa pomisao. Nije li tako? Ali se osetih ništavan kad shvatih da su lica koja me susreću takođe ništavna. Ništa me više ne može uznemiriti od upornog pogleda ovih lica ili, pak, od očiju skrivenih iza prozorskih okana. Da li sam mogao da bilo šta sledim u ovoj apsolutnoj praznini? Kraj mene je stajao nekakav elegantan mladić. Posmatrao je slike. Klekao sam na zemlju kao svaki sirotan koji je izgubio svoj ponos... Osloino... Mladić se iznenada i s gnusanjem okrenuo i počeo da mi pilji u lice, kao da je želeo da me proguta. Preplašen, počeo je da opipava svoje džepove, da se okreće levo i desno. Njegov drzak pogled počeo je da klizi po meni tako da mi se činilo kao da mi se igla zabada u meso. No, odvlači ga jedan njegov prijatelj u ugao ulaza. Pozeleah da mu pljunem u lice i kažem: Budalo! Kada bih bio lopov, zabio bih ti prste u oči. Medutim, osećao sam nemoć, srce mi je burno tuklo. Osetio sam vrtoglavicu i pričinilo mi se da šamaram tu budalu i da sam ga sveg ispljuvao. Prošlo je deset minuta. Autobus me odneo kao kladu. Sidoh... Dvadeset je časova. Dom je, otvoren kao rajle mračnog tunela. Studenti... Ista lica... Ista sedišta... Da učim? Šta? Da li mogu? Jedva sam vukao svoje slabašno telo. Bleđa svetlost. Studenti zevaju kao mačke pred ekranom. Uхватih sebe kako sam im se priključio. Možda u pesmi koja govori o tome šta treba predati zaboravu. Nisam čuo ništa, ali nisam spavao. Mesto mi nije izgledalo čudno uprkos neke bajovne atmosfere. Iznenada čuh Kamila kako me doziva. Digao sam se sa svog mesta i, osmehnut, rukovao se s njim. Nekako sam mu se obradovao. Osetio sam da sam nabasao na nešto što sam jutros izgubio. Pomislih: Smejaćemo se, torokati i brbljati. Zar ne? Kamil je, međutim, stajao preda mnom sleden i odsutan. Oči su mu crvene. Lice smrknuto, ruka opružena prema mojoj. I pre nego što sam uspeo da otvorim usta, on progovori bez uvoda:

– Moraš da preživiš!

Ne izustih ni reči. Bio sam prikovan za mesto. Ostasmo tako čuteći, kao da se nečeg prisećamo. Osećao sam da se pretvaram u spomenik od jalovog porcelana... Lik oca mi postade veći, ali je i dalje izgledao nejasan. Ostao sam tako da stojim, ali me moj drug pritisku da sednem rekavši neraspoloženim tonom:

– Smrt je najobičniji ponor.

Klimnuh glavom, mada se nisam ni okretno njemu. Ali sam čuo kako je uzdahnuo kao da duboko uvlači vazduh. Ponovo mi je

pružio ruku:

– Uzmi cigaretu!

Prošlo je i pet minuta, a ja sam za sve to vreme pokušavao da se preko kakve misli probijem kroz zidove. Makar i načas. Medutim, on me preteče:

– Pristustvovalo sam sahrani i Fatih! Prošla su dva dana... Mislio sam da ćeš doći. Pitali su me za tebe. Poslali su ti telegram. Zar ga nisi dobio?

– Ne...

– Kada krećeš?

– Krećem? Kuda, u pakao?

Drug začuta. Nudeći mi drugu cigaretu, ogłosi se:

– Treba da odeš. Zabrinuti su, teško im je... Imaj milosti. Ljudi ti to neće oprostiti. Slažeš li se sa mnom? Otputuj koliko još večeras.

Ništa ne odgovorih, ali sam se uplašio. Osećao sam da se kidam, da još snažnije gorim. Ali u nekakvoj ledenoj, tamnoj dubini. Učinilo mi se da vidim sebe kako klečim pred nogama nekakvog ifrita,² koji mi govori da vetar smrti ovuda prolazi!

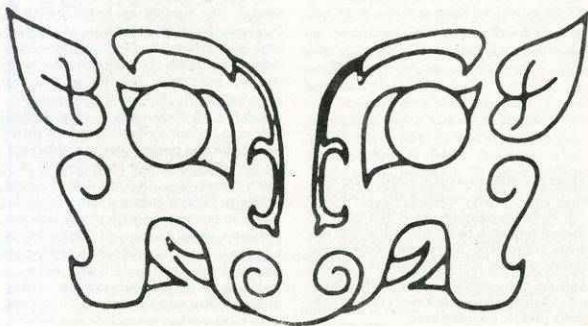
S arapskog preveo

Rade Božović

Musa Kridi spada među najpoznatije pisce Iraka i pripada tzv. srednjoj generaciji. V-10 prisutan u književnom životu i izdavaštvu. Objavljivao često u Bejrutu i najpoznatijem časopisu 'al-Adab'. Izraz mu je pomalo hermetičan.

¹ Prva sura Kurana, koja se oči za duše umrlih.

² Mitsko biće još iz arabljskih, preislamskih verovanja.

Progon

Surendra Prakaš

Jednom mi je o tome pričao jedan lijepo odijevan prijatelj, ali ja tome nisam pridao baš neku važnost. Pomislio sam: često događa da, kada se čovjek seli iz jednog grada u drugi, s tolikim pretjerivanjem priča o svome gradu da to začara jednostavne ljude do te mjere da poraste gužva u vlakovima.

No onoga dana kada mi je to isto ispričala moja supruga, (a to ovisi i o trenutku, udarac ima puni učinak ako je željezo vruće), bio sam prisiljen da ozbiljnije razmislim, o svemu... Istina je da sam do tog trenutka bio potpuno slomljen.

Prije nekoliko dana gledao sam engleski film u kojemu je neka čudna vodena životinja izvodila igre u jezeru. Ljudi su bacali novčiće u vodu, životinja je uranjala i s dna jezera iznosila novčiće u ustima i stavljala ga na dlan svoga gospodara. Ljudi su aplaudirali od veselja i... opet bacali novčiće...

Mislio sam: ako životinja može, zašto to ne bih mogao i ja (mada je to bilo u nekoj drugoj zemlji); to bi zabavljalo ljude i ja bih dobio zaposlenje.

Zatim pomislih: kada bi ljudi saznali da radim ono što u drugoj zemlji radi životinja, svi bi me ismijavali. Ali, kako bi to saznali? Na kraju, koliko ljudi gleda engleske filmove? Ovdajšnja publika će to ipak shvatiti kao moju originalnu ideju.

Da, željezo je bilo vruće (to jest, bio sam sebe priprepio za posao što ga je u drugoj zemlji obavljala životinja) kada, eto, žena udari tom oćaravajućom pričom...

Bilo je to usred pola noći, cijeli je grad već utonuo u mrak a uz ceste električni su stupovi tiho stajali noseći na glavama pokretne svjetiljke. Moji su koraci odjekivali daleko. Svako malo mi se činilo da je to zvuk ne dva već četiri koraka. Okretao sam se ne bih li vidio tko me to sljedilo. Ali nije bilo nikoga ni u daljini. Ja bih se malo prepao i opet pokušao hodati ravno. Jer, bio sam pijan do daske.

Na uglu svoje uličice trudio sam se sabrati da me moji teturajući koraci ne bi odali pred nekim susjedom.

Odjednom osjetih kako netko stoji u blizini. I zuri u mene. Okrenuh se, ali ne vidijeh nikoga osim da je s grane drveta poletjela, uz krik, neka ptica, i nestala u mraku. Pomislio sam da je to bila samo zabuda i ništa više. Ta tko bi bilo takav da toliko trati vrijeme sljedeći mene bezveznjaka... Ali, pomisla da me netko pripisati prati nije mi izlazila iz glave.

Nastavio sam prema kući vrlo odmjerenim koracima. Tik uz kuću stoji općinski električni stup. Njegovo svjetlo osvjetljava moju kuću. To je vrlo dobro, ali to ne da spavati moji ženi. Par puta je ona kamenom razbila sijalicu, ali vjerni bi općinski službenici svaki put stavili novu sijalicu. Moja ih je žena nemoćno promatrala i smirila se uz hladan uzdah.

U svjetlu električne sijalice pogledao sam kuću, na vratima je sjedila moja žena s troje djece i čekala me. S terase kuće preko puta susjeda je razgovarala s njom. Moja žena je mi vrlo pažljivo slušala. »To što su jučer mogja mužja mrtva pijana dovezli kući taksi-

jem, to je bilo djelo dušmanina; oni su ga silom napili,« govorila je susjeda.

»Pravo kažete, sestro! – odgovori moja žena – »ti dušmanini, bezveznjaci koga ne uzimaju na žeb!«

Najednom se sjetih da me netko sljedilo. Preplašen se okrenuh, ali ne bje nikoga. Samo se čuo bat mojih koraka. Još jednom sam se potrudio da hodam ravno.

Opazivši me susjeda se digla i otišla u kuću. Drijemajuća djeca podiгоше glave i baciше pogled na me. Dignu se i moja žena. Kada sam došao sasvim blizu, kćerke su se ovile oko mojih nogu, samo je sin ostao stajati malo dalje i promatrao me je. Čim se moj pogled susreo s njegovim, ja sam se zatrešao od straha i momentalno se otrezno. Žena je govorila kako su dušmanini uzeli na zub gospodina Baikuntha Prasada, jučer su ga silom napili.

Moj sin je tiho ušao u kuću. Ništa mi nije rekao, ali učinilo mi se da je već toliko odrastao da mu ne mogu tako gledati u oči. Razlog je bio neuređan život. Kroz dvorište sam polagano koračao prema sobi kada se vani začuše nečiji koraci. Oslobodivši se kćerki otrčao sam do vrata i nagnuo se prema vani.

U svjetlu općinske sijalice opazio sam sjekdu na maloj udaljenosti od naše kuće. Kada sam pažljivo pogledao, bio je to čovjek visok, sa šušom na glavi, čiji je prednji oboj bol svinut do čela. Imao je na sebi dugi kaput, boju nisam mogao razabrati. Crne hlače, crne cipele, pete su udarale u zemlju i proizvodile zvuk. Izgledao je poput detektiva iz engleskih filmova. »Gospode! Zašto su ti engleski filmovi do te mjere ušli u naš život? – izgovorih a zatim ga preplašeno upitah: »Tko ste vi?«

Čovjek se zaustavi, okrene se i pogleda. Od straha samo što nisam vrisnuo. Kakve je bijele rukavice imao taj čovjek, isto toliko bijeli zavoj: to je pokrivač njegovile. Odmah sam se sjetio: to je »nevidljivi čovjek« H.G. Wellsa, taj se film ovih dana prikazuje na televiziji u epizodama.

»Oh, Gospode!... Opet taj engleski film? – začu se u mojoj glavi. I prije nego sam od straha zatvorio vrata, on je otrčao i nestao iza zavoja. U mraku su odjeknuli zvuci njegovih koraka i onda se u daljini stičali. Završih vrata i vratih se unutra.

»Tko je to bio? – upita me sin stojeći ispred mene.

»Hm... ne znam! – odgovorio sam, krišom gledajući u njegovu lice i nastavio sam prema sobi. U svjetlu općinske sijalice sinočnjevo se lice jasno vidjelo, njegov je pogled prodirao u mene.

Ležeći na krevetu puštao sam iz usta dim cigarete. Djeca su već spavala. Žena je zavr-

šila kućne poslove i, brišući ruke ručnikom, ušla je u sobu i sjela na moj krevet. Pružih ruku i položi ih na njeno bedro. Ona me pogleda u lice i kao zabrinuta reče: »Kakav je to strah u vašim očima?«

»Strah... ne!« – odgovorio sam i okrenuo lice na drugu stranu. Zgnječio sam opušak u pepeljuru.

»Da ugasi svjetlo?«

»Svjetlo?... Ne, ne... da, da, ugasi! – rekao sam nekako odsutno i osjetio u grlu udarce mucanja.

Ona ugasi svjetlo...

Naravno, porasla je gužva u vlakovima. Samo jedan udarac. (Ona me je obavijestila da je priča mojeg prijatelja već bila na svim ustima i da su svi počeli u nju vjerovati.)

Naravno, porasla je gužva u vlakovima. Bilo je vrlo riskantno u ovom gradu pronaći tog lijepo odijevanog prijatelja kada su ljudi često bili lijepo odijevani. I izgledali su međusobno slični. Da, razlika bi se osjetila samo kad bi se doznalo da to nije prijatelj već samo lijepo odijevan.

Ni nakon godine dana nisam imao uspjeha na ovom poslu. Samo sam doznao da je on već odavno mrtav. Njegova smrt i nije bila ništa čudnovata. Ta ljudi umiru. (To je druga priča da to samo mi znamo kako podnosimo bol kada nam netko drag umre.) Čudnovata je pak bila okolnost u kojoj je on dao svoj život. To se dakako čini neverojatno, ali u podrobnostima je bila slična onoj priči što ju je on jednom bio ispričao meni, zatim ju je potvrdila moja žena a u kojoj se radilo o nekoj ženi.

Uprkos tome što je lik te žene bio poznat, nije bilo ni malo jednostavno pronaći je u tako velikom gradu. Olakšavajuća okolnost je bila samo to što su svi rekli da kada ona prolazi uvijek ju prati gomila ljudi i to tako da ne bi mogli jedno u drugo posumnjati da prate tu ženu...

Hodajući bazarom koliko puta mi se učinilo da mnogi ljudi idu u istome smjeru i da međusobno izbjegavaju poglede. Tada bih se i ja pridružio njima. Hodaoh bih tako kilometrima da bi napokon kako su se ljudi raspiljili kroz uličice i puteljke i da sam ostao sâm i da ispred mene ne ide takva žena. (Čiji je lik pohranjen u mojoj glavi i koju su ljudi sljedili, tako sam mislio.)

U takvoj prilici kada bih ostao sâm i do daleka ne bilo nikoga, najednom bih čuo top koraka iza sebe. I kada bih se preplašeno okrenuo, taj se osjetio moje prisustvo i otrčao bi.

Stvar je bila jasna. Ja sam ga vidio na TV ekranu kako trči, bježi, vozi auto i tuče se s kriminalcima. Isto tako i on je sigurno prepoznao mene među gledateljima. Vidio sam na njegovom licu, koje je bilo pokriveno zavojem, dvije rupe namjesto očiju.

On me je prepoznao kroz te rupe i iziđavši iz TV ekrana počeo me proganjati. Ali... ali to se nije dogodilo u ovome gradu. Zašto baš mene proganja? I to iz onoga grada do ova-ga?

Nije mi to ulazilo u glavu. Njegove trčeće noge zajedno sa crnim cipelama zapele su mi u glavi. Zvuci njegovih koraka su mi od-

jekivali u čitavome tijelu i dvije sjajne oči su zurile u me, to su vjerojatno bile oči mogea sina.

Bio sam izbezumljen. Čovjek koga sam tražio bio je nevidljiva ličnost, a progono me je također nevidljivi čovjek. Cilj za koji sam ga ja progonio, bio mi je poznat, ali zašto je on mene progonio to mi nije bilo poznato.

Konačno je jednoga dana došao i taj čas... i istina nitko ne zna kada će doći koji čas.

Već sam nekoliko dana tamarao po ulicama, bazarima. Jedne večeri sam umoran bacio se na pijesak uz morskou obalu. Sve je u tijelu boljelo. Mekani pijesak mi je baš bio udoban. Nalet laganoa hladnog vjetroa i ja zaspaoh...

Velika galama. Ugladiah kako mnogi ljudi nose na svoje glave male kipove bogova i idu prema moru. Uz recitacijo mantara oni su bacili te kipove u more i uz buku, spuštenu glava, krenuli svojim kućama.

Počeo je padati mrak. Oni koji su prinijeli kipove moru, već su se bili vratili kućama. Na obali nije ostao drugi zvuk osim glasoređa valova.

Ležeci sam promatrao cijeli prizor: vidio sam onu živu gužvu, slušao sam kroz maglu mantra a sada sam osjećao i tišinu razrastru u mraku. Valovi su koraćali naprijed da bi se naposljetku raspršili po obali. Bio sam izgubljen negdje daleko u stjesciju pućine i tame kada najednom odjeknu u ušima zvuk koraka. Zaplašio sam se.

»Sigurno je to nevidljivi čovjek, pomislih i okrenuh pogled u drugom smjeru. Nije bilo nikoga.

Opet sam zurio u morskou prostranstvo. Zaćuo se lagani zvuk: »sap – sap. Zatim se na vidiku pojavila svjetla toćka koja se kretala u mojem smjeru.

Bila je to žena srednjih godina. Lice je bilo još uvijek puno sjaja. Od glave do pete bila je okićena dragim kamenjem. Odjećaa joj je bila kakvu nose boćice iz boćanskih prića. Kada je prolazila kraj mene pokušao sam je pažljivo pogledati, ali je sjaj skoro zaslijepio moje oći. Sinulo mi je je to je bila toćno ta žena o kojoj mi je govorio pokojni lijepo odijeveni prijatelj a što je moaa supruaa potvrdila.

Znaći otpočela je talismanska prića? Podigao sam se i krenuo za njom. Na isti naćin kakoo što je mene progonio nevidljivi čovjek H.C. Wellsa.

S obale je ona prešla na ulicu i nastavila. Kakav kraljevski hod. Vrat ukotćen, pogled ravan kao da je bio okrenut budućnosti. Hodala je vrlo bezbrižno. Odjednom mi se ućini da su svi oni koji nestajali po ulićicama i pućeljcima kao i svi oni koji su prinijeli svoje bogove moru pojavili se odnekud i bogzna kako i počeli slijediti tu ženu. I svi su se oni trudili da to nitko drugi ne sazna.

Ćudno. Prića koja mi je bila isprićana prije nekoliko godina, tu se pred mojim oćima ponavljala u svim pojedinostima. Sve se odvijalo toćno onako kako mi je bilo isprićovijedano. Ćak mi se prikazala i ona tvrdava na obali, o ćijoj arhitekturi sam već znao. I

boaa njezinih zidina je bila prema mijeni vremena onakva kakva mi je bila opisana.

Gomila je rasla. Ona je i dalje hodala bez okretanja. Zatim se iznenada zaustavila pred zidinom. U zidini nije bilo vrata. No ugledavši ženu zidina je duboko udahnila i njezina se njedra otvorila poput špijle i žena je nestala u njima.

Nastao je metež. U buci su se ćuli i zvuci onih mantara što su ih bili recitali ljudi za vrijeme prinášanja kipova moru. Vladao je posvuda gusti mrak.

Pokazalo se na zidini nešto terasasto. Kupola je bila u mraku. Potom se pojavila lagano svjetlo u kupoli. I buka je potpuno prestala.

Ispod kupola se pojavio nešto kao lik žene. S prva je svjetlo ćinio krug iza nje, kasnije je ono obuzelo nju svu. Isto tako kako zasija po noći moaa kuća u svjetlu općinske sijalice.

Bila je to možda najljepša žena na svijetu. Nisam dotada vidio tako sjajnu ljepotu. Svjetlo kao da je izviralo iz nje i širilo se do daleka unaokolo. I u tom svjetlu vidjela se beskrajna gomila ljudskih sjenkii.

Najednom žena stane skidati sa sebe nakit. Zatim ih nekoliko baci svom snagom prema gomili. Komadi nakिता su poletjeli poput zrake svjetla. Ljudi su se bacili na njih. Stvorii se prizor sudnjega dana. Ljudi su se isprepleli, digla se huka i buka. Žena polako siđe sa terase i nestaa u mraku.

I sine mi nešto. Oćrćim kao bez glave i doćdem na stražnju stranu tvrđave. Vidim da na kramenitoj zidini ima puno malih usjeklina. Prijanjavući rukama i nogama za njih popeo sam se gore i našao se na široj stazi. Bez razmišljanja počeo sam trćati po njoj i doćdao do stepenice prema dolje. Sišao sam po njima i kroz hodnik stigao u veliku dvoranu.

Dvorana je bila namještena stoljećima starim pokućstvom. Vrlo lijepo i raskošno ukrašena. Bila je prazna. Nigdje nije bilo žene. Da, njezina odjećaa, kao iz boćanskih prića, visjela je uz zid. Daleko na toaletnom stolu lećao je njezin ostali nakit i sjao je u svjetlu lusteraa.

»Kamo li je nestala?, – pitao sam se. – »Kamo li je oćišla bez odjećee i nakिता?»

Ugledao sam otvorena vrata u zidu, odakle je ulazio lagani dim. Kada sam doćdao blizu, vidio sam da je to bilo veliko kupalište puno pare.

»Sigurno je žena unutra, – pomislih. U kupalištu naga najljepša žena na svijetu. . . Željezo će biti vruće, bit će dovoljan samo jedan udarac... prošli su me žmarci po tijelu. Kao lud sam je počeo tražitii.

Isteklo je dosta vremena. Kupalište je bilo poput labirinta a svudje je bilo popunjeno parom. Napokon sam oćtkrio ženu. I krenuo sam k njoj. Bila je naga kao od majke rođena i kupala se u pari. No kada sam stigao sasvim blizu, ostao sam zapanjen. Tu nije bilo žene, bila je to njezina slika na zidu. Slika potpuno nage žene.

Sve mi se razbistriilo. Moj lijepo odijeven prijatelj je stradao pri skakanju sa zidine ovdje tvrđave.

Jasno je bilo da je pao kao žrtva magije ove slike. Bit će da nije shvatio zagonetku

postanka žene od slike i obratno. Sigurno je zaprepašten istrćao i poginuo skoćivši s iste zidine preko koje je i dospio do kupališta.

Izišavši iz kupališta doćao sam u dvoranu. Skinuo sam skupocjeno odjećuu i spakovao u njoj sav nakit sa stola i krenuo prema mraku.

Vidio sam mnogo lećeva uz zidima. Vidio sam i to kako je tvrđava bila žalosna zbog njihovii smrtii. Nastavio sam polako naprijed.

Otvorio sam svežanj odjećee i bacio pogled na nakit. Imao sam toga dosta za sigurnost do kraja života. Pomislio sam: više se neću kramiti pred oćtrim pogledom sina. Moje kćerke neće se u mraku ovijati oko mojih nogu, niti će me dušmanini moje žene više ikada silom napijati...

Ođjednom u blizini odjeknuo zvuk koraka. Bez straha je okrenuh i pogledah. Na maloj udaljenosti stajao je nevidljivi čovjek H.C. Wellsa i zurio u me.

Ostao sam zapanjen saznanjem da on nije pobjegao mađa je primjetio da sam ga opazio. Opet sam svezao svežanj i polagano krenuo k njemu. Bliže, još bliže, toliko bliže da je nestao svaki pojam udaljenosti između mene i njega.

Stavio sam lijevu ruku na njegovo rame. Ostao je nepomićan. Pogledao sam mu lice, bilo je pokriveno zavojem, s njega su me netremice gledala dva oka. Skinuo sam mu šešir i bacio, zatim rukavice, njegov dugaćak kaput, ćak sam mu išćupao s tijela svu odjećuu. Cijelo tijelo je bilo u zavojuu. Na bijelom zavojuu su bili tragovi krvi. I zavoj sam mu skinuo.

I nije bilo tamo ništa osim zavoja na kojemu je bilo krvi. Zbunjeno sam gledao odjećuu i zavoj; njega nigdje traga. Stajao sam izbezumljen.

Najednom osjetih kako dvije ruke, koje nisu bile vidljive, krenule su k meni i počele s mene skidati odjećuu.

Jedna hrpa odjećee proganjala je drugu i to tako da nitko nije ni osjetio.

Zatim je s mora doćao snažan talas vode i udarivši se u zidinu tvrđave odnio sa sobom sve lećeve koji su tamo lećali.

S urdskoga prevoa
Sheoraj Singh Jain

Surendra Prakaš pripada generacijo urdskih proznih pisaca koji su se prvi put javili šezdesetih godina. U njegovim novelama, kao i kod drugih autora njegove generacije, oćiti su napori za oslobađanje od progresivistićkog konzervativizma. Bolni osjećaj zbog izgubljenih ideala, spoznaja o dezintegracijo koja vlada danas, novi eksperimenti, antifabula, antinovele, to su neke od osobitosti njegove proze.

Zemlja se ipak okreće

Višnu Prabhakar

„Tko se dogovara? Nina i Kamal? Da nisu nešto ukrali? Da li je ključ od ormara na mjestu? Večeras sam tamo stavio pet stotina rupija. Zašto ne odgovaraš? Je li, Nina, gdje je novac? I tako govoreći, tetak također dođe tamo gdje se dvoje djece stislo jedno uz drugo i ležalo preplašeno, zatvorenih očiju, poput golubova.

Tetka naglo reče: „Tko zna što bi još ukrali da se nisam probudila.“ Zatim zgrabi Ninu i reče: „Hajde u svoj krevet.“ Da niste više spavali zajedno! Otac bezbrižno sjedi u zatvoru a ovu je nevolju svalio na mene. Da ih nisam uzela, svijet bi me popljavao, jer radilo se o sestričnoj djeci... Živiš u istom gradu, a nisi imala obzira prema njima. Ali svijet ne misli imamo li mi rudnik zlata u kući? ... Zar to ne košta? ... Kako je školovanje postalo skupo, a djeca pojedu više nego odrasli.“

Novac nije bio ukrađen i to je tetka smirilo. Sjedeći na krevet reče: „Ja ti kažem ...“

„Sada šuti. Neka mi je bila sestričina, ipak su to sestrina djeca.“

„Da, jesu sestrina djeca, baš zato se gospodin šogor namjerio na mito – a kakvog li mita, tek dvadeset rupija. Ni ti nije znao primiti. Odmah je uhvaćen. Ja sam samo ove noći donio pet stotina. A neka mi netko dokaže.“

„Da je bilo toliko pametan, zar bi do sada ostao trećerazredni činovnik?“

„A da stvar bude još smešnija, kada sam mu rekao neka nade trista-četiristo rupija, tada ih sredio da ga puste, gospodin je postao istinoljublivi – on neće dati mito. Ako neće dati, zašto je onda primio? Ako primiš, moraš i dati.“

Tetka se odjednom smiri i tiho reče: „Hajde sad, šuti, noć je. Čuje se na daleko ...“

A kada su nakon dugog šaputanja oni ponovno zaspali, djeca su još uvijek bila budna. San se u njihovim očima pretvarao u suze koje su tekle niz obraze. Na tim mutnim ekranima izredale su se mnoge slike. Jedna je slika bila tetkina, koja ih je zaplakane dovela kući i iskazala im neizmjernu ljubav. Ta ih je ljubav bila duboko dirnula. No kako je vrijeme prolazilo, ljubav je zamjenjivala samilost. Samilost je majka taštine i diskriminacije. Ona ih je dovela u položaj koji je gori od položaja životinje ...

Druga je slika bila tetkova, koji je svaki treći-četvrti dan dolazio sa mnoštvom novčanica i koji je govorio: „Ako je primio mito, zašto ga nije i dao? Kada bi dao trista, otvorio bi mu se put da dobije i petsto ...“

Slijedeća slika bila je očeva. Slika oca koji je volio, koji je primio mito, koji već dva mjeseca sjedi u zatvoru, a ostalo mu je još sedam ...

Odjednom Nina pokri lice rukama da priguši jecanje. Od jada je počela govoriti u sebi: „Oče, ne može se više podnijeti. Tetak tuda tvoga Kamala. Oče, dođi! Nećemo više ići u onu školu. Nama ne treba nova odjeća. Oče, ako si primio mito, zašto ga i ne daješ ... zašto ... zašto ... zašto ...“

I dok je tako razmišljala, očev lik je narastao u tami njenih zatvorenih očiju ... lik čovjeka srednjih godina, u čijim je očima bila ljubav, u glasu mekoća, čija su djeca išla u novu školu, gdje ih nitko nije grdio, gdje su oni dobivali doručak, gdje su rezali slike, pravili igračke ...

A kod kuće je otac njima kuhao jelo, donosio dobre knjige, donosio voće. Otac koji se nije po drugi put oženio nakon smrti njihove majke.

Nina je to sve čula od susjeda. Svi su oni jako hvalili njezinog oca. Svi su oni čuli na svoje uši kako otac govori da je grijeh primiti mito. Ali zašto je onda primio mito ... zašto?

Susjeda je govorila: „Imao je velike troškove, a prihodi mali. Želio je pružiti djeci dobro obrazovanje, a znate, dobro obrazovanje je vrlo skupo ...“

Skupo, primio je mito zato što je bilo skupo? Što je to, biti skupo ... kako će se sada otac izvući? Tetak je govorio: „Kada bi podmitili suca, on bi ga oslobodio.“ Neki je sudac oslobodio razbojnika kad mu je ovaj dao tri tisuće rupija. Oslobodio je sudac i čovjeka koji je ubio ženu. Uzeo je pet tisuća ... Koliko je to pet tisuća? Sto ... tisuću ... sto tisuća, koliko li je to ...

Tetak je govorio: „Ima i drugih vrsta mita. Neki je profesor studentici dao 'odličan' jer je bila vrlo lijepa ...“

Nina pogleda u nebo. Sjale su zvijezde i staza se Mliječnog puta prostirala objasnjena čistom bijelinom. Pomisli, koliko li je ovo lijepo! Zar i tu ima mita?

Sada više nije jecala. Vrlo ozbiljno je razmišljala o riječima koje je čula. Ništa nije shvaćala ... zar je mito biti lijep? Tetak je govorio da pošalje ljepu djevojku čelavom upravitelju pa će ti učiniti sve što hoćeš ... Lijepa djevojka i novac, novac i lijepa djevojka – zašto suci i upravitelji sve učine kada to prime? Zašto ... i što oni čine od lijepo djevojke? Možda joj daju da napravi neki posao. Ali svi rade ... Zašto onda baš lijepa djevojka ...? I njezin tetak donosi mnogo novaca, ali nikad djevojku.

Ona nije ništa shvatila. Ali u tom zbunjenoj razmišljanju noć je prošla neopaženo. Odjednom je tetkin zvuk prekinuo njezin polusan. Kada je otvorila oči, vidjela je kako tetka je pete: „Nina! Nina! Zar nećeš ustati? Već je već sati.“

Pet ... Pa maločas je stražar najavio tri sata, a na nebu je blistao Mliječni put kojim se ide u raj!

Tetka ponovno viknu: „Zar ne čuješ, Nina? Od kada te zovem! Oboje spavaju kao klade. Hajde požuri! Počisti kuhinju dok ja do-

Nina još nije napunila ni deset godina a bila je već dosta zrela. Kao što se često događa s djevojkama bez majke, zrelost u njenoj slučaju nije poštovala granice životne dobi. Stoga je, kada je čula da jeca njen mladi brat koji je spavao u blizini, tiho, ustala. Načas pogleda zastrašenim pogledom oko sebe, zatim sjedne do njega. Već je prošlo pola noći i mjesec je odavno zašao. Blistavo oprana odjeća tetkove obitelji sjala se u mraku poput ognjenih iskrica na mrakom obavijenoj spaljivalištu. Upravo je taj sjaj probudio bol u malenom Nininom srcu. Nekako suzdržavši suze ona je tiho zvala: „Kamal, o Kamal.“

Kamal je ušao u osmu godinu života. Njegov krevetčić pokrivač je poderani čitlim. Na njemu je ležao on, smotan kao perec, lica pokrivena rukama. Njegov se želudac povremeno grčio i čuli su se jecaji. Na sestrin poziv nije odgovarao. Nina je također bila zaplašena, nije mogla sakupiti hrabrost da ga ponovo zove. Tiho ga je milovala i promatrala. Nakon nekoliko trenutaka uspravila ga je i uzela njegovo lice u svoje ruke. Oči joj se ispune suzama i one su padale na Kamalovo lice.

Kamal se uznemiri i ne otvarajući oči reče: „Seko!“

Nina se trgne: „Zar nisi spavao?“
„Ne mogu zaspati ... seko, kada će doći tata? Seko, hajdemo k njemu. Tata ...! Da, seko! idemo k tati. Danas me je tetka tukla. Seko, čašu je razbio Pradip, a tukla je mene ... seko, hajdemo odavde.“

Nina osjeti da će Kamal svaki čas zaplakati. Ona se duboko uznemirila, prislonila svoje lice uz njegovo, obim rukama privinula ga k sebi i, diječe-majka, legla uz njega. Ništa nije govorila. U tišini ga je stala snažno milovati, a on je i dalje jecao i govorio: „Seko, danas mi je tetka dala stari kruh, a svu halvu je dala Pradipu i Randanu, meni samo zagorjeli ostatak. Kada sam poslije podne ušao u njezinu sobu, isterala me je. Seko, zašto ja ne smijem ići tamo? Seko, zašto se ti ne vraćaš brzo iz škole ... zašto su tatu zatvorili, tko ga tamo hrani, zašto i mi ne živimo tamo? Pradip kaže da je naš tata lopov ...“

Tada odjednom, zavaravajući sebe, Nina progovori: „Pradip je lažljivac.“ I rekavši to prepadne se vlastitog glasa. Snažno zagri Kamala. Kamalu se učini kako sestra jako drhti, drhti i drhti. Zar je dobila drhtavicu? Uznemireno upita: „Seko, seko, što ti je? Zar imaš groznicu?“

„Tiho, tiho! Tetka dolazi.“
Zaista se netko brzim koracima približio njima i otrsotio zapitao: „Što je, Nina? Što je, Kamal? ... Aha, netko se nalazi s bratom. Pitam te, Nina, zašto si došla ovamo? Zašto ne govoriš? ... Ah, jadnici spavaju dubokim snom! A malo prije su me ogovarali, kao da ja ne znam ... Jao, sudbino moja! ... O sestru moja, ti si umrla a mene si ostavila u ovome paklu ...“

Tada se tetak naglo probudi i upita: „Što je, što se dogodilo?“

„A što bi se moglo ... dogovaraju se kako bi pobjegli.“

dem ...

Nina se okrene kao da se budi. Zatim nevoljko ustane:

»Evo me, tetko!»

Stigne do stepenica, nečeg se sjeti, vrati se do Kamala te se vrlo nježno prisloni uz njegovo lice i zovne ga. Ne čekajući odgovor primi ga u krilo i odnese dolje.

Kada je nakon dva sata tetka ušla u kuhinju, ostala je bez riječi. Kuhinja je blistala, kao mlijekom oprana. Posude je sjalo kao srebrno. Ne vjerujući svojim očima zaprepaštena tetka reče:

»Što je to danas, Nina?»

»Ništa, tetko«, odgovori Nina smeteno.

»Kako ništa? Zar ti svaki dan ovako radiš?»

Umiješa se Kamal: »Tetko, danas dolazi tata.«

»Tata ...!»

»Da, kazala mi je seka ...!»

Tetka pogleda s takvom nevjericom i sumnjom da se Kamal prepadne i ustuknu. Nasta tišina. Svi su ostali skamenjeni. Zatim se tetka trgnu i reče: »Tako dakle? Radi očeva dolaska kuhinja je tako ukrašena!»

Odjednom se tetka gromko nasmije te reče: »Ali, princezo moja, ima još čitavih sedam mjeseci. Ma bogati! Koliko je boli u srcu za oca! Kada bi barem trunka toga bilo i za nas ...!»

Nina odjednom probledi od glave do pete. Usplamtjelih očiju baci pogled na Kamala i ode. Kamal se prepadne tog pogleda, ali dok je shvatio svoju grešku, već je bilo kasno. Kada su zajedno pošli u školu, Nina ga je na putu dobrano izgrdila. Toliko da je zaplakao. Na to ga ona zagrlila i sama zaplače.

U tom se trenutku začu vedar smijeh iz raskošne kuće pored puta. Kućevlasnik, gospodin sudac, bio je danas naročito raspoložen. Njegova mlada kćerka, Manmohini, bila je izabrana za zamjenika direktora i Odjela za kulturu. Došli su prijatelji da mu čestitaju. Otuda taj smijeh. Premda to nije bila neka pripremana proslava, ipak je stol bio prepun svega. Englezi ne bi pričali pijujući čaj, ali zar su Indijci još uvijek njihovi robovi! Oni su, dapače, vrlo glasno pričali. Pripremajući čaj Manmohini je govorila: »Ja se tome uopće nisam nadala, ali nemam riječi za ljubaznost gospodina sekretara ...!»

Gospodin sekretar odgovori: »Moja ljubaznost! Pa tko bi se usudio da vam kaže 'ne'? Vaša umnost ...!»

Umiješa se direktor: »Da, njena umnost. Odjel za kulturu je kao stvoren za pametne žene.«

Sekretarove oči kao da bljesnuše na to. Spusti šalicu na stol pa reče: »Što ste to krasno rekli! Kultura i žena, to dvoje su jedno. Drama, ples, glazba, poezija ...!»

»A propaganda?»

»Zar je itko u tome uspio više od žena?»

Uto dode konobar i duboko se pokloni. Stigao je telegram. Saznalo se da je stariji sučev sin postavljen na položaj nadzornika poreznog ureda. Morat će ići u Madras.

»Što, što? Svi se nadviju nad telegram. Postalo je još veselije. Gromko se smijujući sudac reče svojoj ženi: »Vidiš, nisam li rekao

Zemlja se ipak okreće

da g. Šarma neće odbiti moju riječ. A što baš moja riječ! On je u stvari tvoj obožavatelj. Govorio je da žena ...»

Umiješao se g. sekretar i rekao: »Ne, ne, ne radi se niti o vama niti o vašoj gospodi. To je zasluga vaše porodične slave.«

I svi su to potvrdili aplauzom. Prije nego što sudac otvori usta, opet upade konobar. Direktor začuden upita: »Tko je pak sada imenovan?»

Konobar reče: »Dvoje djece želi vidjeti gospodina.«

»Mene?« zaprepašteno upita sudac.

»Da gospodine.«

»Čija su to djeca?»

»Ne znam, gospodine. To su brat i sestra. Izgledaju siromašni.«

»Pa dobro, budalo jedna, mogao si im nešto dati i otjerati.«

»Pokušao sam gospodine, ali oni ništa ne traže. Samo žele vidjeti vas.«

Sudac se diže brzim pokretom. Lice mu se nekako iskrivi a zatim, malo razmislivši opet sjedne. Reče: »Danas je dan radosti. Dovedi in ovamo.«

To su bili Nina i Kamal. Pogledi su im bili uplašeni, a na obrazima još su im se vidjeli tragovi suza. Sve su oči istovremeno pale na njih, kao da je muha pala u čašu vina.

Sudac ih upita: »Odakle dolazite?»

»Gospodine ... gospodine ...«, Nina je htjela nešto reći, ali glas nije izlazio iz usta. Uprkos ohrabrenju prisutnih, oni su ostali gledati, zbunjeno i netremice.

Na kraju se diže Manmohini, pride djeci i reče: »Kako su mila i lijepa ova djeca ...!»

U tim je riječima bila neka čudna snaga, Nina se sva naježi. Sabere se i reče: »Vi ste gospodine poslali našega tatu u zatvor. Molim vas, oslobodite ga ...!»

Istom odlučnošću nastavi Kamal: »Mi imamo pedeset rupija. Vi ste oslobodili razbojnika koji vam je dao tri tisuće ...!»

Nina reče dalje: »Ali naš tata nije razbojnik. Život je jako poskupio. On je primio mito samo od dvadeset rupija ...!»

Upade Kamal: »Ako vam pedeset rupija nije dosta ...!»

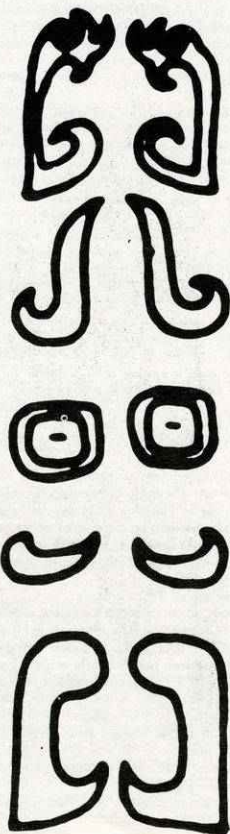
Dopuni Nina: »Mogla bih ostati dan-dva s vama.«

Opet Kamal: »Moja je sestra lijepa, a vi uzimate lijepe djevojke da bi učinili uslugu.

Dok su oni tako govorili, kao napamet naučene dijaloge, nešto se čudno desi našemu pripovjedaču i on pobjegne s lica mišeta. Njemu se učini kao da se Zemlja osloboda magnetske sile Sunca. No kada bi uistinu bilo tako, zar bismo mi ostali čitavi da napišemo post scriptum?

Zemlja se još uvijek svejednako okreće.

Višnu Prabhakar 1912 istaknuti je hinduski prozaik starije generacije. Piše romane, novele, drame. Objavio je do sada tridesetak knjiga. Poznata djela: *Nestajuća noć* (roman), *Zemlja se ipak okreće* (novele), *Doktor* (drama) i dr.

(Žena)

Privremeno boravište

Gulšer Ahmad »Šani«

Vrlo me je obradovalo to što se on tako zaprepastio kada me je vidio na svojim vratima. Možda sam to i priželjkivala. Bilo je predvečerje. Ljudi su se vraćali s posla. Čim se njegov motor zaustavio, pogled mi je dospio do mene i on se odjednom razveselio.

— Što je — doskoči on i postavi najednom nekoliko pitanja. — Zašto stojite vani? Koliko dugo ste ovdje? Zar nitko nije otvorio vrata?

Objasnila sam mu da upravo stižem. Jedva sam stigla da jednom udarim zvekir. — Izgleda da nema djece i da je vaša supruga u kuhinji. Pitam: — Dolazite li ravno iz uredu? — Da, skoro.

Malo zastade pa reče: — Jedan prijatelj je bolestan, pa sam išao usput i njega posjetiti. — Ah — brižljivo upitam — niste išli Raju? To je dobro, jer sam baš zbog toga došla ravno s ispita . . .

I rekaviš to kao da sam se sjela toga večera izgleda. Imala sam na sebi lijep sari, onaj od šifona koji se Kišoru sviđa, no mogla sam si zamisliti koliko sam zbunjena otišla iz svoje sobe i kako bih sada mogla izgledati nakon trosatne muke. Po čitavu sam licu osjećala kako se razliva neka ljepiljiva mast i znala sam da su mi usne ispućane.

— Zao mi je — reče on čim ude unutra i sjedne. — Zadržao sam se zbog bolesti svog prijatelja, inače bih na vrijeme stigao do Raja.

Učinilo mi se da me nije dobro čuo ili, ako je čuo, nije dobro razumio, jer sam mu pričala kako trčim ravno s ispita i kako je on dobro učinio što nije išao Raju, a on objašnjava kako se zadržao. Ja sam svoje opet ponovila, kazala sam: — Rekla sam vam da je baš dobro što niste išli Raju. Ne biste me tamo našli ni u kom slučaju. Uzalud biste se izmučili.

— Zašto? Nije li bilo dogovoreno da se danas nademo kod njega?

— Da, bilo je — rekla sam — zašto bih se inače toliko mučila? U stvari, došla sam vam reći . . . Ne znam zašto je Raj jučer lagao da sam odsjela kod njega, dok je istina to da ga niti ne poznajem dobro. Kada bih mogla odsjesti kod njega, mogla bih to isto i kod vas . . .

On se počeo smijati, prvo tiho zatim glasno.

— Ali jučer ste vi . . .

— A što bih uradila? — uskočila sam i rekla nestrpljivo. — Pa on mi upoće nije dao priliku da kažem bilo što, a pošto je lagao, što sam drugo mogla osim da ostanem zapanjena? A vi znate da, kada se jednom otrpi neka laž iz učtivosti, onda se s njom mora otrpiti bar još par njih. Mada mi je bilo krajnje neugodno i kada ste svi otišli, ja sam mu to i rekla. A znate što je odgovorio? Da mu je tako izletjelo . . .

Uistinu, poslije jučerašnjeg događaja nisam više mogla opratišati Raju. Čudan je taj čovjek. Zbog ispita stećeno dva dana staro poznanstvo! Možda sam ga srela svega četiri puta. Jednom ili dva puta sam bila kod njega. Možda sam jedanput i jela s njim. Ali zar

bi netko mogao ovo izbrbljati samo na osnovi toga? Ja sam se stalno grizla. Čas bijesna na njega, čas ljuta na sebe. Znala sam, dok se ne oslobodim ove laži, neću imati mira. — Možete li mi reći što bi moglo biti iz te laži?

— Ne znam — odgovori on umorno. — Možda je tako pokušao da vas približi, a može biti i to da je tom laži htio napraviti utisak na mene.

— Kako! — nasmijala sam se. — Ja nisam ni filmska glumica niti neka poznata spisateljica . . .

— To sve nije potrebno. Među muškarcima dovoljno je da neka bude mlada i lijepa.

Sasvim jednostavno izrečene, ove njegove riječi prodrle su u mene tako duboko da sam htjela skriti izraz koji mi se pojavio na licu. Možda je on bio svijestan svojih riječi. Izvlačeći me iz te neodumice on reče: — Ali pustimo. Ja sam Raju ipak zahvalan. Da on nije slagao, vi ne biste po drugu puta došli ova-mo. Kada se vraćate u Bombaj?

— Danas.

— Danas? Kada?

— Ima jedan vlak u jedanaest u noći. Mislim otići njime.

— A prtljaga? — razmisli jedan čas te me upita.

— Pa, sve je gotovo. Samo ga trebam dići. Možda će trebati desetak minuta dok isplatinim hotel. Da li sam vam ispričala da sam odsjela u jednom hotelu? Hotel »Ambasador«, soba broj 15 . . . i to ne otrpije dan-dva, ima već cijelih mjesec dana. U ova dva mjeseca u vašem gradu doživjela sam svašta. Prvo sam bila u jednom ženskom domu. Ali tamošnje djevojke i ta sredina, što da vam pramoim, strašno sam se razboljela. Vijest je stigla u Bombaj. Došao je Kišor s mojim bratom. Nekoliko dana bila sam na liječenju i kada sam ozdravila; prvo što je Kišor učinio bilo je to da me izvadi iz doma i smjesti u hotel »Ambasador«. Mada je to možda protiv konvencija ovoga grada, da neka samotna i mlada žena boravi u hotelu — u hotelu u kojemu ima i bar . . .

Mislila sam da će ga to sigurno iznenaditi, da će me možda smatrati olakom, mada ja upoće ne marim za to.

— Tko je Kišor? — postavilo se hladno, opipljivo pitanje.

— Kišor! A . . . jedan moj prijatelj. Možete ga smatrati mojim trgovačkim partnerom. Dobra je on osoba. Da sam vas srela kada je on prošli put dolazio ova-mo, sigurno bih vas upoznala s njim i bilo bi vam vrlo drago . . .

U tom trenutku dode njegova supruga, zatim i djeca. Upoznale smo se. On počeo ob-

jašnjavati kako je jučer nije mogao upoznati s njom. Reče: — Kada ste jučer stigli s Rajem, ona je bila u kuhinji. Jutarnji časovi, jurnjava u školu, na posao . . . Osim toga, ni vi niste dali priliku. Jedva ste pola sata sjedili, pa ste otišli.

Što bih mogla reći? S formalnim smiješkom zagledale smo se jedna u drugu takvim pogledom kakav samo žene poznaju — naročito onda kada na prvom sastanku dvije nepoznate žene gledaju jedna drugu . . . poput maćaka.

I odjednom se prisjetim da sjedim u jednoj tradicionalnoj obitelji, a ne na otvorenom, slobodnom zraku ili u hotelskoj sobi. A u takvoj obitelji postoji jedan muškarac, on ima jednu suprugu, nekoliko djece, i ima mnogo ograničenja. Isto takvo osjećanje javilo mi se i nekad davno, kada sam srela Kišorovu ženu. Ona je također zurila u mene istim očima. Kako ih dobro poznajem!

Ali koja ih žena ne poznaje?

(Muškarac)

I ja ih dobro poznajem. Možda bi trebalo reći da ih poznajem više nego što je to potrebno. Kada toga ne bi bilo, ne bih ja činio, u ovih deset godina bračnog života, na tisuće pokušaja da vidim sve to. A naročito u posljednje vrijeme, kada mi se supruga učinila i previše hladna. U svojim granicama, nekoliko puta sam pokušavao, ali se morao savjetovati put razočarati. Ma koliko bila lijepa ta žena o kojoj se radilo, moja supruga nije postala ljubomorna niti je meni dala povoda za to. I često mi se činilo da smo drvene marionete a ne žena i muškarac . . .

Nitko ne zna bolje od mene koliko može biti dosadno i zamorno živjeti u takvu gradu gdje sve žene i muškarci žive odvojeno, gdje se žene boje da sretnu muškarca, i obratno.

Možda sam se zato zapanjeno obradovalo kada je Raj prvi put došao k meni s lijepom mladom ženom. Znao sam da to ne može biti njegova supruga. Osim toga, naši su modovi s Rajem nisu bili bliski. Mada godinama živimo u istome gradu, naši su odnosi bili ograničeni na pozdravljanje. Saznao sam da je mlada žena nova u gradu, da je došla iz Bombaja zbog nekakvog ispita. Saznao sam da je prijateljica jednog mog prijatelja iz Bombaja i da je došla posjetiti mene prije povratka. Saznao sam . . .

— Vi ste ovdje dva mjeseca? — upitao sam je pomalo začuden.

— Da — oklijevajući odgovori. — Bila sam dva mjeseca u vašemu gradu a za dan-dva se vraćam. U stvari, htjela sam sastati se s vama ranije ali, prvo, bila sam strašno zbunjena, a drugo, izgubila sam vašu adresu. Ono jučer, kada sam pričala s gospodinom Rajem, doznala sam da je on vaš prijatelj . . .

Meni se upoće nije svjrdilo da se prijateljstvo čini toliko površnim, ili da sebe zovem Rajevim prijateljem, ali nisam se suprotstavio. Bar u tome trenutku nije bila prilika za to. Ali čim je došao pravi tren, nisam promašio:

— Ja s njim nemam ni formalne odnose a kamoli prijateljske — osjetivši taj trenutak

rekao sam. To je bio čas kada se Raj ogolio pred nama zbog svoje laži i kada smo mi počeli sticati jedno u drugo povjerenje. To se desilo kada su između nas dvoje nastupili popuštanje i srdačnost, i kada smo odložili oružje. Konačno, oružje je potrebno samo dok smo oprezni jedno u odnosu na drugo. Možda i ne bismo tako brzo postali srdačni, možda bi to za bilo potrebno izvjesno vrijeme, ali mislim da je upravo Rajeva laž postala mostom – takvim mostom na koji smo se oboje popeli, svako sa svoje strane, i vrlo brzo smo se našli kako stojimo blizu jedno drugome.

– Sada valja da vam kažem još jednu stvar – malo kasnije sam joj rekao.

– Što?

– Sjedeći li se, malo prije sam vam rekao da zbog bolesti svog prijatelja nisam mogao doći kod Raja ...

– Da, da ...

– Hoću vam reći da je to bila stopostotna laž. Moj prijatelj jest bolestan, ja sam i bio kod njega, ali da sam htio, ne bi bilo razloga da ne stignem.

– Znam, reče ona smijući se.

– Što znate?

– To zašto niste došli tamo, ili to da vi ne idete tamo. Znam i sve ono što mi još niste rekli.

Mada je to bilo izrečeno na jedan sasvim humoristički način, ipak sam našas ostao zbunjen. Saберem se pa je upitam: što znaš, rečite?

– No ona se i dalje smijala. Nije odgovorila. I kada sam postao uporan, samo se je smijala.

U međuvremenu večer je odavno postala noć. Pili smo čaj. Nekoliko puta je poslužen i pan.* A žena se već bila vratila u kuhinju nakon formalnog upoznavanja. A za mene je nastupilo vrijeme napetosti. Napetost ... Dok sam razgovarao, sve vreme sam se bojavao da će se svaki čas ova pokupiti. Postojao je jedan jedini način da smanjim ovaj strah i da se oslobodim svoje napetosti: ne dopustiti da se razgovor prekine ...

– Kako vam se dopao ovaj grad?

– A ... dobar je.

– Što znači dobar? Grad se može dopadati ili ne dopadati.

– Ne može se reći da mi se nije dopao.

– Zar to znači da vam se dopao?

– Pa, ne znači.

– Mogu reći sa sigurnošću da ga niste ni vidjeli jer nema razloga da vam se ne dopadne. Možete li mi spomenuti neki grad poput ovoga? Jedan takav grad u kojemu su prirodna i ono što je čovjek stvorio tako jako pomiješani da se ne može znati gdje grad počinje a gdje se priroda završava ...

– Ne znam koliko su je ove moje riječi potakle – za ovu temu nije pokazala zanimanje niti je tema napredovala ...

– Čudnovato – nešto kasnije, odjednom se prisjetivši rečem – gle, koliko je prošlo od našeg poznavanja, ali još uvijek nisam vas pitao gdje stanujete u Bombaju, što radite, čime se bavljate?

– Je li to potrebno?

– Kako ne? Kakvo bi to bilo poznavanje a

Privremeno boravište

da se ni to ne zna!

– Odgovor gdje stanujete u Bombaju – Pali Hill. Što radim – ništa. Zvanje – mala trgovina. Udata sam, ali ne živim s mužem. Imam djecu, ne jedno ili dvoje, nego troje. Ali nijedno ne živi sa mnom. Svi stanuju u obližnjim školama i domovima. A znate li koliko je stara moja najstarija kćer?

Povod za čuđenje u stvari je bilo ovo: ona žena, za koju sam mislio da je vrlo mlada, neudata i da je neka novolija učiteljica ili tome slično, ispala je nešto sasvim deseto. Čudnovato je da se nije pominjao više od jednoga puta prijatelj preko kojega je ona došla do mene. Čudnovato je da se ona, koja nije imala vremena u dva mjeseca, koliko je bila u ovom gradu, da se sretne sa mnom, već u drugome susretu činila dugogodišnjom prijateljicom. Ona je sjedila u mojoj kući ali nije, poput drugih žena, svaki čas zvala mog suprugu, niti je marila za nju.

Ali najviše sam se začudio tek kasnije, kada je ona postala toliko prijazna da nisam mogao vjerovati. Rekao sam da je vrijeme za večeru i ako njoj nije neugodno da jede sa mnom ... a ona nije odbila. 'Da li morate baš danas da se vratite? Ne možete li umjesto danas otići sutra ili prekosutra?' Ona je počela razmišljati s nečujnim prihvaćanjem. Onda sam rekao: – Jedanaest je sati, neće izgledati dobro da se tako kasno noću vraćate u hotelsku sobu. Zašto ne biste ostali odvojeno na spavanju? Ona to nije odbila.

Onda kada smo već tako kasno, na motoru, izišli telefonirati u hotel, i kada sam, nakon toga, predložio da se odvezemo, ako njoj se ne žuri na spavanje, do nove zgrade sekretarijata (rekao sam: – Hajdemo da vam pokazem jedno mjesto odakle se vidi cijeli grad poput kriješnice), odmah je pristala. Niti me je podsjetila na suprugu koja čeka niti je rekla išta drugo.

Ne znam da li je to bilo njeno naročito samopouzdanje ili neobično povjerenje u mene. Dakako, poslije pola noći, što sam duže sedeo s tom nepoznatom ženom u ovoj praznoj samoći sekretarijatske zgrade, sve sam joj manje vjerovao.

– Kako vam se dopao grad? – upitao sam kasnije, kada je među nas pala neka tajanstvena tišina. Ona je zurila u mene u tom polumraku, nekoliko trenutaka je razmišljala, zatim je tiho rekla: dobar je.

Odjednom se prisjetivši svoje žene, njezinih očiju i svojega poznavanja.

To se obično događa sa mnom.

(Žena)

To se obično ne događa.

Ja sam još uvijek mlada. Mnogi me smatraju lijepom. Tijelo mi je još uvijek toliko privlačno da često izgledam kao vrlo mlada neudata djevojka. Možda moje riječi zauda-

raju na pretvaranje, ali istina je da sam imala, izišavši iz zidova institucije kakav je brak, svakojakih čudnih iskustava s muškarcima. Više ih se ne bojim, niti se u meni rada ljubav spram njih. Oni mi se najviše čine vrijednim samlosti.

Kišor tvrdi da to možda i ne činiim namjerno, ali da moje postupanje nesvjesno gura čovjeka onamo. Da li je to bilo i iza Rajeva laganja? A iza rastapanja ovoga muškarca? Da li sam odista toliko prijazna koliko sam nastojala da se takvom predstavim pred njim? Zašto sam onda pristajala na sve njegove prijedloge? Avantura? Odmazda? Nemoć? Što?

Već sam rekla da se nešto takvo obično ne događa sa mnom.

U domaćem me krugu poznaju kao oholu ženu. Tu narav u kući imao je samo tata, možda zato i nije nikada pokušao zaobići bilo koji moj hir. Bilo da se radilo o mojem vjenčanju, ili o rastavi nakon deset-jedanaest godina braka, on me je uvijek podržavao. Radila sam sve ono što se nikada u našoj kasti ili obitelji nije radilo. Kad god sam se za nešto odlučila, odlučila sam se. Kada sam osjetila da je glupo živjeti prihvaćajući prijevare kao sudbinu, kada sam osjetila da je nemoguće više živjeti s tim licemjermom kojega sam dobila za muža, istog sam kao dana napustila. Nije mi trebalo možda ni jedanaest minuta da taj jedanaestogodišnji život prekinem jednim trzajem. Tko je onda mogao da me urazumi? Nisu to mogle ni majčine suze, ni starački savjeti roduka, loš glas u društvu, prijeteći uvrijeđenog muža ...

Te noći, kada sam to njemu pričala, sjedeći u samoći sekretarijata, on nije mogao vjerovati.

– Što ste mislili o djeći? – zapanjeno me je upitao. – Nije li vam se učinilo da to može biti nasilje nad njima ili da oni ...

– Ne.

– Vi osam godina živite odvojeno?

– Da.

– Kod svojih roditelja?

– Ne. U svojoj kući. Ako se mogu brinuti o djeći, ako samostalno mogu voditi trgovinu, zašto me mogao onda imati i svoju kuću?

Možda su moje riječi bile malo ostre, jer sam primijetila kako da ga je to malo uvrijedilo. Poslije sam doznala da se to njemu učinilo kao izazov. Kao da je njegova muškost bila pogodena. Neki ljudi cijeli život žele doći do odluke, ali nikada ne stignu. Neke bojazni su unutrašnje a neke spoljne, ali, kako ih je teško priznati, ljudi se pokrivaju društvenošću. Kada naide na takve ljude, oni sa nepovjerenjem primaju svaku vašu riječ. To čine i zbog toga jer im se povjerenje čini stravičnim.

Zar se na nekom drugom nivou to ne odnosi možda i na mene? Inače koji bi mogao biti razlog što sjedeći s njim u samoći cijelo vrijeme pričam o Kišoru, a on, sjedeći sa mnom, hvale svoju ženu. Čas izgleda da sam još uvijek u zbludni a čas kao da nisam, da nije ništa takvo. Sasvim odbijam da priznam da je taj čovjek lijep ili da je na neki drugi način posjednik krasne ličnosti.

Vezeni jastuci

Ling Suhua

— Koliko je to čudnovato! — stalno je govorio. Bilo da je to prazna samoća sekretarijata, mrak i romantičan ugao na brdu Šjama, ili moja zatvorena hotelska soba. Ne samo njemu, i meni se katkad čini čudnovato da se u prolazu stečeno malo poznanstvo tako brzo pretvorilo u prijateljstvo, u intimnost i u anonimnu vezu, i da nam se učinilo kako smo najednom stigli na neki strm put — na točku gdje noge koje nastoje hodati počinju same od sebe trčati . . .

Prije tri dana »vračala« sam se u Bombaj. U međuvremenu sam tri puta poslala Kišoru brzogam, trideset i tri puta mijenjala svoj program. U ova tri dana ON nije bio niti kod kuće niti na poslu i, osim nekoliko noćnih sati, cijelo smo vrijeme proveli zajedno. Čak i sada, nekon nekoliko časaka otkako je on izišao van, ja sjedim u svojoj hotelskoj sobi, spakovana i spremna otići. Zapravo, bojim se svakog trenutka. Svaki trenutak može zavoniti zvekir i znam da će on upasti poput oluje.

Ali ne, prije nego što neka sklonost, slabost uhvati moje noge i ja postanem nemoćna, prije nego što se njegov zareči poljubac izlije u me poput otrova, ja svakako želim otići. Puno prije njegova dolaska. Zar sam ja neka mlada žena koju raznose osjećanja? Zar sam ja neka tjelesno i duševno prazna žena? Dobro pamtim da sam majka troje djece i tridesetpetogodišnja dosta odgovorna žena — takva žena za koju ove negve sklonosti ne znače ništa više od njega krijesnice, koja je zarobljena u posudi i koja žari . . .

S hindskog preveo
Sheoraj Singh Jain

Prvorodena mlada gospodarica vezla je jastuke pognute glave. Bilo je toplo i sprano. Mali pekinjezer imao je snage samo da legne ispod stola, isplazi jezik i dahče, muve su žestoko naletale na prozorska okna, a Džang Ma je stajala iza gospodarice i mahala lepezom. Niz lice joj se slivao znoj, neprestano se brisala maramicom, ali je opet bila sva mokra. Taman bi obrisala vrh nosa, a oko usana bi počele da izbijaju kapljice. Videla je da joj se gospodarica sva zajapurla, iako nije bila tako znojova kao ona, i da joj se bela, tanka bluzza priljepila uz vlažna leđa. Nije mogla da se uzdrži i reče:

»Prvorodena gospodice, odmorite se na čas i rashladite malo. Istina da je gospodar rekao da jastučice treba sutra poslati, ali nije rekao da li ujutru ili uveče.«

»Rekao je da bi najbolje bilo poslati sutra do podne. Moram da požurim. Prili bih i hladu me.« Mlada gospodarica ponovo pognu glavu i prionu na posao.

Džang Ma joj dode s leve strane i nastavi da maše lepezom. Pogleda vez i od ušihjenja coku jezikom.

»Oduvek sam slušala razne priče i uvek mislila da su te lepe devojkice koje se pojavljuju u njima, ta pametna i ljupka bića, samo plod pripovedača. Otkud sam mogla znati da one i zaista postoje, da ovakva devojkica poput podneog vlašca ume još ovako i da veze! Ova ptica što ste je izvezli prosto je očaravajuća.« Iznad usnica mlade gospodarice pojavili se rupica, ali brzo nestade. Džang Mai se pričalo i ona nastavi:

»Hm, kada ovaj par jastuka stigne u kuću šefa kabineta Baia, i kada ga svi vide, da i ne pričam koliko će provodadžija nagnuti, kapjicu će nam razvaliti . . . Nego, čujem da je drugi sin šefa Baia prešao dvadesetu, a da još nije pronašao zgodnu priliku. Hm, jasno mi je šta gospodar smera, onomad je gatar rekao da će ove godine vaša bračna zvezda zasijati . . .«

»Džang Ma, prestani da brbljaš.« Gospodica zastade s vezom, a lice joj se blago zarumenelo.

U sobi je opet zavladao tajac, samo se čulo šum igle koja se provlačila kroz saten i čarlikanje vetra. Znenada se kroz zastor od trske začu glas devojkice od trinaestak godina:

»Mama, stigla sam!«

»Jesi li ti Mala Niu? Zašto si došla po ovakvoj žezli?« upita Džang Ma zabrinuto. Mala Niu, u košulji i pantalonama od plave platna, bila je sva znojova, a najasto lice nalik na dinju zajapurlilo se od vrućine. Ona gurnu zastor, ude u sobu i stade pored vrata, zagle-

đavši se u mladu gospodaricu. Hvatajući dah, reče:

»Mama, juče mi je Četvrta snaja rekla da ovdašnja mlada gospodarica pola godine veze par jastučica, i da je samo za pticu u-trošila trideset, četrdeset različitih konaca. Ja nisam verovala da upošte ima toliko boja, a snaja mi je onda rekla da ako ne verujem dođem i sama se verim, ali da požurim jer će za dva dana jastuci biti poslati. Danas sam odmah posle ručka krenula u grad. Mama, mogu li da ih pogledam?«

Džang Ma smesta upita, smešeći se:

»Prvorodena gospodice, Mala Niu bi želela da pogleda vaš ručni rad. Da li sme?« Mlada gospodarica pogleda Malu Niu. Devojkina odeća je bila veoma prljava, sivom maramicom je brisala znoj sa lica, a iz širom otvorenih usta ištrčala su dva ređa žutih zuba dok ju je gledala pravo u oči. Mlada gospodarica se nehotice namršti i reče:

»Kaži joj da sada ide, drugi put čemo to me.«

Džang Ma oseti da joj nije dozvolila da pogleda zato što je Mala Niu prijava i brzo ređe kćerki:

»Pogledaj kako ti je znojov nos, idi i obriši se. Imam u sobi vodu za umivanje. Danas je pretoplo i nemoj da gospodici pripadne teško od zadaha znoj.« Na licu Male Niu se pojavila izraz velikog razočaranja. Njoj se još nije išlo, iako je čula majčine reči. Videvši da se devojkica ne pomena, Džang Ma nestrpljivo raširi oči na nju:

»Idi u svoju sobu i umij se. Sada ću i ja doći.«

Mala Niu napući usta, pomeni zastor i izade. Kada je htela da proveri konac, mlada gospodarica slučajno pogleda kroz prozor i ugleda Malu Niu kako briše znoj s čela reverom koji je skoro sav bio mokar. Kao krv crveni cvetovi narova zasadenih u saksijama presijavali su se na suncu u dvorištu, i zbog njih se vrućina činila još jačom. Mlada gospodarica spusti glavu i spazi da je i njoj oko pazuha izašao veliki krug od znojva.

Dve godine prodoše za tren. Prvorodena mlada gospodarica je i dalje vezla u svojoj sobi, a Mala Niu je porasla i stasom stajala majku. Sada je i ona naučila da se nosi uredno, a kada je majka dobila odmor i vratila se kući, ona ju je, neočekivano, zamenila u poslu.

Jedne letnje večeri sedela je upored lampe u sobi za poslu i šila prekrivače za jastuke, kada je odjednom čula da je mlada gospodarica zove. Brzo ostavi iglu i konac i otrča u njenu sobu.

Dok je masirala noge gospodarici, Mala Niu počla neobavezno da priča:

»Mlada gospodice, prekjuche mi je Gan Ma dala dva jako lepa prekrivača za jastuke, s jedne strane je vodomar, a s druge feniks.«

»Kako je to moguće izvezi samo pola ptice?« Mlada gospodarica kao da se šalila na njen račun.

»Ah, to je duga priča o tim prekrivačima. Zbog njih sam se dokazala s Gan Mainom

Gulšer Ahmad »Šani« (1938): Ovaj vrlo oštar slikar psiholoških odnosa između svojih likova i njihovih prilika, što se razvijaju u gradskim sredinama, zajedno s drugim mladim novelisticima dijeli značajnu ulogu u suvremenoj hindskoj noveli, naročito u razvoju »nove novele«.

sestrom. Naime, njih je prvo Druga snaja Vang dala Gan Mai, otečili su ih, kako je kazala, s dva jastučeta koji su se isprljali. Kada su bili novi, bili su predivni. Na jednom su bili izvezeni lotos i vodomar, a na drugom feniks kako stoji na kamenoj planini. Onog dana kada je njihov deda dobio te jastučice, stavili su ih na stolice u gostinskoj sobi. To isto več, jedan pijani gost se isprovraćao na jedno jastučce, a drugo je neki igrač madianga bacio na pod, ono je poslužilo kao podmetač za noge i na divnoj satenskoj podlozi osali su veliki blatnjavi tragovi stopala. Kada je mladi gospodar do video, naredio je Drugoj snaji da ih ukloni. Kasnije je Gan Ma zamolila Drugu snaju Vang da ih da meni. To več kada sam ih dobila, odnela sam ih kući i dugo, dugo gledala. Bili su predivni. Samo za feniksov rep bilo je upotrebljeno više od četrdeset boja. Oči vodomara koji gleda u ribicu iz ribnjaka su kao žive, prosto sijaju. Uopšte ne znam kojim su koncem izrađene.

Čuvši ovo, mladoj gospodarići zadržta u srcu. Mala Niu je i dalje pričala:

»Baš šteta, takvu divnu stvar uništiti. Kada smo se pre neki dan videle, Gan Ma mi je rekla da isečem to što je uprljano i da sašijem par prekrivača za jastuke. Ko bi znao da će njena sestra biti toliko zlobna i reći da je sve što vidim lepo kod Gan Mae hoću da uzmem.«

Mlada gospodarića nije obraćala pažnju na njihovu svadu. U misli su joj samo navirala sećanja na onaj vrel dan pre dve godine kada je s velikim strpljenjem izvezla par jastuka – i oni su imali vodomara i feniksa. Preko dana je tada bilo nepodnošljivo vruće i pošto nije mogla da veze, često je noću ostajala da radi. Kad je završila, još deset dana su je bolele oči. Poželela je da vidi ove ptice i uporedi ih sa svojim, te reče Maloj Niu da odmah donese prekrivače.

Mala Niu ih donese i nastavi da priča:

»Prvorodena gospodariće, pogledajte samo ovu satensku podlogu s tammim oblacima, sva je isprljana. Čula sam da su ove ptice nekada bile reljefne, sada su se već sve uvukle od gaženja. Pogledajte krestu ove ptice, a vidite crveni kljun od ove, boje su još tako sveže i sjajne. Druga snaja Vang kaže da su za oči vodomara nekada bila upotrebljena dva prava bisera. Ovaj lotos više nije lep, sav je posiveo. Lišće mu je suviše veliko, neću moći da iskoristim taj deo za prekrivače... evo, ovde, pored kamene planine je jedan mali cvet...«

Mlada gospodarića je samo zaneto posmatrala dva veza i do nje nisu doprle poslednje reči Male Niu... Setila se kako je morala da para dok je vezla krestu. Tri puta je parala. Prvi put, kada joj je kap znoja ovlažila nežno žuti konac, ali je to primetila tek pošto je već sve završila. Drugi put je uzela pogrešan zeleni konac za stenu, pogrešila je boju dok je radila noću, a za treći put se ne seća tačno šta je bilo. Svetloroze konac za lotosove latice nije smela da uzme posle pranja ruku, prvo bi ruke posula talkom, pa bi tek onda vezla... Veliko lotosovo lišće je bilo još teže uraditi. Da je uzela samo jednu

zelenu boju, izgledalo bi suviše jednolično i zato je uskladila čitavih dvanaest nijansi zelene... Pošto je završila ta dva jastučeta i oni stigli u kuću Baiovih, mnogi rođaci i prijatelji stali su da laskaju njenim roditeljima, drugarice su se šalile s njom, i ona je, slušajući ih, često crvenela i blago se smešila. Noću je sanjala, što do tada nikada nije, nežne reči, osećala stid, bila ponosna, nosila haljine i nakit koji do tada nikada nije, mnogo devojaka je išlo za njom samo da je vide i zavidale su joj neizmerno, na licima mnogih drugarica izbijala je ljubomora. Ubrzo je shvatila, sve su to bili samo puki snovi. Više se nikada nije podsećala na te trenutke, jer su joj unosili nemir u dušu. Danas ju je, međutim, sve ovo podsetilo i sećanja u oživela.

Videvši je tako nemu i zemisljenu, očiju uprtih na prekrivače, Mala Niu reče:

»Prvorodena gospodariće, da li vam se sviđaju prekrivači? Ovaj vez je kao živ, predivan je. Što sutra ne započnete nove jastuke, iste kao ove?«

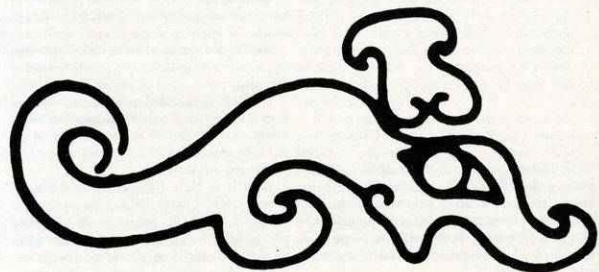
Mlada gospodarića nije čula šta je pitala Mala Niu, samo je mesto odgovora odmahнула glavom.

S kineskog preveo
Miomir Udovički

Ling Šuhua je rođena 5. maja 1904. u Pekingu.

Ova izrazita spisateljica kratkih formi napisala je tri zbirke pripovedaka *Hram cveća*, 1928, iz koje je i ova pripovetka, *Žene*, 1930, i *Deca* 1935.

Od 1946. živi u Londonu, pošto joj je suprug, Čen Juen, inače njen prvi izdavač još pre braka, postao prvi kineski predstavnik u Unesku. U Engleskoj je objavila knjigu sećanja iz detinjstva *Drevne melodije* (1953). U Parizu je 1955. imala izložbu slika radjenih u tradicionalnom kineskom stilu, za čiji katalog je predgovor napisao Andre Mora. Predavala je modernu kinesku književnost u Singapuru od 1954–1960, gde su joj i izašla izabrana dela i knjiga eseja. Boravila je i predavala još u Kanadi i SAD.

Neke noći

Ding Ling

Iz veže razsvetljene z modro električno svetlobo je stopila množica postav in odokarakala proti trgu. Škr, škr, škr, . . . je bilo slati škripanje škornjev in čevljev v snegu. Mrzel veter se jim je divje zaganjal v obraze, jih neusmiljeno bičal in vrtinčil dež pomešan s snegom, ki je padal že dva tedna. Ljudje so drgetali, brez besed so si utirali pot v snegu in temi.

Nenadoma se je nekdo zdrznil, kot da bi se prebudil iz spanja. Bil je čeden, mlad moč, nizke postave, shušjan in zelo blede v obraz. Preteklost in vse, kar se je zdaj dogajalo, se mu je zdelo daleč, tako tuje, pa vendar, bilo je blizu in resnično: ta okrogli, potuhnjeni, preteči obraz z oblastniškimi brki, ta divji glas, ki je zadušil vsak smeh, Zaničljivo je gledal vanje in se zadržal: »Bi kdo rad še kaj povedal? Obsojeni ste, vsak hip vas bodo umrli!«

Mladi mošič se je zdrznil in v njegovem srcu je vzplamtel strasten plamen. Kako si je želel, da bi zmečkal ta surovi obraz! Utišal ta glas! Obupan je pospešil korak, da bi se prenilil iz množice. Ni se mogel več obvladati in oštati miren kot njegovi tovariši. V ogroženju in bolečini je izgubil zavest.

Bil je goreč pesnik, pošten pravi garač.

Puškino kopito ga je silovito sunilo v prsi, ki so po dvajsetih dneh stradanja v temnici močno upadle. »Preklete! Kam se ti tako mudiš? Hudič te bo že potakal!« je izbruhnil vajak, ki ga je pretepal, Kletvice so zarezale v tišino.

V ušesih mu je zvenelo. Žvenketanje železnih verig na zapetjih in gležnjih, škripanje podkovanih škornjev v snegu, kakašna zmeda glasov. Tedaj se je zavedal, kam vodi ta pot. Toda žudno, nenadoma se mu je zazdelo, kot da so vanj uprte spete tiste oči, njemu tako drage, nepozabne oči, ki so vedno videle v njegovo dušo. Čutil je, kako mu je nekaj seglo v srce in ga hotelo raztrgati na kosce, da bi izkpravalo. Bolečina je bila neznošna.

Črno nebo. Močan severni veter se je divje zaganjal v temo, dež pomešan s snegom je padal kar naprej, mračna zemlja je bila ovita v meglo. Na snegu se je zrcalila sivina smrti. Črne postave so se tiho pomikale naprej. Jetniki so molčali. Nič ne stokal, vzdihoval, nič ne hitel. Ne da bi se ustavili, so korakali proti odročnemu trgu, kjer je v kotu stalo začasno morišče.

»Lopovi! Nas morajo res samo zato voditi tako daleč, da nas pobijejo?« so se podile misli po glavah na smrt obsojenih.

Dekle, hodilo je v drugi koloni, je od časa do časa, kot da bi se razjezilo, streslo z glavo, ker je veter stalno mršil njene na kratko ostržene lase, ki so ji silili v oči.

Mladi, pesnik se je z zadnjimi močmi premagoval, da ni zakričal iz obupa. Ko se je nestrno oziral naokrog in so njegove oči polne sovraštva opazile obraze stražarjev, se je tresel po vsem telesu, nezmožno potešiti svojo jezo. V medli snežni svetlobi je videl vojaka, ki ga je ošinil z mrkim pogledom, nekega drugega bedaka s širokim nosom in z odprtimi usti, spet tretjega, Tedaj pa se je pred njim nenadoma prikazal spet

tisti znani, njemu tako dragi obraz. Ta, miren in nežen, mu je razodeval več kot vsaka beseda, tisoč, deset tisoč besed. Toložil ga je in spodbujal, kot da bi bil tudi ta obraz sam med tovariši, ki umirajo za domovino. Skoraj v hipu sta ogorenje in bolečina povsem splahnela. Ljubezne in vse, kar nosi beseda »življenjske«, je napolnilo njegovo ranjeno srce. Kako si je želel, da bi objel ta ljubljeno obraz in ga poljubil! Zbral se je in se odločno vzravnaval.

Kot glasno neubrano bobnanje je v temni noči odmevalo škripanje škornjev v snegu in jih spremljalo, ko so korakali proti trgu. Zimski veter je tulil nad njihovimi glavami in zdelo se jim je, kot da bi nad njimi plapolala velika rdeča zastava.

»Stoj! Tukaj. Kam pa še hočete, lopovi!« se je zdal rabelj in lopnil s svojo mavzerico.

»Prispeli smo!«, je divje razbijalo v njihovih srcih.

»Postrojite jetnike! Zvežite jih!«

Na njegov ukaz so pristopili vojaki v vutiranih zimskih plaščih. Vlekli so jih in sivali s puškinimi kopiti, nato pa so jih z vrvoj zvezali čez prsi in jih trdno privezali za lesene kole. Zmeda glasov in škornjev je postojala vse hujsa.

Jetniki so molčali, celo sovraštvo je omelelo. Okovanih rok in nog, trdno privezanih v kolom, ki so jih zakoličili pred nekaj dnevi, so gledali smrti naravnost v oči.

Pred njimi je bila tema, neskončna, večna tema. Veter, dež in sneg se je neusmiljeno zaganjal v gola telesa, obleko so morali odložiti že v veži. Med potjo na morišče so otopleli, da jim mrz in ni mogel več do živga.

Stali so v strnjeni vrsti.

»Sem, bliže! Dobro merite . . .« je ukazal rabelj.

Bilo je temno kot v rogu. Pred seboj so nejasno zaznali obrise postav, ki so divgale in premikale težak predmet.

»V redu, sem ga postavite. Preštejte jetnike!«

Pristopil je vojak in začel šteti: »Ena, dva, tri . . .« Sam rabelj je stopal za njim in s stegenjnim kazalcem počel isto. Iz njegovih oči je sprelela zver. V pesnikovem mladem srcu je vznoplometel plamen sovraštva in ga žgal po vsem telesu. Hotel je, da bi ga udaril, surovače, ubil to zverino, toda njegove roke so bile trdno zvezane na hrbtu. Škrtal je z zobmi in drgetal od jeze.

»Pogum, tovariši,« je nenadoma zasllišal s svoje desne strani. Ko se je obrnil, je zagledal znani obraz, obraz moža, s katerim sta malo prej, pri večerji klepetala.

»Samo razburjen sem.«

». . . trindvajset, štirindvajset, petindvajset. V redu, nihče ne manjka!« se je zdal

rabelj in odkorakal nazaj k tistemu predmetu.

Neskončen prostor, veter, dež in sneg, sivina in tema, . . . Velike, temne postave v mrtvem, sivo-belem snegu.

»Pripravljeni? Počakajte na moj življenjski!«

Njihova srca so otrpnila, napeta kot lok. Pred njimi se je dvignil grozeči predmet, za njim so stali vojaki. Zdelo se jim je, kot da se bo nebo vsak hip podrla in jih bo tema vseh petindvajset za vedno pokopala pod seboj.

»Vstanite, tovariši!« je nenadoma nekdo zaklical. »Mi homo umrli, toda ne pozabite, danes je bila ustanovljena naša nova vlada! Praznujmo, tovariši! Naj živi naša vlada!«

Kot bi ponoreli, so se mu pridružili vsi ostali in divje kričali. Veliko skritega je ostalo v njihovih srcih, veliko nezrečnega, vendar zdaj, kot da bi se nenadoma prebudili, so vsi iz sebe na ves glas vzklikali parole.

Tema se je v trenutku razblinila in spet je zasijala svetloba, v kateri se je porajala nova domovina.

Živji piščalko se je kot nož ostro zarezal v temo.

»Vstanite, premaženi in sestradani . . .« je sredu svičnega ognja zadonelo iz petindvajsetih grl. Nato je nekdo zaklical: »To je poslednja borba!«

Znova je zaživigala piščalka in usul se je nov dež svičnenih krogel, ki je skoraj povsem zadušil njihovo kričanje. Samo nekaj glasov je še vztrajno prepevalo Internacionalo.

Po tretjem živjuju in poslednji salvi je pesem končno zamrla.

»Naj vas vrag pobere, pesnarji! Zdjaj pojte, če morete!« je zaklel rabelj in še zadnjič ukazal vojakom: »Pospravite orožje, nato pa takoj nazaj v kasarno. Trupla pokopljite jutri jutraj. Nikamor ne bodo zbežali, ti prekleti hudiči! S temi besedami se je odpravil nazaj v jetnišnico. Tudi vojaki so odkorakali in spet je škripalo pod njihovimi težkimi koraki.

Noč je bila slovesno tiha, padal je sneg in veter je vel snežinke s sklonjenih glav. Telesa, privezana k lesenim kolom, so molčala. Tu in tam je iz ran tekla kri in v temi kapljala na sneg.

Le kdaj se bo zdanilo?

Iz kitajščine prevedla
Maja Lavrač

Ding Ling /njeno pravo ime je Jiang Bingzhi/ je danas priznana pisateljica, še ne dolgo tega, od leta 1933, ko so jo prvič zaprli, in vse do leta 1976, do padca stolpe štirihih, torej več kot štirideset let, pa so bila njena dela prepovedana.

Zaslavela je z novelo *Dnevnik gospodične Shafei*, ki jo je napisala leta 1927. Medtem ko je pisala, se je Ding Ling priključila študentski organizaciji.

Centralna delavska in kmečka vlada, ki jo je leta 1931 ustanovila KP Kitajske v provinci Jiangxi (srednja Kitajska).

dentekemu gibanju in sodelovala v demonstracijah shanghaijskih delavcev. Guomindang ji je usmrtil moža, revolucionarnega pesnika Hu Yepina, 7. februarja 1931. V tistem času je napisala svoje znane novele *Neke noči*, *Voda in Shnaghai spomladi 1930*.

Potem ko so ji usmrtila moža, se je Ding Ling priključila KP in dve leti kasneje so jo zaprli. Leta 1936, je odšla v Yan'an, kjer je bil sedež KP. Leta 1946, so jo poslali na ideološko prevzgojo na podeželje v provinco Hebei, kjer je morala aktivno sodelovati pri izvajanju zemljiške reforme. Dve leti kasneje je objavila svoj znameniti roman o zemljiški reformi *Sonce sije na reko Sanggan*.

Ikarus

Inagaki Taruho

Ne tako davno, radoznalost mi zagoliceše dva članka v novinama, objavljena v rubrici u kojoj se obično pojavljaju vesti iz svih krajeva sveta. Prvi je bio o čoveku koji je živeo na zapadnoj obali Krita. Isplovio je bio daleko na morskou pučinu u motornom čamcu, i onda se, odjednom, pretvorio u belog galeba i nestao.

Drugi članak je govorio o otkriću jata čudnih galebova u jednoj staroj tvrđavi, nedaleko od plaža, u toj istoj oblasti. To beše mnogo detaljnije napisan tekst. Pisalo je da je tim pticama, kao i slepim miševima, kada bi se jednom spustile, bilo teško da ponovo uzlete. Čovek koji ih je otkrio uspeo je da uhvati jednu pticu i primetio da njeno telo poseća na trupove aviona igrački kakve prave deca u tom kraju. Sa obe strane njenog vretenastog tela bio je red rupica kao kod jegulje. Ipak, unutra ne beše nikakvih instrumenata niti sedišta za putnike, samo prazan prostor. Čovek je uspeo da uhvati samo jednu jedinu pticu ali, prema neelegantnom i više mehaničkom načinu na koji su letele, moglo se sa sigurnošću zaključiti da su i druge ptice u jatu bile iste kao ova.

U prvoj vesti nije bilo nikakvog objašnjenja. Pošto se ista stvar događala motornim čamcima i pre toga, kad bi jurili punom brzinom, ovo otegljeno nije bio prvi slučaj transformacije u pticu koja bi, onda, odletela daleko i nestala. Ali, vest se naglo završavala na ovome.

Baš u to vreme desilo se da sam čuo priču hotelskog baštovana, koja je bila u uskoj vezi sa ove dve vesti.

Nedavno, jedne večeri, vlasnik vile koja se nalazi veoma blizu tvrđave pomenute u drugoj vesti, šetao se pored morske obale sa lovačkom puškom u ruci. Ne beše se namerno na one obične, svakodnevnne galebove a mora se uzeti u obzir da je, bez sumnje, želeo i da pred prijateljima pokaže svoju streljačku veštinu.

Izgledalo je da ga je bio privukao jedan neobičan crni galeb kojeg je primetio u jatu. Taj galeb se bio upustio u borbu sa drugim i, dok su se borili, oba se srušise u more. Čovek posla slugu da mu iz čamca donese pticu i, kada ju je dobro zagledao, ptica ga podseti na vranu sa neuobičajeno velikim krilima. Ali je čudno bilo to da su joj krila bila veoma slična zmajevima koje su pravili lokalni dečaci rastegnuvši crni masni papir preko bambusovih letvica i upotrebljavajući onu istu smolu kojom se premazuju japanski kišobrani od papira. Bilo je veoma čudno da je jedna igračka mogla da bude napravljena tako da se pokreće kao da je živa, a da na njoj ne bude nikakve opruge niti zategnute gumice. Još je bilo čudnije to što je ptica teško disala. Više od svega, podsećala ga je na miša.

Na žalost, baštovana su pozvali negde baš kad je stigao do tog mesta, tako da nisam uspeo da čujem nastavak priče. Ipak, vrlo brzo posle toga, i sasvim neočekivano, dogodilo mi se nešto što je poslužilo kao prirodna veza između ta tri čudna događaja.

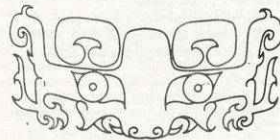
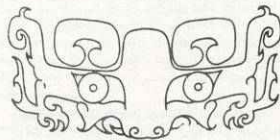
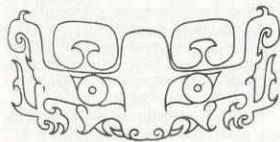
Bilo je baš vreme večernjeg smiraja. Gomila gostiju, koji su nameravali da tu prenoće, otišla je u vrt i okupila se oko Cigana. Mogao sam da čujem pljeskanje u ritmu muzike. Stajao sam na ivici platforme uz koju su pristajali čamci dok su talasici koje je donosila plima lako zapljuskivali moja stopala. Već nekoliko dana bio sam zabavljen jednim manje-više apstraktnim problemom koji mi nikako nije izlazio iz glave; svetu oko sebe nisam pridavao skoro nikakvu pažnju. Stoga ne bih sa većom sigurnošću mogao da kažem koliko sam dugo bio tamo. Mora da je bilo oko pet minuta, ili mnogo duže, ali, najzad, pažnju mi privuče čudni model aviona koji je leteo baš iznad moje glave. Uopšte, mislim da bi trebalo da kažem da je u poslednje vreme došlo do izvanrednog napretka u proizvodnji takvih igračaka, i da one stvarno izgledaju sasvim verne. Pošto je ovaj kraj bio letovalište za visoku klasu društva, njihova deca, koja su dolazila veoma na odmor, obično su posedovala odne skupe modele aviona i brodova.

Tako beše prirodno da sam prvo pomislio: »Gle, još jedna od onih ekstravagantnih igračaka! Ali, posle izvesnog vremena igračka počne da mi dosaduje: vraćala se i neprestano mi nadletala glavu. To najzad privuče moju pažnju i pokušah da je pogledam izbliza. Ako bih pokušao da je opišem jednom jedinom reči, rekao bih da je izgledala kao jedan od onih balona u obliku cigare, jedan od prvih cepelina. Krma, pričvršćena na repu, stalno je kloparala i bila tako velika da pomislih da je to ono što joj pomaže da se održi u vazduhu. Izgledalo je to kao da su ukršteni balon i neki tvrdokrilac. Ali letelica iščeznu toliko brzo da nisam mogao da raščistim i shvatim šta je to u stvari bilo.

I onda, dok sam pokušavao da povratim pređašnje raspoloženje i još jedanput se uhvatim u koštac sa svojim problemom, ona se vratila. Ovog puta mi prolete tako blizu glave da mi je lupa krila već bućala u ušima i stvarno me nervirala.

Već se bilo skoro smračilo. Više puta izmahnuh rukom i najzad uspeh da je, u trećem ili četvrtom pokušaju, udarim i oborim. Sada sam mogao da je pogledam izbliza. Beše vlažna i podsećala me na ljuštuuru ostriga. Nije bilo znakova da postoje bilo kakvi organi za letenje i mogao sam samo da pretpostavim da je to nešto uspeo da se uvuče u ljuštuuru kad sam ga udario. Iako nikada nisam video električnu jegulju ili ražu, čuo sam za njih pa, kada ispružih ruku da dodirem ljuštuuru i osetih nešto kao trnce posle električnog udara, pomislih da bi to moralo da bude tako nešto.

Onda postadoh vrlo oprezan ali, shvativši da je toliko količina electriciteta ne može da se smesti u toliko malu zapreminu, dodirnuh poklopac još jedanput i uspeh da ga pokrenem toliko da se načini mali otvor. Po-

Gluvonema devojčica

Abe Kobo

klopac se zatvori čim ga pustih, pre nego što sam uspeo dobro da osmotrim ono što se nalazilo unutra. Izgledalo je kao da je unutrašnjost ispunjena zelenom smrdokom travom, i smrdelo je kao što u bari smrdi kamenje koje talasi samo povremeno ispiraju. Smrad je, u stvari, bio toliko jak da je, iako sam je dodirnuto savim ovllaš, moralo da prođe nedeđu dana dok ga se nisam oslobodio. Iz morske trave piljilo je u mene neko lice koje je više ličilo na miša. Njegove bele sitne oči zasvetlucaše prema meni i skoro me uplašiše. Imalo je i nešto što je ličilo na uši, ali su to isto tako mogli da budu i čuperki krznjenih dlatica, ili neka vrsta brkova.

Počeh da pomišljam da je neka čudna morska životinja načinila tu stvar ali; kad sam je pogledao još jedanput, naprežući oči na već bledom svetlu, nisam nikako mogao da poverujem da je neki insekt ili životinja, ili bilo šta te vrste, moglo da napravi lušturu, živi u njoj, ili je upotrebljava na neki drugi način. Ali, kao što rekoh malopre, u toj lušturi je bilo nešto vlažno i lepljivo. Najzad se zaustavih pomislivši da je jedino moguće objašnjenje to da je ova luštura ostala negde napukla i da se u nju uvukao neki miš ili druga životinja. Ako je to bio odgovor, nisam imao hrabrosti da dalje išta ispitujem.

Dok sam pokušavao da sebe navedem na neku odluku i rešim šta da radim, naiđe jedan od naše mlade gospode. Pre ovoga, mi smo samo izmenjivali naklone i nikada mi se stvarno nije obratio, ali sada je izgledao zainteresovan za ono što mi se bilo dogodilo. Govorio je na prijateljski način, veoma različit od njegovog uobičajenog rezervisanog ponašanja.

»Vrlo neobično! Ali on je, u stvari, poznat po tome što može da pravi avion za sebe! Šta?»

»Oh, zove se Ikarus. Naučno ime mu je Icarus Coetus. Ne, to nije isto što i Icarus Daedalus.»

Pomislih da ga zapitam šta je tačno time mislio, pošto je izgledalo da zna biologiju. Takođe sam hteo da pitam da li je taj »Ikarus« i živo u takvim kutijama koje je pravio. Ova kutija bila je očigledno rad ljudske ruke, ali kako je, hteo sam da pitam, došla u ruke ove životinje?

Prijateljski raspoloženi mladi naučnik izgleda da je bio zauzet nečim i već je pokušavao da mu postajem dosadan, pa se lako naklonih i vratih u svoju sobu.

Kad se već dobro smratiolo, odoh ponovo do doka za čame, ali ne beše ni traga onoj kutiji. Osetih nekako da će proći još dosta vremena pre nego što se mesec pokaže nad morem.

S japanskog preveo
Dragan Milenković

Inagaki Taruho (1900) rođen je u Osa-ki. Završio samo osnovnu školu i počeo prvo da se bavi slikarstvom. Prvu priču, »Kokolada«, objavio je 1922. godine, a prvu knjigu proze *Priče iz hiljadu jedne sekunde* (aluzija na priču iz *Hiljadu jedne noći*) već 1923. Njegova sabrana dela iznose osamnaest to-mova.

Jednom davno, u zemlji koje ne beše ni na jednoj mapi, živeo je div. Nema naučnika u svetu koji bi mogao da opiše kakve je oči, kakav je nos, kakva je usta imao, niti je u bilo kojem udžbeniku zapisan jezik kojim je govorio taj div. To beše tako davno da nijedna kazaljka nijednog časovnika, ma koliko se brzo okretala unazad, ne bi mogla da pokaže to vreme. Iznenada, u to davno vreme, div se probudi i oseti strašnu glad.

Div zamajčica jezikom i zagradi punu šaku semena iz torbe. Seme bejaše tako sitno da bi se kao prašina dizalo pri najmanjem vetru, a, kada bi se dobro zalagalo, videlo bi se da svako zrno ima na sebi jasno ubeležen ljudski lik. Div razbaca semenke po vazduhu a onda i sam nestade pretvorivši se u bezbroj malih vihorova.

Iz tog semena iznikoše ljudi na zemlji, podigoše se gradovi, pesme ispuniše vazduh i dan i noć dodado se za smenjuju u pravilnim razmacima. I onda, kada su ljudska bića postala lepaša čak i od useva na poljima i od stoke u štalama, vihor-div se spusti na gradске ulice i u podnožja planina kako bi pokupio svoju prvu žetvu.

U to vreme na zemlji se spustiše različite nesreće. Prvo se dan i noć posvadaše i počеше da se jure oko zemljine kugle; zima se vrati i postade godišnje doba; neprilike urezaše bore na licima ljudi; po krivinama na kičmi počeo je čovek da razlikuje kraljeve, vazale, trgovce i prosjake, i ljudi stvarno morahu da se bore za život.

Vetar-div je mogao da se pretvori u bilo kakav ljudski doživljaj i razmahivao je svojom velikom kosom. Kada bi bilo ko bilo šta doživio, sve se to pretvaralo u vihor i prodiralo mu kroz telo, ostavljajući u njemu veliku rupu. Život postade mučan posao ispunjavanja tih rupa, a divov apetit beše toliko veliki da niko ne mogaše čak ni maštom da dosegne te razmere. Ljudi više ne mogaše da se odmire ni trenutka. Taman bi neko ispunio jednu od rupa, a vihor bi mu prodro kroz telo ostavljajući za sobom nove rupe.

Bivalo je ljudi sa rukama bržim od vihorova... Dane koje bi tako uštedeli, koristili su da izbegnu zamahu velike kose, ali osećanje sreće, koje ih tada obuzimaaše, ne mogaše da bude stalno ako nije moglo da se deli sa drugima, pa bi tako, jednog dana, i oni postajali istrošeni. Samo teško deformisani bogalji, jadnici koji su imali loše varenje i oni koji su se, zato što su izgubili svaku osećajnost, pretvorili u kamen, drvo ili pesak, uspevali su da izbegnu divovu zhetvu. Jer ne beše ni sreće ni nesreće za sve njih. Takvi ljudi su dobro znali da je njihova sreća samo

drugi naziv za opštu nesreću i da prava sreća može da se postigne jedino ispunjavanjem rupa koje su ostajale dok se punio divov stomak.

Ali dogodi se nešto što je uzdrmlalo ovo stanje. Grupa ovih nesrećnih ljudi ogromno se povećavala, pa je izgledalo da se približava vreme kada je njiva trebalo da se poore i ostavi da se malo odmori. Divova utroba postade prazna, a vetrovi fujakaše zlokobno gradovima. Dok su vazduhom leteli samo komadići papira zapleteni u vihorovima, i laste koje su brzo nestajale tek što bi se pojavile, još je div nekako izdržavao, ali kada počese da lete komadići šrapnela i krila avionā benzina i druge slične stvari, div više ne mogade da izdrži. Držeći se za svoj uznemireni stomak, div poče da sanja ukuse mnogih ranijih žetvi.

»Biti materijalizovan u nečijoj mašti u obliku ljubavi prema prirodi imalo je ukusi hleba, nečega što nikada ne može da iščili. Drugi put, kada je neko, za promenu, biovar vera u boga, osetio bi se ukus dobrog sočnog bifteka. Naučno otkriće bilo je kao pečena patrmka, dok je prolaženje kroz srce pesnika u obliku pesme davalo ukus finog crvenog kavijara. Ljubav je bila kao puter, prijateljstvo kao špagete, osveta kao jaki ukiseljeni đumbir, ljubomora kao ljute paprike, dečja borba kao vrući krompir, poniženje misralo na sveži luk. Pa je onda mnogo onih grehova sa ukusom voća... kakvo uživanje, a gorku sudbu smrti behu nenadoknadivi sastojak za varenje, dok je limunada panike, iako sama nije bila hranljiva, bila neophodna. Sada, na stalnoj dijeti gorkih lekova i limunade, ne mogu a da ne sažaljevanj samoga sebe. Vidi kako sam omršavio. E, e, ne bi trebalo da ovako pričam. Samo da su mi vrući krompiri prelivali puterom«, mislio je div.

Sama pomisao na takve stvari terala je kiseline iz njegovog stomaka da napadaju na njegove zidove. Sokovi koji su bučno izvirali u njegovom osušenom grlu posećali su ga na nešto savim drugačije. Ne mogaviše više da izdrži to osećanje, on ustade. Raširivši širok nozdre njuškao je okolo tražeći nešto. Nije bilo ničega sem vina ljubavi... piva na koje liči umorni poljubac, belog vina, koje je neuzračena ljubav, sve do radnji koje nećemo da pomignemo, a koje su imale ukusa jakih pića. Vihor otvorio svoja lakoma usta i postade nerazuman kao neko živo biće. On poče da lovi oko uglova i ruševina u gradskim zidovima koje su čak i njihovi vlasnici bili zaboravili. Vino mora da je bilo toliko kiselo i nezderalo da nije ni imalo ime, pa je onda iščileo neprimetno.

Zbog toga, sledećeg dana udar vihora ljubavi prođe kroz telo jedne gluvoneme devojčice, čija doba beše kao stare sveće, a mišćavi udovi behu kao kod pauka.

Desilo se to ovako. Kao i obično, devojčica je vredno žila u svome stanu, maloj sobi sa drvenim podom, čiji je plafon činilo kućno stepenište za stanove iznad njenog sprata. Gledala je na jednu slepu ulicu. Sunčeva svetlost koja je do tada (negde sat otkuga tri, iako to devojčica naravno nije mogla da čuje) ležala na gornjem delu zida, izmenada osvetli sobu.

Baš tada mladić pređe ulicu, noseći korpu, i pade prema kući. Svakog dana u isto vreme očaj mladić, sluga u jednoj perionici, donosio je pocepane čarape i donje rublje da ih devojčica okrpi. Dečak dodade devojčici zavežljaj sa prljavim rubljem, a ona mu preko prozora, uz svojevrsnu pantomimu, predade ono što je završila toga dana. I dok je to radila, njeni prsti vrlo lagano dotakose dečakovu ruku. Njeno nasmešeno lice se iznenada zgrči, a on se saže i podiže bošću koja je pala kad je devojčica brzo povukla natrag ruku. On diže namršteno lice, zagradi kosu koja beše kratka i koju nije ni trebalo popravljati i ode brzo, bez osmeha, ostavljajući devojčicu veoma rastuženu. Njene usne ostođose otvorene, a ruka nastavi da se njiže iznad prozorskog simsa.

Tad devojčica oseti nešto čudno. Oko nje je vijugao vetar, i fijukao oko prozora kao nešto živo, baš na mestu gde je dečak do tada stajao. U prvo vreme izgledalo je da nema razlike između tog vetra i nekog običnog vetra, ali sve beše čudno jer, u stvari, ne beše vetar, pa devojčica oseti veliki stud. Pomislila je najednom da dečak nije potpuno otišao odatle i da je, pošto je bio u velikoj zbirci, deo njega ostao na istom mestu u obliku vetrića.

Ne znajući šta da radi devojčica zadržala svoje oči na vetru za trenutak, kada oseti da on namerava da kroz prozor uđe u njenu sobu. Uplašena, devojčica zalupi prozorski kapak, ali i pored toga vetar ne pokaza želju da ode. Ona stavi rezu na prozor i zapucketa prestima da ga zaplaši, ali vetar samo dođe bliže prozoru i čak zadrma bučno kapcima. Posle izvesnog vremena vetar počeo da se menja i da postaje sluzava supstanca koja kao da je poticala iz ustajalog ribnjaka. Najzad vetar postade trepetava opna i, uprkos devojčicinom ispiranju, uđe u sobu kroz mali otvor na prozorskom ramu, prođe kroz telo skamenjene devojčice ostavljajući za sebe duboku ernu rupu, i onda nestade.

»Vidi, vidi, i ovo je vino. Trebalo bi da je vino, mrljao je negde posle toga div sam sebi u bradu. I pošto se sve više i više opijao, on zaklima veselo glavom. »Neka kaže ko šta hoće, ali ovo mi više prija nego avioni umrljani benzinom.« Devojičica, međutim, osetivši snažan bol u grudima nesvesno digne glavu prema nebu i pozva diva: »Dragi Bože, šta da radim? Zljubila sam se i osećam kao da je nešto ukradeno iz mog srca. Šta mogu da uradim da iscelim ovu tešku ranu?«

Odgovora, naravno, ne beše. (Čak i da ga je bilo, šta bi to moglo da znači gluvonemog devojčici?) Ona oseti da mora sama da nešto učini pa pogleda oko sebe i vide gomilu krpa u jednom uglu. Nije mislila da je to najprikladnije, ali pošto ne beše ničega drugog u blizini, ona njima zapuši rupu.

Sledećeg dana, u isto vreme, desilo se isto; ona, međutim, nije mogla ponovo da zapuši rupu krpama, jer one, uprkos svemu, behu ono čime je zaradavala za život. Ona onda shvati da treba da odraste i sama začepi rupu. Ali dotle je trebalo da se služi krpama, jer za gluvonemu devojčicu zadatak da odraste i samom sobom zapuši tu rupu, beše

Gluvonema devojčica

veoma težak. Div tada napravi kiselo lice: »Šta je sad ovo? Ovo vino ima skroz ukus krpa!«

Ali vetar se nije zamario i dolazio je sledećeg dana i sledećeg, uvek posle dečaka iz perionice. Devojičica za nekoliko dana počeo da smrdi na krpe. Ona nije izgledala drukčije nego ranije, ali se veći deo njenog tela pretvorilo u krpe. Devojičica, koja ne beše suviše bistra, zaboravljala je redovno šta joj se događalo sa vetrom uzrokovalo njegovog odlaska a, osim toga, ona nije znala kako bi mogla da se sama izmeni.

Div onda zavika u očajanju: »Jao, jao, zašto li su svi tako velike nezalce! Šta je to s njima? Ulice su im pune suza, a tvrde da nemaju dovoljno vode. Iako vatra prekriva njihova polja i planine, njima nedostaje toplota. Ako se sunce ne podeli nadojve, umreću od gladi!«

Iako je tako govorio, pohlepni vetar nije bio spreman da napusti skupljanje letine od devojčice. »Mora da postoji način da se poboljša ukus tog vina«, pomisli on jednog dana i odluči da učini nešto kako bi poboljšao odnos između mladića i devojčice.

Toga dana vetar uđe u njeno telo i ostade tamo, postao njen unutarnji zavodljivi glas. »Hej, devojičice, zar misliš da i dalje sama nosiš taj teret? Otvori srce mladom čoveku i podeli teret sa njim, oslobodi se muka i popni se na kulu ljubavi. Popnite se zajedno, držite se za ruke i ukus ljubavi će, sa svakim vašim korakom postajati sve slađi. Na samom si pragu slatkih mesta, ali si još na gorkoj zemlji.«

»I ja sam sama o tome razmišljala, ali nemam samopouzdanja. Zar ne vidiš da sam gluvonema.«

»Gluvonema, pa šta s tim? Govori se da smrt sve pobeđuje, ali zar ne kažu i da je ljubav jača i od same smrti?«

»Ja mogu da govorim, ali samo ono što sam naučila u školi. To je kao da kucam na pisaočji mašini: pokrećem prste u vazduhu i udešavam svoje usne na više načina. A nastavnici u školi za gluvoneme nisu nas učili reći ljubavi.«

»Kakva je to škola u kojoj nastavnici uče reći ljubavi? To svako izmišlja sam za sebe. Ljudi stvarno više nemaju sopstveni jezik, ali kad dođe do ljubavi, svako napravi svoje sopstvene reči i da ga niko ne nauči.«

»Ali, svako se smeje kad čuje moj glas i kažu da liči na frulu.«

»Frulu, pa zar to nije divno. Kaže se da reći ljubavi treba izgovarati slatkim šapatom. Ako budeš šapotala kao svirala, imaćeš još više uspeha. Ljubavnicu govore šapatom, zatvorenih očiju, a glas im nosi, kao i poverljive, laki zvuk svirale. Pa to je divno!«

»Izvinite, a šta je to šapat?«

»To su reči slične vetriću koji ulazi pravo u najveće dubine čovekovog srca.«

»A kakav je otprilike zvuk tog vetra?«

»E pa, to se ne da lako opisati rečima. To je pomeranje vazduha koje može da zvuci kao žuštanje trave ili lišća, ili udar vetra u zid, ili cepanje vetra kada naide na telefonske žice, ima mnogo zvukova. To je zvuk od koga čovek zadrhti.«

»Bekao si vazduh, ali ja ne znam kako on izgleda, ne mogu da ga vidim. Da li je on okrugao ili četvrtast?«

»Normalno da ne možeš da vidiš vazduh, on nije ni okrugao niti četvrtast. On deluje veoma lako, naročito vazduh ljubavi šapotalja. To je svila tanka kao paučina, koja zadrhti na samu pojavu ljubljenog.«

»Koje li je boje?«

»Paa, u bajkama ruže cvetaju iz usta lepica pa može biti da je crvena boje ruže.«

»Ja baš volim crvene ruže! To ne bi bilo loše, šta misliš?«

»Naravno, sve dok sama budeš stvarala svoje reči, sve će biti dobro.«

»Ne znam kako, ali izgleda da sam stekla samopouzdanje. Osećam da ću moći da šapetom reći ljubavi, nasmeši se devojčica, a vetar u njoj smešio se i sam misleći na divni ukus sutrašnjeg vina.«

Sledećeg dana ona ode u jednu radnju koja je prodavala stare i nove stvari i zatraži nešto što nije nikada tražila, iznenadivši prodavca. »Momolim vasas vašim najbiolojij najtjanju svetloto crvenunu, svilllus, uspe da promueca, ali i isprazni svoj novčanik. Iako je ono što joj dodadoše bio veliki komad svile, devojčica je htela još veći, pa kad se vratila kući, ona i od nje činivnu traku koja beše dvaput šira od njenog lica. Osetivši kako se svila vijori kao neko živo biće pri lakim naletim nevidljivog povetarca, devojčica, van sebe od sreće, zapleska rukama i ispusti glas koji podsećao na skičanje zeca. Na to svilena traka počeo da se vije u skladu sa najskrivljenim osećanjima devojčice. Ona, onda, svezla traku čvrsto za kažiprst svoje desne ruke i nastavi sa isprekidanim smehom koji je ličio na sviranje frule.

I nastupi vreme dečakovog dolaska. Sunce ispuni sobu i, kao i ranije, mladić stiže sa korpom punom veš. Devojičica nije znala za sebe, a dečak, pomislivši da je čudno što ona drži sakrivenu desnu ruku i dodaje mu svoju bošću samo levom rukom, baci pogled u sobu. Devojičica sva porcvene. Prvo se zacرنeno samo mali deo, veličine nokta njenog malog prsta, a onda joj rumen preli celo lice. U isto vreme ona ispruži ruku pa za kažiprstom na kome je bila vezana traka pravo pred dečakovo lice. Zatvorivši oči, ona je duvala lagano, u taktu ispuštajući glas koji je ličio na zvuk koji vazduh proizvode kada pređe iznad otvora flaše. Iako je više puta morala da prestane, kako bi vratila srce koje joj se penjalo do samog grla, devojčica je u svojoj usnjanoj ljubavi mislila da njena ljubavna šapotalnja imaju uspeha. Činilo joj se da vidi svetla kako se pojavljuju na rumenim papirićima koji su izlazili iz njenih usta i lebdeli stvarajući različite kombinacije ispred dečakovog lica. Devojičica, koja je reči mogla da zamisli samo kao vizuelne slike, ovo i nije

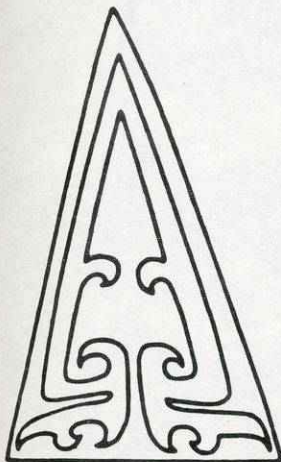
mogla da zamisli drugačije.

Pošto je svilena traka bila stvarno lepa, mladićeva prva reakcija beše osmeh ali iznenađena, on prestade sa smehom i diže obrve. Ovaj zbunjeni izraz onda zameni strah, dečak se okrenu i pobeže ne osvrćući se, i ode da svima ispriča da je devojčica pomerila umom. Videvši sve ovo div, koji gledaše i dalje devojčicu kako zatvorenih očiju sa još više elana duva u svoju traku, ne mogaše da se ne nasmeje, ali kada primeti suze koje su navrle na njene oči, on sa dosadom zapucketa jezikom i reče: »Ovo je stvarno neplodna zemlja. Ne vredi više da se mučim s tobom. Život koji je isključivo u bogaljima kao što si ti, život upaljen zracima zalazećeg sunca, deluje kao otrov na moj stomak. Koliko sam samo energije utrošio na tebe!»

I gladni vetar izade iz devojčice da nastavi da luta ulicama i da se nikada više ne vrati u njenu sobu. Ali to ne znači da treba verovati da ima razloga da se veruje ukusu ovog vetra-diva.

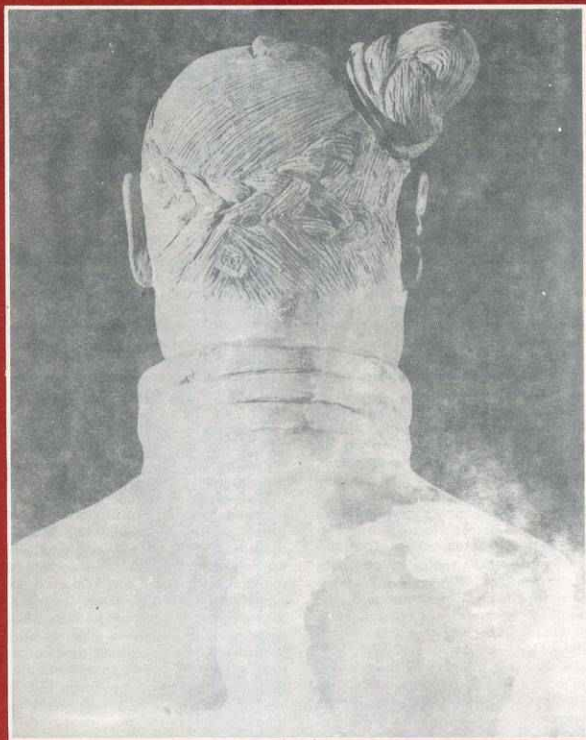
*S japanskog preveo
Dragan Milenković*

Abe Kobo (1924) je rođen u Tokiju. Veliki deo detinjstva i mladosti proveo u Mukdenu (sada Šenjang) u Mandžuriji, gde mu je otac bio lekar i profesor. Prvu priču objavio je 1974. godine, a 1951. dobio je najvišu japansku književnu nagradu »Akutagava«. Bavi se originalnom književnom fantastikom i smatra se piscem teškim za prevodjenje.

Ličnosti i događaji

Vojnik Qin Shihangove vojske od terakote, detalj, Dinastija Qin, 221-206.g. pre n. e.

Poštovanje objektivnosti

Razgovor sa
Qiuom Shusenom

Profesore Qiu Shusen, vaša akademska karijera vezana je za Univerzitet u Nanjingu, gde ste ove godine izabrani za predstavnika Fakulteta za istoriju, a istovremeno, kao sekretar Kineskog saveza za mongolske studije i šef Instituta za dinastiju Yuan na Univerzitetu u Nanjingu, vi ste jedan od vodećih stručnjaka za period ove mongolske dinastije u Kini. Molim vas da ispričate kako je započeo vaš akademski put?

Rodom sam iz grada Suzhou, jednog od najznačajnijih drevnih gradova Kine, zvanih i kineska Venecija, gde je istorija prisutna na svakom koraku, a na studije sam pošao u glavni grad provincije, Nanjing. Univerzitet u Nanjingu ubraja se u nekoliko proklatih kineskih univerziteta, a Fakultet za istoriju uvek je bio vrlo jak i visoko cenjen. Tu sam 1959. g. diplomirao i odmah sam počeo da radim kao asistent, a treći stepen završio sam 1963. g. Tako sam se specijalizovao za svoj sadašnji poziv.

Kako ste, posle uspešnog starta u nauci, doživeli kulturnu revoluciju?

Srećom, još nisam bio dosta istaknut da bih postao žrtva žestokih napada i kritika, kao recimo rektor našeg univerziteta, ili neki poznati istoričari širom zemlje, koji su bili oterani u samoubistvo, ili su izdahnuili po zatvorima. Ako se setimo da su trojica istaknutih istoričara prve značajne ličnosti koji su postali mete i žrtve kulturne revolucije, bili su poznati kao 'protipartijska klika triju stručnjaka, vidimo kako se, zbog uske vezanosti za politiku, i istorija našla u toku tih zbivanja. No, za nas mlade nastavnike na univerzitetu najveća šteta je bila što smo za više godina gotovo obavustali naučni rad, jer zbog najezde političkih aktivnosti nije bilo ni uslova ni vremena za stručan rad. U političkim aktivnostima svi smo morali učestvovati, ali je situaciju otežavalo postojanje dveju političkih frakcija koje su se, kako u gradu Nanjingu tako i na univerzitetu, borile za vlast. A obe frakcije, skrivajući se iza političkih fraza i pozivajući se na Mao Zedonga, prikrivale su svoje prave političke namere, pa je tako za većinu nas, koji nismo hteli da stupanjem u prve redove prigrabimo značajne političke koristi situacija bila vrlo nejasna. Naravno, radili smo i na selu, ali samo povremeno, i ponajviše u predgrađima Nanjinga. Tako je naš život ostao vezan za univerzitetski kampus, što je u onim vremenima ipak predstavljalo izvesnu poylastu.

Šta, po vama, karakteriše nova zbivanja na području kineske istorijske nauke u poslednjim godinama?

Pre svega, to je snažan zahtev za poštovanjem objektivnosti i za otvorenu diskusiju. Naime, sve do 1956. g. bili smo pod jakim uticajem političkog dogmatizma, koji je često sprečavao objektivne analize, jer su se istraživači jednostavno bojali iznosti činjenice. Takav jedan primer je 'politika popuštanja', koju je carsko-birokratska vlast često primenjavala u kriznim vremenima, u proteklim godinama ona je bila gotovo tabu tema, jer se kosila sa konceptom klasne borbe. No, sada se ponovo priznaje da je 'spoli-

tika popuštanja' često bila primenjavana, i čak se povezuje s uzrocima koji su uticali da tradicionalno uređenje toliko dugo traje. Dalje, poslednjih je godina učinjen ogroman napredak u primeni savremenih istraživačkih metoda, gde u prvi plan stupa naučno proveravanje materijala i otkrivanje novih istorijskih izvora. U tom pogledu znatno smo odmakli od ranih pedesetih godina, koje nisu bile pod takvom i tolikom pritiskom.

S obzirom na pomenutu povezanost politike i istorije, šta je u najnovije vreme u centru pažnje kineskih istoričara i kakve su promene u pravcima njihovih istraživanja?

U poslednje vreme primećuje se opadanje interesa za neka takva pitanja kao što je, na primer, problem periodizacije kineske istorije, a ono je ranije bilo jedno od glavnih pitanja naše istorijske nauke. Umesto toga, u centar pažnje stupaju novi kompleksi, na primer područje komparativnih studija kineskog i svetskog razvoja, ili još uže: analiza uzoraka tako reći izuzetne dugovečnosti i održivosti kineskog feudalnog poretka i utvrđivanja uzroka kineske privredne zaostalosti. Drugo interesantno područje, koje se sve više pojavljuje, jeste pitanje istorijskog tumačenja Kine kao višenacionalne države i, takođe, analize istorije međunacionalnih odnosa radi boljeg razumevanja postojećih međunacionalnih odnosa. Do značajnih promena gledišta došlo je i u ocenjivanju istorijskog značaja seljačkih buna, koje su ranije smatrane glavnim pokretačima istorije, a sada neke ocene idu čak u drugu krajnost, odričući seljačkim bunama bilo kakav pozitivan istorijski značaj i, štaviše, osuđujući seljačku ideju o potpunoj jednakosti.

Kakvo je vaše mišljenje o istinitosti putovanja Marka Pola u Kinu, budući da se iz SAD ponovo čuju teze da, u stvari, nikad nije stigao do Kine i da su njegovi putopisi samo plod mašte i priča koje je čuo od drugih putnika?

Za nas u Kini ove dileme već dugo nema, jer postoji dokumentacija u kineskim istorijskim arhivima i hronologijama koja govori o boravku Marka Pola u Kini i o putovanjima po Kini na koja ga je slao Kublaj-kan.

Da li je u vreme mongolske dinastije i Kina imala svoje velike svetske putnike? Koga biste vi u Kini možda mogli zvati svojim kineskim Markom Polom?

Ako u vidu imamo značaj putopisa koje su napisali, to bi bili Wang Dayan i Zhou Dagan. Wang Dayan je krajem dinastije

Yuan putovao preko jugoistočne Azije morskim putem prema zapadu i posetio sve zemlje na obalama Indijskog okeana sve do Arapskog poluostrva i istočne Afrike. U svojoj knjizi *Prikaz ostrva i stranaca* opisao je običaje, proizvode i geografske prilike zemalja koje je posetio. Još ranije, početkom dinastije Yuan, Zhou Dagan je putovao u Kampučiju i napisao knjigu *Navike i običaji u Kampučiji*, gde je precizno opisao tadašnje zakone, političku situaciju i životne prilike u Kampučiji. Među tamošnjim stanovništvom tako je bio cenjen da su posle smrti islesali njegov kip i podigli mu spomenik. Ako pak uzmemo u obzir dužinu i markantnost putovanja, onda bismo kineskim Markom Polom mogli zvati u Pekingu rođenog Uigura Rabana Saumu. Sauma i njegov putni drug Markus, mongolskog poretka, bili su hrišćani nestorijanskog učenja i odlučili su se na hodočašće u Jerusalim, a carski dvor saglasio se sa tom namerom i dao im status izaslanika. Na svom putu stigli su u Khanat Ili u centralnoj Aziji. Tamo su saznali da je njihova namera neostvariva zbog ratovanja u Siriji, ali vladar Khanata Ili, Arghun-kan, odlučio je 1287. g. da pošalje Saumu u Evropu, gde ga je najpre primio francuski kralj Filip. IV, posla toga engleski kralj Eduard I, a u Rimu je papi Nikoli IV predao državna pisma. Kao posledica ove misije, papa je, doznajući da se u Kini širi samo nestorijansko učenje, odlučio da u Kinu pošalje i svoje misionare, iz čega je zapravo proisteklo i putovanje Odorika iz Porčubana.

Razgovor vodilo
Mija Saje

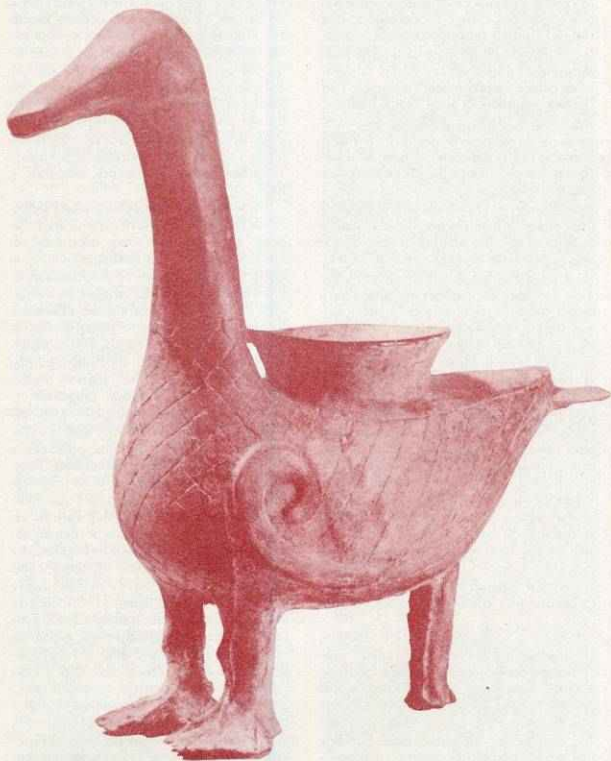
Izložba drevne kineske kulture u Zagrebu

Koncipirana kao presjek kroz osamdeset stoljeća kineske kulture u vremenskom rasponu od neolitika do Tanga, izložba u Muzejskom prostoru u Zagrebu na svome početku nudi, naravno, predmete neolitskih kultura.

Upravo na području istraživanja neolitika kineska je arheologija posljednjih desetljeća, posebno sedamdesetih godina, došla do mnogobrojnih zanimljivih otkrića. Široki spektar znanja o kulturama neolitika, znanja uvijek otvorenih mogućnosti novog vrednovanja, ovisno o otkrićima koja zemlja još čuva, ne čudi ako znamo da je od 1949. godine do danas, dakle u novoj Kini, otkriveno diljem prostrane zemlje više od šest tisuća neolitskih nalazišta (do 1949. godine bilo ih je poznato tristotinjak). Sistematski napori arheologa, sistematsko »pročeljavanje« terena, uz koncentriranje pažnje relevantnih nauka na najstarije poznate kineske kulture, dalo je rezultate koji, zasnovani na materijalnim dokazima, često izazivaju potrebu korekcije zatečenih znanstvenih stavova. Brojnost nalazišta i njihova međusobna geografska blizina ili udaljenost, međusobni dodiri pojedinih kultura, njihovo paralelno trajanje ili izrastanje jednih iz drugih, utjecaji i preplitanja tih utjecaja, tvore gustu mrežu saznanja u kojoj znanstvenici, pažljivo i strpljivo, nastoje slijediti nit što vodi najdalje u prošlost, prema izvorštima kineske kulture. Istovremeno, mogućnosti sve potpunijeg razumijevanja pojedinih dječića toga varavog mozaika prošlosti, što zahvaljujući neprestanom općem napretku nauke nikada ne daje statičnu sliku silnih prohujalih vijekova, koje je laiku teško napućiiti ma i poletnom maštom, dozvoljavaju da se jasnije uoče brojni zajednički elementi do- zvoljavaju da se jasnije uoče brojni zajednički elementi različitih kultura iz različitih krajeva Kine, i da se dođe tako do važnih podataka o nastajanju kineske nacije.

Za posumnjati je, naravno, da – kako već u nas stvari stoje – posjetilac izložbe dolazi uglavnom oboruzan znanjima i »preman da se suoči s tom rijekom vremena ilustriranim probranim eksponatima iz riznice kineske kulturne baštine. Malo je vjerojatno da raspolaže ma i minimumom informacija o kineskoj arheologiji i plodovima znanstvene obrade njenih otkrića. Najteže bi ipak bilo povjerovati da mu to u susretu s »Drevnom kineskom kulturom« smeta. Posjetiocu nenaviknutom na imena dinastija kojima kineska povijest omeđuje pojedine etape svoga razvoja, još manje vičnom nazivima pojedinih neolitskih kultura, ova izložba približava udaljena vremena nudeći djela nekih davnih ruku kao dokaz ljudske aktivnosti opredmećene u objektima koji se u prvom redu nameću svojom ljepotom. Markirajući na samome svome početku vremenski luk kojim se bavi, majstorski postavljena izložba otvara se paralelno izloženim kamenim žrvnjem iz dosad najstarije poznate kineske kulture (kulture Peiligang) i figurom žene od obojene keramike iz zlatnog doba kineske feudalne kulture, vremena vladavine dinastije Tang. Tipičan predmet kulture

Bronzana posuda zun u obliku patke, Dinastija Zapadni Zhou, XI–VIII vek pre n. e.

peiligang i neolitskih kultura uopće, kameni žrvanj, na metar udaljenosti od izvanrednog primjerka keramike tipične za profinjenu ukus vremena od kojeg ga dijeli osam tisuća godina, izaziva ne manje snažan dojam od prikaza diskretno nehajne i elegantne gospe iz vremena Tanga. Krajnje jednostavan, a nimalo nespretn oblik tanje kamene ploče,

blago zaobljene poput stopala (ili skateboarda), položene na četiri solidne nožice i upotpunjene batom čijim se valjanjem mrvilo žito, više plijeni svojom jednostavnošću no što priziva pomisao na trud i muku, koju žrvanj kao upotrebnii predmet simbolizira. Figura tanke gospe pak nipošto ne upućuje na pomisao n njenoj upotrebnj funkciji, a

riječ je o grobnj figur. Taj o žrvan što predstavlja dokaz o postojanju kulture čije je otkriće ukupnom materijalno dokazanom zbiru kineske prošlosti dodalo još jedno tišćučje, i figura žene od objone keramike, gledani našim očima ispunjenim finoćom linije, elegancijom forme, ljepotom i uživajanjem u njoj, potiru granice civilizacijskih krugova: kro predmete izazovnih oblika i nazivlja (hu, ding, bo, guan, pen . . .) otvara se prostor u kome posjetilac bogat i reprezentativan materijal drevne kineske kulture može iščitavati oslanjajući se na vlastito iskustvo, na estetski doživljaj, na doživljavanje djela kao čovjekova traga u vremenu i prostoru, na snagu ama što se naslućuje u nekom pravdom obrtanju lončarskog kola ili vještini lijevanja čudeno ornamentiranih bronci. Naučna i estetska vrijednost, upotreba i estetska funkcija izloženih predmeta, prepriču se do te mjere da izložba može zadovoljiti i posjetioca koji barata minimumom znanja o Kini i njenoj kulturi kao i posjetioca spremnog da svoja znanja o toj kulturi obogati užitim direktno susreta s njom. Sama koncepcija postavke (Bernardo Bernardi i Lada Ratković) ukazuje na unaprijed dobro procijenjen interes za rijetko zanimljivu izložbu, a tekstualno dobro odmjerenne legende i dobro odmjeren broj grafičkih prikaza tipičnih oblika posuda, ornamenata tipičnih za pojedina historijska razdoblja, te detalja pojedinih izložaka uvećanih na izvrsnim fotografijama u boji (Nedjeljko Čaće) diskretno sugeriraju uvažavanje mogućnosti da posjetilac doživi izložbu kao susret s reprezentativnim izločcima većinom iz fundusa Muzeja kineske povijesti u Pekingu, čiji su stručnjaci izvršili odabir i obradu eksponata, bez potrebe za iscrpnim tekstualnim objašnjenjima eksponata u samom izložbenom prostoru. Teško je povjerovati da bi na istoj izložbenoj površini drugačije koncipirana postava postigla bolji učinak od ove prikazane na Jezuitskom trgu, upotpunjene crno-bijelim fotografijama (Nenad Ilić i Višnja Serdar), te dia-displayom (Višnja Serdar), učinak koji istovremeno omogućava predah između razgledavanja pojedinih dijelova izložbe, upućuje na širi kontekst kulture o kojoj je riječ, i ukazuje na njenu integriranost u današnji život Kine, dakle sugeriira kontinuitet kineske kulture kroz stoljeća.

Svijest o kontinuitetu drevne kulture, prikazanom dosljednim poštovanjem kronološkog slijeda povijesnih etapa (neolitik, dinastije Xia, Shang, Zapadni Zhou, period proljeća i Jeseni, Zračanih država, dinastije Qin, Zapadni Han, Istočni Han, razdoblje Tri kraljevstva, Zapadno Jina, Istočno Jina, Južnih i Sjevernih dinastija, te dinastije Sui i Tang) uočljiva je već u dijelu izložbe posvećene predmetima neolitskih kultura, dakle kultura perioda prvobitne zajednice, prikazom keramike kultura Peilijang, Yangshao, Dawenkou, Longshan i Liangzhu, pri čemu veći broj eksponata pripada kulturi Yangshao.

Kultura Yangshao, koju karakterizira crvena i polikromna keramika, prvo pronađe-

na u selu Yangshao, sjeverozapadno od grada Luoyanga u provinciji Henan, od vremena svoga otkrića tridesetih godina smatrana je i najstarijom kineskom neolitskom kulturom (5000–3000 godina pre. n. e.). Obzirom na vrlo broja i bogata nalazišta (poznato je više od tisuću lokaliteta) i dugotrajnost ove kulture, te njeno široko rasprostranje i zračenje, u njenim granicama raspoznajemo određene faze, imenovane prema tipičnim nalazištima različite starosti (na primjer Banpo, Miaodigou, Majiayao, Dasikang, itd.). Jednom dokazana, ova je kultura uzimana i kao argument u prilog tezi da je središnji tok rijeke Huanghe, sa rano razvijenim poljodjelstvom i grnčarstvom, zapravo kolijevka kineske civilizacije. Iako i posve nedavno objavljeni kineski izvori navode kulturu Yangshao kao najstariju neolitsku kulturu u Kini (dok je neki navode kao »zlatno doba« kineske neolitske keramike) upravo prvi dio izložbe »Drevne kineske kulture« sastavom eksponata ukazuje na najnovija otkrića, koja kolijevku kineske civilizacije prepoznaju i u područjima porječja Duge rijeke (CHANGJIANG; Jangee). Istovremeno se korizira i uvjerenje da je kultura Yangshao najstarija kultura neolitika u Kini.

Što se tiče najstarije danas poznate kulture, na izložbi je predstavljena kultura Peilijang, čijih je dvadesetak lokaliteta otkriveno sedamdesetih godina u središnjem dijelu provincije Henan. Monokromna keramika s malo pronađenih primjeraka nije jedina karakteristika ove kulture zasnovane na uzgoju prosa, dakle na poljoprivredi: tipični predmeti su alati od ugladenoga kamena. Smatra se da su kultura Peilijang i njoj suvremena kultura Cishan zapravo osnova na kojoj se razvijala kultura Yangshao.

Od otkrića sedamdesetih godina prezentirana je i prva kineska kultura koja je kultivirala rižu, kultura Hemudu, proširena u donjem toku Duge rijeke (Changjiang; Jangee). Ova kultura dokaz je da iz područje Žute rijeke (Huanghe) i porječje Duge rijeke bilo centrom razvoja neolitskih kultura. Iskopine izvršene u dva navrata tijekom sedamdesetih godina dokazale su bogato nalazište iz vremena prvobitne zajednice u stadiju matrijarhata. U ravničarskom pojasu provincije Zhejiang, između četiri uočljive kultura sloja ukupne starosti od oko dvije tisućne godina, dva najdonja sloja, najstarija, stara su, po procjeni metodom C 14, oko sedam tisuća godina. Ova su dva sloja otkrila tip neolitske kulture znatno različit od ranije poznatih staništa iz vremena neolita u ovom području. Dva gornja sloja nastavak su razvoja kulture Hemudu, ali pokazuju i visok stupanj integracije sa susjednim kulturama; riječ je, dakle, o manje samosvojnoj kulturi. Pronađeno u području tople klime i s dovoljno vlage, nalazište kulture Hemudu pokazalo je da su njeni žitelji uzgajali ne samo divlju, nego i kultiviranu rižu, čime se Kina uvršava među zemlje koje su najranije na svijetu kultivirale ovu biljku. Posebno važno otkriće jest koštani poljoprivredni alat si, kojim su napravljene brazde i kopani

drenažni kanali. Više od sedamdeset pronađen si upućuju na stupanj razvoja poljodjelstva. Ovdje pronađena keramika, posebno posude za pripremanje riže, upućuju na zaključke o postepenom napretku na planu prehrane, pa znače važno otkriće, jednako kao i nalaz drvenih struktura neobično nalik na sojenice, koji ide u prilog argumentu da se u povijesti građevine relativno kompliciranije drvene strukture, povezane sistemom utora, javljaju i prije otkrića metalu. Drugim riječima, da su u neolitu kamenim oruđem znali obradivati drvo na način obično vezan uz postojanje metalnih oruđa. Ostali nalazi kulture Hemudu pokazuju da je čovjek znao praviti rogozinu od trske, te koristi vlakna divljih biljki za tkanje. Obzirom da je riječ o kulturi zasnovanoj na poljoprivredi, pronađeni su i dokazi napora na pripitumljavanju životinja: na nalazištu je pronađeno ne malo kostiju pasa, bivola i svinja. Svinja je prikazana i na pojedinim predmetima od keramike, a pronađen je i primjerak figurice od gline koja prikazuje svinju, pri čemu kao da je riječ o tipu životinje između divlje i domaće svinje. Pošto je kultura Hemudu još uvijek ovisila o lovu, osim obilja koštanih alata pronađeno je i pedesetak vrsta kostiju raznih divljih životinja.

Među predmetima koji ilustruju pojedine faze kulture Yangshao ističe se keramika iz Banpoa, tipična za ovu fazu neolitske kulture. Danas u svijetu izvanredno dobro poznato nalazište Banpo, u selu u istočnom predgrađu Xi'ana (provincija Shaanxi), pretvoreno je u muzej koji daje vrlo cjeloviti uvid u neolitsko naselje iz četrvtrog tisućljeća prije naše ere. Kultura Banpo otkrivena je početkom pedesetih godina pri izgradnji jedne tekstilne tvornice u Banpou; do danas je otkriven velik broj nalazišta ovoga tipa, na prostoru koji seže sve do sjevernih obala poluotoka Shandong, što između ostaloga govori o širokom rasprostranju i zračenju kulture Yangshao. Samo naselje u Banpou bilo je podijeljeno na dio za stanovanje, u čijem su se centru nalazile zgrade za kolektivne aktivnosti rodovske zajednice, dio za proizvodnju keramike i groblje. Selo je otkrilo i postojanje zajedničkih skladišta, obrambeni jarak oko sela, jame za odbacivanje otpadaka. Činjenica da su u grobovima obično pokopana dva do tri žrtvena predmeta od keramike, također doprinosi poznavanju kulture o kojoj je riječ. Pronađeni su i ukrasni predmeti, poput kamenih i koštanih igala za kosu, kuglice i komadići kamena očito ukrasne namjene, naušnice od žada, kameni i keramički prstenovi.

Sedamdesetih godina na petnaestak kilometara od Banpoa, u Jiangzhaiju otkriveno je još jedno veliko stanište suvremeno ono u Banpou. Više od deset tisuća ovdje pronađenih predmeta predstavljaju važan materijal za proučavanje kulture Banpo, odnosno rane faze kulture Yangshao. Značajni su nalazi morske školjke, upotrebljavane umjesto novca, iz čega bi se moglo zaključiti da su stanovnici porječja Duge rijeke prije pet do šest tisuća godina razmjenjivali doba. Jednako značajan nalaz jest otkriće kompleta

Izložba drevne kineske kulture u Zagrebu

alata za oslikavanje keramike. (Keramiku Banpo-tipa karakteriziraju geometrijski, trokutasti ornamenti, te motivi jelena, žabe, riba, ptica). Iako je u Banpou pronađen dio alata za pravljenje pigmenta za boju, otkrio je u Jiangzhaiju ima svoje značenje bez obzira što se radi o grobu i predmetima ne starijim od pet tisuća godina. Vrlo važno otkriće predstavljaju i keramičke posude sa sto dvadeset znakova (ukupno trideset i devet različitih znakova): među znacima ima i onih prvi puta pronađenih, a ukupni im je broj veći od znakova pronađenih na keramičkim predmetima otkrivenim u Banpou, pa je riječ o iznimno zanimljivom materijalu za proučavanje najdalje prošlosti kineskoga jezika.

Kultura Longshan, zastupljena na izložbi, reprezentira jednu od značajnih faza kineskog neolitika. Naime, prije po prilici pet tisuća godina mnoge robovske zajednice u pobjeću Žute rijeke (Huanghe) i Duge rijeke (Changjiang; Jangee) ulaze u stadij patrijarhalnog društva. Kultura Longshan glavni je predstavnik društvene zajednice u stadiju patrijarhata u kome prevladava klas. Riječ je o kasnoj fazi neolitika. Kamen je još uvijek glavni materijal za pravljenje oruđa, iako se već javlja i bakar. Poljoprivredna proizvodnja raste kvantitativno i kvalitativno. Otkriven je način fermentiranja žita i dobivanja vina. Postoje mnoge domaće životinje (konj, vol, ovca, pas, pile, svinja). Unaprijeđena je i proizvodnja keramike, u kojoj su noviteti crna i bijela keramika, te keramika črna poput ljuske jajeta. Na nalazištima kulture Longshan pronađene su i rukovornice od kosti i žada, što sve ukazuje na raznolikost proizvodnje i poboljšane uvjete života. Podijela rada, odavno uspostavljena, doživljava dalji napredak, a napreduje i razmjena dobara; sve zajedno ubrzava nastajanje privatne svojine, podjelu na klase, i dezintegraciju prvobitne zajednice.

Raširena u srednjem i donjem toku Žute rijeke (Huanghe), te srednjem toku Duge rijeke (Changjiang; Jangee), kultura Longshan svojim trajanjem djelomično odgovara kulturi dinastije Xia, koju kineska znanost uzima kao najraniji stadij robovlasništva u Kini. Široka istraživanja poznatog neolitika (kao, na primjer, vrlo sistematski provedena istraživanja u provinciji Sichuan, godine 1980) i rezultati postignuti pri tom značajni su ne samo za proučavanje kasne faze mlađeg kamenog doba, nego posredno imaju veliko značenje i za proučavanje kulture dinastije Xia, čiji se početak obično određuje s 21. stoljećem prije naše ere, dakle vremenom i te kako živih kasnih neolitskih kultura. Kineska znanost već godinama posvećuje veliku pažnju istraživanju dinastije Xia, Shang i Zhou, težeći detaljnijim uvidu u razdoblje dezintegracije prvobitne zajednice i nastanka robovlasničkih država, do čega, prema sadašnjim saznanjima, dolazi krajem neolitika i početkom bronzanog doba. Istovremeno, zahvaljujući postignutim rezultatima, boljoj opremljenosti i općem napretku znanosti, posvećuje se adekvatna pažnja otkrićima neolitskih kultura u područjima

ranije smatranim nenastanjenim u neolitu, ili rubnim u odnosu na kulturu iz područja koje se drži izvorištem kineske civilizacije. Širi uvid u ovu problematiku zasniva se na otkrićima vrlo značajnim za nauku: s jedne strane, ova otkrića omogućavaju da se dopune postojeća znanja o pojedinim kulturama, njihovom rasprostranju i zračenju, a s druge, postavljaju se i nova pitanja. Jedno od takvih otkrića je i nalazište otkriveno na rubnom području provincija Jilin i Liaoning (provincija Liaoning, okrug Zhangwu), ranije smatranom nenastanjenim u neolitu. Četiri i po metra debelo kulturni sloj u stepskom području sjeverne Kine otkrio je postojanje neolitske kulture u vrijeme tri tisuće godina prije naše ere, i indicirao postojanje mlade kulture bronce. Znatno mladi grobovi, čija je starost određena sa po prilici tri tisuće godina, zanimljivi su zbog načina pokapanja mrtvaca, tipičnog za južnu Kinu i prvi puta otkrivenog na kineskom sjeveroistoku.

Obzirom na prostranstvo i veličinu Kine, istraživanja najstarijih kultura znatno doprinose uvid u istovremeno paralelno postojanje vrlo različitih tipova kultura, posebno ako je riječ o odnosu kulture centralne Kine i njenih rubnih dijelova. Činjenica da je Kina u davnoj prošlosti ostvarivala kulturnu razmjenu sa svijetom potiče istraživanja kultura smještenih na pravcima kojima se ta razmjena obično vršila, a znatno pridonosi i upoznavanju povijesti pojedinih drevnih naroda, koji su kao nacionalnosti i danas prisutni u Kini, čijoj kulturi doprinose kao i u drevna vremena. Veliko zanimanje, na primjer, za Svileni put, te istraživanja poduzeta s tim u vezi, dala su do danas izvanredno važna otkrića.

Razdoblje dinastije Xia i Shang (kultura Erlitou, te faze Erligang i Anyang, ako je riječ o Shangu) predstavljen je predmetima od keramike, protoporculana, žada i bronce, te primjercima proročanskih kostiju, odnosno proročanskih zapisa na kostima i oklopmi kornjača (jiaguwen), koje znanost smatra embrionom iz koga će se razviti kinesko pismo. Uočavanje važnosti ovih na desetine tisuća poznatih zapisa na zanimljiv je način vezano uz proučavanje kulture Shanga i kulture Yangshao. Naime, u okviru danas napuštene prakse tradicionalna kineska medicina u svojem dijelu koji je naginjao uvažavanju praznovjerica i svakovrskih narodnih vjeronjavanja upotrebljavala je, kao ljekovitve, tzv. najrazličitije provenijencije. Tako su i proročanski zapisi na kostima privukli pažnju ljekarnika; nečitkost znakova na očito vrlo starih kostima pridonosila je uvjerenju o efikasnosti liječenja. Otkrivši odakle su nabavljene kosti sa zapisima, naučnici su,

ponovavajući pismena izlivena na broncima iz vremena dinastije Zhou, zaključili da se radi o nekom starijem tipu pismena, vjerojatno iz vremena Shanga. To im je poslužilo kao putokaz pri lociranju ruševina Yinasa, jedne od prijestonice Shanga, poznate iz drevnih pisanih spomenika, ali do tridesetih godina ovoga stoljeća još neotkrivene. Iskapanja koja je tada organizirala Academia Sinica dokazala su, između ostalog, da je kultura Yangshao starija od kulture Longshan, a ova pak starija od kulture Shanga.

Zanimanje za drevne proročanske zapise i njihovo dešifriranje značajno je ne samo u okvirima proučavanja povijesti kineskog pisma: sadržaj ovih zapisa dragocjen je za studiranje svih vidova kulture kojoj zapisi pripadaju. Sve bogatiji po sadržaju, jaguven-zapisi za znanost imaju istu vrijednost kao i jinwen ili minwen – zapisi izliveni na broncima. Važno je primijetiti da danas poznati drevni pisani spomenici sadrže obilje podataka o vremenu koje je u doba njihova nastanka bilo davna prošlost, dakle podataka temeljenih na predaji. Činjenica je da mnogi od spomenutih historijskih izvora bilježe mnogo toga iz mitskog perioda, ili legendarnog (da se poslužimo izrazom frekventnim u kineskim izvorima), no dopunjeno saznanjima stečenim uvidom u zapise na kostima goveda ili kornjačevim znače zanimljiv putokaz nauci. Ratarsko oruđe *si*, spominjano u predaji, dokazano je otkrićem kulture Hemudu. Uopće, obilje drevnih pisanih spomenika iz vremena koje pokriva izložba „Drevna kineska kultura“ često su značajan putokaz ili pomoć kineskim znanstvenicima. Čak i najranije razdoblje robovlasništva, dakle dinastije Xia, obuhvaćeno je u pisanim spomenicima – pogotovu ličnost prvog legendarnog vladara dinastije Xia, Velikoga Yuja, te još niza ličnosti najdavnije drevnosti. Ličnosti i događaji, ratovi i boleštine, bogate žetve, sreće i nesreće, putovanja, opisi gradova i građevina, sve je to nalazilo mjesta u zapisima što vremenom postaju sve sadržajnije, sve bogatiji, do granice kada će se izvršiti podjela proze prema funkcionalnim tipovima. Tako je na još jedan način najuže isprepletana pismenost u Kini, derivirana iz znakova kojima su žreći bilježili proročanstva na kostima goveda ili oklopmi kornjača, težnja što preciznijim bilježenju zbiljava u svijetu oko mriža biti rijetkih pismenih ljudi drevnih vremena, i uvjerenja tako lijepo formulirano u jednoj drugoj civilizaciji, da pisana riječ stoji trajnija od mjedenih spomenika.

Protoporculan i keramika, žad, te izvanredno profinjene bronzani predmeti, čine većinu izložaka što u okviru „Drevne kineske kulture“ reprezentiraju razdoblje robovlasništva i feudalizma, pokrivaјуći više od tri tisuće godina povijesnog razvika u kome Kina ispise najslavnije stranice svoje robovlasničke i feudalne kulture. Kao što su kod svih izloženih predmeta zapravo neodvojivi elementi estetskog i upotrebnog, tako su i svi oni neodvojivi od društvenog i općekulturnog konteksta u kome nastaju. Od posuda za vođu, vino, voće, spremanje riže ili

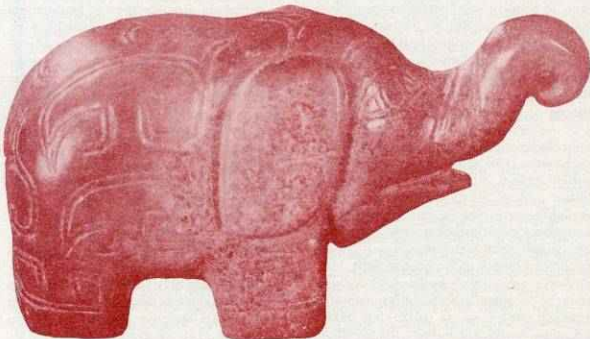
plodina, do žrtvenih predmeta, muzičkih instrumenata, ukrasnih kopčei, obrednih sjekira, raskošno dekoriranih brončanih posuda i pomno izrađenih modela peći, svinjca, zdenca, do grobnih figura, horoskopskih figura, brončanih bubnjeva – svi predmeti jasno pokazuju spomenuto jedinstvo upotrebno i estetskog, kao trajne karakteristike kineskog umjetnog obrta, ali jednako jasno pokazuju i put kojim se razvijao um i duh čovjeka kroz vijekove. U dugačkom procesu svoga razvitka, keramika, obilno zastupljena na izložbi nizom izvanrednih primjeraka, razvila se vremenom do tehnološkog nivoa kada je poznavanje materijala i samog tehnološkog procesa omogućilo nastajanje protoporculana. S druge strane, razvojni je proces vodio do savladavanja umijeća pocaklivanja, nanošenja boje prije nanošenja cakline, ukoliko, do rješenja niza kompliciranih zanatskih problema nerješivih bez općeg konteksta širokih praktičnih i naučnih saznanja. Terakote iz grobnice prvog ujedinitelja Kine, Qin Shihuanga, ne zapanjuju samo svojom količinom i besprijeckornom izradom, po kojoj s pravom grobnica u kojoj su pronađene nosi naziv jednog od svjetskih čuda, već jednako dokazuju stupanj tehnološkog razvoja koji je dozvoljavao proizvodnju ovolikog broja figura izvedenih u naravnoj veličini. O stupnju tehnologije svjedoče i ostaci paradne kočije pokopane u kompleksu Qin Shihuangovog mauzoleja, čija izrada još uvijek predstavlja ne mali izazov znanosti. Visok tehnološki razvoj dokazuje i trobojna pocakljena keramika iz vremena Tanga: efektna upotreba pocakline upućuje na solidno savladana znanja iz kemije i vrlo dobro poznavanje metala. Znanost i razvitak znanosti zapravo se naziru u svakom od izloženih predmeta, u svakoj od vješto lijevanih i bogato ornamentiranih bronci, kao što se u tipu ornamentacije odražavaju vjerovanja i duh vremena u kome pojedini predmeti nastaju. Povijest kineske civilizacije sadržana je u pregledu koji nam izložba »Drevne kineske kulture« nudi, sakrivena u svakom od eksponata. Kao što figure nebeskih vojskovođa od pocakljene keramike prizivaju pomisao na elemente indijske skulpture, i budizam, solidno etabliran u Kini u vrijeme Tanga, tako i tanške figure deva i konja prizivaju misao o davnim putovanjima koja su zapravo značila vrlo plodonosne načine širenja informacija i interkomuniciranja raznih kultura. Dragocjeni zapisi koje su putnici pisali da bi svojim zemljacima pričali o dalekim zemljama i krajevima koje su upoznali, daju danas dragocijene podatke znanstvenicima, sposobnim da uz najsvremenije naučne analize donose zaključke o klimatskim promjenama koje su uzrokovale nestajanje nekada bogatih gradova, danas pijeskom zatrpanih svjedoka Svilenog puta. Zemljopis i kartografija, matematika, astronomija, metalurgija, fizika, strojogradnja i niz drugih naučnih oblasti sadržan je u djelima kineskih autora, koja jednako govore o rezultatima u ovim područjima, kao što uverljivo objašnjavaju praksu koja je rezultirala predmetima vrijednim divljenja. Čitavi

kompleksi nauke i kulture ostaju nam na izložbi sakriveni, a zapravo se nameću u naporu koncentracije kojom iščitavamo eksponate. Svaki od mogućih odabira eksponata, ma bio bogat poput stalne postavice Muzeja kineske povijesti u Pekingu, nužno izostavlja čitave komplekse drevne kulture, kao što njihovo odsustvo, istovremeno, snažno upućuje na njih. Probrani s mnogo stručnoga znanja i odabrani s mjerom što se na ovoj izložbi pokazuje kao jedna od najupečatljivijih odlika kulture o kojoj je riječ, eksponati »Drevne kineske kulture« otvaraju posjetiocu mogućnost vrijednog uvida u svijet dalek i drevan, olakšavajući mu istovremeno svaki budući susret s kineskom kulturom i Kinom.

Rijetke su izložbe koje u prezentiranju pojedinih nacionalnih kultura obuhvaćaju ovako dugačak vremenski period. Poznavajući Kinu uglavnom površno, zadovoljavajući se poznavanjem Kine kao zemlje svile i porculana, posredstvom »Drevne kineske kulture« susrećemo se s predmetima najstarijih kultura na kineskom tlu, i preko njih sa suvremenim saznanjima o počecima kineske kulture. Po tome, i po bogatom izboru reprezentativnih predmeta nastalih tijekom osam tisućljeća kontinuiranog kineskog kulturnog razvitka, vrijedi upamtiti ovu izložbu.

Branko Merlin

Slonić od žada
Dinastija Shang, faza Anyang. XIII–XI veka p.n.e.

Simpozijum u Ljubljani o značaju Odorika iz Pordenona

Sekcija za Daleki istok Slovenačkog orijentalističkog društva organizovala je 22. oktobra 1984. u dvorani Slovenačke akademije nauka i umetnosti, simpozijum o značenju Odorika iz Pordenona u ranim kontaktima između Evrope i Dalekog istoka. Na simpozijumu je učestvovao i gost iz NR Kine, profesor Qiu Shusen, predstavnik Fakulteta za istoriju Univerziteta u Nanjingju i stručnjak za kinesku istoriju dinastije Yuan. On je u svom referatu prikazao razvoj ranog hrišćanstva u Kini i uslove koji su omogućili prva putovanja Evropljana na Daleki istok, kao i situaciju na koju je Odorik naišao prilikom svog dolaska 1324. godine u Kinu. Na kraju je podvukao verodostojnost njegovih putopisa i značaj ove knjige za Kineze, koja je na kineski jezik prevedena pre tri godine, štampana u posebnom izdanju i snabdevena propratnim komentarima.

Od naših referenata na simpozijumu je sudelovao profesor srednjovekovne istorije na Univerzitetu u Ljubljani Ferd Gestrin, koji je predstavio tadašnju situaciju u Evropi, uticaj Venecije na naše krajeve i razloge za jače uključivanje tog dela sveta u širenje odnosa sa Istokom. Sinolog Mitja Saje prikazao je uticaj Kine na rast mongolske snage, stvaranje njihove imperije i, dalje, ukazao na osetljive odnose između Mongola i Kineza, što je posle učvršćenja mongolske vlasti u Kini strancima otvorilo vrata u Kinu. Značaj Šmitke detaljnije je razradio hipotezu o Odrivokom/slovenačkom poreklu te predstavao njegov život i putovanje. Na kraju, spomenuo je i druge Slovence koji su kasnije, u XVIII veku, putovali u Kinu, od kojih je najznačajniji Avguštín Hallerstein – on je čak bio predstavnik astronomske opservatorije na carskom dvoru u Pekingu.

Odorik potiče iz sela u blizini Pordenona, u pokrajini Furlaniji, nedaleko od naših zapadnih granica, a za nas je vrlo interesantna hipoteza da je rodom iz slovenačke porodice. Naime, ime Odorik uzeo je tek posle stupanja u kaluderski red svetog Franje, a u pravom imenu može se, po istraživanju profesora Josipa Grudna, prepoznati slovenački koren. Dalje, u naslovu njegovih putopisa i u originalnom dokumentu koji se čuva u Parizu, on sebe naziva Bohemom, što znači Čeh. No, to je greška, jer poznato je da je češki kralj Otokar Premislj zbog utvrđenja odbrambene linije u XII stoleću doselio veći broj slovenačkih vojnika sa porodicama baš u te krajeve u blizini Udina, koje je okolina zvala Čeha koji ih je doveo pogrešno zvala Česima.

U to vreme je na Dalekom istoku, u Kini, vladala mongolska dinastija Yuan, što su u stvari bila vremena veće intelektualne slobode i otvorenosti. Malobrojni mongolski upravljači čak su sami pozivali pripadnike drugih, ponajviše centralnoazijskih naroda, da im pomaužu u glaznom poslu upravljanja stomilionskom Kinom. To se odrazilo i na njihovu nacionalnu politiku: oni su stanovništvo, s obzirom na građanska prava, delili u četiri razreda. Prvom razredu pripadali su isključivo Mongoli, na vlasti, drugom svi ostali nekineski narodi, trećem Kinezi i

sinizirani narodi severne Kine, a poslednjem razredu Kinezi s juga, koji su se najduže odupirali Mongolima. Tako su stranci imali apriori visok položaj u Kini, pa i znanje stranih jezika bilo je više cjenjeno od tradicionalnog konfucijevog učenja, kojem nemajući pređašnji društveni uticaj, davalo samo formu mongolskoj vlasti.

Mongoli su bili tolerantni prema religijama, pa je tako u njihovoj imperiji preživelo, na primer, nestorijansko hrišćanstvo, koje se pred prodorom i pritiscima islama širilo iz centra Azije prema istoku, najviše među Uigure i druge istočne turske narode, čak i između neka mongolska plemena. U želji da se nestorijanci prevaspitaju i prihvate katolicizam i da se, zatim, novo učenje što više proširi u Kini, papa Nikola IV poslao je u Kinu Giovannija de Monte Corvina, koji je, posle dolaska u Peking 1294. godine, uspeo da sagradi tri crkve i da pridobije veliki broj sledbenika. Zbog tih uspeha papa Klement V doselio je za njim još nekoliko misionara (grob jednog od njih, patera Andrea, pronađen je 1945. u Pekingu), a zatim 1318. godine odlučio da pošalje u Kinu Odorika iz Pordenona kao svog izaslanika. Odorik je prodrom krenuo iz Venecije za Crno more, a onda, slično Marku Polu, kopnenim putem preko Tabrizu u Ormuz, gde se ponovo utercao na brod za Indiju. Tu se nešto duže zadržao u blizini sadašnjeg Bombaya, a onda opet morskim putem produžio prema indonežanskim ostrvima, odakle je 1324. godine stigao u Kanton. Vodenim putem je nastavio kroz glavne kineske luke Quanzhou i Fuzhou u sadašnjoj provinciji Fujian, i stigao u poznati Hangzhou, koji je pre Mongola bio prestonica Južnog Songa. Tu se našao u najrazvijenijem delu tadašnje Kine, gde je posetio još sadašnji Nanjing i Yangzhou, odakle je velikim kanalom otplovao prema severu i stigao u prestonicu dinastije Yuan Kambalij, sadašnji Peking. Tamo je živio oko tri godine, a nakon toga pošao ponovo na daleki put, koji ga je vodio preko unutrašnje Mongolije sve do granice Tibeta, gde se najverovatnije susretao sa Tibetancima i otkrio mnogo detalja o tih strancima do tada još nepoznatoj zemlji. Imperiju dinastije Yuan napustio je verovatno 1328. godine, vrativši se preko centralne Azije i Persije u Italiju.

Knjigu, koja se može upoređivati sa onom Marka Pola, a po objektivnosti zapažanja možda je čak prestiže, pisao je nakon povratka, kad je bio već prilično oronuo i bolestan. Interesantno je da u njoj vrlo malo spominje svoje kaludersko izaslanstvo nego, naprotiv, poklanja pažnju svakodnevnom životu stanovništva, interesuje ga sve što se zbiva u ovom nepoznatim krajevima. Knjiga je isprva bila prepisivana, pa je otuda izazvala dosta pažnje u svoje vreme, a tako se i sačuvalo nekoliko primeraka na talijanskom i latinskom. Na žalost, i ona je, kao knjiga Marka Pola utonula u zaborav onda kad je mogla najviše koristiti, onda kad su Evropljani bili sami otvorili vodeni put do Kine i, u XVI veku, ponovo počeli s mukom otkrivanju Kine.

Vreme kad je Odorik boravio u Kini polaklopa se za vlašću cara Taidinga, na mongolskom Jesuntimur, koji je bio deseti u dinastiji Yuan, negde sredinom njene stogodišnje vladavine.

To je bilo izuzetno stabilno i relativno mirno razdoblje pod ovom dinastijom koju je Kublaj kan osnovao oslanjajući se na kineske zakone. Kublaj je postavio jake temelje novoj dinastiji, ali je posle njegove smrti među njegovim potomcima brzo počela borba za vlast, pa se u relativno kratkom vremenu izredalo više vladara, a snaga državne organizacije je oslabila. Uoči Odorikovog odlaska u Kinu desio se dvorski puč, poznat po kraju Nandu, gde su zaverenici iz redova mongolske aristokracije ubili mladog cara Yingzonga zato što se, po njihovom shvatanju, previše oslanjao na Kineze. Bio je to, naime, vrlo prosvetljen monarh, koji je duboko pošтоваo konfucijansku školu i počeo izvoditi brojne reforme uz pomoć kineskih intelektualaca, čime je dirnuo u interese vladajućih mongolskih slojeva.

Posle tog političkog ubistva, na presto je postavljen Jesuntimur, koji je dolazio iz unutrašnjosti Mongolije, pa se očekivalo da će zastupati prvenstveno mongolske nacionalne interese. Ali novi car je odlučnim potezom osigurao prestiž carskoj vlasti, naredivši da se poubijaju svi zaverenici, čime je iskorenio mogućnost sličnih pokušaja ubuđenice. Time je društvu osigurao miran period. Zato Odorik nije u Kini mogao naići na veće poremecanje ili ratove, pa nam u svojoj knjizi ovoj zemlji predstavlja kao mirnu i stabilnu.

Njegova knjiga daje veran i dosta objektivno prikaz kineskog društva, te i pored preterivanja na nekim mestima ima značajnu vrednost kao istorijski izvor, a predstavlja isto tako i zanimljivo štivo, koje se po svim merilima može upoređivati sa putopisom Marka Pola. Štaviše, po preciznosti nekih zapisa, čak ga i prestiže. Pre svega, vrlo realistički je opisao stepen razvoja Kine za vreme dinastije Yuan i uočio prednosti tadašnje Kine u odnosu na ostali svet.

Kina je od XVI veka bila, kao što znamo, privredno – u razvoju nauke i tehnologije – vodeća zemlja u svetu, što i Odorik primećuje: »Censcalen (sadašnji Kanton) je grad tri puta veći od Venecije. Tu je više lađa nego

u čitavoj Italiji zajedno... Cansay (sadašnji Hangzhou) najveći je grad na čitavom svetu... Jilingfu (sadašnji Nanjing) ima 360 mostova, koji su svi bolji od drugih, bilo gde... Palata u Velikoj prestonici (sadašnji Peking) zaista je veličanstvena i verovatno najsavršenija građevina na svetu.

Verno i do detalja tačno navodio je osobenosti tadašnjeg privrednog sistema, kao, na primer, da su u Kini prvi primenili papirni novac, koji je u vreme dinastije Yuan već uveliko bio zamenio metalni novac, što je kasnije preneto preko centralne Azije i u Evropu. Svojim očima video je takvu upotrebu i tvrdi da su novčanice poput svilu. Na žalost, pola veka kasnije nije bilo tamo evropskih svedoka, koji bi mogli preneti iskustvo o katastrofalnoj inflacije, koja je u toj meri ugrozila kinesku privredu da se za više stotina godina prekinulo s upotrebom papirnog novca.

Kao što se vidi iz njihovih knjiga, na Oodorika su dubok utisak ostavili savršeni saobraćajni sistem i poštanska služba, koja za to vreme predstavlja takode revolucionarno dostignuće. Drumske i vodene puteve povezali su u jedinstven saobraćajni sistem sa 1383 putničke stanice, gde je putnicima osiguravan smeštaj i snabdevanje švim što je neophodno na putu. Ujedno, postojala je i brza poštanska služba za prenos hitnih isporuka, o čemu Oodorik detaljno izveštava opisujući kako radi na osnovu konjičke štafete. Ta služba bila je sposobna da za jedan dan caru prenese vest, za koju bi inače običnim putem, bilo potrebno 30 dana.

Osim realizma, osobenosti Oodorikove knjige čini i njegov interes za ljudske običaje, religije i nove krajeve. Svuda gde je stigao, pažljivo je posmatrao okolinu i ljude. Tako je, recimo, detaljno opisao građevinarsku tehniku carske palate u Pekingu – na brojnim mestima njegovi opisi podudaraju se sa dokumentima u kineskim istorijskim knjigama. Verno je preneo čitav ritual carskog lova, koji je bio značajan oblik zabave mongolskog plemstva, i pri tome obratio dosta pažnje na mere predostrožnosti vezane na kretanje cara na putu i u lovu, predstavljajući nam jasno organizacijsku shemu kretanja dvorskog karavana i čitave pratnje.

Njegovi zapisi su i prvoklasni etnološki uvidaji, jer opisuje navike kako viših slojeva, tako i svakidašnjicu običnog naroda ili velike napore ribara kraj mora. Posebno priča o Hanima, Mongolima i drugim narodima, i navodi da zajedno, jedno pored drugog, postoje budizam, hrišćanstvo i islam, što mu se, zbog tolerancije koja među njima vlada, čini jednim od najvećih čuda na svetu.

Treba, takode, podvući da je Oodorik bio prvi Evropljanin koji je uspeo da dođe do tačnih informacija o Tibetu i da to i zapiše. Ti zapisi su toliko verni da se dugo verovalo da je čak i posetio Tibet, ali je ipak verovatnije da je samo prošao pored granica, ili došao u dodir s Tibetancima u pokrajini Sichuan ili dalje na putu prema Singangu. Opisao je predmete koje upotrebljavaju Tibetanci i ulice u njihovom gradu, kao i vladarsku palatu, grobove i običaje pri sahranjivanju mrtvaca. Tu se nalazi i opis čuvene «ne-

Simpozijum u Ljubljani o značaju Oodorika iz Pordenona

beske sahrane» kada se leš ostavlja na otvorenom prostoru, pticama grabljivicama, iza kojih ostaje tek goli kostur.

Na simpozijumu je, na kraju, bilo utvrđeno da Oodorikova knjiga, kao i putopisi Marka Pola, izražava prijateljski odnos ranih evropskih posetilaca prema Kini. Oodorik je bio naklonjen Kini i zato ju je rado hvalio. Knjigom o svojim putovanjima po istočnim zemljama on je Kinu približio Evropi i učinio je mnogo shvatljivijom zapadnom čoveku, čime je dao jedan od najvećih doprinosa ranim kontaktima između Istoka i Zapada.

Mitja Saje

Boravak rošija Filipa Kaploa u Beogradu

Filip Kaplo-roši

će meditacije, koji su bili praćeni kinhinom (meditacijom u pokretu).

Filip Kaplo je ostavio snažan utisak svojom toplinom, jednostavnošću, nenametljivošću, a u isto vreme snagom i energijom koje su iz njega zračile.

Miomir Milovanović

Krajem avgusta 1984. u Beogradu je boravio učitelj zena (roši) Filip Kaplo (Philip Kapleau), koji je došao na poziv redakcije časopisa »Kulture istoka«.

Filip Kaplo je jedan od najeminentnijih učitelja zena u SAD. Rođen je 1912. godine. Dugo se bavio novinarstvom; bio je izveštač sa Nirnberškog procesa, a takođe i sa procesa ratnim zločincima u Japanu. Početkom pedesetih godina prisustvovao je predavanjima D.T. Suzukija na Kolumbijskom univerzitetu (Columbia University). Ubrzo posle toga prekinuo je sa dotadašnjim načinom života, otišao u Japan i tu se posvetio upražnjavanju prakse zena kao monah. Nakon pet godina prošao je kroz iskustvo prosvetljenja (satori), a nakon osam godina njegov učitelj Jasutani (Yasutani) formalno ga je potvrdio za rošija – učitelja zena i nastavljajući tradicije neposrednog prenošenja prosvetljenja. Od 1966. živi u SAD, gde je osnovao dva centra: Zen centar u Ročesteru (Zen Center, Rochester) i Zen centar velikog oblaka u Santa Feu (Great Cloud Zen Center, Santa Fe). Filip Kaplo sada vodi sešine (sesshin – period intenzivne prakse zena) i seminare (workshops); drži predavanja u ova dva centra, a i u Evropi, Severnoj i Južnoj Americi. Svoju delatnost je posvetio prenošenju živog i univerzalnog duha zena iz tradicionalne kulture Japana u kulturu savremenog Zapada. Do sada je objavio više knjiga od kojih su najznačajnije *Tri stuba zena* (*The Three Pillars of Zen*) i *Zen: zora na Zapadu* (*Zen: Dawn in the West*).

Tokom svoje posete Filip Kaplo je održao jedno predavanje i jednodnevni seminar, 24 i 25. avgusta 1984.

Prostorija u Manakovoj kući bila je relativno mala tako da znatan broj zainteresovanih nije mogao da prisustvuje ovom predavanju. Pod naslovom »Dajući život vašem životu« (*Giving Life to Your Life*) Filip Kaplo je inspirativno i upečaljivo, jednostavnim jezikom izložio bazične postavke zena, dao analizu životne situacije savremenog čoveka i osnovnih mehanizama njegovog otuđivanja, i ukazao na mogućnost oslobođenja. U atmosferi neposrednog kontakta i prisnosti, tokom izlaganja, a naročito u delu posvećenom pitanjima i odgovorima, mogao se u trenucima osetiti rošijev »zen« – konkretno i neposredno.

Celodnevni seminar imao je za svrhu uvodjenje u meditativnu praksu zena. Rad na seminaru odvijao se kroz više oblika. U svojim izlaganjima Filip Kaplo je ukazao na mesto i značaj meditativne prakse (zazena) – šta ona jeste i koji su mogući motivi za njeno upražnjavanje. Govorio je i o odnosu zena prema svakodnevnom životu, kao i načinu odnošenja prema različitim fenomenima koji se javljaju tokom zazena. Izlaganja su bila praćena pitanjima i odgovorima. Vadjran Kegen (Vajran Kegen), njegov pratilac, demonstrirao je i podrobno objasnio položaje u kojima se zazen upražnjava, zatim duhovni stav koji je za to potreban, kao i druge praktične pojedinosti. U radu seminara značajno mesto je dato praktičnom iskustvu – periodima dvadesetminutnog zazena (sede-

Muzička kultura Indije

Ciklus emisija Trećeg programa radio Zagreba

U ovom kratkom osvrtu želimo naznačiti vrijednost ciklusa radio-emisija koji je emitiran u III programu Radio-Zagreba pod tematskim naslovom »Muzička kultura Indije« autor Mirjane Šimunde i drugih suradnika. Materijal muzikoloških istraživanja, ilustriran obiljem muzičkih primjera (od kojih su neki i pravi rariteti), uistinu je bogat, domišljeno obraden i kritički prezentiran u razlikovanju indijske klasične i folklorne muzičke tradicije, razradi teorijskog pojmovlja, oblika i improvizacije, povijesnih korijena i promjena u razvoju indijske muzičke umjetnosti. Pitanja sinkretičkog oblika umjesto, filozofske, religijske i sociološke uvjetovanosti indijske muzike, kao i pitanja muzičke estetike i razumijevanja muzičke umjetnosti kao vrste joge ili/ njezine vanmuzičke funkcije, inkorporirana su u izlaganje koliko su to dopuštavala tematska orijentacija ciklusa i obim prezentirane građe. Važnost ovih pitanja i stava njihovog primjernog rješenja važnosti je osnove duhovnog ovladavanja ovim muzičkim tkivom i temelja otvaranja mislenih problemskih krugova u dijalogu univerzalnog nivoa, što je još uvijek izazov za mogućnost teorijskog utemeljenja bitno problemske orijentacije u pokušaju rješenja onog obnavljajućeg *zašto* dijaloga upošte.

Ostajući tako na osnovnoj intenciji autora ovog ciklusa i uvažavajući nastojanje da se, na što je moguće pregledniji i iscrpniji način, dade uvid u tematiku indijske muzičke umjetnosti, polučila se tokom trajanja ciklusa jasna slika onog što indijska muzika, na razmeđu klasične (koja obuhvaća improvizacijski slobodniji Hindusthani Sangeet i ortodokсни Karnataka muzički sistem) i folklorne muzičke tradicije (koja obuhvaća izuzetno raznolikost svojih regionalnih stilova kao otvorenog medija prihvaćanja i asimiliranja raznorodnih, povijesno uvjetovanih utjecaja u svoje autohtono muzičko tkivo) – u stvari znači i kako joj valja pristupati. Odnoseći se kritički spram raznih oblika nedomišljenog orijentalnog misionarstva i tražeći izlaz iz stereotipa romantičkog viđenja Indije, autori ciklusa smatrali su jedinim primjerenim ciljem naznačiti posebnost indijske muzike, mnoštvenost muzičkih i su-muzičkih sadržaja, što valja smatrati dijelom osmišljenog poticaja na slušni napor i upoznavanje indijske muzičke kulture u cjelini, čime se i problem slušne recepcije smatra principijelno rješivim.

Polazeći od povijesnih korijena klasične muzičke tradicije u vedskoj recitaciji (čemu je bila posvećena i posebna emisija pod naslovom »Vedska recitacija i njena živa tradicija«), te upoznavanja sa Hindusthani i Karnataka muzičkim sistemima, prišlo se razradi teorije klasične muzike i obradi njezinog pojmovlja. Upoznavši se sa bogatstvom indijskog instrumentarija i izvorima za proučavanje indijske teorije muzike, uz prethodno distingviranje *musicae theoreticae* kao intelektualne, teoretske pretpostavke mišljenja i onog noetičkog muzike i, s druge strane, *musicae practicae* kao primarnog muzičkog samorazvojnog medija u nastaja-

nju, kojem je teorija gotovo aposteriorna i drugačoga funkcija deskripcije i manje ili više važne norme, *raga* (melodijski obrazac) bila je prvi temelj upoznavanja sa indijskom muzikom i njezinim teorijskim pojmovljem. Bitan smisao rage je u privlačenju pažnje i izazivanju emocionalnog odaziva, u čemu je sadržano i dvostruko suglasje rage sa kozmosom i pretpostavljenom kozmičkom harmonijom, kao i sa intimnim, emotivnim doživljajima i raspoloženjem čovjeka, pa je tako teorija osjećaja, *rage* i *bhava*, temeljna stavka razumijevanja biti melodijske strukture indijske muzike. *Tala* (ritmički model) drugi je bitni konstitutivni element muzičke teorije i osnov razumijevanja unutarnje strukture i izgradnji improvizacijskog kozmosa melodijskih oblika u nastajanju i razgradnji prvotnih zadanih parametara muziciranja. *Tala* kao muzičko vrijeme povezuje se sa makrokozmičkim ritmom cikličke izmjene svijeta, a predstavlja ritmički ciklus određenog ustrojstva koje doživljava bogato improvizacijsko strukturiranje varijacijama osnovnog ritma, pri čemu kontrola razvoja bogate ritmičke strukture neposredno svjedoči i jogu kao aktivnu meditaciju i osnov kontinuiranog građenja muzičkog procesa samooblikovanja.

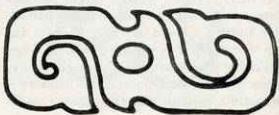
Slušna kondicija, izvjesno naprezanje pažnje i usmjerenost ka prepoznavanju i razumijevanju protičućeg nastajanja muzičkih oblika u srastanju ritmičke i melodijske strukture improvizacijskog tipa, osnova je doseganja one (funkcionalne?) usmjerenosti muziciranja kao joge ka indijskom doživljaju jastva u sveukupnosti bića i univerzuma. Izmjena slušnih navika, prevladavanje njihove inercije i nesvjesne aplikacije na novo muzičko tkivo, kao i na nov princip njegovog strukturiranja u slušnom procesu, za kojeg je bitno aktualiziranje sintetičke moći unutarnjeg, misaonog sluha – smatra se ovdje mogućim i savladivim postupkom. Pri tome se recepcija usmjerava na improvizacijsko umijeće muzičkog kozmosa u nastajanju, po izvjesnim pravilima gradbe oblika, prepoznatljivih i zadanih parametara osnovne strukture, koja potom postaje otvorenom strukturuom u različenosti svog improvizacijskog ostvarenja. Odsusivo posebnosti estetskog, nedvojstvo heteronomije i autonomije muzike, kao i umjetničko oponašanje

prirode na način njezinog djelovanja – to su misaone koordinate domišljenog razmijevanja indijske muzike, kao i njezine bitne različenosti u svrsi i namjeri svoje prakse. Indijska je muzika, tako, metafizički utemeljena u prvobitnom kozmičkom jedinstvu, pa izražava čistu bit stvarnosti i osjećanja bez odvojenosti svog posebnog estetskog predmeta spram slušaoca kao »uzivaoaca istine«.

Tradicija vokalne muzike posjeduje i svoje specifičnosti u razvoju iz intonativne formule kao osnove vedske žrtve, a osebnosti i međusobno razlikovanje karakteristično je i za folklorne tradicije Bengala, Benaresa, Bihara, srednje i južne Indije, Sri Lanke i Bhutana, što je bio osnov izlaganja veće tematske cjeline ciklusa. Time je, naposljetku, zadobiven i uvid u starovedsku, klasičnu i folklornu tradiciju Indije, kao i razumijevanje metafizičke utemeljenosti i sinkretičkog oblika ove muzičke umjetnosti.

Vrijednost ciklusa u cjelini kritički je odnošenje spram raznih recepcija indijske muzičke kulture, otvaranja horizonta primjerenog pristupa ovom kulturnom krugu u cjelini i nastojanje na stvaranju zaokružene i cjelovite predodžbe ove orijentalne kulture. Mogućnost teorijskog utemeljenja dijaloga, kao i prirode odnosa koji ovdje hoćemo zadobiti, ostaje otvoren horizont novih plodnosnih pitanja za obje kulture, pa u tom smislu valja razumjeti poticajnost ciklusa »Muzička kultura Indije«.

Ksenija Premur

Budizam danas

Prva međunarodna konferencija o budizmu i nacionalnim kulturama

Indira Gandhi otvara Prvu međunarodnu konferenciju o budizmu i nacionalnim kulturama

moćnu ulogu u savremenom svetu prožetom nasiljem, netolerancijom i sukobima različitih artikulacija, uključujući tu i religijsku. Na kraju je doneta i rezolucija kojom je osnovan stalni Organizacioni komitet Konferencije, sastavljen od dvanaest uglednih učesnika iz različitih zemalja, sa ciljem da inauguriše i organizuje buduće konferencije ove vrste (sledeća bi se održala možda u Japanu).

U celini gledano, može se reći da su bili brojniji radovi u kojima se budizmu pristupalo egergetski – tj. tumačili su se pojedini aspekti budističke filozofije, religije, meditacije, umetnosti itd., dok je manji broj radova bio posvećen širem kulturološkim aspektima, posebno uticaju budizma na pojedina područja zapadne kulture. Razlog ovome je što su učenici iz azijskih zemalja bili brojniji. Ovim pitanjima bavili su se tek poneki među učesnicima sa Zapada, a učesnici iz Azije sa izuzetkom. Sudeći po tome i po razgovorima koje je autor ovih redova vodio sa pojedinim Indijcima, Japancima i Tibetancima,² iz azijske perspektive se prisustvo i uticaj budizma na Zapadu vidi pre svega u postojanju budista kao pripadnika određene konfesije, a manje u širem kulturološkom smislu.

U okviru pojedinih sekcija podnet je veliki broj zanimljivih saopštenja, od kojih je organizator jedan broj umnogič još pre početka Konferencije pa su oni bili dostupni svim učesnicima, dok su drugi umnožavani

sebo ovom temom. Međutim, on je iz zdravstvenih razloga bio sprečen da doputuje u Indiju.

² Njihovo karakteristično pitanje bilo je: 'ima li budista u Jugoslaviji?'. Odgovor da nema budista, ali da ima ljudi koji se budizmom bave, bio je pokušaj da se pitanje stavi u pravi okvir; sudeći po osmehu koji bi usledilo, činilo se da su sašesednici razumeli nameru.

tokom rada i deljeni učesnicima na odgovarajućim sekcijama.

Zbog paralelnog rada sekcija nije bilo moguće steći uvid u pojedine zanimljive priloge, nego se učesnik morao zadovoljiti odbirom unutar jedne, eventualno dve sekcije. Pisac ovih redova nastojao je da naizmenično prati rad dveju sekcija: filozofske i one posvećene ritualima i meditaciji.

Na prvom, pretežan deo rasprave bio je posvećen pojedinim aspektima madhjamike – filozofije, odnosno njenom osnivaču i najistaknutijem predstavniku Nagarduni. Među ovim saopštenjima široku diskusiju prvog dana podstakao je referat prof. Karmen Dragonezi iz Buenos Airesa: 'Indijska filozofija univerzalne kontingencije – Nagardunine škole' (jedan broj referata objavljećemo u sledećem broju časopisa).

Na drugoj sekciji uvodni referat je imao prof. Aleks Vejmen (Alex Wayman) iz Njujorka: 'Budistička meditacija'. Na sekciji se najviše raspravljalo o odnosu samathe (samatha) i vipašjane (vipašyana) – dvaju aspekata budističke meditacije – i njihovoj ulozi u postizanju probuđenja. Bilo je zapaženo i sučelavanje budista i profesora ne-budista oko smisla rituala u budističkoj religiji i obzirom na to da ne postoji božanstvo u personalnom smislu kojem bi ritual bio upućen.

Poslednjeg dana, na plenarnoj sednici, najviše je bilo reči o pacifizizmu i toleranciji, koji su bili svojstvo budizma u svim onim zemljama Azije u kojima je on bio – bilo vladajuća bilo manjinska religija – i o smislu ovih principa u savremenim uslovima. Događaji koji su ubrzo iza Konferencije usledili u Indiji i na Sri Lanki na strašan način su potvrdili aktuelnost ovih poruka.

D. Pajin

U Nju Delhiju je od 10. do 15. oktobra 1984. godine održana Prva međunarodna konferencija o budizmu i nacionalnim kulturama. Na Konferenciji je učestvovalo preko sto istraživača iz sveta i isto toliko iz same Indije, kao i velik broj predstavnika budizma kao žive religije: tibetanskih lama, kaludera theravadske tradicije, japanskih budističkih sekti i predstavnika iz zemalja jugoistočne Azije. Konferenciju su organizovali Indijski savet za kulturne veze i Indijski savet za filozofska istraživanja, u saradnji sa još nekoliko institucija. Skup, koji je zapravo predstavljao svetsku konferenciju posvećenu budizmu, nije samo prvi te vrste u Indiji, nego prvo okupljanje budologa uopšte u tom obimu u novije doba. Mnogstvo organizacionih i sadržinskih teškoća, koje ovakvi skupovi podrazumevaju, domaćini su sa uspehom savladali.

Inauguralnu sednicu prvog dana otvorili su direktor Konferencije Sačidananda Murti i predsednik indijske vlade, sada pokojna Indira Gandhi, koja je istakla ulogu budizma u prošlosti, kao kulturnog faktora prvog reda u tom delu Azije, i njegovu savremenu ulogu kao činioca saradnje, razumevanja i mira. Začet pre 25 vekova u Indiji, budizam se tokom ranog srednjeg veka proširio u sve zemlje severno, istočno i jugoistočno od Indije, pri čemu je značajno uticao na nacionalne kulture, a i sam se menjao i prilagođavao u tom susretu, doprinoseći kulturnom jedinstvu ovog dela Azije. Tom budističkom ekumenizmu bila je jedna od sekcija Konferencije, a mnogi učesnici su izrazili uverenje da u sadašnjim zategnutim međunarodnim odnosima, lokalnim ratovima i stalnoj pretnji od globalnog sukoba, svojim etičkim i kulturnim vrednostima koje je afirmisao u prošlosti, kao i svojim savremenim zračanjem, budizam može i treba da doprineše jačanju tolerancije, razumevanja i faktora mira, ne samo u Aziji nego i šire.

Od drugog dana Konferencija je radila u sekcijama: budistički ekumenizam i nacionalne kulture, religija, filozofija, umetnost i arhitektura, društveno-ekonomska shvatanja i institucije, rituali i meditacija, književnost, a poslednjeg dana održana je plenarna sednica posvećena budizmu, nenasilju i miru. Tokom celodnevne sednice sekcija podnet je veliki broj dobrih referata, od kojih su neki bili praćeni živom diskusijom. Ovakav način rada nije omogućavao učesnicima da prate rad svih sekcija, ali je bio nužan da bi se omogućilo što većem broju učesnika da uzmu reč. Na početku rada svake sekcije podnošeni su uvodna saopštenja od strane istraživača budizma svetskog glasa, kao što su Hadžime Nakamura iz Japana, Rahula Valpola sa Sri Lanke, Aleks Vejmen iz SAD i Indijac T.R.V. Murti.

Na plenarnoj sednici, poslednjeg dana, podneto je više saopštenja učesnika iz različitih zemalja, koja su bila posvećena budističkoj etici nenasilja i tolerancije¹ i njenoj

¹ Na Konferenciji je bio pozvan Čedomir Veljičić, jedan od naših najpoznatijih istraživača budizma, koji živi na Sri Lanki, a poslednjih godina se bavio po-

Prva međunarodna istraživačka konferencija za azijsku i komparativnu filozofiju održana je na Havajima (Honolulu) od 13. od 17. avgusta 1984. godine. Konferencija je organizovana pod pokroviteljstvom Udruga za azijsku i komparativnu filozofiju (Society for Asian and Comparative Philosophy - SACP), istraživačkog Centra Istok-Zapad (East-West Center), kao i više oseka za filozofiju, orijentalistiku i religijske studije univerziteta na Havajima (Honolulu) i u Kaliforniji (Senta Barbara).

Tema Konferencije bila je »Razumevanje preko granica« (Interpreting Across Boundaries), pri čemu je podrobnije određenje navedenih granica bilo dato u podnaslovu Konferencije - »Granice jezika, kulture i istorije«. Uži problemski okvir istraživanja bili su određeni sledećim temama: razlika između »filozofije« i »komparativne filozofije«; legitimet pojma »filozofija« u azijskom kontekstu; mogućnost »dekontekstualizacije« u komparativnim istraživanjima; prevodenje kineskih, japanskih i sanskrtskih filozofskih pojmova na evropske jezike i obrnuto, kao i validnost poređenja »tradicionalnih« i »modernih« sistema mišljenja. Posebni seminari i istraživačke »radionice« (workshops) bili su posvećeni užim disciplinarnim područjima indijske, kineske, japanske, budističke i komparativne filozofije, kao i odnosu različitih filozofskih učenja prema društvenim, političkim, ekonomskim i kulturnim faktorima zemalja iz kojih su potekli.

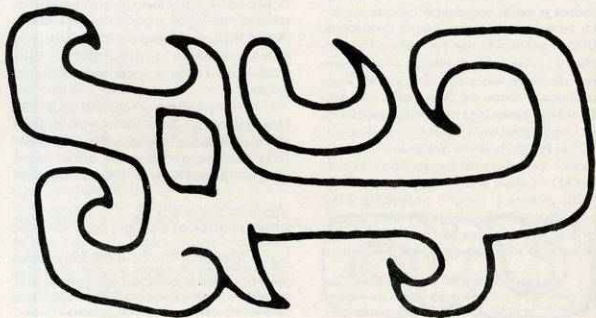
Konferenciji je prisustvovao veći broj trenutno najuglednijih istraživača na ovom polju iz celog sveta: Hajime Nakamura, Wing-tsit Ch'an, Kalidas Bhattacharya, Agehananda Bharati, David Kalupahana, Frits Staal, Eliot Deutsch, Karl H. Potter, Ninian Smart i drugi. Za one koji su i najmanje upućeni u oblasti azijske i komparativne filozofije imena navedenih istraživača dovoljno rečito svedoče o karakteru, rangu i ambicijama Konferencije.

Iako je proklamovana (u zvaničnim dokumentima) kao »Prva međunarodna konferencija za azijsku i komparativnu filozofiju«, prošlogodišnja Konferencija je, u stvari, predstavljala samo prvi značajniji međunarodni skup filozofa i orijentalista koji se bave azijskom i komparativnom filozofijom nakon poznatih konferencija sličnog profila i koncepcije koje su održane na Havajima tokom 1939. 1949. 1959. i 1964. godine (tzv. »Konferencije filozofa Istoka i Zapada« - East-West Philosophers' Conferences¹) na inicijativu i pod idejnim vodstvom preminulog profesora filozofije Univerziteta na Havajima Čarlsa Mura (Charles A. Moore), osnivača tzv. »havajske škole« za komparativnu filozofiju, kao i časopisa *Philosophy East and West* koji je i danas jedini časopis te vr-

Havajska konferencija o komparativnoj filozofiji

ste u svetu. Odatle je prošlogodišnja Konferencija istovremeno predstavljala i pokušaj da se obnove ugled i značaj navedene »havajske škole« za komparativnu filozofiju, kao i njenih još ranije proklamovanih ciljeva »da se otvori sveobuhvatnija perspektiva u filozofiji, prevaziđu predrasude izazvane provincijalizmom, te pospeši veće uzajamnosti razumevanje azijskih i zapadnih naroda posredstvom proučavanja i razumevanja njihovih filozofija«.

M. Gaspari

¹ Referati sa tih konferencija objavljeni su u četiri obimna toma - *Philosophy - East and West, Essays in East-West Philosophy, Philosophy and Culture - East and West* i *The Status of the Individual in East and West* - koje je priredio Charles A. Moore, a izdao University of Hawaii Press, Honolulu, Hawaii.

Pre nešto više od dve stotine godina (januara 1784) Viljem Džons (Sir William Jones, 1746–94) osnovao je sa grupom kolega, u Kalkuti, *Azijsko društvo* (Bengal Asiatic Society), sa zadatkom da podstiče istraživanje azijskih kultura, posebno indijske. Ovo je, ujedno, bio prvi pokušaj institucionalizacije azijskih studija, iza čega je usledilo osnivanje sličnih ustanova na drugim stranama: Ruske azijske od akademije (1810), francuskog Societe Asiatique (1822), britanskog Royal Asiatic Society (1823), američke American Oriental Society (1842), nemačkog Deutsche Morgenlandische Gesellschaft (1845) itd. Društvo je pokrenulo izdavanje knjiga i časopis *Asiatic Researches*, u kojem su objavljivani radovi sa ovog područja. Sam Džons bio je vrstan lingvista i filolog i po prvi put je na engleski preveo *Manuov zakonik*, Kalidasinu *Šakuntalu*, Dajadevinu *Gitagovindu* itd. Kroz njegova istraživanja sagledano je mesto sanskrita u porodici indoevropskih jezika i dat podsticaj komparativnoj lingvistici i književnosti. Vlastitim istraživanjima i podsticanjem rada drugih istraživača kroz delatnost Društva, Džons je naneo značajan udar evrocentričkim predra-

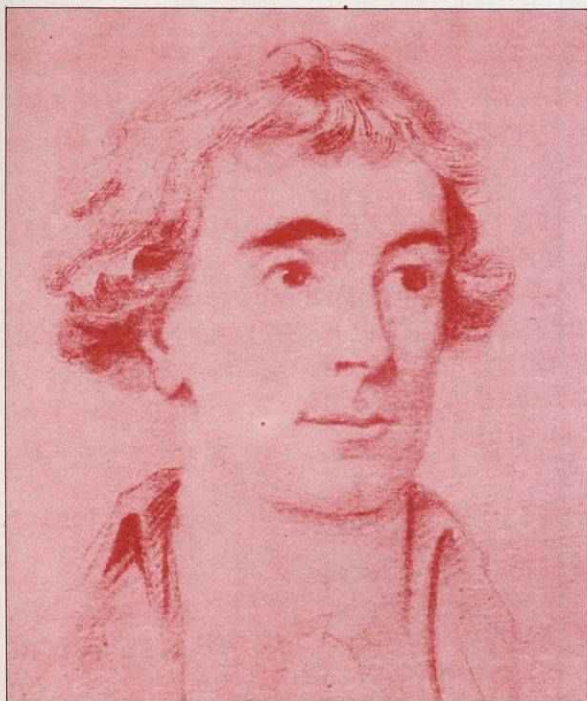
Godišnjica Bengalskog azijskog društva

sudama, a svaki istoričar kulture koji je hteo da bude na nivou vlastitog vremena morao je posle toga da na ovaj ili onaj način uzme u obzir azijske kulture.

Društvo je na određen način uticalo i na lokalne prilike, na bengalski preporod, na čijem čelu je stajao Ramohan Roj (1772–1833) sa svojom zajednicom Brahma samad (Brahmo Samaj), a iz kojeg su izrasli i takvi likovi kao što je bio Rabindranath Tagore.

D. Pajin

Ser Viljem Džons (1746–1794)

Svetlost Azije

Početkom novembra prošle godine u Bruklinskom muzeju u Njujorku otvorena je izložba *Svetlost Azije: Buda Sakjamuni u azijskoj umetnosti*. Pozajmljivi naslov iz stihova jedne pesme ser Edvina Arnolda, engleskog pesnika iz 19. veka, priređivači izložbe su nastojali da prikažu Sakjamunija kao središnju tačku inspiracije u umetnosti većine azijskih zemalja. Izložba, koja obuhvata gotovo dve stotine objekata, podeljena je na tri dela. U prvom se nalaze narativni reljefi i slike koji prikazuju život Bude Sakjamunija; u drugom delu su prikazani simboli Bude, tj. stupa, stub, prazan presto, otisci stopala, točak i dr., dok su u trećem delu predstavljeni likovi transcendenalnih buda, Amitabhe, Ratnasambhave, Maitreje, Vairočane i dr. Umetnička dela za ovu izložbu izabrana su iz muzeja i privatnih zbirki u Indiji, Kini, Japanu, jugoistočnoj Aziji, Americi i Evropi, i obuhvataju period od II veka do današnjih dana (izložba se hronološki završava platnom savremenog indijskog slikara M. F. Husaina, nazvanim *Maja*, iz 1972). Izabrana dela pružaju, prema rečima Ejmi Poster, jednog od priređivača izložbe, »osećaj složenosti i značaja sistema mišljenja koji je stvorio ova značajna umetnička dela, i odražavaju lepotu, spokoj i mudrost koje je Budin lik trebalo da izazove«. U isto vreme ona prikazuju razlike i sličnosti u interpretacijama umetnika iz raznih područja i kultura

Skulptura Bude iz Kambodže, XII vek.

Azije, i pomažu da sagledamo kako je svaka etnička grupa, koja je bila obuhvaćena širenjem budizma iz Indije, prilagođavala indijske modele vlastitim religijskim i estetskim zahtevima.

Na izložbi su zastupljena dela iz Indije, Pakistana, Nepala, Tibeta, Kine, Burme, Tajlanda, Sri Lanke, Japana, Kambodže i Indonezije. Od materijala je najzastupljenija bronza, ali i kamen, terakota, drvo, zlato, srebro i slonovača. Pomenimo još da su izložbu priredili dr Pratapaditja Pal, dr Robert L. Braun i Džordž Kuvajama, svi iz Umetničkog muzeja u Los Anđelesu, zatim dr Robert Fišer, profesor istorije umetnosti iz Kalifornije, i Ejmi Poster, saradnik Odeljenja za orijentalnu umetnost pri Bruklinskom muzeju. Izložbu, koja je prethodno bila prikazana u Los Anđelesu i Čikagu, prati serija predavanja, razgovora i specijalnih programa, koji imaju za cilj da razjasne neke od elemenata same izložbe.

David Albahari

Tribina o pozorištu Azije

U okviru niza predavanja i susreta koje tijekom ove sezone u Gradskoj knjižnici tribina LIMUS u organizaciji Centra za kulturu RANS »Moša Pijade« posvećuje orijentalnim kulturama, zadovoljavajući i oplemenjujući snažno istaknuto zanimanje za Orijent (potaknuto svakako i izložbom »Drevne kineske kulture«), šestog prosinca ove godine na programu tribine našla se knjiga Tvrtka Kulenovića *Pozorište Azije*, te prvi dvobroj beogradskog časopisa *Kulture Istoka*, velikim dijelom posvećenog istoj temi.

Budući da članovi uredništva Mirko Gaspari i Zorana Jeremić nisu zbog magle doletjeli u Zagreb, *Kulture Istoka* predstavila je Karmen Bašić, upoznavši prisutne sa stavovima uredništva sadržanim u nultom broju ovog izgledom i sadržajem privlačnog, te namjerama vrijednog časopisa. U kontekstu snažno podvučenog stava o potrebi komuniciranja među kulturama, te uvažavanja mišljenja da upravo u ovom vijeku kontakti Zapada i Istoka na polju kulture značajno doprinose njihovom uzajamnom i zasebnom osvjetljavanju, izlaganje Tvrtka Kulenovića oertalo je pažljivom (iako ne i mnogobrojnom) slušateljstvu neke od bitnih elemenata Kulenovićevog precizno formuliranog zanimanja za proučavanje širokog, bogatog i raznolikog područja azijskog kazališta, upućujući prije svega na utvrđivanje sličnosti i razlika u shvaćanju teatra, temeljnih na općem određenju umjetnosti u Aziji i Evropi. Ilustrirajući svoje stavove primjerima iz japanske književnosti, te s područja japanske drame (no), Kulenović je markirao prostor u kome je zatim Snježana Zorić govorila o javanskom kazalištu, prikazavši nekoliko različitih tipova toga kazališta i njihove karakteristike. Izlaganje je bilo bogato upotpunjeno magnetofonskim snimkama, te osnovnim informacijama o lutkama i tehnici javanskog kazališta sjena.

Govoreći o knjizi *Pozorište Azije*, Karmen Bašić se u uvodnome dijelu svoga izlaganja pozabavila i samim pitanjem shvaćanja orijentalistike i njenog mjesta u nas, naznačivši tako svoje premise za ocijenu Kulenovićeve knjige. Iako donekle disonantan u odnosu na samo govorenje o kazalištu, ovaj dio izlaganja Karmen Bašić vrlo je čvrsto afirmirao na samom početku večeri istaknut problem komuniciranja među kulturama i civilizacijama, prizemljivši ga i situiravši ga u okvire naših prilika. Koliko je problem zapravo stvaran moglo se naslutiti u razgovoru na kraju ove zanimljive večeri, kada se gotovo pipljivo dala osjetiti činjenica da raspon iz-

među interesa za orijentalne kulture (pozitivnog, naravno) i baratanja relevantnim informacijama (željene informiranosti, dakle) zapravo pretpostavlja usvajanje niza informacija koje, kao rezultat našeg komuniciranja s azijskim kulturama, još uvijek nisu sustavno ugrađene u tip opće kulture koji njegujemo. Odatle vrijednost samog govorenja o orijentalnim kazalištima spomenutoga četvrtka, ali vjerojatno i jedan od razloga izostanka življe komunikacije između gostiju na tribini i auditorija: pitanje provenijencije pojedinih tipova tradicionalnih azijskih kazališta, utemeljenost toga teatra u općem shvaćanju svijeta, religiji i filozofiji, veze pojedinih vrsta kazališta sa tipovima teatra Indije i Kine, itd., o kojima je u diskusiji bilo zanimljivih intervencija Karmen Bašić i Rade Iveković, te neke napomene o mogućem tumačenju simboličnog značenja tehnike u javanskom kazalištu sjena, dopunili su izlaganje gostiju na još jednoj uspešnoj tribini LIMUS.

Branko Merlin

Prikazi knjiga

Bronzano krilato čudovišče s srebrnim
inkrustacijama. Period Zoroastrijske države.
475-221 g. pre n. e.

Da li je moguća komparativna filozofija

Snježana Zorić

Bhikku Nanajivako:
Studies in Comparative Philosophy,
Vol. 1, »Schopenhauer, Nietzsche,
Existentialism and Buddhism«
(Lake House Investments Limited
Book Publishers, Colombo 2,
Sri Lanka, 1983).

Bhikku Nanajivako drugo je ime profesora Čedomila Veljačića, koji već godinama živi na Šri Lanki kao buddhistički redovnik. Iz njegovog smo se pera prvi puta na našem jeziku, prije mnogo godina, počeli susretati s djelima drevne indijske mudrosti. U ovom radu, iako napisanom i izdatom na engleskom jeziku, autor nam već u naslovu najavljuje širok raspon tema o kojima će biti riječi.

U prvom dijelu knjige on uspoređuje Schopenhauerovu filozofiju s Buddhinim naukom i nastoji izbjeći »vulgarno poistovjećivanje« Schopenhauerove filozofije s pesimizmom, polazeći od četiri plemenite istine (*catvāri ariyasaccāni*), na čijem se razumijevanju i temelji sav Buddhin nauk, a u čijem će se svjetlu onda razumijeti i pravo značenje pojma pesimizam. A ono ne proizlazi iz oprečnosti spram optimizma, nego iz Schopenhauerovog razumijevanja »imantentne egzistencijalne strukture svijeta, izražena temeljnim istinama o boli i njezinoj univerzalnoj sveprisutnosti« (str. 5). U daljnjem se izlaganju navode citati iz Schopenhauerovih djela → »Četverostrukom korijenu principa dovoljnog razloga«, *Svijet kao volja i predodžba*, *Parerga i paralipomena*, »O volji u prirodi«, »Oba temeljna problema etike« – i nalaze im se podudarnosti u buddhističkom kanonu.

U slijedećem poglavlju riječ je o Schopenhauerovim izvorima za upoznavanje Buddhina nauka, koji se svode na burmanske verzije theravadsčkog buddhizma (iz te tradicije objašnjava i riječ *nirvāna*, koju citira u njenoj burmanskoj varijanti kao *nieban*, str. 29) na latinske prijevode izvornih djela, te uglavnom na sekundarnu literaturu (*Samkara, seu de theologumenis Vedanticorum* od F.H.H. Waindismanna, *Oupnek'hit* od Anquetil – Duperrona, te *Asiatic Researches* od Sir Wiliama Jonesa). Tek kasnije se Schopenhauer upoznao i sa mahajanskom verzijom buddhizma, a bhikku Nanajivako nabraja nam i jedinice kojima se Schopenhauer u svojim studijama služio.

U trećem poglavlju autor citira dijelove iz *Dhammacakkappavattanasuttam*, te Schopenhauerove misli o prirodi znanja, tj. o neznanju (*avijjā*): »Stoga, znanje koje služi volji odista ne zna ništa drugo o predmetima osim njihovih relacija, zna o predmetima samo dotle dok oni egzistiraju u određenom vremenu, u određenom prostoru, u određenim okolnostima, iz određenih uzroka i u određenim posljedicama – jednom riječju, kao pojedinačna stvare (str. 51), zatim o volji za životom (*taḥā*), o nepostojanosti (*anicam*) kao bitnoj osobini volje, o *anattī* kao principu individvacije ...

Nakon dodatnih analogija u četvrtom poglavlju, u drugom se dijelu knjige susrećemo s komparativnim prikazom Buddhina i Nietzscheova učenja. U oprečnosti spram Schopenhauerova učenja, Nietzscheovo se učenje prikazuje kao dionizijsko »Yes saying to life«, ali s ogralom da to ne implicira negaciju tragične sudbine cjelokupne ljudske egzistencije (str. 125) nego samo upućuje na razliku u razrješenju od one što je predlaže Schopenhauer. Nietzscheovo kritičko pitanje zapravo je »Da li su moguća 'pesimizam moći' i 'pesimizam onkraj doberca i zla?'« (str. 125). I dok Schopenhauer volju za životom i njenu negaciju objašnjava referencama na *mokṣu* i *nirvānu* u obliku pitanja: »Da li ste imali dovoljno? Da li im želite izmaći?« (str. 126), Nietzscheov se Zaratustra obraća prijateljima: »Moji prijatelji, što vi mislite? Zar ne želite reći smrti kao što sam ja rekao: Da li je to bio život? Za volju Zaratustrinu! ... Jer – Da li ste ikada rekli *Da* jednostavno igrati? O moji prijatelji, onda ste rekli *Da* svim jadinama« (str. 127).

U dijelu »Buddhizam i moderne filozofije egzistencije« bhikku Nanajivako polazi od *ti-lakkhaṇam* kao triju osobina Buddhina nauka, koji se sabire u pojmovima *dukkha*, *anatta* i *anica*, i nalazi da su ti pojmovi osnovna karakteristika svih trendova filozofije egzistencije od katoličkih do marksističkih ekstrema, sabranih u tri koncepta: 1. humanistički pristup, 2. situacija tjeskobe i 3. učenje o ništavnosti svijeta. O mogućoj analogiji izvornog buddhističkog iskaza s filozofijama egzistencije autor kaže da: »... tada princip prolaznosti (*anicam*) može lako biti adekvatan egzistencijalističkoj ideji 'temporalnosti' kao osnovnom faktorom 'ljudske realnosti' (u skladu sa Sartreovim slobodnim prijevodom Heideggerovog *Das Sein*)«.

Slijede analogije s filozofijama Sartrea, Heideggera, Jaspersa, Berdjajeva, Meister Eckharta, Kirkegarda, Schopenhauera, Nietzschea, Nishide Kitaraa ... te *Prilog 1* »O ruskom nihilizmu 19. stoljeća« i *Prilog 2* »O Schelerovom poimanju duše«.

Ovaj je posljednji dio knjige svakako i najzanimljiviji jer otvara mogućnost širenja uvida u strane kulture na temelju vlastitih i obratno. Ipak, u kontekstu ove knjige ne mogu se mišići dva bitna pitanja. Prvo od njih jest temeljno metodičko pitanje, tj. pitanje da li se filozofije mogu komparirati, odnosno da li je u biti filozofije sadržano i to da ona jest komparabilna? I drugo pitanje jest: Ima li uopće nečeg takvog kao što je filozofija u Indiji (pa tako i buddhistička filozofija, što autor uzima kao aksiom o kojem nije potrebno raspravljati), pod pretpostavkom da filozofiju razumijemo kao djelo grčkog duha i inspiracije, a koja nam se pokazuje kao *filein tò sofón* pitajući *tis he ousia i ti tò ón?* Filozofijski se odgovor na to pitanje zbiva u apofantičkom logosu koji proizlazi iz *theorie* kao filozofijskog *modus vivendi*. Za buddhiste se, međutim, odgovor zbiva u životu samom na njegovim putevima neznanja, privida i znanja, kojim se znanjem ne dohvaćaju *arhai kai aitiai* nego se njime postiže identitet sa iskonom svega što jest. Čovjek nije posrednik putem kojega se cjelina istine u jednom od svojih mogućih vidova pojavljuje, čovjek je jedino biće koje vlastitim naporom ima šansu da »u ovom životu« tom istom životu izbjegne i postane jedno sa cjelinom bitaka.

Utoliko buddhiste, moglo bi se reći, ne zanima filozofija kao ljubav spram mudrosti, kao vječna težnja koja ipak ostaje na razini da ne bude zadovoljena jer bi se ujedno time i dokinula, njih zanima upravo to dokidanje dvojine između sebe i iskona, upravo dokidanje toga da bivstvena cjelina jest ali na način jednog njenog mogućeg pojavljivanja. Tek kasnije će mahajanski buddhiste razviti spekulaciju koja će u Nāgārjuninim školama zasigurno sadržavati svoje najdublje misli; no mišljenjem čovjek zna sva bića, ali nije nijedno. Zato Indijcima nije svojstvena *gigantomahia peri tēs ousias*; njihova se gigantska borba zbiva u njima samima a teži jednom drugom obliku realnosti, koji se smiruje ne u znanju istine (*gnosis*) nego u prevladavanju razdvojenosti bića (*horis ap'allélōn; samśāra, nirvāṇa*) od u njihovom temelju ležećeg biti (*cinai; asti*).

Mahatma Gandhi: Simbol čovjeka koji je trajno aktivan (*karma yogi*)

Višnja Romaj

Sve oči su uprte u Indiju koja je postala nada Azije i Afrike, i cijeloga svijeta.

M. K. Gandhi

Louis Fischer:
*Gandhi – njegov život i
poruka svijetu*
(Globus, Zagreb, 1984)

Dušan Simić:
Gandhi
(Narodna knjiga, Beograd, 1984)

Koliko samo naizgled bezporisne pretpostavke osnovnog Gandhijevog načela (nastalog i tradicionalno izoborenog u kontekstu van-evropskih oblika borbe): da se osobitom kakvoćom usvajanja i količinom primjene ljudske patnje, tj. primjenom razrađenih metoda *satyagraha* (provođenja više »pasivnih« i kontinuirano nenasilnih otpora i oblika akcija) može neutralizirati i poništiti sveprisutne i sve raširenije mehanizme nasilja i represije,¹ postaje upravo danas mnogo očiglednije nego ranije. Jedan od glavnih razloga za ovu konstataciju leži, može se slobodno ustvrditi, u neodgovodnoj odgovornosti sadašnjosti, čiji će budućnosni esencijalitet upravo sada biti iznađen ili promašen. Ove dvije knjige, dvojice novinara – američkog: Louisa Fischera (poznatog i ličnog biografa M. Gandhija), i jugoslavenskog: Dušana Simića (dugogodišnjeg dopisnika »Borbe« iz jugoistočne Azije i Indije, sada novinara »Politike«), koje su nedavno prezentirane našoj čitalačkoj i kulturnoj javnosti, žele nas, neprijepono i sažeto izrečeno u misli koju nalazimo u knjizi L. Fischera, upozoriti na antiteičnu činjenicu da će »o ishodu utrke između čovjeka i vlasti ovisiti budućnost moderne civilizacije«. Osim toga, imajući na umu i onu polaznu pretpostavku svakog iole ozbiljnijeg filozofskog bavljenja čovjekom i promišljanja o čovjeku: da je on sâm takvo biće čiji postupci uvijek kreću iz njegovih vlastitih uvjerenja, a nisu prominentno utemeljeni i vršeni determinatorno, nemoguće je ne uvidjeti da upravo mnogobrojni elementi Gandhijeve filozofije, kao i metoda njegove političke teorije i akcije, snagom svoga dosjega ne dotiču, inspiriraju (i potiču) i neka najnovija, sasvim suvremena nastojanja.² Primjerice, tu spadaju nastojanja tzv. novih (naglašeno izvanpartijskih) evropskih mirovnih pokreta,³ koji pokušavaju izgraditi »strategiju« potpuno nova koncepta mira koji traga za radikalnom promjenom odnosa između postojećeg i drugačijeg sistema potreba. Upravo zato ne treba da nam bude posve bezazleno (i bezizgledno) svraćanje pažnje na štivo ovih djevu knjiga. Iako u mnogome podudarne (osim što Simićeva knjiga počinje kao i film: atentatom, a Fischera: opisom posmrtnog ispraćaja Gandhijevog tijela kraj svetih voda Jumne), što se tiče kvantitativnog i sadržajno-perceptivnog prezentiranja i ilustriranja kompletnog problemskog materijala (iznose se, uglavnom, činjenični podaci o pratećim političkim, socijalnim i ekonomskim odrednicama događaja, vezanim uz životni put M. Gandhija), pripadnog ovom tematskom području, knjige nam pružaju mogućnost i nekih manjih diferencijacija – jedne u odnosu na drugu. Unatoč neznatnim razlikama u samom izboru i opsežnosti opisa pojedinih događaja, vezivnu osnovu kod obojice autorâ predstavlja, prije svega inzistiranje na videnju postepenosti rasta Gandhijevog *pacifizma*,⁴ kao i oblikovanja njegove *socijalne filozofije* (težnja ka pravednom, široko demokratskom, manje urbanom

¹ Ovaj mehanizam, kako postaje sve uočljivije, vrlo se uspješno održava unutar centraliziranih državnih mašinerija što posjeduju visoko organizirana sredstva manipulacije masovnih razmjera.

² D. Simić: *Gandhi*, Narodna knjiga, Beograd, 1984, str. 220: »Vreme koje je proteklo nije posvedočilo univerzalnost njegovog ključnog zalaganja za nenasilje, ali je bar jedno kapitalno svetsko iskustvo – ono iz borbe američkih Crnaca za građanska prava sredinom stolecâ – potvrdilo njegovu primjenjivost i van indijskog ambijenta.«

³ Više o tome vidi u časopisu »Kulturni radnik«, 1984/1, Vukašin Pavlović – Luciana Castelina: »Evropski pokret za mir«, str. 106–123.

⁴ Uz ovo treba spomenuti i najnovija nastojanja *peitanске filozofsko-sociološke škole*, koja unutar marksističke kritike marksizma pokušava izgraditi stanovište da su upravo radikalne promjene, koje trebaju uslijediti u samim ljudskim potrebama, one materijalne sile koje mogu izmijeniti društvo, a ne kako to vidi većina interpretatora marksizma, u neprekidnom razvoju i napretku proizvodnih snaga, koje ne moraju značiti nužno i razvoj u pravcu socijalizma. (Ova teza je osobito izražena kod Agnes Heller.)

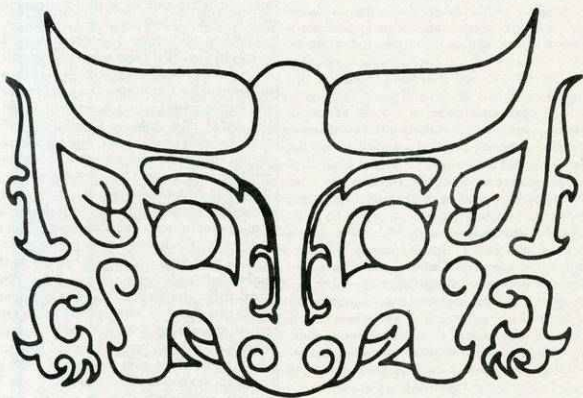
⁴ Gandhijev pacifizam nikada nije bio, kako su to htjeli vidjeti njegovi ne baš dobronamjerni interpretatori, apolstovan i tolstovski smislu: pacifizam koji ne bi odobrio rat ni u kojim uvjetima. A to se, uostalom, i pokazalo u Gandhijevu istupu i odobrenju rata između Pakistana i Indije oko Kašmira 1947. god.

agrarnom društvu nenasilja, temeljnom napuštanju velikih kastinskih, vjerskih, klasnih i socijalnih razlika, što u Indiji prvenstveno znači borbu protiv siromaštva, težnja ka ravnomernijoj boljoj podjeli i vrednovanju intelektualnog i fizičkog rada i drugo). Osim toga, obje knjige – prikazujući neke konkretne biografske i društveno-političke aspekte alternativnih filozofskih i političkih reperkusija uspješnih Gandhijevih metoda političke borbe (od onih koje je vršio u Južnoj Africi u razdoblju od 1893–1914, pa sve do posljednjih istupa poslije sticanja nezavisnosti Indije), usmjerenih na ciljeve prvenstveno socijalnog oslobođenja, do kojeg se moglo doći (što je i sam Gandhi nakon dugog perioda taktiziranja i sam uvidio) samo preko n a c i o n a l n o g o s l o b o d e n j a iz okrija tada vrlo moćne britanske imperije – polaze od ponešto različitih vizura.⁵ Louis Fischer sažima ovu građu na način nešto kompletnijeg i povezanijeg otcrtavanja događaja, uz uočljive prednosti (i nedostatke) naglašenije ličnih i lirs-kijih opaski, koje se neprestano provlače kroz knjigu. No, upravo ovi značenjski elementi dovode do smanjenja realističnosti i egzaktnosti knjige (čime se upravo odlikuje knjiga D. Simića). Jednu takvu nedovoljno objektivnu i sadržinski nedovoljno produbljenu napomenu iznosi L. Fischer u poglavlju »Odgovor Moskvi«. Imamo li u vidu da su sve informacije o SSSR-u i marksizmu uopće, što su stizale u tadašnju Indiju, dolazile iz Londona ili preko Londona kao »centra tadašnje antikomunistički nastrojene imperije, kao i činjenicu da je politička praksa SSSR-a tada zaista upadljivo odudarala od gotovo svih bitnih postavki izvornog marksizma, nije neobjašnjivo kako je došlo do toga da u Gandhijevoj interpretaciji komunizam (u tim uvjetima) bude poistovjećen sa krutim materijalizmom, i kao takav od strane Gandhija izričito odbačen. Nesagledavanje od strane autora (L. Fischera) nekih dodirnih točaka upravo Gandhijevih političkih nacerta i doktrina koje zadiru u samu srž osnovnih, zasa-da marksizma tu spadaju njegove programske skice o ustanovljavanju organizacije seoskih samoupravljačkih jedinica, demokratski (odnosno delegatski) sistem organiziranosti političkih tijela Indije, zahtjev za planskom organizacijom proizvodnje uz ograničeno razvijanje privatne inicijative, zahtjev za nacionaliziranjem svih sredstava proizvodnje (prvenstveno se tu misli na tešku industriju), kao i zahtjev za ostvarenjem slobode ličnosti svakoga pojedinca u skladu sa zahtjevima društvenog napretka, jednom riječju, nesagledavanje organiziranja društva na socijalističkim osnovama odvodi Fischera u nedozvoljenu (i, osim toga, nepozelju), pojednostavljenu sugestiju da Gandhija možemo okarakterizirati kao pristašu totalnog antikomunizma i antimarksizma uopće. Uz to iako u knjizi D. Simića ne možemo pronaći neka kuriozitetna i odista zanimljiva (stiliistički i sadržajno) poglavlja, poput onih u Fischerovoj knjizi: »Moj tjedan sa Gandhijem«,⁶ »Traženje božanskog u čovjeku«, »Isus Krist i Mahatma Gandhi i neka druga, njoj pomalo nedostaje živa zbiljenost i valjana kritičnost pri iznošenju zaključaka o konkretnim uzorcima društvenih i političkih zbivanja u kojima je Gandhi morao reagirati vrlo fleksibilno i brzo (čime Simićeva knjiga, iako po opsegu manja, predstavlja važnu nadopunu ovoj prvoj. Iznimku od navedenog, u Fischera, čine samo završna poglavlja knjige, gdje se opisuje nastajanje sticanja nezavisnosti Indijske Unije, kao i opisivane pozadine onih socijalnih i političkih zbivanja koja su uspostavila ličnost Mohammada Ali Jinnaha). Fischerova knjiga iscrpljuje se, naime, više u jednoj literarnoj naraciji, čija odjeljenost tematskih cjelina (»Od rođenja do veličine«, »Gandhi u Indiji«, »Pobjeda i tragedija«), nalaze jedan sporiji tempo čitanja, dok se Simićeva knjiga, zbog kratkih, dinamičnih i izrazito žurnalistički pisanih poglavlja, čita »u jednom dahu«. No, Simiću uspijeva, barem i u kratkim naznakama, da nešto bolje sagleda važni aspekt: aspekt bipolarnosti pozitivne, a još više negativne utjecajnosti prisutstva stranih kolonizatora i osvajača (osobito Engleza), koja seže u najdublju povijesnu prošlost drevne Indije, te da mnogo više istakne naličje ilegalnih (i legalnih) političkih metoda (sjetimo se 1932. god. i njegove borbe protiv posebnih izbornih tijela za parije /nedodirljive/ i protiv Velike Britanije), sa ciljem izrazitog mješanja u redove indijskih nacionalnih, vjerskih, socijalnih institucija i zajednica kako bi se u njih unijelo što trajnije razjedinjenje i neslaganje (u čemu je Velika Britanija očito i uspjela). A ovo Simićevno iznošenje tvrdnji zaista je u dijametralnoj suprotnosti sa ponovno (nezavidno) ponovljenom i samo nabacenom Fischerovom sugestijom: da se glavni uzrok svih nedaća koje su pratile sticanje nezavisnosti Indije krije u tome što je Velika Britanija dala (!) Indiji nezavisnost su-više rano. Po Fischeru, ispada da je Velika Britanija trebala »pomoći« Indiji utoliko što će »pričekati« svojim prisustvom na tlu Indije završetak započetog procesa formiranja indijske nacije. Ta konstatacija, izvedena iz pera Louisa Fischera, zvuči zaista naivno, budući da je svakom razboritijem pojedincu u današnjem svijetu odavna jasna deviza »podjeli pa vladaj«, koja je i danas nezamjenjiva metoda »uspješnog« održavanja vlasti u svim zemljama pod blokovskom paskom »super-silac«. Stoga je mnogo vjerojatnije pokazati (što Simić čini vrlo koncizno) da je Velika Britanija »planski činila sve da paralizira svako kretanje ka jedinstvu nacije i zemlje, potičući sve elemente podjele i unutrašnjih sukobljavanja« (iz predgovora J. Derde). Osim toga, Simić navodi i glavni razlog potpunog neukorijenjenja njegovih inače filozofski dubiozno domišljenih metoda, a to je njihov prije svega reformatorski karakter, koji nije razrađenije zadirao u bitnije promjene društvenih odnosa. No, može se ipak istaći da ove knjige, iako sa nekim vidljivim propustima izdavačkih kuća (Simićeva knjiga ne posjeduje

⁵ Upravo zbog toga nam oba autora uspijevaju pružiti solidnu sliku »razvoja moderne Indije, kao i samih izvorišta njezine snage i neke od uzroka oscilacije u njezinoj politici« (cit. prema uvodniku u knjigu L. Fischera: *Gandhi-Njegovo Život i poruka svijetu*).

⁶ Autor je kod Gandhija boravio u dva navrata, 1942. i 1946. godine.

predgovor, a Fischerova potrebne biografske podatke o samom autoru – L. Fischeru), kao i vidljivo neispunjenim intencijama filozofsko-kritičkih i socijalno-ekonomskih produbljenosti iznošenja grade, one dostojno (i dostupno) upriličuju sve izraženije težnje istraživačkog posla sa ovoga područja: nakane paralelnog uskladjivanja duhovnih pregnuća indijske kulturne baštine, sa njenom prostornom i historijskom dimenzijom.⁷ Osim toga, one su tu da nas upozore na još jedan otvoren (i neispunjen) zadatak da se ostvare potrebe autorskog (ili u nas prevedenog) izdanja jedne cjelovitije i suvremenije studije (od ovih sadašnjih malobrojnih!), koja bi uspjela pokazati i sažeti ove navedene odrednice u jedan kodificirani tekstovni materijal. Trebalo bi, naime, a to su ujedno i osnovne poruke ovih knjiga, kontinuiranijim njegovanjem upućivanja ka ovim duhovnim atmosferama, jednom za svagda, shvatiti važnost n e r a z d r u ž i v o kohezionog, komplementarnog i korespondirajućeg su-odnošenja između ideje i zbilje. Ako se naime, »izgubi ideja, onda zbilja nikad samu sebe n e ć e n a ć i, nikakvim tehnicističkim, ekonomističkim niti bilo kakvim znanstvenim zahvatima, a još manje nekim društveno-ekonomskim mehanizmima (važnim za ovaj građansko-kapitalistički radni pogon po principu otuđena rada) koji se odvijaju sami od sebe, nego će tek tako samu sebe kao opstojeću u beskraj potvrđivati u svojoj otuđenosti (M. Kangrga). A upravo nas taj trajni (i tragični) izazov rascjepa nagoni na i s t r a j n o s t borbe za ono zastrašujuće moćno, najzapretnije i najnezaštićenije: ljudsko biće (humane being) koje odista misli, koje odista može da p a t i, i koje odista može da mijenja. Ono biće koje nam, na žalost, još i danas, iznova, otkriva i dokazuje decentnost uzvika B. Shawa: »Kako je opasno biti dobar...!«⁸

⁷ Više o tome vidi u R. Iveković: *Druga Indija*. Školska knjiga, Zagreb, 1982, zatim u »Filozofskim istraživanjima«, 1983/6, te u »Poljima« 1981/266, str. 171–175.

⁸ Tek danas dolazi nam do jasnije svijesti dvostruki zaključak: da je nenasilje s jedne strane aktivna snaga najvišega reda predana na raspolaganje čovječanstvu, dok s druge strane navire pomalo porazan zaključak da još uvijek »više znamo o ratu nego što znamo o miru, više o ubijanju nego o življenju, te nam stvoreni svijet i sada nalži na svijet nuklearnih divova i etičke djece« (iz govora Omara Bradleya, predsjednika Udruženja zapovjednika oružanih snaga Sjedinjenih Država).

Katalog trajne vrijednosti

Branko Merlin

Drevna kineska kultura,
*Kineska umjetnost i arheologija
od neolitika do dinastije Tang,*
(Izd. Muzejski prostor Zagreb,
urednik Tugomir Lukšić,
1984, 240 str.)

Nesumnjivo zagrebački kulturni događaj godine, izložba »Drevna kineska kultura« ostat će zadugo kao događaj i tema za razgovor. Činjenica da je po prvi put u Zagrebu postavljena izložba koja omogućava uvid u osam tisuća godina kontinuiranog razvoja kineske kulture veoma je značajna ne samo zato što iznimno zanimljivu kulturu (čije smo slave svjesni i kada je ne poznajemo iz vlastitoga iskustva) predstavlja izborom reprezentativnih izložaka, nego i zato što može poslužiti kao solidan poticaj za napore na planu upoznavanja drevne kineske kulture, dakle, u krajnjem rezultatu, i napora na upoznavanju Kine, prošle i sadašnje. U tom kontekstu, katalog izložbe »Drevna kineska kultura« neće poslužiti samo kao podsjetnik ili vodič pri uzbuđljivom susretu s probranim predmetima iz drevne kineske kulturne baštine, već prije svega i kao izvor mnogih informacija o toj baštini. Drugim riječima, ovaj katalog zaista na najbolji način može ispuniti svoju funkciju: pružiti informaciju o izložbi i izloženo situirati u širi kontekst kineske kulture.

Razumljivo je da jedna izložba može vrlo uspješno ilustrirati osam tisuća godina razvoja jedne kulture, ali da pri tome ni dvostruko većim brojem eksponata ne može prezentirati sve one relevantne elemente koji nužno djeluju u procesu kulturnoga razvoja; odatle itekako urgentna potreba za dopunskim objašnjenjima. U našem slučaju tim veća, jer riječ je o kulturi koju relativno slabije poznajemo, kulturi reprezentativnoj za civilizacijski krug kojem sami ne pripadamo, i – konačno – kulturi o kojoj zapravo dobivamo iznimno malen broj informacija. Naravno da u određenom smislu spomenute manjkavosti u našem općem pristupu kineskoj (najšire shvaćenoj) kulturi jesu određene pripadanjem različitim civilizacijama, geografskom udaljenošću i kroz povijest zapravo rijetkim direktnim kontaktima – s druge strane, sigurno su, u situaciji dok većinu znanja o Kini ne zasnivamo na vlastitome uvidu i autentičnome iskustvu, nego na preuzimanju gotovih stavova iz treće ruke, u spomenutom kontekstu prisutni i tragovi evropocentrizma, često nametljivo uočljivi u pristupu Kini i njejoj kulturi kao egzotici; doduše prastaraj, ali prije svega egzotičnoj. Interes koji u okvirima vrlo široko zamjetne tendencije zapadnjačkog traganja za duhovnim vrijednostima emaniranim u istočnjačkim kulturama znači i narasli interes za Kinu (iako je spomenuta tendencija sigurno tek dio raznorodnih uzroka koji ovo zanimanje potiču posljednjih deset i više godina) mogao bi za nas (jer nismo imuni na ove tendencije) biti dobar povod da se kroz sustavno uložene napore približimo kineskoj kulturi ličnim iskustvom, pri čemu su, naravno, ako je riječ o ozbiljnome pristupu, kineski izvori uvjet bez koga se ne može. S obzirom da je u nas, svjedeno na kom planu upoznavanja s Kinom, baš najmanje vidljiv oslon na kineske izvore, ili – što je minimum – poznavanje i uvažavanje tih izvora, »Drevna kineska kultura« i njen katalog nerazdvojni su po općekulturnoj vrijednosti koje mogu imati za nas.

Okosnicu kataloga, uz popis i tumačenje eksponata (s navođenjem referencijalnog materijala, što je svakako informacija za neke naše stručnjake) čini više od sto trideset kolor-fotografija (autori su stručnjaci Muzeja kineske povijesti u Pekingju), koje katalogu daju u potpunosti raskošan izgled. Najuže vezan uz ovaj bitni dio kataloga čini tekst Muzeja kineske povijesti (»Počeci i razvoj drevne kineske civilizacije do Tang«,), te tekstovi iste provenijencije iz pojedine periode i razdoblja vladavine značajnijih dinastija. Suvišno bi bilo posebno isticati da spomenuti tekstovi zapravo daju sažetak današnjih pogleda kineske znanosti na period kulture o kojem je riječ; pomno formulirani, oni tekstovi prezentiraju široko koncipiranu sliku kulturnog razvoja Kine, uvažavajući najnovije naučne rezultate temeljene na arheološkim otkrićima i sedamdesetih godina, dakle posve nedavno. Bez pomisli da eventualno pojedini stavovi neće biti predmet daljih istraživanja, pa i korekcija ili neslaganja među stručnjacima, ovi tekstovi imaju vrijednost i kao panoramu kineskih naučnih saznanja o drevnoj kulturi, što nije nevažno imamo li na umu činjenicu da su mnoga pitanja iz ovoga kompleksa duže u fokusu inozemne nego kineske naučne javnosti. Za nas ovi tekstovi imaju još jednu veliku vrijednost: zapravo su abecedarij, pojmovnik znanja bez kojih nema pristupa drevnoj Kini. Omogućavaju, dakle, da izložbu uz njihovu pomoć doživimo punije i sadržajnije, a istovremeno daju znanja prijeko potrebna za svaki idući susret s kineskom kulturom. U tom kontekstu javljaju se i razmatranja naših autora; Mitja Saje i Neva Čebroň pišu tekst »Karakteristike razvika kineske civilizacije«, Vesna Crnolac-Janjić: »Pismo i zoomorfni motivi s kineskih bronza«, Vladimir Devidić: »Susret s kineskom umjetnošću i poviješću kulture«, dok Yang Tingzhi sa Pedagoške akademije u Pekingju piše »O povezanosti kineske umjetnosti i književnosti«.

Crno-bijele fotografije uz spomenute tekstove, prikazi glavnih tipova obrednog bronzanog posuda, kronologija perioda i značajnih dinastija, uz uzornu grafičku opremu i design kataloga (Ivan Piceľ) čine katalog lijepim i pouzdanim informatorom, za kojim može posegnuti ljubitelj kineske kulture, ali i svatko vezan na neki način uz proučavanje Kine; njegove zbog moguće dugoročnije upotrebnosti kataloga značajno je i dobro što je u njemu dosljedno sprovedena upotreba službene kineske transkripcije, pinyinja, po čemu se ovaj katalog prilično izdvaja među djelima o Kini koja dobivamo od domaćih izdavača. Najsadržajnije rečeno: katalog raskošan sadržajem i opremom, vrijedan ne samo danas.

Metodska neujednačenost

Snežana Zorić

Tvrtko Kulenović:
Pozorište Azije,
(Centar za kulturnu djelatnost,
biblioteka »Prolog«,
Zagreb, 1983, str. 230.)

Pročitavši u sadržaju naslove poglavlja o kojima će u knjizi biti riječi, ostajemo iznenađeni njihovim rasponom. Od »Uvoda« – u kojem je riječ o duhu Azije, preko »Pregleda« – u kojem je riječ o onom što nam nagovještava naslov knjige, do »Problema« i »Poređenja« – koji se osvrću na teorije o postanku kazališta, na tragediju i njen izostanak u azijskim tradicijama, na glazbu, na azijske utjecaje u zapadnom kazalištu te na kraju na estetiku recepcije, očekivali smo dosljednost i ujednačenost u izvođenju teme. Ali autor kaže: »Bogatstvu oblika, boja, zvukova azijskog pozorišta, ... više bi odgovarao jedan slobodniji esejistički tretman nego stroga naučna interpretacija. ... Stoga, ovaj pregled pristupom temi nije istorijski i hronološki, nego opet, kao i u ranijoj knjizi, teorijski i estetički, ali je po načinu na koji se ostvaruje slobodnije esejistički, a po odnosu prema građi više subjektivn« (str. 7).

Tako knjiga nije postavljena problemski a niti znanstveno, što bi pretpostavljalo kako dosljednost i ujednačenost metode tako i stručnost i dobro poznavanje predmeta sa ciljem barem korektno deskripcije. Kako je nešto od toga izostalo, možemo reći da je upravo ta metodologija lišena metode dozvolila autoru »licentiu poeticus« koja se, na žalost, ne temelji na građi čak niti subjektivno, nego se temelji na proizvoljnom povezivanju autorovih uvida u predmet o kojem je riječ.

No podimo redom!

Poglavlj »Duh Azije« počinje podnaslovom »Srce i mozak«, kojim se želi ukazati na već svima dobro poznati antagonizam između Istoka i Zapada, u kojem se zapadni čovjek utemeljen u novovjekovnom Ego cogite bitno razlikuje od čovjeka Istoka još neizdiferenciranoj svojom sviješću iz kozmičkog prajedinstva. Da ova poredba nije već toliko eksploativna, možda na početku knjige ne bi toliko niti smetala. U okviru tog se poglavlja dalje raspravlja o mnogim vidovima azijskog svjetonazora, kulture umjetnosti, od budizma u Indiji do zena u Japanu (str. 23), o cha-ne-yu (str. 24), o Aristotelu (str. 27), o kineskoj medicini (str. 30), o kvantnoj mehanici (str. 33) etc. etc.

U poglavlj »Istok i znaci« na primjeru Japana autor pokazuje kako su označitelj i označeno jedno, kako oni to u Indiji nisu (da li zaista?) i zatim prelazi na filozofiju praznine. Iako veza nije na prvi pogled jasna, pokušajmo citirajući autora slijediti niti: »Filozofija praznine jedan je od velikih doprinosa Istoka svetskoj kulturi. ... Filozofija praznine, kao jedan od najznačajnijih diskurzivnih proizvoda te religije, nema nikakve veze s negacijom stvarnosti ili sa odricanjem od akcije. ...« (str. 44). »Proizlazi iz pojma nule (šunja), koji ni u »našoj« matematiци ne označava ništavilo i ne podrazumeva negaciju. ... Šunja, nula je mesto bezgranične opštosti, »apsolutne relativnosti«, nalazi se izvan količinskog, ali ne i izvan stvarnog, predstavlja mesto stvaralačke indiferencije. ... Nepostojanje je za nju aspekt postojanja, pasivnost oblik akcije, svet može postojati samo kao složen splet svojih sadržina i kao većito kretanje. ... odnos janga i jina iz kineske filozofije« (str. 45). Na temelju Letmanove semiološke tipologije na hipersemične i hiposemične kulture (srednji vijek i prosvjetiteljstvo) autor hoće pokazati bliskost Istoka sa ovim prvim i Zapada sa ovim drugim tipom. »Pri tom je jasno da se pod pojmom »istočne kulture« krije veoma obimna sadržina na kojoj bi se mogla načiniti nova razgranata tipologija: u ovom tekstu reč je o onom delu tih kultura na kojem se najlakše može ispitati životna prisutnost »filozofije praznine« (str. 47). No istočnjačka se hipersemičnost temelji na dvojakom ustrojstvu znaka: u Japanu se zahtijeva podudaranje označica i označenog u procesu označavanja dok se u Indiji teži transcendiranju znaka, da bi osnovni nesporazum Evrope s Indijom proizlazio upravo iz nerazumijevanja u funkcioniranju znakovnih sistema.

»Za čoveka Zapada znak je utoliko vredniji ukoliko jasnije i prisnije čuva vezu sa označenim predmetom, utoliko je dakle više vezan za »realnost«. Naprotiv, dug Indije je ne samo kvantitativno opsednut znakom nego za njega znak dobija veću vrednost ako postaje autonoman, ako raskida ili paradoksalno izvrće na glavu vezu sa označenom sadržinom, ako se ruga »realnosti« (str. 55–56).

S obzirom da je naslov poglavlja »Istok i znaci«, nije jasno zašto su ispuštene iz razmatranja Kina i zemlje JI Azije sa svojim poimanjem znakovnosti.

»Azija i umjetnost« upoznaje nas sa indijskim poimanjem umjetnosti preko Bharatine *Natyashastra* i njezinih komentatora Anandavardhane i Abhinavagupte. Ne bi li iz toga valjalo zaključiti da indijsko poimanje umjetnosti leži u osnovi svekolikog azijskog umjetničkog stvaralaštva? To ipak neće biti slučaj (jer, što je s kineskim utjecajima?). Osim toga, umjetnost kao oblik spoznaje poznata je i zapadnoj tradiciji još od vremena Plotina. »Čitava azijska tradicija, pa dakle i čitava azijska umjetnost have se odnosom između čoveka i kosmosa ili,

pojednostavljeno rečeno, odnosom između čoveka i boga, i to u smislu poistovećenja a ne razdvajanja, na 'principu srca', a ne na 'principu mozga', ali Indija u tom bavljenju veoma mnogo prelazi 'na stranu boga', a Kina i Japan, zadržavaju se 'na strani čoveka'» (str. 80).

Slijedi prvi dio knjige sa »Svijetom azijskog teatra«. U razlici spram evropskog, utemeljenog na riječi, azijsko je kazalište u skladu sa svojom utemeljenošću na ritmičnosti pjesne.

Islamski doprinosi kazališnoj tradiciji zanemarlivi su pa je autor i to svoje poglavlje mogao izostaviti. Spominjanje karadoza reklo nam je o njemu upravo onoliko koliko i svaki obrazovan čovjek o njemu znade.

Kada je riječ o indijskom kazalištu, onda autorova teza glasi: »Kathakali je nesumnjivo najprezentativniji živi oblik klasičnog indijskog pozorišta...« (str. 96). Označujući ga kao živi oblik, autor se ogradio od moguće primjedbe o reprezentativnosti Kathakalija. Ipak, ova je teza upitna ako se uzme u obzir nastanak Kathakalija u XVII st. i njegova »klasičnost« ako se uzme u obzir da je *Natyasastra* zapisana negdje u 6. st. (što naravno ne isključuje da je nastala i bitno ranije). Nakon što je objasnio genezu Kathakalija te opisao neke njegove osnovne elemente (abhinaje – anghikabhinaja, vačikabhinaja, ahariabhinaja i sattvikabhinaja), opisuje njegovu pripadnost čakjarima – hramskim slugama, opisuje tekstovnu utemeljenost na *Mahabharati* i *Ramajani* te scenski prostor. Kathakali odlikuje bogatstvo konvencionalnog jezika hasta ili mudri koje mogu biti prirodne, interpretativne i simboličke (str. 102). »Verbalni izraz, ili vačikabhinaja, prenesen je u Kathakaliju sa samih izvodača na dvojicu pratilaca koje bismo mogli, samo slikovitosti radi, uporediti sa antičkim horom. Razlika je to su elementarne fizičke prirode: pošto telesni izraz, anghikabhinaja, podrazumjeva, kao što smo videli, ogroman napor i ogromnu odgovornost izvodača, ... jednostavno nisu u stanju pored toga još i da 'govore' ... Ta fizička činjenica još više udaljava Kathakali od klasične sanskrske drame...« (str. 104).

»Odsustvo maske u Kathakaliju jedan je od najnepobitnijih dokaza njegovog klasičnog karaktera; ... klasična teorija navarasa, devet osnovnih izraza lica i brojnih njihovih varijacija i kombinacija zasniva svoj deo estetike pozorišta upravo na odsustvu maske« (str. 106). A način šminkanja u Kathakaliju upravo čuva i poštuje, po mišljenju autora, taj implicirani zahtjev *Natyasastra*. Slijedi opis šminkanja kojim nastaje »živa maska« koja će nas »podsetiti na pravu prirodu i funkciju maske uopšte« (str. 106). Ne bi li »živa maska« prije bila dokazom laganog iščezavanja prvobitno prisutne maske a ne dokaz njezinog prvobitnog iskustva. Ipak, ovakvim i sličnim primjerima inzistirati na klasičnosti Kathakalija čini se pretjeranim, osim ako možda nešto jest to što jest upravo po tome što nije to što jest.

Zemlje JI Azije obrađene su vrlo skromno. Osim indonezijskog Wayang kulita i kambodžanskog Nang Sbeka, spominju se samo Burma i Vijetnam sa po nekoliko rečenica. Indonezijsko kazalište sjena vajang kult opisano je vrlo površno, nije se ukazalo na razlike koje postoje u toj tradiciji u samoj Indoneziji, ne spominju se fundamentalne razlike između islamske Jave i hinduističkog Balijsa, a Tajland se čak niti ne spominje.

Reprezentant kineskog kazališta je Pekinška opera Ding Či (iako bi jednako tako mogla stajati i kantonska), nastala u 19. st., ali kako kaže autor, »to ne znači da ona nije klasična« (str. 120). Utemeljena na juanskoj drami, Pekinška opera ima tipizirane likove – mo (muški), dan (ženski), šeng (glavni) itd. Svaki tip ima karakterističan fizički izgled, geste i glas, i po tome se prepoznaje na sceni. Prisutna je i simbolika boja određena tradicijom, dok je scenski prostor sveden na jedan stol i nekoliko stolica. Naime, kako kaže kineska poslovica, »Ništa na sceni nije stvarno, ali glumac mora biti u stanju da sve učini stvarnim«.

U kazalište Japana uvodi nas No. Stvorili su ga Kanami i njegov sin Zeami u službi šoguna Jošimicua. Tematika no-drame je budistička, raspoređena u pet manjih drama po principu jo-ha-kyū (uvod, razvoj, finale). Zeami je utvrdio i osnovne estetske pretpostavke noa u pojmovima monomane, jugen i hana. O Nou Blyth piše: »U No-drami radnja se događa u jednom svetu u kojem kretanje znači mir i tišinu, ali mir i tišina nisu nepomičnosti, već savršena ravnoteža suprotstavljenih sila.« (str. 139). Iako u Japanu ima još živih oblika kazališta »osim Noar (Kabuki, Bunraku), autor se njima ovdje ne bavi.

Drugi dio knjige, »Problemi i poređenja, opet se vraća opširnosti prvog dijela, dok je temeljni prvi dio u odnosu na uvodni i drugi skroman i po obimu i po sadržaju.

Necemo opisivati o čemu je riječ u ovom dijelu jer se on uglavnom temelji na tekstovima evropskih autora koji su se bavili tematikom azijskog kazališta. Ono što, međutim, ne možemo preskočiti jest poglavlje o glazbi, koje ne samo što se opet temelji na nekim izvješćima iz indijske tradicije »panindizam« (u knjizi sveprisutan, pitanje je samo da li iz uvjerenja ili iz neupućenosti u mogućnost drugih »panizama«). Ipak, tvrdnja poput ove je neprosvištava: »... te zemlje, (misli se na zemlje JI Azije) oduvek izložene jakom indijskom utjecaju, nisu kao zasebne kulture nikad bile ni dovoljno snažne ni dovoljno samosvjesne da bi razvile neki poseban pristup muzici i dale jednu posebnu, i posebno zanimljivu (teorijski i praktično formulisanu) muzičku estetiku« (str. 198), jer ako je ista u JI Aziji autentično i vrlo malo, gotovo nedotaknuto indijskim utjecajima, onda je to glazba.

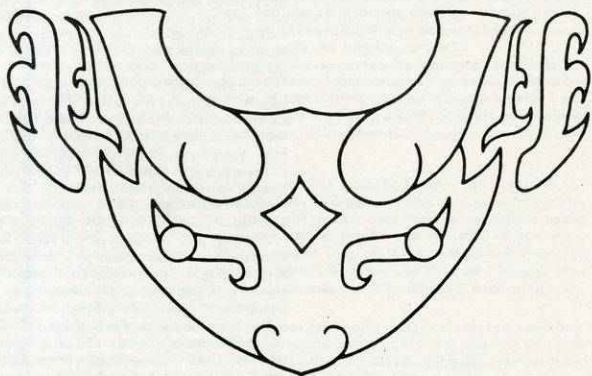
O kineskoj smo glazbi doznali da je simbol harmonije a glazba japanskog kazališta svela se na uralike i krikove zen-učitelja u fazi transcendiranja vidžnane u pražnju.

Estetika recepcije načine teoriju o rasi – učinku umjetničkog djela na primaoca i identifikira je sa neposrednom vrstom spoznaje u razlici spram posredne, diskurzivne. A da se takva spoznaja desi treba usposaviti umjetničku komunikaciju.

Ako bismo sad ukratko željeli rezimirati naš uvid u knjigu o kojoj je bilo riječi, valja kazati da se ona doima kao napabirčen niz podataka sakupljenih u sekundarnoj literaturi a da ni

u jednom času autor svoje pretpostavke, postavke i dokaze ne temelji na gradbi. Naime, u uvodnoj napomeni doznajemo da je autor boravio u indijskoj školi Kathakalija Kerala Kalamandalam i u kineskoj školi Ding Čia, ali ništa u knjizi ne upućuje na to da je autor te kazališne oblike i proučavao prilikom svog boravka. Čini se kao da ih je samo promatrao, tako da ni knjiga ne donosi prikaz stvari o kojoj je riječ (pa čak ni subjektivan) nego tek prikaz prikaza same stvari.

Metodska neujednačenost je naročito vidljiva u glavnom i najkraćem dijelu knjige o kazalištu Azije, gdje autor piše ono što o nekoj kazališnoj tradiciji zna ili onoliko koliko je podataka o njoj nakupio. U tom smislu su i najreprezentativniji primjeri kazališnih tradicija zapravo oni primjeri koje autor najbolje poznaje. Iako u knjizi ima interesantnih nabačaja, oni su nedovoljno razrađeni, a gotovo sva poglavlja završavaju se naprasito, bez zaokruživanja cjeline, tako da slobodno možemo reći da knjizi nedostaje koncepcija. U tom smislu ona nije interesantna znanjcima jer su podatke na koje ovdje mogu naići uglavnom već pročitali, a niti »ne-znalcima« – jer njima ne pruža sistematičan uvid u svijet azijskog kazališta.

Dodiri i suprotnosti

Marko Kovačević

Tvrtko Kulenović:
Pozorište Azije,
(Centar za kulturnu djelatnost,
biblioteka »Prolog«,
Zagreb, 1983)

Dostignuća teatrologije jedne sredine ne mere se isključivo stepenom vatrene predanosti historiji nacionalne drame i teatra. U suprotnom, postoji latentna opasnost da se elementarni kriteriji sve više relativiziraju, dok globalna slika sveta postaje skućena, oskudna oblicima, bojama i zvukovima drugih podneblja i civilizacije. Knjigom *Pozorište Azije* Tvrtko Kulenović ne samo da je proširio prostor interesovanja naših teatrologa, već je na inteligentan način približio dve po karakteru različite i naoko teško pomirljive tradicionalne suprotnosti – srce Azije i mozak Zapada. Time je, ujedno, najavljena i spremnost nekih naših izdavača da objavljuju literaturu ove vrste, što svakako nije za potcenjivanje i znak je izlaska iz indiferentnog odnosa, kako je to pretežno bio slučaj do sada.

Kulenović se teatrom Azije (prevashodno teatrom Indije, Japana i Kine) počeo baviti još pre petnaestak godina, kada je pisao prve eseje ili prevodio tekstove o pojedinim problemima i fenomenima teatarske umetnosti ovog podneblja. Mada je njegova knjiga *Pozorište Azije* prva celovita studija te vrste u nas, ona je prirodno proistekla iz Kulenovićeve ranije studije, *Teorijske osnove modernog evropskog i klasičnog azijskog pozorišta* (Svetlost, Sarajevo, 1975). Dok je ta prethodna knjiga bila jedna vrsta odmerenog, pedantnog naučnog, komparativnog i doslednog analitičkog sažimanja teorijskih pretpostavki evropskog i azijskog teatra, *Pozorište Azije* se u pristupu i načinu interpretacije od nje znatno razlikuje i u mnogim fragmentima je nadmašuje.

Pre svega, poslednja Kulenovićeva knjiga ni u kom slučaju nije pozitivistički historijski pregled tradicionalnih oblika, niti sintetski prikaz razvoja teatarske umetnosti na azijskom tlu, što je uobičajena pojava kada su u pitanju prva celovitija predstavljanja jedne oblasti stvaralštva i kulture u drugoj sredini. Naprotiv, knjiga je komponovana kao niz zasebnih ali i međusobno komplementarnih eseja mozaičke strukture, po pristupu i stilu gotovo savršeno kondenzovani, prožeti brojnim visprenim zapažanjima. Tako, u prvom delu studije (»Duh Azije«) Kulenović čitaoca postepeno uvodi u specifičnost (neobičnost) azijskog načina življenja, poimanja sveta i tumačenja funkcije umetnosti (oličeno, metaforično rečeno, u »pripisivanju«), dok se u drugom delu sistematično prezentiraju osobenosti tradicionalnog teatra pojedinih zemalja. Ni u ovom poglavlju nema zamarajuće hronologije zbivanja, klasične pedanterije koja se često zna pretvoriti u vlastitu suprotnost, jer je sve podređeno esencijalnoj esejističkoj interpretaciji umetnički najprezentativnijih teatarskih oblika zemalja Istoka (per svih misli se na indijski Kathakali, Pekinšku operu, japansku No-dramu, Kabuki teatar itd.).

Upravo zbog svega toga, za one koji su tradicionalno naučno odgojeni, čiji horizont znanja ne seže dalje od pabirčenja po činjenicama u ogromnim količinama, koje praktično zagušuju suštinu stvari i ne dozvoljavaju analitičko i teorijsko ekspliciranje problema, Kulenovićeva knjiga, na prvi pogled, može delovati kao nedorečena, pa čak »simprovizatorska« i nedovoljno historiografski utemeljena. Takav utisak se može steći već pri pogrešnom, doslovnom pročitavanju i shvatanju naslova knjige. Za neopreznog i nestrpljivog čitaoca sam naslov – *Pozorište Azije* – iziskuje sveobuhvatan pristup, poštovanje mnogih poznatih, zapisanih i obrađenih podataka, događaja, fenomena, ličnosti itd. pa su i njegova očekivanja usmerena u tom pravcu. Dakle, naslov, u takvom sledu poimanja stvari, ascira, pre svega, na neku vrstu historije azijskog teatra. Zbog toga je sasvim normalno, mada ne i logično, eventualno razočarenje onih koji ustanove da je Kulenovićeva knjiga ponajmanje historijski pregled, a da isključivu prednost daje problematiziranju i stvaralačkoj interpretaciji najrelevantnijih oblika teatarske umetnosti na azijskom tlu, kao i dubinskom poniranju u njegov duh i kulturno nasleđe u najboljem smislu te reči. Kao ilustracija prethodno rečenog najbolje mogu poslužiti tri dela iz već pomenutog uvodnog poglavlja (»Srce i mozak«, »Istok i značaj« i »Azija i umetnost«). U njima autor, bez glomazne naučne aparature (ali nikako samo na osnovu svog evropskog razmišljanja i osećanja problema), govori o azijskom shvatanju života, kosmosa, filozofije i umetnosti uopšte. Evo samo nekoliko karakterističnih odlomaka.

»U relaciji između 'stare i nove religije', kako je u legendi o Bodhidharmi sadržana, implicirana je i razlika između Zapada i Istoka, kako je u našem spisu postulirana. Napor mozga je koncentriran napor, napor srca ujednačeno ritmičan, napor mozga teži delu, rezultatu, napor srca radu kao takvom. I 'najduhovniji' oblik rada na Zapadu, njegova metafizika, zahteva 'delo', upravo u onom smislu u kojem je tu metafiziku podvrgao oštroj kritici Jacques Derida. To je metafizika koja se u potpunosti može ostvariti jedino pojmom boga kao najvišeg rezultata, a na taj način stvorena kategorija 'spušta' analogne odrednice na sve nivoe ljudske realnosti. Nema sumnje da takvo usmerenje doprinosi produktivnosti, ali ono isto tako do-

brim delom zatvara puteve u druge mogućnosti osmišljenja i vrednovanja rada, u shvatanju rada kao jednostavnog, neprerencioznog ispunjenja života. Nije preterano tvrditi da mnoge krize savremenog čoveka proizilaze iz takvog usmerenja» (str. 24).

»I *logos*, i *epos* i *mythos* u azijskoj kulturi postoje, ali postoje kao jedno. Drugim rečima, azijska kultura sadrži i karakteristike naše zapadne kulture i karakteristike 'primitivnih' kultura istovremeno. Mnoga nčenja njene tradicije treba posmatrati kao poetske metafore najbije filozofskim značenjem: uvereni smo da upravo na takav način treba primati i veliko učenje o metempsihozi, seobi duša, koje je većina zapadnjaka navikla da prima doslovno, što rezultira ili nepotomstvom odbacivanjem ili naivnim, 'hipijevskim', prihvatanjem» (str. 27).

»Azijska misao i ovdje se nalazi na pola puta između racionalne i 'primitivne' svesti: po svom ustrojstvu ona je bliža 'zbrci', ali ona je istovremeno, na za nas paradoksalan način, razvila instrumente opisivanja i osmišljavanje 'zbrke'. Istina je da ti instrumenti nisu diskurzivno-racionalni, nego mitopoetski i intuiciono tehnički, ali mi ne raspoložemo nikakvim instrumentima a ipak se 'osmišljavanje zbrke', čak od strane najegzaktnijih nauka koje su predvodile industrijsku revoluciju novovekog Zapada, na prvom mestu od fizike, postavila kao *conditio sine qua non* daljeg napretka pa čak i opstanka civilizacije» (str. 29).

»Čitava azijska tradicija, pa dakle i čitava azijska umetnost, bavi se odnosom između čoveka i kosmosa ili, pojednostavljeno rečeno, odnosom između čoveka i boga, i to u smislu postojevanja a ne razdvajanja, na 'principu srca', a ne na 'principu mozga', ali Indija u tom bahvljenju veoma mnogo prelazi 'na stranu boga', a Kina i Japan zadržavaju se 'na strani čoveka'» (str. 80).

Mogli bismo navoditi još dosta ovakvih i sličnih odlomaka iz uvodnog dela knjige, prvenstveno kao dokaz potrebe i opravdanosti ovakvih autorovih »priprema« ili »predradnji«, koje nas postepeno, s merom i pažljivo uvode u epicentar problema; međutim, to bi bilo nepriemereno svrsi našeg osvrtla. Ipak, važno je jedno istaći. Mada se iz ovih citiranih odlomaka stiče tek uopšten, odnosno površan utisak o kvalitetu i umešnosti autorovih opservacija o azijskom načinu mišljenja, poimanja umetnosti i osnovnih etičko--estetičkih principa, oni ujedbuvljivo i jednostavno, bez mistificiranja, ukazuju na njihovu neposrednu spregu i sa teatarskom umetnošću ovog podneblja. Jer, čak i dobar poznavalac evropskog teatra može ostati iznenađen i zbunjen ako mu se odlike azijskog teatra »serviraju« bez prethodnih širih kulturoloških napomena i razgraničavanja. Bez njih on, kao ni običan čitalac, neće uspeti u potpunosti shvatiti smisao osobenosti azijskog teatra, njegovu jedinstvenost, koja nije i jednoobrazna. Takvu nameru i opredeljenje autor je poštovao i prilikom pisanja svih ostalih poglavlja koja, uslovno shvaćeno, obrađuju pojedine, najkarakterističnije fenomene azijskog teatra, raspoređene u pet tematskih celina (Islam, Indija, jugoistočna Azija, Kina i Japan).

Što se tiče autorovih interpretacija indijskog, kineskog i japanskog teatra, koje zauzimaju centralno mesto u azijskom teatru, u najkraćem se može reći, pošto je besmisleno ovom prilikom prepričavati sadržaj poglavlja »Pregled«, da one ni jednog trenutka ne izneveravaju izvorna etičko--estetska načela ovih tradicija. No, može se jedino reći da se jedan deo materijala i primera preuzima posredno, od evropskih i američkih istraživača, što ne može biti protumačeno kao zamerka, jer autor paralelno koristi i mnoge neophodne izvornike.

Postujući, dakle, veliki broj relevantnih činjenica, istorijske i teorijske, koje indijski, kineski i japanski teatar čine samosvojinim celinama, autor se opredelio za takav pristup koji nije ni sebi potpuno zatvoren. Naprotiv, on pruža mogućnost za različite naknadne dopune, u obliku interesantnih ilustracija, pojedinačnih primera i sl. To znači da se knjigom Tvrtka Kulenovića *Pozorište Azije* nije sve reklo o ovoj teatarskoj tradiciji, jer se, naprosto, to i nije moglo učiniti. A za sve buduće ozbiljne, specijalističke, istančane i celishodne pokušaje u tom smislu mora se imati dovoljno sluha i podrške.

Zahvaljujući ovakvoj подели i obradi teme, cilj knjige, kako kaže i sam autor, nije samo da naslika jedan »egzotični« teatar, nego i da pokaže šta on znači za teatar uopšte. S druge strane, u odnosu na Aziju, knjizi nije cilj da se bavi samo teatrom, već da zahvati i oko njega, u duh i kulturu toga sveta, kako je već rečeno. I po tome ova je knjiga specifična i dragocena, kako za evropsku tako i za našu teatrologiju.

To sveobuhvatno i dubinsko uranjanje u duh i kulturu Azije zahteva od autora poznavanje ne samo relevantnih historijskih činjenica (naravno, onih bez kojih se ipak ne može), već i njezine filosofije, religije, teorije umetnosti, antropologije i mitologije, čime Kulenović suvereno vlada. Ali ni jednog momenta to iskustvo u knjizi nije samo sebi svrha. Ono je uvek u funkciji bilo inspiracije bilo ilustracije za određena analitička sažimanja ili je, naprosto, u funkciji komparativnih opservacija (u slučajevima identifikacije sličnosti i razlike u poimanju estetskih kanona azijskog i zapadnog teatra). Ovo poslednje odnosi se naročito na treći deo knjige (»Problemi i poređenja«), u kojem autor nastoji da detaljnije govori o ishodištima teatra i u jednoj i u drugoj civilizacijskoj ravni, izdvajajući i posebno ispitujući dva možda najpresudnija momenta – shvatanje pojma tragedije i način upotrebe muzike, njihovo prisustvo ili odsustvo u obe ove teatarske tradicije.

Za razliku od evropskih teatra, u kojem tragedija zauzima značajno, čak presudno mesto, iskazana prvenstveno u dijaloškoj formi, azijski teatar poznaje tragediju u nešto drugačijem obliku. Takva tragedija po svojoj prirodi neuporedivo je više lirski nego dramska (primer sa No-dramom) ili, pak, ona prelazi u melodramske motive (primer sa Kabuki pozorištem) i sl. Dosta indikativan primer u tom smislu je klasično indijsko pozorište, koje je po karakteru svoje dramske osnove direktno u suprotnosti sa klasičnim evropskim teatrom, a to je grčki teatar. U njemu, naime, vlada jedinstvo emocije: »spoznaja je cilj i jednog i drugog pozorišta,

kaže autor, ali u grčkoj drami ta spoznaja je prirodna posledica preživljene patnje, a u indijskoj pažljivo pripremani rezultat estetske emocije, odnosno spoznaje i sama ta emocija.

Kada je u pitanju muzika, autor ističe da u tumačenju klasične grčke civilizacije muzika psihološki utiče na čoveka, dok u Aziji ona nije samo »izraz duše«, već faktor dramske radnje, kao što je to svaki pokret, gesta i šminka glumca. Muzika je oblik energije, ravnopravan ostalim oblicima. Tako je, recimo, indijska muzika izrazito melodijska, modalna, ona je konstruisana poput jezika; odnos zvukova, harmonija, pojavljuje se u sukcesiji a ne u simultanoj prezentaciji.

Na osnovu ovoga može se povući jedna od bitnijih paralela između azijskog i evropskog teatra, koju autor provlači kroz čitavu knjigu kao granicu suprotnosti: iz različite strukture nužno proizilazi i drugačija priroda estetskog dejstva indijskog i azijskog pozorišta – ono nije prevashodno *eksplikativno*, kakvo je zapadno, nego *evokativno* i *sugestivno*, i po tim svojim svojstvima veoma je blisko prirodi estetskog dejstva muzike.

Zeleći prevashodno da integralnom objeksom osvetli bit azijskog teatra i azijskog svetozora kao savršenog entiteta, koji je relativno stran i neobičan evropskom čoveku i evropskoj civilizaciji, ali nadasve veoma privlačan i inspirativan, Kulenović je na kraju, zarad metodološke konzistentnosti i potrebe koju iziskuju knjige ove vrste, dodao i dva korisna poglavlja (»Azijski uticaji u zapadnom teatru« i »Estetika recepcije i pozorišta Azije«). Njihova funkcija je pretežno informativna, ali i na određen način usmerena prema jezgrovitom sumiraju rezultata istraživanja i interpretacija globalnih spoznaja o azijskom teatru i kulturi.

Premda se u principijelnom pogledu Kulenovićevoj knjizi malo šta može zameriti ili osporiti, za kraj navedimo samo nekoliko primedbi koje nam se čine opravdane. Naime, imajući u vidu celokupan sadržaj knjige i njenu unutrašnju strukturu, može se reći da je trebalo da autor, na primer, više pažnje pokloni doprinosu islamskog sveta (arapski i turski teatar), što pripada poglavju »Islam«. No, pošto ovaj doprinos Kulenović ocenjuje kao »beznačajans«, možda je tu svoju tvrdnju mogao podrobnije ilustrovati i dokazati. Druga načelna primedba odnosi se na mali nesrazmer kada je u pitanju formiranje zaključaka o pojedinim karakteristikama azijskog teatra. Te teorijske implikacije najviše su izvučene na osnovu primera iz indijske teatarske tradicije, filozofije i teorije umetnosti. Naravno, ta ne toliko napadna »favorizacija« klasičnog indijskog teatra i drame i njenog duhovnog nasleda posledica je autorovog, ne bismo rekli boljeg poznavanja ovog podneblja, već jednostavno posedovanjem većeg broja adekvatnih pa i atraktivnijih ilustracija i primera indijskog porekla. Takođe, to nije povod da na osnovu ovoga indijsku teatarsku tradiciju neko protumači kao najbogatiju i dominantnu u azijskom svetu. Treća primedba čisto je tehničke naravi: da je izbor fotografija bio nešto bogatiji i da su one štampane u boji, čitalac bi dobio potpuniji utisak, a time bi, verovatno, i samoj knjizi bila uvećana ionako velika privlačnost.

Titracija kultura Istoka i Zapada

Vesna Klaić

Joseph Needham:
Kineska znanost i Zapad,
(Školska knjiga, Zagreb, 1984)

Knjiga Josepha Needhama sastavljena je od osam poglavlja, koja su u stvari izvještaji, predavanja i eseji objavljeni od 1946–1966. godine, a u kojima ovaj svjetski poznati historičar znanosti i sinolog raspravlja o tome zašto je Kina od početka svoje civilizacije pa negdje do XV stoljeća bila vodeća u tehničkim izumima, dok nakon toga tu prevlast dobiva Zapad. Joseph Needham, biokemičar koji se kasnije posvećuje historiji znanosti, otkriva nam da Kina nije Evropi dala samo nama dobro poznate izume papira, tiska, baruta, magneta, već da je bila i začetnik mnogih drugih izuma za koje smo smatrali da su stvoreni u Evropi, kao na primjer: mehanički sat, lijevanje željeza, stremeni, funkcionalna konjska orma, kardansko ovješeno, Pascalov trokut, most od segmentnih lukova, mostovi i ustave na kanalima, kormilo na krmenoj statvi, jedrenje uzdužnim jedrima, kvantitativna kartografija, te mnogi drugi. Joseph Needham smatra da je u razdoblju do XV stoljeća Evropa više primala od Kine i Istoka, nego što mu je davala. Doduše, na mnogo mjesta autor ističe da se pri proučavanju cjelokupne historije civilizacije treba služiti komparativnom metodom. Naime, autor smatra da je cijela historija civilizacije jedna vrsta komunikacije između Istoka i Zapada, istinska titracija kultura Istoka i Zapada. U izlaganju Needham ne ograničava povijest znanosti i tehnologije na Evropu i na ono što je Evropa od Kine prihvatila jer, kako i sam naglašava, Kina je Evropi dala pravo obilje otkrića i izuma, koje je Zapad prihvatio a da često nije imao jasnu predodžbu o tome gdje su ona u stvari nastala. Naravno, za prijenos tehničkih izuma trebalo je određeno vrijeme, a prihvatanje takvih izuma opet je ovisilo o društveno-ekonomskim prilikama onih koji stvaraju, ali i onih koji primaju. U svojim istraživanjima Needham je, zajedno sa svojim suradnicima, uvijek tražio odgovore na pitanja ne samo gdje i kada se odredeni pronalazak prvi put javlja, već i zašto, te koji su to faktori koji su uvjetovali stvaranje određenog pronalaska. U toku takvih istraživanja ustanovio je da je, na primjer, prva ustava na kanalu nastala u Kini 984. godine, dok je prvi kanal za natapanje nastao u Asiriji 690. godine pre n. e., prvi kanal za transport u Kini 219. godine pre n. e., dok su prvi monokli ili naočale nastali u Italiji 1286. godine.

U tekstovima Needham na ne malo mjesta dokazuje da je krivo stajalište mnogih autora koji polaze od evrocentričkog stajališta pri izučavanju historije znanosti. Needham ustanovljava primat Kine u tehničkim izumima do XV stoljeća; međutim, uz to i analizira društveno-ekonomsku podlogu za stvaranje takve klime. Needham smatra da u Kini od oko 1500. godine pre n. e. pa do 220. godine pre n. e. vlada, kako on to naziva, protofeudalizam brončanog doba. Od 220. godine pre n. e., od kada je carstvo ujedinjeno, ovaj protofeudalizam, koji je donekle i ličio na evropski srednjovjekovni feudalizam, bitno se mijenja, pa ga drugi naučnici nazivaju azijskim birokratizmom, dok ga kineski znanstvenici obilježavaju kao činovnički feudalizam. Znači, nakon feudalizma u Kini nije došlo, kao što je to bio slučaj u Evropi, do razvika trgovačkog i industrijskog kapitalizma, već do nastanka novog činovničkog sistema, a to znači i ukidanje dotadašnjeg aristokratskog i nasljednog načela kineskog društva. Ovaj činovnički stalež nije bio nasljednog karaktera. Bio je to stalež dosta otvoren, a sačinjavali su ga učeni ljudi koji su prošli kroz sistem obaveznih državnih ispita. Sistem ovakvih ispita za državne službe javlja se u Kini još za dinastije Zpadni Han. Njihov je vrhunac za dinastije Tang u VII stoljeću, a ostaje na snazi sve do uspostavljanja republike 1912. godine. Po kineskim znanstvenicima, porijeklo ovakvog činovničkog sistema uvjetovano je geografskim, hidrološkim i ekonomskim faktorima. Kina je od davnina pridavala veliku važnost natapanju i zaštiti od poplava. Ali reguliranje vodenih tokova bilo je važno i za prijevaz. Naime, kako su se porezi skupljali u natpri, tako je bilo potrebno i osigurati sredstvo za dostavu tog poreza do prijestolnice. To se, uglavnom, obavljalo vodenim putevima. Tako je i prijevoz žita, uz natapanje polja i zaštitu od poplava, bio jedan od glavnih uzroka zašto se vodoprivreda javila tako rano u Kini. Njezin nadzor bio je u rukama centralne vlasti, jer je i samo planiranje i izvršavanje vodogradnih radova prelazilo okvire ovlaštenja pojedinih feudala. Ovakvo stanovište nalazi se i u velikom djelu *Rasprave o soli i željezu* (Yan Tie Lun) iz 81. godine pre n. e.

U knjizi Joseph Needham analizira i kategorije kojima su pripadali ugledni znanstvenici i inženjeri u kineskom društvu. Svrstava ih u pet skupina. U prvu skupinu smješta visoke činovnike, znači učene ljude s uspješnim i plodnim karijerama, od kojih je izumitelj prvog seizmografa Zhang Heng; ili Liu Chong, knez iz dinastije Han, koji je izumio nišanu ku rešetku za samostrel; ili na primjer Li Gao, knez od Caoa, koji se bavio akustikom i fizikom, a bio je izumitelj ratnih brodova na kotačima s lopaticama, koji su se pokretali pritiskom stopala. U drugu skupinu Needham smješta pučane, majstore i zanatlije. Jedan od njih je i Bi

Sheng, koji je oko 1045. godine izumio tipografiju; ili veliki graditelj pagoda Yu Hao; ili Qiwu Huaiwen, kovač mačeva i jedan od izumitelja dobivanja čelika pretaljanjem. U trećoj skupini su polurobovi, od kojih Needham izdvaja Xindu Fanga iz VI stoljeća, koji je bio talentiran za geodeziju i arhitekturu. U četvrtoj skupini su robovi. Oni su se rijetko isticali kao tehnolozi, baš zbog svog niskog položaja. Međutim, jedan od njih, Geng Xun, s kraja VI stoljeća, konstruirao je armiranu sferu ili nebeski globus, koji se okretao na hidraulički pogon. Nakon toga njegov položaj se mijenja i on uzbrzo postaje pomoćnik načelnika u Uredu za astronomiju. Petu skupinu tehničara po Needhamu sačinjavaju niži činovnici, učenici ljudi, koji nisu mogli napredovati u redove viših činovnika. Kao primjere Needham navodi Li Jie iz XII stoljeća, koji je napisao *Yingzao Fashi*, djelo o kineskoj arhitekturi i tehnologiji građevinarstva, ili Song Renzong iz dinastije Song, koji je konstruirao tip klepsidre s posudom za prelijevanje, a bavio se i pisanjem rasprava o mjerenu vremena, te o plimi i oseki.

U vezi s ovim Needham i odgovara na pitanje zašto je Kina u davno doba sve do XV stoljeća imala premoć nad Evropom. On smatra da je u prvom redu za to bio odgovoran karakter društva same Kine. Naime, poznato je da je, kao i u većini ostalih društva, i u Kini poretok feudalizma prethodio poredak robovlasništva. Međutim, robovlasništvo u Kini nije imalo ista obilježja kao, na primjer, u Grčkoj ili Rimu, gdje su strojeve i rad životinja zamenjivali robovi i gdje nije postojala nikakva potreba da se to izmjeni. U Kini su svi pronalasci bili dobro došli, baš i zbog toga jer je i uloga robova bila bitno drugačija. Možda se razlog neodupiranja, naprotiv – podržavanju pronalazaštva može tražiti u karakterističnom shvaćanju prirodnih zakona u Kini. Naravno, tu se Needham osvrće na Konfucijevu školu, koja je imala dominantan utjecaj tokom stoljeća na misao učenih ljudi, a koja je propovijedala jednu vrstu društvene etike koja je trebala pokazati put kojim će ljudi doći do sreće i međusobnog sklada unutar društva. Tu je i daoizam, čiji sljedbenici nisu bili okrenuti društvu, već prirodi. U kasnijem razdoblju, tj. u doba činovničkog feudalizma, postojala je još veća potreba za pronalazaštvom. Otkrića i izumi uvodili su se i široko primjenjivali bez ikakvog straha, za razliku od Evrope koja je upravo odbijala inovatore. Naime, u Evropi je postojao strah od nezaposlenosti, koja je uvijek pratila novu tehnologiju.

Sve do početka XX stoljeća mnogi zapadni učenjaci žele dokazati da su izvori mnogih znanosti u Evropi grčkog ili egipatskog porijekla. Joseph Needham dokazuje, i to potkrepljuje mnogim primjerima, da je upravo Kina bila ta koja je Evropi dala mnoge poticaje za razvoj znanosti. U mnogim svojim djelima, a tako i u ovoj knjizi, Joseph Needham osim ovog problema kineske tehnološke nadmoći do XV stoljeća, isto tako razmatra i pitanje njezinog kasnijeg zaostajanja za Evropom što se tiče samog napretka znanosti. Joseph Needham smatra da je glavni uzrok društvo, tj. kineski feudalizam kod kojega nisu nastali gradovi-države kao na Zapadu, gdje se nije razvilo bankarstvo, dok trgovci, čije je preziranje bila stara osobina kineske misli, nikad nisu pripadali činovničkom aparatu. Joseph Needham smatra da se baš u sprečavanju trgovaca da steknu vlast u državi treba tražiti razloge zašto se moderna znanost i tehnologija nisu razvile u kineskoj kulturi. Needham daje odgovor navodeći četiri odlučujuća faktora: geografski, hidrološki, društveni i ekonomski. Pod geografskim faktorom smatra da je Kina kao kontinentalna zemlja prvenstveno vezana za zemljoradnju, a to je, opet, uvjetovalo velike radove za odbranu od poplava ili za navodnjavanje. Nadziranje ovakvih radova vršili su carski činovnici, čiji je broj neprekidno rastao, što je, s druge strane, sprečavalo jačanje trgovačke klase, a time i stvaranje kapitalizma kao jednog od odlučujućih čimbenika pri stvaranju moderne znanosti. Needham, također, smatra da u kineskom društvu nije bilo demokracije. Doduše, postojala je jedna vrsta demokracije utoliko što se svatko sposoban mogao uzdići na viši položaj, ili što nije postojalo nasljednih plemićkih položaja. Međutim, nije postojala ona demokracija vezana za uspon trgovaca na vlast, vezana za svijest o tehnološkoj promjeni, demokracija koja je donijela sa sobom i novu znanost. Needham u ovoj knjizi, sastavljenom od niza njegovih ranijih radova, postavlja pitanja na koja nakon toga sistematski daje odgovore i objašnjenja, te ispravlja dugogodišnju zabudnu mnogih naučnika o evropskoj nadmoći i vjekovnoj zaostalosti Istoka.

Čitajući ovaj rad vrhunskog historičara znanosti i sinologa, čitaoci se mogu upoznati ne samo sa današnjim istraživanjima na području sinologije, već mogu dobiti i drugačiji pogled na Kinu, za razliku od mnogih putopisa objavljenih kod nas, koji su nastali nakon dvo ili trojednog putovanja gradovima Kine.

Nove knjige

Blofeld, Džon: *Ji ding. Knjiga promene.* (II izdanje). Preveo David Albahari. – Gornji Milanovac, Dečje novine, 1984. 248 str. (lat.)

Buket Indrine svetlosti. Mitovi i legende Kmera. Prevela Kornelija Nikčević. Pogovor napisao Vojislav D. Nikčević. – Kruševac, Bagdala, 1984. 137 str. (lat.) (Biblioteka »Trgovici«)

Mala, Kalijana: *Ananga Ranga. Rasprava o fizičkoj ljubavi u Indusu.* Prevela Tatjana Šotra-Katunarić. Predgovor napisao Žak Sarpe. Pogovor napisao Dušan Pajin. – Beograd, Prosveta, 1984. 142 str. (lat.) (Biblioteka »Erotikon«)

Mankiz, Usama ibn: *Knjiga pouke.* Preveo i predgovor napisao Darko Tanasković. – Beograd, Srpska književna zadruga, 1984. 281 str. (ćir.)

Nehru, Džavaharlal: *Otkriće Indije.* Preveo Slobodan Petković. Predgovor napisala Indira Gandhi. – Beograd, Rad, 1984. 533 str. (lat.) (Biblioteka »Svedočanstva«)

Nitobe, Inazo: *Bušido. Kodeks samuraja.* Preveo, predgovor i napomene napisao Borislav Stanić. – Beograd, Izdanje prevodioca, 1984. 141 str. (lat.)

Riječ i misao Indije. Književna smotra, broj 53. – Zagreb, Hrvatsko filološko društvo i Sveučilišna naknada Liber, 1984. 102 str. (lat.)

Rampa, Lobsang: *Treće oko.* Preveo Đorđe Dimitrijević. – Gornji Milanovac, Dečje novine, 1984. 200 str. (lat.)

Pešić, Stevan: *Svetlo ostrvo.* Novi Sad, Matica srpska, 1984. 285 str. (ćir.)

Pešić, Stevan: *Sarat i Vipuli.* – Beograd, Prosveta – Delta Press, 1984. 120 str. (ćir.)

Gikić, Radmila: *Namaste, Indijo.* – Novi Sad, Matica srpska, 1984. 252 str. (ćir.)

Kulture Istoka

Prvi časopis na srpsko-hrvatskom jeziku specijalizovan za priloge i informacije o bogatoj kulturnoj tradiciji Istoka. Originalni prevodi sa kineskog, japanskog, sanskrta i arapskog, istraživanja posvećena filozofiji, književnosti, religiji, mitologiji, jogi, medicini, meditaciji i borbenim veštinama. Svi tekstovi su bogato ilustrovani – svaki broj je svojevrsna knjiga koja sadrži originalne tekstove, osvrtne na skupove posvećene kultura-ma Istoka, prikaze naših i stranih knjiga, bibliografije i intervjue sa poznatim svetskim i našim istraživačima istočnih kultura. Časopis donosi originalne tekstove naših istraživača i prevode tekstova najboljih svetskih orijentalista.

SADRŽAJI OBJAVLJENIH BROJEVA

Nulti broj, januar 1984.

Filozofija i kulture Istoka (problem filozofije u širem kulturnom kontekstu Indije, Kine i Japana)

Književnost: prevodi i poetike (eseji o arabljanskoj i japanskoj poeziji, indijskoj poetici; prevodi: Amaru, Konfucija, Li Šang Jina)

Ličnosti i događaji (intervju sa Džonom Blofeldom, čuvenim istraživačem taoizma i budizma)

Prikazi knjiga (sadrži polemički osvrt B. Mikulića o knjizi »Ethos spoznaj« Veljačić)

Pisma uredništvu (Veljačićev odgovor Mikuliću)

Bibliografija (prevod Tagorovih djela, sa-stavljač: V. Grubić)

Broj 1 i 2, juni–septembar 1984.

Azijsko pozorište (eseji o turskom, arapskom, indijskom, indonežanskom, tajlandskom, kineskom i japanskom pozorištu)

Drame (prevodi dramskih tekstova Vararuci-ja sa sanskrta i Kanamija Kijocugua sa japanskog)

Filozofija: logika i logike (eseji o problemu statusa logičkih zakona u indijskoj filozofiji, o odnosu indijske i grčke logike, kao i o indijskoj »logici ništenosti«)

Ličnosti i događaji (razgovor sa Gopalkršnom Adigom: esej o čoveku koji je otkrio Tiber; festival himalajske kulture itd.)

Prikazi knjiga (o prevodima Bhagavat Gite, Lao Cea, Čuang Cea, Konfucija itd.)

Bibliografija (knjige na slovenačkom jeziku o Indiji)

SADRŽAJI BROJEVA U PRIPREMI

Broj 4, juni 1985.

Odabrani aspekti indonezijske kulture (sadrži tekstove o istoriji, religiji i umetnosti Indonezije; temat se pravi povodom manifestacije »Dani indonezijske kulture« koja će se održati tokom aprila u Zagrebu)

Kultura tela na Istoku (sadrži tekstove o jogi, kum njeju, taidičuanu, či kungu, aikidou, kjudou itd.)

Broj 5, septembar 1985.

Budizam danas (izbor tekstova sa međunarodne konferencije »Budizam i nacionalne kulture« koja je održana u Nju Delhiju kra-jem 1984.)

Indijska književna dijaspora (eseji o Najpolu, Rašdiju, Dabavaliju, de Silvi itd.)

Broj 6, decembar 1985.

Aspekti razumevanja Ji dinga (sadrži prevedene tekstove stranih sinologa i drugih istraživača o svim aspektima tumačenja stare kineske *Knjige promena*)

Kulture Azije i jezik: socio-lingvistički aspekti (sadrži tekstove o odnosu kultura – jezik – društvo na relaciji od islamskog do japanskog kruga)

Višnu-purana (delovi o Kršninom životu)

Planirani razgovori za 1985. sa Mirče Elijadecom i Aleksom Vejmenom.

Tehničke norme za predaju rukopisa

knjizi *Duh islama*).

Ukoliko autor želi da izdvoji neke duže navode, treba ih kucati u posebnom pasusu:

- a) prvi red uvučen, kao početak pasusa;
- b) bez znakova navoda na početku i na kraju (ukoliko nije reč o upravnom govoru);
- c) s većim razmakom između poslednjeg reda teksta i prvog reda navoda, odnosno, poslednjeg reda novoda i prvog reda nastavka teksta;

d) s istim proredom kao i glavni tekst.

Navode stihova treba takođe odvojiti od glavnog teksta (jednim redom razmaka), i kucati na sredini stranice, s istim proredom između stihova kao i glavni tekst. Stihove podvući.

Izvor navoda treba otkucati u posebnom redu, pomenim udesno na kucanoj stranici za zagradi.

U samom tekstu autor vidljivo izdvojenim i zaokruženim brojem mora da obeleži mesto gde treba staviti ilustraciju.

Crno-bele fotografije moraju biti krajnje kontrastne. Crteži moraju biti izrađeni tušem.

U svom dosadašnjem radu redakcija *Kultura Istoka* često se suočavala s problemom nejednačnosti i nepripremljenosti saradničkih rukopisa za štampu. U želji da olakšamo naš rad, kao i rad lektora, tehničke redakcije i slovoslagача, donosimo uputstva o pripremanju rukopisa za štampu. Molimo saradnike da ih se pridržavaju ubuduće; rukopise koji ne budu odgovarali navedenim tehničkim uslovima, moraćemo da vraćamo autorima, ili da ih dajemo na prekućavanje – naravno, na njihov trošak.

Osnovne napomene

Rukopis mora biti otkucan na punijoj hartiji za mašinu uobičajenog formata, ne na tanjem ili prozračnom papiru (peliru). Autor mora predati prvi primerak (original) svog rada, ne kopiju.

Rukopis treba kucati s marginom na levoj strani, širine 2–3 santimetra (60 znakova u jednom redu, računajući i beline), i s velikim proredom (najviše 28 redova na stranici).

Tekst

Ukoliko autor želi da se neka reč u njegovom tekstu složi kurzivom, treba da je podvuče crnom linijom (na primer: *Igra o limunu*).

Naslove pojedinih delova teksta, poglavlja treba kucati malim slovima (pogotovo ako u naslovu ima reči koje se pišu početnim velikim slovom), a na margini treba olovkom naznačiti »podnaslove«.

Svaki novi pasus u tekstu treba kucati s uvučenim prvim redom.

Naslove samih pogleda, pripovedaka, pesama.

Reč ili rečenica koja se naknadno ubacuje u tekst treba čitko ispisati između redova, iznad mesta gde treba da bude ubačena, i označiti mesto na koje treba da se ubaci. Na isti način treba ispravljati greške koje su nastale u prekućavanju teksta. Kucani rukopis ne sme se ispravljati na korektorski način, tj. s korektorskim znacima u tekstu i ispravkama na margini, jer to otežava i usporava rad slovoslagача.

Na jednoj stranici teksta ne sme da bude više od pet autorskih intervencija (ispravka, dodavanje i sl.).

Naslovi i navodi u tekstu

Naslovi knjiga (studije, romani, zbirke pogleda, zbirke pripovedaka, zbirke pesama, drame) kao i nazive časopisa i listova slažu se kurzivom, što znači da ih prilikom kućanja teksta treba podvući crnom linijom, bez znakova navoda. Nazive izdavača i štamparija treba kucati bez navoda i ne treba ih podvlačiti.

Naslove pojedinih poglavlja, priča, pesama ili ogleđa u jednoj knjizi treba stavljati između navoda, kako bi se odvojili od naslova same knjige (na primer: »Razvoj sektie u

Napomene

Bibliografske naznake u napomenama i inače treba da sadrže podatke o autoru, delu, izdavaču, listu i godini izdanja, stranicu, a ako se radi o prevedenom delu i ime prevodioca (na primer: Konfucije, *Veliko učenje* prev. S. Brkić, BIGZ, Beograd, 1984, str. 77, ili kad je reč o časopisu/listu: Tvrtko Kuleno već, »Pozorište Azije«, Kulture Istoka, I, br. 1–2, str.).

Napomene (fusnote) treba numerisati samo razlomčakom cifrom, bez zagrade. Na primer: kako to kaže Putinceva.

U slučaju kada cifra za fusnote stoji uz znakove navoda, onda razlomčaka cifra dolazi posle znaka navoda i posle znaka interpunkcije. Na primer: »... nikad ne može da se ponovi.«

Napomene treba numerisati brojevima od 1 do n , i treba ih izbegavati sve druge oznake. Ukoliko napomene daje prevodilac, one moraju biti označene sa »Prim. prev.«, ili samo »Prev.«, u zagradi na kraju teksta: (Prim. prev.).

Napomene se kućaju na posebnim stranicama i prilažu na kraju teksta. Napomene se kućaju sa istim proredom kao i glavni tekst, a svaka napomena se kuća sa uvučenim prvim redom (kao novi pasus u tekstu). Broj napomene ispred teksta napomene kuća se u istom redu. Na primer: 4. 0 još nekim gestovima ...

Ilustracije i crteži u tekstu

Svi crteži i fotografije moraju se na poleđini vidno numerisati. Autor takođe treba da priloži spisak ilustracija, s legendama koje su numerisane. Legende se kućaju mašinom.

CULTURES OF THE EAST

Contents

3 *Archeology of the East: Prehistory and Protohistory*

Vladimir Leković: Prehistoric Cultures of Mesopotamia
Miodrag Tomović: The Culture of Harappa
Vesna Vučinić: When Did Chinese Civilisation Begin?
Zorica Tucaković: The Early Culture of Japan
Milutin Garašanin: On the Origin of Indo-Europeans

37 *Contemporary Short Story*

Mustafa Kutlu: On the Threshold . . . (translated by Mirjana Teodosijević)
S. Y. Agnon: Beautiful Days (translated by Eugen Verber)
Muhammed al-Arusi al-Matwi: Empty Seat (translated by Rade Božović)
Muhammed Zafzaf: Taut Rope (translated by Rade Božović)
Widad Sekakini: Stronger Than Years (translated by Rade Božović)
Musa Kridi: Vertigo and Snow in One Day (translated by Rade Božović)
Surendra Prakash: The Pursuit (translated by Sheoraj Singh Jain)
Vishnu Prabhakar: The Earth Keeps On Turning (translated by Vilko Endstrasser)
Gulsher Ahmmad »Shani«: The Woman (translated by Sheoraj Singh Jain)
Ling Shuhua: Embroidered Pillows (translated by Miomir Udovički)
Ding Ling: One Night (translated by Maja Lavrač)
Inagaki Taruho: Icarus (translated by Dragan Milenković)
Abe Kobo: The Deaf-Mute Girl (translated by Dragan Milenković)

63 *Interviews and Events*

Interview with Qiu Shusen; The Exhibition of Ancient Chinese Culture in Zagreb; Symposium in Ljubljana on the Life and Travels of Odorik from Pordenone; Roshi Philip Kapleau in Belgrade; Traditional Indian Music on Zagreb Radio; Conferences in New Delhi and Honolulu; The

Bicentenary of the Bengal Asiatic Society; Light
of Asia: Buddha Sakyamuni in Asian Art
Pannel Discussion on Asian Theatre
Articles by Mitja Saje, Branko Merlin, Miomir
Milovanović, Ksenija Premur, Dušan Pajin, Mirko Gaspari,
David Albahari

77 *Book Reviews*

Snježana Zorić: Is Comparative Philosophy Possible?
Višnja Romaj: Mahatma Gandhi – The Symbol of a Man
Continually Active (Karma yogi)
Branko Merlin: A Catalogue of Durable Value
Snježana Zorić: Methodological Inconsistency
Marko Kovačević: Contacts and Opposites
Vesna Klaić: The Titration of Eastern and Western
Cultures

KULTURE ISTOKA
Časopis za filozofiju, književnost
i umetnost Istoka

Izdavač: NIRO »Dečje novine«, 32300 Gornji
Milanovac, Tihomira Matijevića 4

Adresa redakcije: »Dečje novine«, Beograd,
Kolarčeva 9/II, (011) 321-476

Izdavački savet: Desanka Gačić, Ljubica
Vasiljević, Ašer Deleon, Darko Tanasković,
Bogdan Bogdanović, Rada Iveković, Vinko
Trček, Tvrtko Kulenović, Srećko Jovanović,
Dušan Pajin, Ljiljana Bojanić, Veljko
Trojančević, Mirko Gaspari, Ljiljana Nikolić –
Yamagishi, David Albahari

Glavni i odgovorni urednik: Dušan Pajin

Uredništvo: David Albahari, Rade Božović,
Mirko Gaspari, Vesna Crubić, Zorana Jeremić,
Radoslav Miroslavljev, Ljiljana
Nikolić-Yamagishi, Dušan Pajin, Dejan Razić,
Mitja Saje, Nenad Fišer

Lektor: Jovan Pejić

Likovno-grafička oprema:
Veljko Trojančević

Cena jednog primerka 600 dinara.
Godišnja pretplata iznosi 2.400 dinara.
Uplata na tekući račun 61320-603-1263
kod SDK u Gornjem Milanovcu, s naznakom
»za KULTURE ISTOKA«.
Cena jednog primerka za inostranstvo 6.00
US\$. Godišnja pretplata 24.00 US\$. Uplata
na devizni račun kod Beobanke u Beogradu:
60811-620-16-101-257300-03292.

Zaštitni znak: crtež Radomira Reljića

Štampa: GRO »Kultura«, Beograd

Ilustracija na naslovnoj strani:
Kamena bista muškarca, možda prestava
nekog božanstva ili kralja sveštenika.
Mohando-daro, Kasnoharapanski period.

Ilustracija na 2. i 3. strani korica:
Muške i ženske statuete nađene prilikom
iskopavanja hramova u Tell Asmaru i Nafaru.
Verovatno su votivni darovi.
Sumerški period, oko 3.000-2.900. g. pre n. e.

Ilustracija na 4. strani korica:
Terrakota-masko. Mohendo-daro.
Okolo 2.000 godine pre n. e.

450 x/6

**KULTURE
ISTOKA**

